Gidó Attila

Două decenii. Evreii din Cluj în perioada interbelică

DOCUMENTA ET STUDIA MINORITATUM

Coordonatori serie:

Horváth István
Iulia Hossu

Gidó Attila

Două decenii. Evreii din Cluj în perioada interbelică

Institutul pentru Studierea Problemelor
Minorităților Naționale

Cluj-Napoca, 2014

Lector:

prof. univ. dr. Ladislau Gyémánt

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
GIDÓ ATTILA
Două decenii : evreii din Cluj în perioada interbelică /
Gidó Attila. - Cluj-Napoca : Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale, 2014
Bibliogr.
Index
ISBN 978-606-8377-28-5

323.1(=411.16)(498-35 Cluj)"1918/1940"
94(=411.16)(498-35 Cluj)"1918/1940"

Corectură: Anca Sârbu
Traducere: Kozák Gyula, Ilyés Sándor

Design şi copertă: Könczey Elemér
Tehnoredactare: Sütő Ferenc - Tipoteka Labs
Tipar: IDEA Design + Print

© Imaginea de pe copertă: *Sinagoga Neologă de pe strada Ferenc József*, construită în 1887, Biblioteca Naţională „Széchenyi" din Budapesta.

© Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale

Opiniile exprimate în textul de faţă aparţin autorilor şi ele nu reflectă în mod obligatoriu punctul de vedere al ISPMN şi al Guvernului României.

Cuprins

1. Cadrul teoretic al cercetării 9

2. Trecerea în revistă a literaturii despre istoria comunității evreiești și sursele cercetării 19

3. Evreii din Cluj înainte de Primul Război Mondial 27

4. Demografie și structuri rezidențiale 41
4.1. Structură religioasă și etnică, competențe lingvistice 41
4.2. Mișcarea naturală a populației, căsătorii mixte, convertiri 48
4.3. Grad de urbanizare și tipare rezidențiale 59

5. Structura ocupațională și potențialul economic al evreilor din oraș 69
5.1. Stratificarea etnică 69
5.2. Principalele caracteristici ale structurii ocupaționale și categorii sociale la evrei 75
5.2.1. Agricultură, minerit, industria extractivă 78
5.2.2. Industria și meșteșugurile, muncitorimea 80
5.2.2.1. Muncitorii din industrie și categoriile cu venituri scăzute 81
5.2.2.2. Meșteșugari, artizani 85
5.2.3. Comerțul și creditarea 89
5.2.3.1. Creditarea 89
5.2.3.2. Comerțul 90
5.2.4. Instituții publice, servicii și profesii liberale 93
5.2.4.1. Administrația publică și instituțiile publice 93
5.2.4.2. Servicii și profesii liberale 94
5.3. Evreii în economia orașului 96
5.3.1. Întreprinderi private mijlocii și mari 98
5.3.2. Banca Evreiască de Credit Mărunt 106

6. Limitarea drepturilor și excluderea evreilor în Cluj 113
6.1. București și minoritatea evreiască 113
6.2. Stat, oraș, administrație și evrei 117
6.2.1. Problema cetățeniei 117
6.2.2. Politica autorităților față de evrei 126

6.2.2.1. Statul şi actorii politici 126
6.2.2.2. Administraţia locală şi armata 131
6.2.3. Excludere economică şi *numerus clausus* 134
6.2.3.1. Situaţia avocaţilor 134
6.2.3.2. Actori economici, comercianţi şi angajaţi 136
6.3. Studenţii 138
6.3.1. Agitaţiile din anii 1922–1927 138
6.3.2. Violenţele din decembrie 1927 142
6.4. Antisemitismul cotidian 148

7. Organizarea comunităţii evreieşti din Cluj 153
7.1. Comunităţile religioase 154
7.1.1. Organizarea şi funcţionarea comunităţilor; liderii religioşi 154
7.1.2. Conflictul ortodox–sefard 170
7.1.3. Liderii comunităţii din conducerea Uniunii Naţionale a Evreilor din Transilvania şi din Partidul Maghiar 174
7.2. Reţeaua de instituţii religioase şi laice 178
7.2.1. Hevra Kadisha 178
7.2.2. Instituţii sociale şi de sănătate 180
7.2.3. Asociaţii şi organizaţii profesionale, sociale şi de reprezentare a intereselor 184
7.2.4. Presă, editare de carte, cultură 193
7.2.4.1. Presa 193
7.2.4.2. Editare de carte şi literatură 195
7.2.4.3. Istorie, ştiinţă 196
7.2.4.4. Teatru, film, muzică 198

8. Educaţie, strategii de şcolarizare 201
8.1. Cadrul juridic şi instituţional al sistemului de învăţământ din Transilvania 201
8.2. Învăţământul primar şi secundar evreiesc din Cluj 208
8.2.1. Grădiniţele 210
8.2.2. Învăţământul primar 211
8.2.3. Învăţământul liceal 217
8.3. Caracteristicile generale ale învăţământului evreiesc din Cluj 222
8.4. Şcolile profesionale şi principiile directoare ale învăţământului evreiesc 227
8.5. Învăţământul universitar 230

9. Autoidentificarea evreilor şi societatea evreiască clujeană 235

10. Evreii din Cluj după 1940 247

Anexe 253

Surse – bibliografie selectivă 257
1. Surse arhivistice 257
2. Presă, publicații oficiale 259
3. Statistici, enciclopedii, publicații ale organizațiilor 259
4. Literatură de specialitate 265
5. Studii 271

Indice de nume 277

Rezumat 286

Abstract 287

1. Cadrul teoretic al cercetării

Lucrarea de faţă cuprinde o perioadă de 22 de ani, două decenii lungi, începând din 1918 până în 1940. Având în vedere structura ei, poate fi considerată o monografie de comunitate. Privită însă din perspectiva fixată de intenţia autorului, lucrarea doreşte să depăşească limitele unei monografii. Prezentarea momentelor esenţiale ale istoriei evreilor din Cluj din perioada interbelică intenţionează să transcendă limitele impuse de gen şi trece oarecum de nivelul cercetărilor de istorie evenimenţială şi politică, oferind mai degrabă o analiză de sociologie istorică. Considerăm că referinţa fundamentală pentru abordarea asumată de autor în această lucrare este lucrarea Évei Kovács. În volumul ei, autoarea descrie procesele de asimilare, respectiv de disimilare perceptibile în rândul evreilor din Košice din perioada interbelică recurgând la analiza statistică a diferiţilor indicatori relevanţi (limba maternă, strategii educaţionale, evoluţia căsătoriilor mixte, rezultatele scrutinelor electorale).[1]

Mai multe argumente vin în sprijinul alegerii acestui punct de referinţă: Košice şi Cluj, centre regionale, s-au rupt de Ungaria şi au intrat sub autoritatea altui stat la sfârşitul Primului Război Mondial. Košice, împreună cu Slovacia de Sud, a devenit parte a noului stat cehoslovac, iar Clujul a fost integrat în statul român împreună cu alte regiuni, şi anume Transilvania istorică, Banatul, Crişana şi Maramureş. În anul 1910, evreii din cele două oraşe erau asimilaţi într-un grad relativ mare. Maghiara era limba maternă declarată a majorităţii acestora. Un procent semnificativ dintre evrei utilizau infrastructura culturală de limbă maghiară şi în acelaşi timp contribuiau la dezvoltarea acesteia. După Primul Război Mondial, Cluj şi Košice îşi asumă un rol central în mişcarea naţională evreiască din regiunea înconjurătoare mai largă. Ortodoxia şi neologia sunt prezente în viaţa religioasă a ambelor comunităţi evreieşti (deşi ponderea ortodocşilor era mai mare în Cluj). Toate acestea arată că populaţia evreiască din Košice, având caracteristici similare cu cea din Cluj, poate fi considerată punct de referinţă pentru analiza noastră axată pe Cluj.

Demersul nostru porneşte de la afirmaţia generală conform căreia viaţa evreilor din Transilvania, şi în consecinţă şi a celor din Cluj, la fel ca şi a evreilor din teritoriile pierdute de Ungaria, a suferit modificări majore în perioada interbelică. Problemele de identitate, respectiv apariţia alternativelor de autoidentificare şi lumea vieţii evreieşti structurată în jurul acestora reprezintă unul dintre aspectele acestei schimbări. Abordarea istorică rămâne cea dominantă pe tot parcursul acestei lucrări, însă nu ca scop în sine, ci mai degrabă ca mijloc. Abordarea istorică se constituie într-un mijloc, un instrument, în sensul în care descrierea din punct de vedere istoric a vieţii economice, culturale şi politice a evreilor din Clujul interbelic – şi permanenta comparaţie cu situaţia din Transilvania, România şi Ungaria – ne permite interpretarea mai multor fenomene, cum ar fi dinamica

1 Kovács 2004.

relației cu maghiarii sau încercările de autodefinire etnică şi tentativele, proiectele de construcție națională.

Istoria evreilor din Cluj – şi, într-un sens mai larg, a evreilor din Transilvania şi din Ungaria – poate fi integrată într-un model de evoluție istorică clasică, general valabil pentru Europa Centrală. Modelul ne permite delimitarea mai multor etape de integrare: aşezare (integrare), bilingvism (aculturație) şi asimilare.[2] În continuare, putem nuanța procesul de asimilare delimitându-i componentele. Într-un studiu redactat în 1981, Milton Yinger descrie patru dimensiuni conexe, dar diferite ale întregului proces de asimilare: dimensiunea biologică (amestecarea grupurilor), psihologică (identificarea), culturală (aculturația) şi structurală (integrarea în structurile sociale şi instituționale ale grupului la care se asimilează minoritatea respectivă).[3]

În momentul în care Transilvania istorică, Banatul şi regiunea Crişana şi Maramureş au trecut sub administrație românească, populația evreiască din aceste teritorii se afla într-o fază avansată de integrare, în sensul în care era asimilată în diferite grade la populația maghiară din regiune. Putem spune că într-o anumită măsură au fost prezente toate cele patru dimensiuni ale procesului de asimilare descrise de Yinger. Dimensiunea sau factorul biologic, altfel spus amestecarea grupurilor, s-a dovedit a fi fost veriga slabă în întreg procesul de asimilare. Concomitent cu procesul de asimilare a apărut şi un grup – marginal în perioada inițială – care dorea să stopeze, respectiv să inverseze acest proces. Ne referim, bineînțeles, la mişcarea sionistă, care şi-a consolidat poziția după schimbarea puterii din 1918.

Istoria evreilor din Cluj şi din Transilvania, respectiv diferitele aspecte ale acestei istorii (stratificarea socială, viața culturală, sistemul instituțional, atitudinile politice şi pozițiile economice) semnalează metamorfozele unui întreg curs al integrării. Metamorfoza, în înțelesul pe care i-l atribuim în această lucrare, înseamnă că integrarea în societatea maghiară şi în cadrul statal maghiar a încremenit odată cu transformările politice din 1918 şi a fost înlocuită cu integrarea în structurile sociale, instituționale, statale ale României, producând forme de integrare de intensitate şi de profunzime variabile în funcție de indivizi şi de regiune. Evident, acest proces a afectat şi maghiarii şi germanii. Însă din perspectiva noastră, întrebarea fundamentală este dacă integrarea evreilor în România s-a desfăşurat, a avut loc în cadrul instituțional maghiar sau separat de acesta după 1918, dat fiind faptul că evreii au fost considerați parte a națiunii maghiare în perioada anterioară, pe timpul Monarhiei austro-ungare.

Pentru descrierea fenomenelor tratate în această lucrare, utilizăm instrumentarul conceptual al antropologiei, al demografiei şi al studiilor asupra naționalismului. Am încercat în alte locuri să circumscriem şi să utilizăm anumite noțiuni-cheie ale acestui demers.[4] Pe baza cercetărilor noastre, credem că putem distinge între două dimensiuni, două tipuri de descriere în analiza transformărilor pe care le-a trăit populația evreiască din Transilvania în perioada interbelică. Prima dimensiune este cea exterioară, o dimensiune a interacțiunii care operează cu no-

2 *Ibidem*: 14, *cf.:* Gyáni 2002: 125.
3 Yinger 2002: 25. Prima apariție: Yinger 1981: 150.
4 Gidó 2009: 18–29.

țiunile de *integrare, loialitate, asimilare, disimilare şi antisemitism.* Cea de-a doua dimensiune este una interioară comunității şi cuprinde noțiuni ca *identitate, solidaritate de grup, identitate colectivă.*

Lucrăm cu noțiuni al căror orizont temporal este sensibil mai cuprinzător decât limitele temporale ale perioadei analizate sub aspectul ambelor dimensiuni. Observăm că perioada interbelică nu poate fi tratată în sine, pentru că în lumina proceselor anterioare şi a urmărilor ei, poate fi înțeleasă ca o perioadă de tranziție în evoluția comunității evreieşti.[5]

Problemele legate de integrare, loialitate şi asimilare apar pentru prima dată în descrierile proceselor din epoca modernă, tratate de istoria modernă. Prima *integrare* a evreilor din Cluj şi din Transilvania se desfăşoară în cadrul Principatului şi al Marelui Principat al Transilvaniei imediat după stabilirea evreilor în aceste regiuni. Mai apoi, începând cu Revoluția maghiară din 1848–1849, dar mai ales după adoptarea Legii XVII din 1867, care prevede emanciparea civilă şi politică a izraeliților, a fost inițiat un puternic *proces de asimilare* la populația maghiară.[6] Putem interpreta acest proces de asimilare drept un proces de relaxare şi de dispariție a granițelor, a delimitărilor existente între populația maghiară şi cea evreiască. Procesul nu a fost unidirecțional, dimpotrivă, a fost bazat pe interacțiunea dintre cele două etnii, ceea ce a condus şi la crearea unor caracteristici culturale comune.[7]

În toată Europa secolului al XIX-lea au avut loc asemenea procese de asimilare. Unul dintre fenomenele conexe care au acompaniat procesele de asimilare a fost transformarea definițiilor identitare ale populației de evrei. Evreii au început să se perceapă ca izraeliți/mozaici germani în Germania şi ca maghiari de religie izraelită în Ungaria. Această practică de autoidentificare exprima de fapt loialitatea față de națiunea gazdă, respectiv față de statul-națiune gazdă la care s-au asimilat evreii.[8]

Antisemitismul modern, cu rădăcini adânci în Antichitate, alimentat de mai multe tipuri de sentimente şi practici antievreieşti, a pus sub semnul întrebării autenticitatea şi utilitatea integrării evreilor. Apariția antisemitismului modern în teritoriile maghiare din secolul al XIX-lea poate fi pusă în relație cu procesele de modernizare, iar dezvoltarea antisemitismului are loc în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea.[9] Cea mai serioasă provocare la adresa asimilării evreilor a fost acuzația de omor ritual din Tiszaeszlár din 1882, care a însemnat şi începutul unei practici recurente de incitare împotriva evreilor. Deşi acuzațiile au fost nefondate, afacerea a lansat producerea unei întregi literaturi despre presupusul omor ritual şi a continuat să fie o referință importantă pentru antisemitismul epocilor care au urmat. „Omorul ritual evreiesc" din 1882 este de altfel o temă preferată şi de antisemitismul maghiar din prezent, un laitmotiv la care recurg multe publicații,

5 Studiul din 1997 al lui Jonathan Webber ilustrează perfect dezvoltarea în timp a diferitelor variante de autoidentificare şi asimilare în rândul evreilor. Studiul consideră perioada interbelică drept perioadă de tranziție care începe cu destrămarea imperiilor din Europa Centrală şi se termină cu Holocaustul şi traumele provocate de acesta. Vezi: Webber 1997: 257–279.

6 Vezi textul legii la adresa: http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5318 (accesat în data de 25 mai 2014). *Cf.:* Gonda 1992: 117.

7 Karády 1988: 41–43, *cf.:* Yinger 2002: 25.

8 Vezi: Webber 1997: 261–262.

9 Karády 2001: 43.

formaţii de muzică şi pagini de internet antisemite din Ungaria zilelor noastre. În 1883, la un an după procesul de la Tiszaeszlár, se înfiinţează Partidul Antisemit sub conducerea lui Győző Istóczy.[10]

Primul Război Mondial şi reterasarea graniţelor statale au produs noi strategii de integrare şi crearea unor noi loialităţi. În 1918–1919 populaţia evreiască din Transilvania, în majoritatea ei afiliată la grupul etnic şi la identitatea maghiară, a ajuns împreună cu populaţia din aceste teritorii sub jurisdicţia statului român. Aşadar, după 1918, integrarea evreilor din Transilvania a continuat în cadrele fixate de statul român, tot aşa cum pentru evreii din Slovacia de Sud şi Ucraina Subcarpatică cadrul statal a fost dat de Cehoslovacia, iar pentru cei din Voivodina, de Regatul Sârbo-Croato-Sloven (Regatul Iugoslaviei din 1929).

După înfrângerea suferită în Primul Război Mondial, comunităţile evreieşti din Ungaria s-au rupt unele de altele, iar asimilarea evreilor din statele succesoare a ajuns în impas. Mai mult decât atât, în unele cazuri asimilarea a deviat de la cursul ei iniţial şi i-a fost imprimată o altă traiectorie. În Cehoslovacia, de exemplu, climatul politic mai democratic a condus nu numai la *disimilarea* evreilor din Slovensko în raport cu maghiarii, dar şi la începerea unui proces de asimilare la naţiunea majoritară. Populaţia de evrei din teritoriile Cehoslovaciei provenite din Ucraina Subcarpatică a trăit în comunităţi mai închise. Drept urmare, agudiştii şi sioniştii au devenit majoritari.[11] În cazul Transilvaniei nu putem vorbi despre asimilarea evreilor la naţiunea română, ci mai degrabă de un proces de disimilare care a împins o parte semnificativă a evreimii către autoidentificare etnică. Aşadar, în perioada interbelică suntem martorii unui proces de integrare în România în care, spre deosebire de direcţia integrării iniţiale, care arăta spre maghiari în timpul Monarhiei austro-ungare, evreii din Transilvania se integrează în viaţa politică, economică şi socială a noului stat. Această nouă direcţie de integrare nu a însemnat însă preluarea tiparelor culturale ale majorităţii române. Majoritatea evreilor din Transilvania, indiferent de identitate şi de ideologie, rămân afiliaţi culturii maghiare şi participă activ la menţinerea structurilor instituţionale ale minorităţii evreieşti, instituţii care la rândul lor activau în limba maghiară.

Integrarea în societatea românească a fost determinată de mai mulţi factori. Cunoaşterea limbii române a fost un asemenea factor, care, de fapt, în cazul izraeliţilor din Transilvania, şi în consecinţă şi în cazul celor din Cluj, a reprezentat un avantaj comparativ cu locuitorii creştini. Conform datelor recensământului din 1910, mai mult de 42% dintre izraeliţii din comitatul Cluj vorbeau limba română. Comparativ, 33,1% dintre locuitorii de religie reformată şi 24,4% dintre locuitorii de religie romano-catolică cunoşteau limba română.[12] Schimbarea limbii de predare din educaţie a fost un alt factor determinant. Datorită diferitelor măsuri, hotărâri şi ordonanţe ale Ministerului român al Educaţiei, elevii evrei s-au confruntat cu tot mai multe greutăţi privind educaţia în limba maghiară. În primii ani ai deceniului trei s-a schimbat limba de predare în şcolile comunităţilor sau asociaţiilor evreieşti, limba română sau evreiască (ebraică, idiş) înlocuind-o pe cea maghiară în mod obligatoriu. Drept urmare, s-au schimbat şi tiparele şi procesele de soci-

10 Pentru detalii vezi: Katz 2001: 387–392, Katzburg 1999: 129–138, Kövér 2004: 37–58.
11 Kovács 1991: 67–68, Bányai – Fedinec – Komoróczy 2013: 163–172.
12 A Magyar Szent Korona 1916: 450–471.

alizare din generația elevilor evrei care au frecventat școala după 1918. Această schimbare a însemnat de fapt înlocuirea contextului de socializare maghiar cu cel românesc sau, în foarte multe cazuri, cu cel evreiesc și a condus și la îndepărtarea treptată a majorității tinerilor evrei de cultura maghiară. Integrarea la majoritatea românească a fost accelerată și de relațiile și legăturile cu evreii din Regat. Relația a fost definită și circumscrisă de permanentele animozități din perioada interbelică și de încercările de păstrare a independenței dorite și exersate de evreii din Transilvania. Nevoia de a soluționa problemele specific evreiești a încurajat conducătorii din Transilvania să colaboreze cu colegii lor din București.

Deși factorii de integrare enumerați mai sus au reușit să creeze pentru evrei oportunitatea sau condițiile de a prelua tiparele culturale românești, perioada de 22 de ani scurși până la cel de-al doilea Arbitraj de la Viena nu a fost suficientă pentru derularea acestor procese sociale. Evreii din Transilvania de Nord anexată de Ungaria în 1940 s-au reîntors în cadrele instituționale ale statului maghiar. Astfel, doar în cazul populației din Transilvania de Sud putem vorbi despre continuitate din perspectiva cadrelor de socializare. Legislația antisemită intrată în vigoare după 1938 și Holocaustul au favorizat și au consolidat mai degrabă procesele de disimilare decât pe cele de asimilare.[13]

Noțiunea de *loialitate* din dimensiunea relațională/interacțională este probabil cea mai potrivită alegere pentru descrierea proceselor din perioada interbelică și a schimbărilor survenite în această perioadă raportate la situația anterioară anului 1918.[14] Revizionismul, perceput ca posibilitate reală, așteptat și dorit de o parte a societății, a influențat imaginea despre viitor a unei părți semnificative a minorității maghiare și a celei evreiești pe tot parcursul epocii. Loialitatea față de statul maghiar din epoca anterioară s-a transformat în loialitate dublă sau multiplă. În cadrele date de noul stat a apărut un tip de loialitate dublă care cuprindea atât menținerea legăturilor cu Ungaria și o privire atentă spre această țară, cât și loialitatea față de statul român. Această loialitate de profunzime variabilă se articula diferit de la caz la caz (maghiari, evrei, germani) și în funcție de individ.

Din perspectiva evreilor, loialitatea poate fi interpretată ca un sistem de relații bidirecționale. Loialitatea față de maghiari a înlocuit de fapt *contractul de asimilare* menționat de Viktor Karády și utilizat în literatura de limbă maghiară pentru descrierea condițiilor din secolul al XIX-lea.[15] Acest nou *contract de loialitate* a apărut ca urmare a unei decizii adoptate la Brașov la conferința Partidului Național Maghiar din România din anul 1924. Decizia stipula următoarele: orice persoană de origine evreiască poate fi considerată ca făcând parte din minoritatea maghiară dacă recunoaște și își asumă valorile culturii maghiare și obiectivele politice și

13 În ciuda adoptării legislației pentru evrei și a discriminării rasiale, birocrația maghiară a continuat să-i considere pe evrei maghiari izraeliți. În studiul său despre evreii din Cluj, Holly Case descrie cazul zilierului Márton Friedmann, care a depus o cerere pentru maghiarizarea numelui său în 1942. Ministerul de Interne a refuzat cererea, altfel spus nu i-a permis lui Friedmann să devină *maghiar*. Însă la recensământul din 1941 persoanele de religie izraelită au fost înregistrate ca fiind de naționalitate/etnie maghiară. Vezi: Case 2007: 39–53.

14 Pentru o descriere mai detaliată a problemei de loialitate, vezi: Gidó 2009: 28–29.

15 Karády 1988: 30–32, *cf.*: Kovács 2004: 128, Gyáni 2002: 130–131.

naționale ale acestei comunități.[16] Astfel, în situația în care loialitatea a dislocat și a înlocuit asimilarea, decizia oferea o soluție pentru asumarea dublei identități. Decizia se referea și era considerată valabilă și pentru evreii care păşiseră deja pe calea disimilării față de maghiari, dar păstrau anumite legături cu comunitatea maghiară (de exemplu în privința consumului cultural sau a producției de cultură evreiască în limba maghiară).

Primele manifestări ale loialității față de români (*loialitate față de statul român*) au venit din partea mișcării naționale evreiești, care a recunoscut public cadrele noului stat și a declarat că evreii doresc să fie cetățeni loiali ai noii patrii și să-și păstreze drepturile ce decurg din statutul de comunitate minoritară. Direcția raporturilor cu majoritatea a fost imprimată în ianuarie 1920 de declarațiile președintelui Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania, avocatul Tivadar Fischer din Cluj, respectiv de alocuțiunile și hotărârile luate în cadrul adunărilor evreilor din Cluj și Dej.[17] Evident, evreii afiliați comunității maghiare nu s-au manifestat solidar în aceste chestiuni, ci împreună cu minoritatea maghiară.[18]

Trebuie să schițăm concis și conținutul semantic al noțiunilor-cheie referitoare la dimensiunea interioară, comunitară menționată mai sus. În cazul evreilor, identitatea, adică sentimentul apartenenței, a suferit periodic anumite transformări. Până la izbucnirea Primului Război Mondial nu putem vorbi despre o conștiință etnică general răspândită în cazul evreilor. Înainte de emanciparea civilă exista o anumită conștiință popular-religioasă evreiască. Iar datorită tot mai puternicelor tendințe de aculturație și de asimilare, identitatea maghiară a devenit dominantă după emanciparea din 1867. Integrarea nu a fost completă, fără rest, în sensul în care nu s-a soldat cu dispariția totală a evreilor. Cu alte cuvinte, populația evreiască a continuat să existe ca grup caracterizat de anumite trăsături culturale și religioase particulare.[19] Astfel se explică și răspândirea rapidă a ideii naționale evreiești, adică a sionismului în rândul evreilor din Transilvania de după 1918. Perioada interbelică cunoaște trei grupuri consistente de evrei în funcție de identitatea membrilor: 1. evreii maghiari– comunitate ai cărei membri continuă să se definească drept maghiari; 2. grupul evreilor cu identitate compozită (dublă sau multiplă), în care elementul evreiesc și cel maghiar sunt deopotrivă prezente, 3. grupul persoanelor cu identitate evreiască, ce se diferențiază de ceilalți pe baza etnicității evreiești.[20]

16 Declarația de loialitate a populației evreiești afiliate culturii și identității maghiare a fost formulată mai devreme. La ședința de înființare a organizației din Cluj a Uniunii Maghiare din 1921, ziaristul Benő Gombos din Cluj și industriașul Mózes Farkas și-au afirmat dorința de a continua să acorde sprijin maghiarilor și au declarat că se consideră în continuare parte a comunității maghiare. Declarații similare apar și la înființarea altor organizații locale ale Uniunii Maghiare. În 1924, la adunarea din Brașov, avocatul Mihály Leitner, președintele organizației locale Deva a Partidului Național Maghiar, a declarat că „evreii maghiari doresc să rămână evrei maghiari". *Keleti Újság* 11 ianuarie și 12 iulie 1921. 143, Balázs 1991: 973.

17 Glück 2001: 632–633, *Új Kelet* 24 noiembrie 1920. 109.

18 Loialitatea maghiarilor promisă românilor a fost formulată în *Kiáltó Szó* [Glasul care strigă] în 1921. Exact ca în cazul evreilor, autorii manifestului condiționau loialitatea lor față de statul român de acordarea drepturilor minoritare. Kós – Zágoni – Paál 1921.

19 Gyurgyák 2001: 18, Yinger 2002: 27.

20 Pentru tiparele identitare evreiești din societățile industriale, vezi: Karády 2001: 30–39.

Primele două categorii au fost caracterizate de ceea ce Ernő Gáll, filosof maghiar de origine evreiască, a descris ca existență dublu minoritară.[21] Evreii maghiari și cei cu dublă afiliere au fost nevoiți să se raporteze simultan la existența lor minoritară atât ca maghiari, cât și ca evrei. După cum vom vedea în capitolele următoare, strategia de asimilare la maghiari a intrat în criză în rândul comunităților evreiești rupte de Ungaria după Primul Război Mondial, iar disimilarea s-a consolidat și a trecut în prim-plan concomitent cu instaurarea acestei crize. Drept consecință, persoanele care și-au asumat dubla identitate sau conștiința evreiască bazată pe etnicitate au devenit majoritari și în rândul evreilor din Transilvania.

Conștiința apartenenței comunitare, identitatea de grup reprezintă elementul determinant al identității. Această conștiință poate fi constituită pornind de la afinitatea religioasă sau culturală, dar poate fi și etnicizată. Religia izraelită, sărbătorile, riturile alimentate de ea, respectiv sinagogile și instituțiile sociale formate în jurul comunităților au avut menirea de a crea și recrea comunitatea și au îndeplinit funcția de producere a conștiinței comunitare, indiferent de epoca despre care vorbim. Învierea și modernizarea limbii ebraice, tradițiile religioase și conștiința istorică universală legată de acestea, simbolurile redescoperite, dar și antisemitismul tot mai acerb au jucat un rol important în revirimentul conștiinței etnice evreiești. Toate acestea au condus la formarea etnicității simbolice, iar mai apoi la etnicitatea consolidată și la nivel instituțional.[22]

Evreii naționaliști și cei asimilanți aveau atitudini diferite și față de trecutul istoric și de prezent. În cazul celor asimilați, conștiința apartenenței la comunitate este dată mai degrabă de conștiința istorică evreiască de factură biblică, în timp ce pentru sioniști continuitatea poporului evreiesc, apartenența la națiunea evreiască universală este pilonul principal al identității.[23] Contrar mișcărilor naționale non-evreiești din Europa Centrală, în care trecutul este idealizat de o viziune istorică romantică, istoriografia sionistă a criticat comunitatea evreiască tradițională (și limba idiș) și s-a revoltat împotriva ei. Și-a ales ca model demn de urmat evreii din Antichitate (un asemenea model era reprezentat, de exemplu, de macabeii care au luptat împotriva seleucizilor).[24]

Răspândirea limbii ebraice moderne a reprezentat o altă oportunitate de întărire a identității comunitare. Mișcarea națională a evreilor din Transilvania a recunoscut chiar de la început acest potențial al limbii și în consecință a inițiat o serie de cursuri de limbă ebraică. Astfel, mai multe grădinițe și școli elementare cu predare în limba ebraică își încep activitatea în diferite orașe transilvănene: Satu Mare, Bistrița, Târgu-Mureș în 1920–1922, mai apoi Cluj în 1928.[25] Similar, limba ebraică s-a predat la liceul evreiesc din Timișoara și la liceul evreiesc pen-

21 Gáll 1991: 957–969, *cf.*: *idem*, 1993: 86.
22 *Cf.*: Gans 1996: 147, Webber 1997: 260.
23 Revistele din străinătate, cum ar fi *HaOlam* (ziarul central al organizației mondiale a sionismului; titlul înseamnă *Lumea*) sau ziarul *HaYom* din Varșovia (în traducere *Astăzi*) au întărit conștiința apartenenței la națiunea evreiască universală și în Transilvania. Munkánk és feladataink 1926: 10.
24 Eisenstadt 1992: 148–149.
25 Gyémánt 2004: 117, Zsidó Naptár 1935: 48, Munkánk és feladataink 1926: 9.

tru fete, respectiv la liceul pentru băieți din Cluj, instituții de învățământ înființate în anii 1919–1920.

Au revenit la modă simbolurile evreiești și obiectele de uz cotidian cu semnificație simbolică. Începând din 1918, s-a generalizat utilizarea drapelului evreiesc și a combinației de culori alb-albastru la evenimentele sioniste. *Shekelul*, cutia pentru chetă așezată pentru a colecta donațiile destinate reconstruirii Palestinei, timbrele, cărțile poștale își găsesc locul în universul obiectelor caracteristic unei comunități naționale aflată în plină reorganizare.[26] Cântecele, recitarea poeziilor și lectura literaturii cu tematică evreiască, cântarea în grup a Hatikva au contribuit – utilizând sintagma lui Anderson – la construcția comunității naționale imaginate.[27]

Solidaritatea de grup funcționa în mod similar în societatea evreilor, a maghiarilor și a sașilor din Transilvania. Universul evreiesc restrâns, construit în mod tradițional în jurul comunității de cult, unde acestea aveau nu numai funcții religioase, ci și sociale și de educație, a devenit o construcție cu mai mulți poli odată cu răspândirea sionismului. Segmentarea societății evreiești în funcție de ideologii și definiții identitare nu a condus la formarea unor solidarități particulare la nivelul subgrupurilor. Reacțiile directe (birourile de apărare a drepturilor, protestele parlamentare) sau indirecte (formarea unei rețele sociale, solidaritatea economică prin crearea unor bănci de credit, preferința pentru produsele evreiești din Palestina, școala de meșteșugari, instituțiile de învățământ independente) la provocările exterioare (antisemitism, violarea drepturilor) au fost de multe ori consensuale și au atras colaborarea evreilor maghiari pe de o parte și a sioniștilor pe de altă parte. Acest tip de solidaritate arată că nu se poate trasa o linie clară de demarcație între diferitele tabere, astfel încât ne confruntăm în permanență cu variate suprapuneri ale grupurilor. De exemplu, deputatul de Cluj al Partidului Maghiar, Sándor Weiss, făcea parte din grupul asimilanților, însă îl găsim printre donatorii pentru construirea Palestinei și a participat activ la dezbaterile publice evreiești.[28] De asemenea, Nándor Hegedűs a fost reprezentant al aceluiași partid în legislativul din România, însă pe de altă parte a sprijinit în calitate de membru simpatizant Asociația de Îngrijire a Orfanilor Evrei.[29]

Ținând cont de problemele fundamentale tratate mai sus, în cele ce urmează vom descrie cele mai importante momente din viața evreilor din Cluj din perioada interbelică. După trecerea în revistă a literaturii de specialitate și prezenta-

26 În 1925, Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania a depus un număr de 24 000 de cutii pentru chetă la familiile evreiești din Transilvania. Transilvania a ocupat unul dintre primele locuri în privința numărului de cutii și a venitului obținut, conform unor calcule sintetice, unui inventar efectuat de Keren Kayemeth LeIsrael (Fondul Național Evreiesc). Numărul cutiilor distribuite s-a redus și veniturile KKL și ale Keren Hayesod (Fondul de Construire a Palestinei) au scăzut în anii 1930 din cauza crizei economice și a „epuizării" survenite din cauza limitelor impuse în privința imigrării în Palestina. Erau 7 000 de cutii plasate în Transilvania în 1938, iar un an mai târziu numărul cutiilor a fost de 10 000. Erecz Jiszráél 1925: 67, Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség XVI. konferenciája 1939: 157.

27 Anderson 2006: 123.

28 Vezi articolul lui Sándor Weiss: „Miért adakozom Palesztinára?" In: Új *Kelet* 10 octombrie 1928. 215.

29 Balázs 1991: 971, Árvák Könyve 1925: 129.

rea antecedentelor istorice, vom prezenta o descriere statistică a evreilor din Cluj şi tiparele rezidenţiale caracteristice acestui grup. În continuare vom încerca o analiză a stratificării sociale şi a rolului economic jucat de evreii din Cluj. Capitolul este urmat de prezentarea diferitelor aspecte ale universului cotidian evreiesc (antisemitism şi limitarea drepturilor, educaţie, comunităţile de cult, organizarea politică). În lumina acestei descrieri, vom încerca să găsim un răspuns la întrebarea referitoare la transformările, schimbările survenite în comunitatea evreilor din Cluj raportate la perioada premergătoare anului 1918. Ultimul capitol prezintă autoidentificările evreilor şi dezbaterile dintre reprezentanţii diferitelor curente politice şi orientări ideologice din cadrul comunităţii evreieşti.

2. Trecerea în revistă a literaturii despre istoria comunităţii evreieşti şi sursele cercetării

Scrierea unor istorii local-comunitare evreieşti nu este o tradiţie nou instituită în practica istoriografică europeană sau în literatura nonficţională. Axându-ne pe acest gen, nu dorim să analizăm operele de referinţă ale istoriografiei moderne evreieşti din secolele XIX–XX.[30] Trecem în revistă în primul rând lucrările relevante pentru tema noastră, adică istoriile comunităţilor evreieşti din Ungaria şi România, dar ţinem să subliniem că acordăm atenţie sporită mai ales monografiilor despre evreii din Cluj.

Mai mulţi autori din secolul al XIX-lea şi chiar comunitatea evreiască au fost preocupaţi de istoria comunităţilor evreieşti din această regiune mai restrânsă supusă analizei, Ungaria istorică şi România înainte de 1918. Conducătorii evreilor din 1846 s-au adresat contelui maghiar ardelean József Kemény, istoric, cu rugămintea de a cerceta şi a publica documentele referitoare la trecutul evreilor din Transilvania.[31] Mai târziu, istoricul Fülöp Grünwald a inventariat cercetătorii preocupaţi de evreii din Ungaria în două studii apărute în 1934, respectiv 1940.[32] Bibliografia compilată de Gyula Zeke despre istoria evreilor din Ungaria şi cea a lui Nathaniel Katzburg despre monografiile istorice ale comunităţilor evreilor maghiari sunt alte două lucrări detaliate şi utile.[33]

Lucrarea care s-a dovedit a fi cea mai utilă pentru trecerea în revistă a literaturii de specialitate este bibliografia compilată de Zoltán Féder în 2004.[34] Autorul publică datele lucrărilor în limba maghiară elaborate în Israel structurându-le în grupe tematice. Totodată, prezintă separat publicaţiile din Israel dedicate istoriei evreilor din Bazinul Carpatic. Volumul poate fi privit ca un compendiu indispensabil pentru că în perioada care a urmat după Holocaust o parte considerabilă a literaturii *yizkor* şi a variatelor istorii de comunitate au fost publicate în Israel.

Explorarea şi descrierea istoriei comunităţilor evreilor maghiari din diferitele localităţi a fost precedată de apariţia unor lucrări tematice şi de sinteză publicate la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. În acest context trebuie să-i amintim pe rabinul Lipót Löw din Szeged, medicul József Bergl din Kaposvár, şef-rabinii Comunităţii Izraelite din Pesta Sámuel Kohn şi Zsigmond Groszmann,

30 Vezi: Seltzer 1983: 49–60, *cf.*: Gyémánt 2011(a): 208–215.
31 Gyémánt 2011(a): 209.
32 Grünwald 1934, Grünwald 1940.
33 Zeke 1992: 330–389 (mai ales 345–349), Katzburg 1999: 201–225. Vezi şi: Schweitzer 2005: 60–94.
34 Féder 2004.

respectiv pe rabinul Lajos Venetianer din Újpest.[35] De la începutul secolului al XX-lea apar tot mai multe istorii de comunitate. Sándor Büchler publică un articol despre istoria evreilor din Budapesta în anuarul IMIT din 1901, iar în 1938 apare un volum despre trecutul evreilor din Buda, redactat de Fülöp Grünwald. Dintre lucrările care abordează comunitățile evreiești din localitățile mai mari din Ungaria și Transilvania trebuie să le amintim pe cele referitoare la istoria evreilor din următoare orașe: Timișoara (Moritz Löwy, 1890), Sopron (Miksa Pollák, 1896), Oradea (Lajos Lakos, 1912, Endre Sós, 1943), Arad (Lajos Vágvölgyi, 1917), Békéscsaba (Fülöp Révész, 1926), Győr (József Kemény, 1930), Satu Mare (Mór Stern, 1931) și Szolnok (Kornél Heves, 1938).[36] Mai departe, merită amintit volumul din 1938 al lui Imre Szabó intitulat *Evreii Transilvaniei (Erdély zsidói)* și *Enciclopedia evreiască (Zsidó Lexikon)* publicată în 1929. Deși nu reiese din titlul volumului, lucrarea lui Imre Szabó nu este o istorie a evreilor din Transilvania, ci mai degrabă o sumă de istorii locale ale diferitelor comunități evreiești din anumite localități. Autorul publică scurte comentarii informative despre trecutul și condiția prezentă a evreilor din cele mai importante orașe transilvănene.[37] *Enciclopedia evreiască* coordonată de Péter Újvári este de asemenea o sursă bogată de informații nu doar pentru cunoașterea situației din orașele mai mari, ci și din localitățile mai mici.[38]

Perioada a dat relativ puține publicații referitoare la comunitățile evreiești formate pe teritoriul României înainte de 1918. La sfârșitul secolului al XIX-lea, Societatea Istorică „Iuliu Barasch" și-a fixat drept obiectiv să sprijine redactarea monografiilor comunitare evreiești. Apariția istoriei evreilor din Ploiești în 1889 s-a născut din această inițiativă.[39] Au apărut publicații de anverguri diferite având ca temă istoria evreilor din mai multe localități din România: Iași (Elias Schwarzfeld, 1895, Iacob Itzak Niemirower, 1907 și Abraham Meir Halevy, 1931), Craiova și Târgoviște (Gaster Moses, 1887), Brăila (Nisim M. Derera, 1909 și S. Semilian, 1931).[40]

Numărul istoriilor locale comunitare evreiești a crescut considerabil după cel de-al Doilea Război Mondial. Unul dintre motivele acestei creșteri a fost dorința supraviețuitorilor Holocaustului de a imortaliza, de a documenta propriile suferințe și suferințele îndurate de comunitatea lor, de a contabiliza pierderea de vieți omenești și de a prezenta în contrast viața înfloritoare din perioada interbelică, premergătoare persecuțiilor evreilor, cu ravagiile cauzate de război. Din acest moment, publicațiile apărute nu aparțin doar genului științific, care își găsește sursa exclusiv în erudiție sau curiozitate, în interes științific față de istoria locală, ci apar tot mai multe publicații care aparțin domeniului literaturii yizkor și se înscriu în genul literaturii memorialistice și al monografiilor de comunitate. Aproape fiecare comunitate mai importantă de evrei din Bazinul Carpatic a re-

35 Pentru detalii vezi: Gyurgyák 2001: 611.

36 Pentru istoriile comunitare locale timpurii vezi lista volumelor care abordează istoria comunităților evreiești din Ungaria: http://www.milev.hu/zsidoacute-koumlzoumlsseacutegek-monograacutefiaacutei---monographs-of-jewish-communities.html (accesat în data de 25 iunie 2014).

37 Szabó 1938.

38 Zsidó Lexikon 1929.

39 Kara 1990: 3.

40 Pentru scurte treceri în revistă ale istoriilor locale ale evreilor din România, vezi: Benjamin 2004: 13–26, Gyémánt 2011(a): 212–213.

dactat o carte-monument în care prezintă propriul trecut. Trăsătura comună a volumelor constă în faptul că acestea apar în Israel și în Statele Unite ale Americii și nu în Ungaria, în România sau în țările vecine, cum ne-am fi așteptat având în vedere practica generală cu care ne-a obișnuit perioada anterioară. Afilierea și cultura lingvistică, relația dintre autori, public și limba maternă sunt semnalate de faptul că majoritatea volumelor de istorie locală sau comunitară publicate în Israel au apărut în limba maghiară pentru comunitățile din Transilvania sau în limba română pentru comunitățile din afara Transilvaniei, chiar și în anii 1980 sau 1990. Au fost publicate numeroase volume bilingve, maghiară-ebraică, română-ebraică.[41] Anul 1990 aduce schimbări în privința monografiilor despre comunitățile evreiești din România și din Transilvania. Se înființează editura evreiască *Hasefer*, cu sediul la București. Începând din 1990, istoria locală a tot mai multor comunități din tot mai multe localități iese de sub tipar și vede lumina zilei.[42]

Din ansamblul volumelor de istorie locală comunitară evreiască apărute după 1945 distingem două categorii mai mari de publicații. 1. Prima categorie este alcătuită din volumele yizkor, însă și în cadrul ei s-au format două curente mai mari:

a) În general găsim în această categorie volume de memorii (sau caiete de memorii, în cazul comunităților mai mici) scrise de mai mulți autori. Aceste volume se concentrează mai ales asupra perioadei Holocaustului.[43] De regulă, volumele conțin un amestec de genuri, cum ar fi studii, amintiri, eseuri, interviuri și documente de epocă. Autorii textelor nu au formație de istoric, motiv pentru care textele nu corespund exigențelor metodologice stricte ale istoriografiei, iar nivelul de credibilitate al datelor utilizate este mai degrabă scăzut.

b) Majoritatea volumelor yizkor abordează o perioadă mai lungă, concentrându-se nu numai asupra perioadei Holocaustului, ci aplecându-se și asupra antecedentelor sau, în anumite cazuri, și asupra noului început din 1944–1945. În mod caracteristic, lucrările rezervă un spațiu consistent prezentării mișcării sioniste din perioada interbelică, reflectând și modul în care redactorii din Israel sau din alte zone ale emigrației transatlantice valorizează trecutul. Structura acestora este similară cu structura volumelor de memorii dedicate exclusiv Holocaustului. Problema legată de acuratețea și fidelitatea datelor apare ocazional și în cazul acestei categorii de volume.[44] Însă există și lucrări extrem de valoroase, cum sunt cele care abordează comunitatea evreilor din Dunaszerdahely, din zona Dejului, din Satu Mare sau din Tulcea.[45]

2. A doua categorie de scrieri despre istoria comunităților evreiești cuprinde lucrări de istorie propriu-zise, adică lucrări care aplică regulile profesiei, dar care în același timp utilizează și instrumentarul literaturii nonficționale și al literaturii yizkor.[46] Majoritatea autorilor nu sunt istorici de formație, ci persoane recrutate

41 Vezi: Féder 2004: 38–46 și 325–357, Ancel – Eskenasy 1991.
42 Vezi: Bibliografia 2003: 16–53.
43 De exemplu: Bács – Szabó 1999.
44 Vezi, de exemplu: Csirák 2001, Mitican 2005.
45 Engel 1975, Singer 1970, Schön 1981, Stern 1984, Feldman 2004.
46 Prezentarea istoriilor locale pentru Trei Scaune și Cluj se bazează pe recenziile autorului despre volumele redactate de Zoltán Féder și Dániel Lőwy. Vezi: Gidó 2007, Gidó 2006.

din diferite domenii științifice. De aceea, coerența tematică și consistența articolelor diferă de la un volum la altul, există chiar diferențe esențiale între ele. Dacă am fi nevoiți să clasificăm volumele ce abordează istoria locală a comunităților evreiești din Transilvania, ar fi cel mai la îndemână să includem majoritatea lor în curentul literaturii yizkor. Însă situația nu este atât de simplă în cazul unei cărți apărute de curând. Volumul semnat de Zoltán Féder tratează comunitatea evreiască din Trei Scaune. Lucrarea se concentrează asupra Holocaustului și astfel alege o abordare de tip istorie a suferinței. Cu toate acestea se constituie într-o veritabilă publicație de istorie, pentru că se bazează pe o reală muncă de arhivă, pe identificarea unor surse din presă și o listă de referințe care sugerează stăpânirea unor cunoștințe bibliografice demne de invidiat.[47]

Alături de documentele din arhivele din România, Israel și Ungaria, Féder a utilizat și știrile din presa scrisă din Secuime din secolul al XX-lea. De la apariția lucrării lui Jicchák Perri nu a fost publicată nicio altă lucrare despre evreii din Secuime care să fie de anvergura și de valoarea celei menționate.[48] Credem că nu din pură întâmplare volumul lui Zoltán Féder a fost revăzut de același profesor care a scris istoria evreilor din Târgu-Mureș. Volumul lui Féder poate fi privit ca reprezentând o etapă într-un proces evolutiv mai amplu. Nu este o lucrare de istoriografie în sensul strict al genului, ci este mai degrabă o culegere de articole care depășește limitele, cadrele literaturii yizkor și tinde către o lucrare de istoriografie „profesională". Cu toate acestea, conține referințe personale, „memorie istorică personală", semnalând parcă intenția autorului de a păstra într-o anumită măsură instrumentarul literaturii yizkor.[49] Féder identifică și numește fiecare victimă a genocidului din Trei Scaune, la fel cum se întâmplă cu evreii din Cluj la Dániel Lőwy sau cu cei din Satu Mare la Csaba Csirák.[50]

Zăbovind asupra lucrărilor de istorie referitoare la Transilvania, trebuie amintită și monografia Terézei/Terezei Mózes despre evreii din Oradea. Volumul a fost scris și publicat inițial în limba maghiară, pentru ca mai târziu să apară și o ediție revăzută și adăugită în limba română.[51] Istoria evreilor din Arad este adunată într-un volum coordonat de Jenő/Eugen Glück, publicat în Israel după 1990, iar comunitatea evreiască din Brașov este prezentată într-un volum redactat de trei autori.[52]

Volumul Anei-Maria Caloianu despre evreii din Alba Iulia face parte dintre monografiile de comunitate mai recente. Textul parcurge istoria celei mai vechi comunități evreiești din Transilvania de la privilegiile acordate de principele Gábor/Gabriel Bethlen în 1623 până în anul 1948.[53] Autoarea recurge la structura deja consacrată a lucrărilor de istorie, îmbinând metoda descrierii cronologice a evenimentelor cu tratarea tematică a diferitelor probleme. Astfel, urmărește în ordine cronologică istoria comunității de evrei din Alba Iulia, situația juridică a populați-

47 Féder 2006.
48 Perri 1977.
49 Féder 2006: 743.
50 Lőwy 2005, Csirák 2001.
51 Mózes 1995, Mózes 1997.
52 Glück 1996, Manațe – Fiul – Oprea 2007.
53 Caloianu 2006.

ei evreiești din localitate, însă dedică capitole separate instituțiilor religioase sau problemelor legate de educație, printre altele.

Nu intenționăm să tratăm în detaliu istoria comunităților evreiești din România aflate în afara Transilvaniei. După 1990 Editura Hasefer din București a publicat mai multe lucrări de factură istorică scrise de persoane specializate în alte domenii. Printre ele găsim și volumele publicate de criticul literar Itic Kara despre evreii din Iași, Bacău și Podu Iloaiei, respectiv ale lui Pincu Pascal despre evreii din Roman și Piatra Neamț.[54] Însă în ultimii ani găsim tot mai multe monografii elaborate de istorici, cum ar fi volumul Cristinei Geală despre istoria evreilor din Ploiești.[55]

Observăm că istoriile locale publicate despre evreii din Ungaria și din România sunt extrem de variate atât ca structură și metodologie, cât și ca destinatar, public-țintă, audiență intenționată. În același timp, aceste volume formează un corpus de cunoștințe integrat într-un domeniu de cunoaștere mai vast și mai eterogen. Situația este similară și în cazul Clujului. În cele ce urmează voi prezenta antecedentele istoriografiei despre evreii din Cluj.

După apariția istoriei Clujului scrisă de Elek Jakab, istorie care se referă în mai multe locuri la evreii din oraș, lucrarea din 1924 a lui Mátyás/Matias Eisler, șef-rabin neolog la Cluj, poate fi considerată prima încercare mai serioasă de a face cunoscută istoria comunității evreiești din oraș.[56] Pornind de la sursele disponibile în perioada respectivă, rabinul a încercat să sintetizeze preț de câteva pagini evoluția demografică și economică a comunității izraelite din oraș. Găsim o istorie mai detaliată în volumul lui Imre Szabó despre evreii din Transilvania, publicat în 1938. Dedicându-i aproape 60 de pagini, Szabó urmărește istoria comunității evreiești din Cluj din epoca principatelor și a principelui Gábor Bethlen până în perioada interbelică, tratând separat evoluția comunității de cult, respectiv instituțiile religioase și laice/lumești ale evreilor.[57]

Moshe Carmilly-Weinberger, fost șef-rabin neolog (1934–1944), a publicat imediat după terminarea celui de-al Doilea Război Mondial un studiu despre rolul evreilor din comitatul Cluj în Revoluția maghiară din 1848–1849.[58] Pe baza surselor documentare de arhivă, studiul publică numele evreilor din comitatul Cluj din 1849 și prezintă detaliat sacrificiile materiale și umane aduse de locuitorii evrei în sprijinul revoluției.

O lungă perioadă după apariția în 1946 a studiului semnat de Moshe Carmilly-Weinberger nu s-a publicat niciun tratat, studiu sau articol de istorie despre evreii din Cluj. O mare parte dintre evreii clujeni care au supraviețuit Holocaustului au emigrat în Israel sau în America după război. Emigranții din Cluj au împărtășit dorința, prezentă și în comunitățile de evrei din Transilvania rămase în țară, de a-și documenta și astfel de a-și imortaliza trecutul. În 1968 a apărut la Tel Aviv un caiet de memorii în limba ebraică. Lucrarea, coordonată de Slomo Zimroni și

54 Kara 1990, Kara 1995, Kara 1997, Pascal 2001, Pascal 2005.
55 Geală 2008.
56 Jakab 1888, Eisler 1924.
57 Szabó 1938: 126–184.
58 Studiul a fost republicat mai târziu în *A kolozsvári zsidóság emlékkönyve* [Volumul memorial al evreilor din Cluj]. Weinberger 1946, Carmilly-Weinberger 1988.

Jehuda Schwarz, propune o incursiune în diferite episoade din istoria evreilor din Cluj înainte de Holocaust și o descriere a procesului de dispariție/distrugere a comunității. Volumul se integrează perfect în categoria literaturii yizkor.[59] Mai târziu, în 1970, respectiv în 1988, apare și *Volumul memorial al evreilor din Cluj* coordonat de Moshe Carmilly-Weinberger, care a fost considerat cea mai completă descriere a temei până la momentul apariției volumului lui Dániel Lőwy.[60] Mai mulți autori au contribuit la volum, iar textele cuprinse în acesta au fost publicate în limba maghiară, ebraică și engleză. Textele se concentrează în primul rând asupra perioadei interbelice (comunitățile de cult, instituții, mișcarea sionistă, descriere demografică, presă, economie, educație) și asupra Holocaustului. Volumul este completat de biografia mai multor personalități care și-au asumat rolul de lider în viața comunitară (Sándor/Alexander Kohut, Mátyás Eisler, József/Iosif Fischer, Márk Antal).

Este foarte utilă intrarea despre Cluj din enciclopedia evreilor *Pinkas HaKehilot*, publicată de Yad Vashem în 1980, respectiv din *Enciclopedia YIVO* și din *Enciclopedia geografică a Holocaustului din Transilvania de Nord* (*Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája*).[61] De asemenea, au apărut mai multe memorii și studii axate pe anumite problematici bine circumscrise, însă din cauza modului în care s-a decupat tema cercetării și a volumului redus al studiilor, ele nu au putut și nici nu au intenționat să prezinte o istorie locală exhaustivă.[62] Marile culegeri de documente generale (și nu tematice) despre evreii din Transilvania, Ungaria și România publicate până în prezent se opresc la jumătatea secolului al XIX-lea. Acestea pot fi utile doar pentru conturarea antecedentelor istorice ale comunității din Cluj.[63]

Cartea lui Dániel Lőwy despre istoria populației evreiești din Cluj este unul dintre produsele demne de interes ale literaturii de istorie locală publicate în Transilvania ultimilor ani. După prima apariție din 1998, volumul a fost publicat și într-o a II-a ediție adăugită în 2005.[64] Purtând caracteristicile principale ale curentului literaturii yizkor, lucrarea poate fi integrată cu ușurință în această categorie. Totuși, volumul depășește cadrele fixate de genul yizkor. În cartea lui Lőwy scriitura structurată de istoria suferinței comunitare este completată de o bună cunoaștere a domeniului tematic (referințele utilizate provin deopotrivă din literatura maghiară, engleză și română) și de perspectiva istorică aplicată.

Spre deosebire de istoricii care i-au precedat în descrierea istoriei comunității evreiești din Cluj, Lőwy prezintă o narațiune inedită. Abordarea propusă de Lőwy se distanțează de perspectiva „romantică" de tip Eisler și de narațiunea suferinței din *Shlomo Zimroni* și *Volumul memorial al evreilor din Cluj*. Accesul la surse fiindu-i limitat (autorul trăiește în Statele Unite) și fiind din afara breslei (nu este istoric, ci chimist practicant), Lőwy este constrâns să se bazeze pe bibliografii, surse publi-

59 Zimroni – Schwarz 1968.
60 Carmilly-Weinberger 1988.
61 Pinkas HaKehillot 1980: 243–253, YIVO Encyclopedia 2008, Braham 2008.
62 Vezi: Kovács Kiss 1991, Kovács Kiss 2000, Gaal 2000, Gyémánt 2000: 55–59 și 104–120.
63 Izvoare și mărturii II–III. 1988–1999, Magyar-Zsidó Oklevéltár 1959–1967. Volumul de documente coordonat de Lucian Nastasă se axează asupra perioadei 1945–1965. Vezi: Nastasă 2003.
64 Lőwy 2005.

cate și istorie orală în redactarea acestei cărți, de altfel excelentă. Ne povestește o istorie construită în primul rând de martorii întâmplărilor, experiența supraviețuitorilor și interpretările din prezent proiectate asupra întâmplărilor trecute. Textul de bază oferă cadrul general istoric în care autorul integrează narațiunile interlocutorilor săi. De altfel, în introducere autorul formulează intenția explicită a cărții, și anume de a se constitui în „portavoce a memoriei colective".

În comparație cu spațiul mai restrâns dedicat secolului al XIX-lea, perioada cuprinsă între 1918 și momentul celui de-al doilea Arbitraj de la Viena este tratată mult mai detaliat în acest volum, fapt datorat probabil interesului mai pronunțat al autorului față de această perioadă, pe de o parte, și literaturii mai stufoase dedicate perioadei în chestiune, pe de altă parte. Reacția evreilor din Transilvania la schimbarea imperiului (adaptarea la condițiile din România, clarificarea relației cu maghiarii: continuarea asimilării sau disimilarea) și mai ales moștenirea acestei perioade este cel puțin la fel de importantă pentru schimbarea identității generațiilor după 1945 ca și Holocaustul. Cei doi factori au contribuit la formarea și consolidarea conștiinței maghiare în anumite părți ale populației evreiești din Transilvania, la alegerea identității culturale maghiare și la interpretarea deseori ambivalentă a propriului trecut. Este una dintre cauzele pentru care atât Moshe Carmilly, cât și Dániel Lőwy recurg la aceeași metodă în volumele lor, reliefând rolul scriitorilor, al artiștilor de origine evreiască în cultura maghiară, deși relația autorilor cu maghiarii este mult diferită.

Continuând seria publicațiilor recente, amintim descrierea de optzeci de pagini a istoriei evreilor din Cluj semnată de Francisc Pap din 2011. Autorul nu se lansează în cercetări fundamentale, ci sintetizează cunoștințele acumulate în publicațiile anterioare. Singura calitate a cărții este dată de limba în care a fost publicată, și anume limba română, astfel încât istoria evreilor din Cluj devine accesibilă și publicului român.[65]

În 1999, când am început să studiez istoria evreilor din Clujul interbelic, am putut consulta publicațiile apărute până la acea dată și câteva cărți, studii care tratează istoria evreilor din Transilvania. Am înțeles că nu cunoaștem îndeajuns perioada istorică aleasă de mine. Nu avem destule informații nici despre modul în care funcționa lumea vieții evreiești din Cluj între anii 1918 și 1940, nici despre schimbările structurale și culturale produse de forțele politice interne și internaționale. Pe parcursul mai multor ani dedicați cercetării, în care am întocmit și am parcurs bibliografia temei, am citit cu atenție presa evreiască, am studiat publicațiile statistice și am consultat arhivele din România, Ungaria și Israel, cercetare care de multe ori reclama o muncă de Sisif, am ajuns la concluzia că perioada interbelică este esențială pentru înțelegerea istoriei integrării evreilor. Fără analiza acestor douăzeci și doi de ani nu putem înțelege antisemitismul din anii 1930 și acuzațiile aduse evreilor în 1940–1944, nici dezamăgirea față de maghiari resimțită de evrei în perioada ce a urmat Holocaustului.

Alături de baza bibliografică nu prea voluminoasă, presa epocii, mai precis presa evreiască, a furnizat cea mai extinsă bază de informații. Intensificarea mișcării naționale a evreilor din Transilvania, cu alte cuvinte sionismul, a creat această

65 Pap 2011.

presă de bună calitate în spațiul public. Cel mai serios reprezentant al presei evreiești a fost *Új Kelet* (*Noul Orient*), o publicație de orientare sionistă apărută la Cluj între 1918 și 1940. Ziarul, inițial hebdomadar, apare pentru prima dată în 19 decembrie 1918, după care se transformă în cotidian și apare până în anul 1940, când își încetează activitatea, fiind interzis de autoritățile maghiare abia intrate în Transilvania de Nord.[66] Rubricile dau seamă de aproape fiecare moment al lumii vieții evreiești, de la structurarea sistemului instituțional și activitatea instituțiilor până la existența cotidiană a comunităților sau cele mai mici momente din viața culturală și socială a evreilor. *Új Kelet* prezintă amănunțit evenimentele politice și sociale din România și din Ungaria, mai ales pe cele care interesau direct comunitățile evreiești, și de asemenea publică regulat și știri din străinătate. Redacția se afla la Cluj, motiv pentru care comunitatea evreiască de aici este tema preferată a rubricilor din ziar. În consecință, *Új Kelet* mi-a oferit cele mai multe informații dintre toate ziarele consultate. În continuare, s-au dovedit a fi de reală utilitate ziarele *Neue Zeit – Új Kor* (*Timpuri noi*), apărut la Timișoara (1920–1940), *Népünk* (*Poporul nostru*) din Oradea (1929–1940), respectiv cotidianele românești și maghiare din Cluj (*Patria*, *Ellenzék* [*Opoziția*], *Keleti Újság* [*Ziarul de Est*]).

Alături de cotidiane, am consultat și revistele epocii (*Magyar Kisebbség* [*Minoritatea maghiară*], *Napkelet* [*Răsărit*]), publicațiile unor organizații (buletinele informative ale Uniunii Naționale a Evreilor, buletinele comunităților de cult), precum și publicații oficiale (*Buletinul Oficial*, *Buletinul Muncii*, *Buletinul Camerei de Muncă Cluj*) și statistice (volumele recensămintelor, anuarele statistice și *Buletinul Statistic*)

Evident, *Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj* este instituția care mi-a furnizat majoritatea surselor de arhivă. Dintre numeroasele fonduri consultate, amintesc aici doar documentele orașului Cluj (fondul 1), fondurile diferitelor instituții de învățământ ale evreilor (fondurile 163, 165, 168) și materialul Prefecturii Județului Cluj (fondul 3). În plus, am cercetat documentele din *Arhivele Naționale Ungare din Budapesta* (*Magyar Országos Levéltár), Arhiva Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România* din București, precum și din arhive din Israel.

Din păcate, arhivele ambelor comunități de cult evreiești din Cluj au fost distruse (sau pierdute) în timpul Holocaustului. Astfel, am fost nevoit să renunț la acest fond documentar de valoare inestimabilă, conferită de faptul că, alături de Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania, comunitățile de cult au fost principalele forțe de organizare a comunității evreiești din Cluj. Identic, nici documentele Uniunii Naționale a Evreilor nu au apărut până în prezent. Astfel, am fost constrâns să reconstitui istoria comunității evreiești din Clujul interbelic pe baza materialelor din presă și a producției de documente a diferitelor organe oficiale, instituții economice și culturale.

66 Pentru istoria publicației, vezi: Gidó 2010: 267–269, Újvári 1996: 211–218.

3. Evreii din Cluj înainte de Primul Război Mondial

Imre Szabó, ziarist la *Új Kelet,* a avut şansa de a consulta şi a utiliza arhiva comunităţilor evreieşti de cult pentru redactarea pasajului referitor la Cluj cuprins în cartea sa publicată în 1938. Conform afirmaţiilor sale, decembrie 1846 era data înscrisă pe cel mai vechi document din arhiva comunităţii ortodoxe din Cluj.[67] Acesta este anul în care, la solicitarea comunităţii izraelite, Mihály Hermann şi Emánuel Heimann au încheiat un contract de vânzare-cumpărare pentru un teren din vecinătatea străzii Kül-Magyar (azi strada Aurel Vlaicu), teren pe care urma să fie construită o sinagogă. Construirea sinagogii din strada Pap (azi strada Paris) s-a încheiat în scurt timp, iar clădirea a fost inaugurată în data de 2 decembrie 1851.[68] Începând cu anul imediat următor, comunitatea a întocmit un registru de stare civilă, în care prima intrare completată este o naştere din data de 16 noiembrie 1852.[69] Tot de la Imre Szabó aflăm că primul proces-verbal al şedinţelor conducerii comunităţii completat regulat datează din martie 1869.[70] Un certificat emis de oraşul Cluj în 1922 stabileşte data debutului existenţei oficiale a Comunităţii Autonome a Izraeliţilor Ortodocşi din Cluj, şi anume anul 1852.[71]

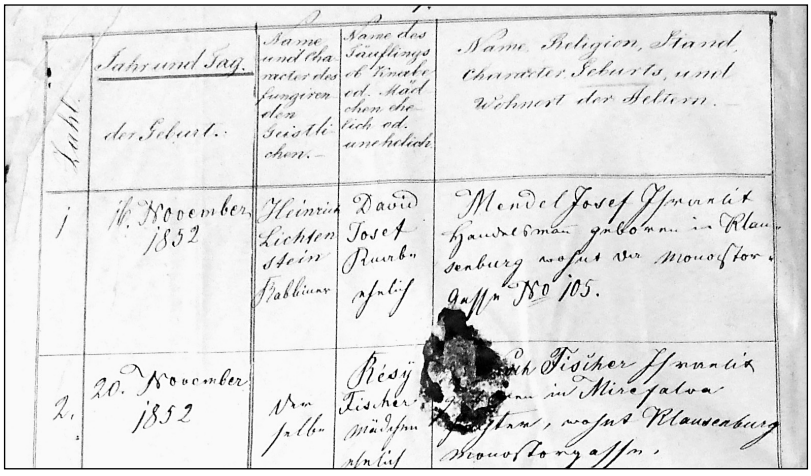

Imaginea 1. *Primele naşteri înregistrate în registrul de stare civilă întocmit de comunitatea evreiască, 1852.*

67 Szabó 1938: 129.
68 Gyémánt 2000: 55–56, Gaal 1995: 114–115, Jakab 1888: 956.
69 *Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Cluj* (în continuare: SJAN Cluj), fond 42, dosar 71/8, f. 1.
70 Szabó 1938: 130.
71 SJAN Cluj, fond 1, cutia 1002–2198/1922, dosarul 1123/1922, f. 1.

Cel mai probabil, practica generală de producere şi gestionare a documentelor întocmite regulat de comunitatea evreiască s-a instaurat la mijlocul secolului al XIX-lea, în perioada în care rezistenţa oraşului faţă de evrei a început să slăbească treptat, concomitent cu începutul unei creşteri numerice a populaţiei evreieşti. Evident, prezenţa evreilor în Cluj este mult mai veche. Atestări documentare apar încă din secolul al XV-lea. Evreii vizitau oraşul mai ales cu treburi ce ţineau de activităţile lor comerciale şi de creditare.[72] Timp de câteva secole, rolul evreilor în viaţa urbei a fost mai degrabă indirect, date fiind variatele măsuri restrictive în privinţa şederii şi stabilirii lor în oraş. În mod evident, nu s-a putut forma o comunitate stabilă de evrei în Cluj atâta vreme cât aceste măsuri restrictive erau în vigoare.[73] Grupul de comercianţi din Cluj era alcătuit mai ales din saşi sau maghiari şi mai puţin din evrei. Comerciantul evreu era o apariţie sporadică în secolul al XVIII-lea. Conscripţia ordonată de guvernatorul Samuel Brukenthal din 1781–1782 nu a înregistrat niciun locuitor evreu în Cluj. Se pare că stabilirea evreilor în oraş a început imediat după finalizarea conscripţiei. Cel puţin aşa sugerează o decizie a consiliului orăşenesc din 1788. Această decizie respinge cererea comercianţilor armeni din Cluj prin care aceştia solicită să nu acorde altor comercianţi armeni şi evrei permisiune de stabilire la Cluj.[74]

Primul evreu stabilit la Cluj căruia îi cunoaştem şi numele a fost comerciantul Deutsch Löbel, care aproviziona meşteşugarii locali cu materie primă. Acesta a fost urmat de Fülöp/Filip Löbel în 1786, însă ştim că mai devreme, în 1782, Mihály/Michael Hersch din Iclod a fost arendaşul vămilor de la porţile oraşului, al pieţei şi al celor două mori din apropierea Turnului de Poartă din strada Podului.[75]

Este adevărat că consiliul orăşenesc a respins cererea formulată de comercianţii armeni în 1788, însă după decesul împăratului Iosif al II-lea, consiliul a luat anumite măsuri de excludere a puţinilor evrei care locuiau în Cluj. Una dintre manifestările acestor măsuri este închiderea în 1794 a magazinului deţinut de Deutsch Löbel, gest precedat de creştinarea forţată a fiicei lui în 1791.[76]

Aşadar, la începutul secolului al XIX-lea nu exista la Cluj o comunitate stabilă de evrei. Doar de la începutul anilor 1800 putem vorbi despre o anumită stabilitate relativă. Tot mai multe familii reuşesc să se stabilească la Cluj în această perioadă. Însă toate acestea nu exclud încercările periodice ale consiliului orăşenesc de a izgoni evreii sau de a le limita/restricţiona într-un fel sau altul activitatea comercială sau meşteşugărească. Consiliul orăşenesc a instituit o serie de măsuri antievreieşti atât în anii 1820 şi 1830, cât şi în următoarele decenii.[77]

Trecerea în revistă a istoriei evreilor din Cluj din secolul al XIX-lea presupune abordarea simultană a mai multor problematici-cheie. În primul rând, merită analizată atitudinea oraşului faţă de comunitatea evreilor şi evoluţia numărului

72 Gyémánt 2011(b): 9.

73 Interdicţia de a se stabili în alte oraşe decât Alba Iulia nu a fost permanentă şi continuă. În unele cazuri, guvernul Transilvaniei a permis evreilor să-şi aleagă liber rezidenţa, însă această permisivitate era de scurtă durată. Această libertate de şedere a fost asigurată, de exemplu, de ordinul guvernului din 8 septembrie 1727. Izvoare şi mărturii II/1. 1988: 55–56.

74 Lőwy 2005: 19–22, Gyémánt 2000: 104.

75 Gyémánt 2000: 104, Jakab 1888: 461.

76 Gyémánt 2000: 105–108.

77 Vezi: Gyémánt 2000: 109–120, Gyémánt 2011(b): 14–18.

evreilor în raport cu această atitudine. Transilvania modernă cunoaşte o singură comunitate evreiască recunoscută, cea din Alba Iulia, în frunte cu şef-rabinul comunităţii la nivel naţional. Totuşi, datorită imigrărilor permanente, au apărut evrei şi în alte localităţi din Marele Principat, astfel şi în Cluj. Apariţia lor a fost de cele mai multe ori întâmpinată cu rezistenţă. Oraşele au încercat să limiteze fluxul de imigrare a evreilor până la mijlocul secolului al XIX-lea. Situaţia a fost schimbată de Legea XXIX din 1840, care a permis pentru prima dată evreilor din Ungaria – şi astfel şi evreilor din Banat, Crişana şi Maramureş – să se stabilească în mediul urban (cu excepţia oraşelor miniere), să înfiinţeze fabrici şi să înveţe meserii.[78] Legea nu se referea şi la Marele Principat al Transilvaniei. Aici stabilirea evreilor în mediul urban a fost liberalizată mai târziu, în urma unei rezoluţii ministeriale adoptate la Viena în data de 28 iulie 1851. Adoptarea deciziei a iniţiat un proces de continuă creştere a populaţiei izraelite din Cluj, care a devenit unul din cele mai importante centre evreieşti din Transilvania.[79] Raportul consiliului orăşenesc din aprilie 1835 menţionează 109 suflete (61 de bărbaţi şi 48 de femei), iar la conscripţia din 1850–1852 numărul evreilor înregistraţi a fost de 479.[80] Cei 1 008 izraeliţi clujeni înregistraţi la primul recensământ maghiar din 1869 au reprezentat 40–41% din totalul evreilor din mediul urban din Transilvania.[81] La recensământul din 1880 au fost înregistrate 1 601 persoane de religie izraelită, 2 414 la cel din 1890 şi 4 730 la cel din 1900.[82]

De la mijlocul secolului s-a schimbat statutul populaţiei evreieşti şi al comunităţii de cult. În conformitate cu practica în vigoare anterior, evreii şi comunitatea de cult din Cluj, ca de altfel toate comunităţile din ţară, se aflau în subordinea şef-rabinului din Alba Iulia. Însă influenţa şef-rabinului a slăbit treptat şi până la mijlocul anilor 1860 a devenit simbolică. Funcţia, oficiul şef-rabinului încetează practic după congresul evreiesc din Pesta din 1868–1869. Ultimul şef-rabin din Alba Iulia, Ábrahám/Abraham Friedmann, încetează din viaţă în 1879.[83]

Relaţia cu autorităţile era organizată pe două niveluri. Atât consiliul orăşenesc, cât şi puterea centrală deţineau anumite competenţe în problemele evreilor. Până în anii 1868/1869, evreii din Cluj şi şef-rabinul din Alba Iulia se adresau Guberniului transilvănean pentru soluţionarea problemelor mai importante. Aceasta a fost practica adoptată şi în 1866, când un mic grup de reformişti a ieşit din comunitatea din Cluj.[84] Odată cu unirea Ungariei cu Transilvania în 1867, Guberniul Transilvaniei şi-a pierdut competenţele anterioare, iar în 1869 a fost dizolvat.[85] În perioada următoare, alături de Ministerul Religiei şi Educaţiei din Pesta (din 1873

78 Vezi textul legii la: http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5225 (accesat în data de 25 iunie 2014).
79 Gyémánt 2000: 191.
80 Gyémánt 2000: 55 şi 110.
81 Gyémánt 2004: 50.
82 Varga 2001: 667. http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=felek&id=5291 (accesat în data de 25 iunie 2014).
83 Carmilly-Weinberger 1995: 167.
84 Vezi: SJAN Cluj, fond 1, cutia 1/6 (Controverse apărute între comunităţile evreieşti 1866–1881), doc. 1417/1867, Gyémánt 2000: 81–82.
85 Pál 2010: 250–258.

Budapesta), după cum mărturisesc documentele, evreii din Cluj au început să se adreseze tot mai des conducerii oraşului pentru rezolvarea problemelor ivite.

Stabilirea evreilor la Cluj a fost urmată de o perioadă (cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea) marcată de aculturaţie şi asimilare. Compromisul austro-ungar din 1867 şi emanciparea evreilor din Ungaria din 1867 a accelerat procesul de integrare socială a evreilor. A fost şi cazul evreilor din Cluj, unde în perioada respectivă ei au devenit parte integrantă a vieţii oraşului. Dar cum arăta de fapt comunitatea evreiască locală din acea perioadă?

Mica populaţie izraelită din oraş şi-a organizat ritualul religios în case private până în anul 1818, când comunitatea a construit o casă de rugăciuni (cu pereţi din nuiele) pe terenul bisericii evanghelice din strada Kül-Magyar. La acea dată, funcţia de rabin era exercitată de József/Iosif Kain.[86]

Casa de rugăciuni din strada Kül-Magyar s-a dovedit neîncăpătoare pentru comunitatea aflată în continuă creştere numerică. În consecinţă, în 1851, comunitatea a construit în strada Pap o sinagogă din piatră cu arhitectură în stil clasicist. Sinagoga şi clădirile grupate în jurul ei (baia rituală, locuinţa rabinului, a dascălului şi a hahamului – persoană autorizată pentru sacrificarea ritualică a animalelor) au devenit centrul religios şi cultural al comunităţii ortodoxe de mai târziu.[87]

Imaginea 2. *Prima sinagogă construită la Cluj în 1851 (fotografie făcută înainte de 1870).*[88]

Procesele de reformă religioasă şi culturală din Ungaria au influenţat şi evreii din Cluj. În mai multe oraşe mari din Ungaria şi Transilvania din timpul Revoluţiei din 1848–1849 au apărut grupări reformiste care doreau nu doar transformarea

86 Szabó 1938: 128, Gaal 1995: 114.
87 Gaal 1995: 114–115.
88 *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest* (Biblioteca „Szabó Ervin" din Budapesta), Budapest Gyűjtemény (Colecţia Budapesta), Fototecă, nr. 082022. http://www.kepkonyvtar.hu/?docId=64817.

vieții religioase, ci și maghiarizarea, adică accelerarea integrării la majoritatea maghiară. Grupările reformiste, cum erau cele din Cluj, Oradea, Arad, Pécs sau Nagybecskerek, au dispărut după înăbușirea revoluției.[89]

La mijlocul secolului al XIX-lea au apărut tot mai multe divergențe între grupurile de orientare conservatoare și cele progresiste. Divergențele sunt vizibile în conflictul dintre șef-rabinul Ábrahám Friedmann și evreii din Cluj, precum și în frământările interne ale comunităților. De exemplu, Ábrahám Friedmann, rabin de orientare progresistă care dorea să-și restabilească autoritatea slăbită, a încercat prin orice mijloace să invalideze alegerea lui Hillel Liechtenstein în fruntea comunității din Cluj în 1852. Liechtenstein era considerat discipolul lui Moshe Sofer, acesta din urmă fiind cunoscut datorită ideilor sale ultraconservatoare. Câțiva ani mai târziu, în 1860, avocatul Lajos/Ludovic Fischer și industriașul Izrael Grün, ambii din Cluj, au înființat cu sprijinul lui Friedmann o asociație pentru cultivarea limbii maghiare, după modelul furnizat de evreii din Pesta.[90] Prima activitate a asociației a fost să adune bani pentru realizarea unei statui înfățișându-l pe poetul național maghiar Sándor Petőfi, un gest care poate fi privit ca manifestare simbolică a intenției de asimilare.

Promotoare a maghiarizării, gruparea reformistă, alcătuită din 30 de capi de familie, a ieșit *de facto* din comunitatea veche a evreilor din Cluj în noiembrie 1866, la câteva luni după ce a fost organizată la Cluj adunarea comunităților evreiești din Transilvania. Guberniul Transilvaniei a luat la cunoștință și a aprobat starea de fapt la sfârșitul lunii februarie 1867.[91] Printre motivele principale ale secesiunii găsim afirmația conform căreia conducerea comunității nu a luat în considerare spiritul epocii și a refuzat orice fel de schimbare în domeniul practicării religiei. Secesioniștii au acuzat conducerea vechii comunități că împiedică predarea materiilor laice în școlile evreiești locale și preferă predicile în limba idiș în locul limbii țării gazdă.[92]

Denumirea de Comunitatea Izraeliților Maghiari din Cluj (*Kolozsvári Magyar Izraelita Hitközség*) s-a cristalizat abia la mijlocul anului 1867. În perioada imediat următoare desprinderii de comunitatea veche, atât secesioniștii, cât și autoritățile au utilizat diferite denumiri. Însă toate denumirile arată că noua comunitate dorea ca însuși numele să exprime unul dintre scopurile sale principale, care de fapt o diferențiа de vechea comunitate. Este vorba despre intenția, dorința de maghiarizare, declararea intenției de integrare în societatea maghiară.[93]

89 Gonda 1992: 99, Gyémánt 2000: 183.

90 Gyémánt 2000: 56 și 196.

91 Comunitățile evreiești din Transilvania au organizat o adunare, fără a-l invita însă pe șef-rabinul Ábrahám Friedmann. La această adunare, organizată la Cluj în perioada cuprinsă între 10 mai și 8 iunie 1866, s-a discutat despre problemele legate de statutul comunităților (independența față de Alba Iulia), competențele rabinilor, restrângerea competențelor șef-rabinului Transilvaniei și chestiuni legate de învățământ. Gyémánt 2000: 75–81.

92 SJAN Cluj, fond 1, cutia 1/6, dosar 1417/1867.

93 În documente întâlnim următoarele denumiri: „noua comunitate religioasă", „noii evrei maghiari", „comunitatea izraelită din Cluj", „noua comunitate a evreilor maghiari", „comunitatea izraelită maghiară". SJAN Cluj, fond 1, cutia 1/6, dosar 1417/1867, 12434/1867, 20710/1867, Gyémánt 2000: 81.

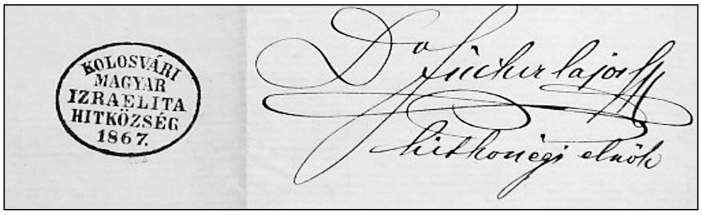

Imaginea 3. *Ştampila din 1867 a Comunităţii Izraeliţilor Maghiari din Cluj şi semnătura preşedintelui comunităţii, Lajos Fischer (30 iunie 1867).*[94]

Noua comunitate religioasă condusă de Lajos Fischer şi-a inaugurat propria casă de rugăciuni în prezenţa şef-rabinului Ábrahám Friedmann în iunie 1867. Ritualul religios se desfăşura în limbile ebraică, germană şi maghiară. Comunitatea nu a avut viaţă lungă, în ciuda numărului tot mai mare de familii care i s-au alăturat. De exemplu, în noiembrie 1868 în Cluj trăiau 202 familii şi persoane singure, ceea ce însemna un număr total de 916 persoane. Dintre acestea, 53 de familii (258 de persoane) aparţineau de Comunitatea Izraeliţilor Maghiari, iar 149 de familii (658 de persoane) aparţineau de „vechea comunitate".[95] Chiar înainte de scindarea evreimii din Ungaria din 1869, 28% din evreii din Cluj se considerau adepţii iniţiativelor de reformă. În martie 1869, imediat după terminarea congresului evreilor din Pesta, se desfiinţează noua comunitate izraelită din Cluj. Comunitatea şi-a părăsit casa de rugăciuni, a scos la licitaţie obiectele de cult, şi-a concediat cantorul şi, cu excepţia unui mic număr de persoane, membrii s-au întors în vechea comunitate.[96] Documentele accesibile nu ne indică niciun motiv al desfiinţării. Însă ţinând cont că desfiinţarea comunităţii a avut loc la începutul anului 1869, cauzele ar putea fi atribuite divergenţelor dintre conservatori şi progresişti exprimate la congresul de la Pesta.

Iniţiative de reformă similare cu cele din Cluj au existat în toată ţara, preconizând schisma din cadrul comunităţii religioase evreieşti din Ungaria, scindare a comunităţii devenită stare de fapt după congresul de la Pesta din 1868/1869. Congresul evreilor din Ungaria a intrat în sesiune în decembrie 1868 cu sprijinul ministrului cultelor, József Eötvös. Scopul era ca evreii să înfiinţeze o organizaţie autonomă unită după modelul bisericilor creştine. Conservatorii şi progresiştii nu au reuşit să ajungă la o înţelegere nici în privinţa noii organizări, nici în privinţa problemelor legate de educaţie şi de practicarea religiei. Din cauza acestor neînţelegeri, majoritatea reprezentanţilor fideli tradiţiilor au părăsit congresul la sfârşitul lui ianuarie 1869.[97]

Sciziunea de la Congres a condus la formarea a două grupuri – ortodocşi (conservatori) şi neologi (congresişti). Clujenii s-au alăturat ortodocşilor, însă în câţiva

94 SJAN Cluj, fond 1, cutia 1/6, dosar 4040/1868.

95 Cu câteva luni mai devreme, în data de 30 iunie 1868, doar 44 de familii aparţineau Comunităţii Izraeliţilor Maghiari. În doar şase luni, alte nouă familii au intrat în această nouă comunitate. SJAN Cluj, fond 1, cutia 1/6, dosarele 4040/1868, 4434/1868 şi 4873/1868.

96 SJAN Cluj, fond 1, cutia 1/6, dosar 1294/1869.

97 Gonda 1992: 127–132, Frojimovics 2008: 61–66.

ani semnele sciziunii au apărut şi aici. Divergenţele din interiorul comunităţii din Cluj au condus la scindarea comunităţii în două rânduri. Practicanţii celei mai conservatoare forme de religie, hasidimii care se autoidentificau drept sefarzi, au părăsit primii comunitatea şi au construit casa de rugăciuni *Beth Avrohom* în strada Malom (în prezent Bariţiu).[98] În cadrul structurii religioase deja cristalizate în Ungaria (neologi, ortodocşi, comunităţi aşa-zise „statu-quo ante"), sefarzii, pe care nu trebuie să-i confundăm cu evreii de origine spaniolă, aparţineau de orientarea ortodoxă.[99] Ei au înfiinţat la Cluj o comunitate autonomă formată din 32 de membri (aproximativ 140–150 de persoane, incluzând şi membrii familiilor) sub conducerea lui Sámuel/Samuel Simmel, Farkas Kornhauser, Sámuel/Samuel Hitzkovics şi Salamon/Solomon Kampel.[100] Spre deosebire de segmentările anterioare, caracterizate de voinţa de independenţă a persoanelor care urgentau reformele în sânul religiei, de data aceasta avem de-a face cu tendinţe contrare. Evreii veniţi cu un val masiv de imigranţi din Galiţia şi Bucovina s-au stabilit în Ungaria şi în nordul Transilvaniei începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea până la mijlocul secolului următor.[101] Observăm că o mare parte a migranţilor făceau parte din comunitatea hasidimilor, practicanţi ai unei religiozităţi puternic conservatoare, majoritatea lor extrem de săraci. Această comunitate ajunge şi la Cluj în cea de-a doua treime a secolului al XIX-lea. Membrii comunităţii autonome a sefarzilor, înfiinţată în 1875, provin din acest grup al persoanelor de orientare hasidimă. Au motivat ieşirea din marea comunitate religioasă ortodoxă prin preţul ridicat al cărnii cuşer, preţ pe care membrii cu condiţie materială mai modestă nu şi-l puteau permite. Au formulat obiecţii şi la adresa ritualului religios şi a preţului extrem de ridicat al locurilor din sinagogă. În termeni religioşi, motivul ieşirii din comunitate a fost importanţa pe care sefarzii o acordă pioşeniei şi păstrării tradiţiilor, spre deosebire de ortodocşi, care sunt mai permisivi şi lasă loc manifestării „ideilor şi obiceiurilor locale" şi încalcă regulile stricte ale practicării religiei.[102]

Rabinul Ábrahám/Abraham Glasner, aflat în funcţie din 1863, a fost urmat de fiul său, Mózes/Moses Glasner (1856–1924), ales în fruntea comunităţii ortodoxe în 1877. Ieşirea din comunitate a burgheziei progresiste, formate mai ales de intelectuali, a avut loc chiar în perioada rabinatului său. Odată cu această ieşire a fost formată comunitatea de cult *statu-quo ante* în 1881, în fruntea căreia a fost ales iniţial Lázár Allenberg, urmat de Vilmos Farkasházi Fischer, fiul celui care a înfiinţat fabrica de porţelan din Herend (Ungaria). La începutul lui august 1881, noua comunitate avea 51 de membri, ceea ce însemna în jur de 210–230 de persoane incluzând şi membrii familiilor.[103] După trei ani, în 1884, comunitatea a optat pentru denumirea Comunitatea Izraelită, ceea ce semnala şi o schimbare de orientare de la *statu-quo* la neolog. Odată cu această reorientare, a apărut şi nevoia de a alege un nou rabin pentru comunitatea neologă. Au găsit noul rabin în persoa-

98 Lőwy 2005: 32.
99 Pentru autoidentificarea hasidimilor ca *sefarzi* şi istoria evreilor spanioli, vezi: Komoróczy 2012. II: 153, Benbassa – Rodrigue 2003.
100 SJAN Cluj, fond 1, cutia 1/6, dosar 7224/1875.
101 Pentru imigraţia evreiască, vezi: Gonda 1992: 57–58, Gyurgyák 2001: 63.
102 SJAN Cluj, fond 1, cutia 1/6, dosar 5360/1875.
103 SJAN Cluj, fond 1, cutia 1/6, fără număr dosar, f. 100–101, Lőwy 2005: 33.

na eminentului teolog şi orator Sándor/Alexander Kohut.[104] După un an, Kohut a plecat la New York, iar comunitatea a rămas din nou fără lider religios. Locul lui a rămas vacant pentru scurt timp, dat fiind că în 1885 a fost instaurat în funcţie Shlomo Rausnitz (ca predicator). 1888 este anul în care a fost instalat în funcţie rabinul Jakab/Jacob Klein, care a fost urmat în 1891 de Mátyás Eisler, profesor la Institutul Pedagogic Izraelit din Budapesta.[105]

Neologii au construit o sinagogă pe strada Iosif Francisc (în prezent strada Horea). Sinagoga mare în stil moric a fost construită de firma fraţilor Horváth şi Károly Reményik, după proiectul lui Izidor Hegner, inginer feroviar din Cluj.[106]

Imaginea 4. *Sinagoga Neologă de pe strada Ferenc József, construită în 1887 (fotografie din anii 1890).*[107]

Comunităţile de cult au reprezentat cea mai importantă forţă organizatorică a populaţiei evreieşti din Cluj. Viaţa evreiască se desfăşura de fapt în cadrele reţelei de instituţii religioase până la izbucnirea Primului Război Mondial. Structura religioasă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea era modelată în primul rând de modernizare şi de tendinţele conexe de integrare şi asimilare. Divergenţele emergente în sânul comunităţii evreieşti şi sciziunile se datorau aceloraşi procese. Membrii Comunităţii Izraeliţilor Maghiari, înfiinţate în 1866, sau ai *statu-quo ante* din 1881 şi ai comunităţii neologe, formate din această comunitate din urmă în 1884, proveneau din burghezia evreiască din Cluj. Ei promovau urgentarea reformelor şi maghiarizarea evreilor. Însă nici familiile de evrei rămase în comunitatea ortodoxă nu se puteau sustrage influenţelor exercitate de procesele de integrare.

104 Lőwy 2005: 33.
105 Szabó 1938: 40–41.
106 Lőwy 2005: 34.
107 *Országos Széchenyi Könyvtár* (Biblioteca Naţională „Széchenyi" din Budapesta, în continuare OSZK), Plakát- és Kisnyomtatványtár (Ilustrate, tipărituri), Képes levelezőlapok gyűjteménye (Colecţia de ilustrate).

Astfel, asimilarea la maghiari a început şi în această comunitate. Dimpotrivă, comunitatea minoritară de evrei sefarzi şi-a păstrat autonomia pentru multă vreme. Chiar şi trecerea de la idiş la limba maghiară s-a dovedit a fi un proces mai lent în cazul acestei comunităţi.

Alături de transformările survenite în interiorul comunităţii evreieşti, integrarea evreilor din Ungaria şi din Cluj a fost influenţată şi de factori externi. Experienţa comună a Revoluţiei maghiare din 1848, legea emancipării izraeliţilor din 1867 şi recepţia religiei iudaice din 1895 au contribuit la consolidarea procesului de maghiarizare, însă în acelaşi timp au creat oportunităţi de conectare a evreilor la viaţa economică şi culturală a ţării. Emanciparea a deschis noi trasee de mobilitate socială; tot mai mulţi evrei au absolvit studii gimnaziale şi universitare, integrându-se astfel în elita profesională a societăţii. Rolul evreilor din Ungaria în procesul de modernizare, în formarea burgheziei a fost accentuat de mai mulţi cercetători care s-au aplecat asupra fenomenelor de compensare de status şi de supraşcolarizare observate în rândul evreilor.[108]

Una dintre cele mai spectaculoase dovezi ale integrării este furnizată de indicatorii privind nivelul de educaţie. Conform datelor recensământului din 1910, 79,4% dintre bărbaţii izraeliţi şi 72,9% dintre femei ştiau să scrie şi să citească. Indicatori mai buni nu găsim decât la confesiunile unitariană şi evanghelică. Rata de alfabetizare era similară în rândul catolicilor, iar la reformaţi, greco-catolici şi ortodocşi indicatorii erau mai puţin favorabili. Aceeaşi ordine se observă şi în cazul persoanelor care au absolvit opt clase.[109]

Şcolarizarea, educaţia desfăşurată pe două planuri (cel comunitar şi cel de stat) a fost un element esenţial atât în mobilitatea socială, cât şi în procesul de integrare. Populaţia evreiască din Cluj, aflată în creştere demografică, deţinea şcoli proprii încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Aceste şcoli au funcţionat pentru perioade mai lung sau mai scurte. Prima şcoală comunitară în care alături de materiile religioase s-a predat şi ştiinţe laice a fost înfiinţată în 1843, însă a funcţionat cu întreruperi.[110] Educaţia evreiască a fost asigurată de o şcoală model în limba germană în perioada neoabsolutistă.[111]

Alături de Cluj, au existat mai multe comunităţi evreieşti cu şcoală proprie, însă calitatea învăţământului şi pregătirea adecvată a profesorilor au fost probleme cu care s-au confruntat în permanenţă. Problema a fost ridicată şi la consfătuirea de la Cluj a comunităţilor izraelite din Transilvania din 1866. Recomandările din cadrul adunării propuneau o şcoală pentru fiecare comunitate, adică înfiinţarea a opt şcoli de sector şi a unei şcoli de *Talmud-Tora* la Alba Iulia. De asemenea, s-a propus şi înfiinţarea unui institut pedagogic şi a unor şcoli vocaţionale.[112] Într-un final, problema a fost rezolvată de Congresul Evreiesc din 1868–1869, care nu a obligat comunităţile să înfiinţeze instituţii în care să se predea şi materii laice. În conformitate cu decizia adoptată de adunare, comunităţile mai modeste din punct

108 Vezi: Karády 1997: 79, Gyurgyák 2001: 80–87. Pentru critica acestei poziţii, vezi: Gyáni 2002: 134–148.
109 Karády – Nagy 2009: 182–193.
110 Gyémánt 2004: 72.
111 Gyémánt 2002: 130.
112 Gyémánt 2002: 131.

de vedere material aveau obligația de a înființa școli de Talmud-Tora, ceea ce a condus la desființarea școlilor care predau și materii laice chiar și în orașele mai mari, iar majoritatea copiilor s-a înscris la școlile de stat.[113]

Învățământul evreiesc a pierdut teren în acești ani, ceea ce a condus la accelerarea asimilării lingvistice și culturale. Totuși, comunitățile ortodoxe, nerecunoscând deciziile congresului evreiesc din 1868–1869, au considerat lipsa școlilor comunitare un factor de risc care conduce nu numai la pierderea totală a identității evreiești, dar și la slăbirea accentuată a legăturilor religioase. Recunoașterea acestei situații a fost urmată de repunerea în funcțiune a școlilor desființate anterior. Astfel, mai multe comunități ortodoxe au reînființat mai multe școli începând cu mijlocul anilor 1870. Acest curent s-a manifestat la Cluj în 1875, când comunitatea ortodoxă a înființat o școală elementară pentru băieți. Școala avea doi învățători și patruzeci de elevi (școala pentru fete a fost înființată mai târziu, în 1908).[114]

Considerabil mai târziu, la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, și majoritatea comunităților neologe decid să înființeze școli proprii. Astfel, în Cluj această comunitate înființează o școală elementară în 1904, care funcționează cu două clase și un învățător. În același an este înființată și școala elementară a comunității din Oradea.[115] Datorită creșterii numărului de școli care au inclus și materii laice în planul de învățământ, la sfârșitul secolului al XIX-lea găsim 55–60 de școli elementare evreiești în Transilvania. Aceste școli cuprindeau circa 20% dintre copiii evrei de vârstă școlară. Procesul de educație se derula în primul rând în limba maghiară, însă elevii studiau și limbile germană și franceză, precum și discipline religioase.[116]

Școli *heder* (școli de Talmud-Tora) și *ieșive* erau instituții de învățământ exclusiv religios. Ele funcționau în paralel cu rețeaua de școli cu program școlar laic deținute de comunități. Cele două instituții pot fi privite ca un soi de cadru pentru păstrarea identității etnice și religioase. Ele cuprindeau atât copii, cât și adulții care doreau să-și asume funcții în cadrul comunităților de cult. Limba de predare a fost idiș; comunicarea între elevi și *rebbe* se desfășura exclusiv în această limbă. De exemplu, în cadrul ieșivelor, singurele materii erau Talmudul și studierea interpretărilor Talmudului. Aceste școli interziceau utilizarea altor limbi și studierea altor materii.[117] Așadar, aceste instituții de învățământ aveau o funcție concretă, bine definită în cadrul societății evreiești. Ele asigurau aprofundarea cunoștințelor religioase și pregătirea spirituală a personalului comunităților, precum și a viitorilor rabini.

Școli heder și ieșive funcționau în fiecare comunitate evreiască mai mare pe tot teritoriul Europei, la fel ca în Transilvania.[118] Afirmația este valabilă și pentru Cluj, unde rabinii ortodocși înființau și menținеau ieșive atât în secolul al XIX-lea, cât și în secolul al XX-lea.[119]

113 Gonda 1992: 131, Carmilly-Weinberger 1995: 187.
114 Gyémánt 2002: 131.
115 A kolozsvári izr. népiskola értesítője [Buletinul informativ al școlii populare izraelite din Cluj] 1914: 3–9.
116 Carmilly-Weinberger 1994: 102–103, Carmilly-Weinberger 1995: 187, Gyémánt 2002: 132.
117 Domán 1990: 58.
118 Pentru ieșivele din Transilvania, vezi: Moskovits 1999: 38–50, Fuchs 1987.
119 Fuchs 1987: 272–286.

Alături de şcolarizare şi de maghiarizarea din cadrul instituțiilor de învățământ, gradul de participare la viața economică poate fi considerat un alt factor important al integrării. În anii '60 ai secolului al XIX-lea existau deja mai mulți industriaşi de origine evreiască ce îşi desfăşurau activitatea în oraş sau în localitățile apropiate. În 1868 găsim 13 industriaşi (12 în producerea alcoolului şi unul în producția de oțet) printre cei 202 membri ai Comunității Izraelite Maghiare şi ai comunității ortodoxe.[120] Dacă ne îndreptăm atenția asupra diferitelor sectoare de activitate, observăm că dintre cei 202 capi de familie şi persoane singure (care împreună cu membrii de familie formau o comunitate de mai mult de 900 de persoane), 117 (57,9%) trăiau din activități comerciale, iar 56 (27,7%), din industrie şi meserii conexe (printre ei erau 13 industriaşi, 33 de meşteşugari şi meseriaşi, precum şi 10 muncitori calificați şi necalificați). Găsim 11 persoane (5,4%) cu ocupații intelectuale şi profesii liberale (un medic, personal în organizații religioase, învățători), 7 (3,5%) lucrau în transporturi, 2 (1%) erau funcționari, unul proprietar şi am identificat şi 8 (4%) al căror venit nu putea fi identificat sau erau persoane fără venit.[121] Structura ocupațională a populației Clujului în perioada respectivă arăta în felul următor: meşteşuguri şi transport 52,4%, agricultură 27,5%, comerț şi credit 9%, intelectuali 10,5%.[122]

Nu avem date atât de detaliate pentru perioadele următoare. În ceea ce priveşte locuitorii evrei cu venituri mari, ştim că Mór Weiss, producătorul de alcool, ocupa a patra poziție în rândul celor care plăteau oraşului cele mai mari impozite în anul 1888. Găsim numeroşi evrei şi în rândul reprezentanților de drept (virilişti): medicul Manó Goth, proprietarul de imobil Adolf Helfi, negustorul de cereale József Rosenfeld jr., comerciantul József Weisz, producătorul de alcool Ödön Hirsch etc.[123] Printre avuții oraşului îl găsim şi pe József Reitter, care în 1895 şi-a mutat fabrica de chibrituri de la Praid la Cluj. Fabrica lucra cu mai mult de 200 de muncitori la cinci ani de la mutarea ei la Cluj.[124]

Cariera de intelectual şi profesiile liberale devin tot mai atrăgătoare, astfel încât găsim tot mai multe persoane de origine evreiască ocupate în aceste domenii. În acelaşi timp, ponderea cetățenilor care îşi câştigau existența în diferitele sectoare comerciale şi de creditare a intrat pe o traectorie descendentă. Mai multe persoane din elita profesională devin membrii în comisia autorităților legislative din oraş, calitate pe care fiecare a păstrat-o pentru o perioadă variabilă. De exemplu, medicul Salamon Náthán a fost membru în această comisie din anii 1880 până la începutul anilor 1900, iar directorul de teatru Jenő Janovics, convertit la confesiunea reformată în 1895, a ocupat aceeaşi funcție în jurul anului 1905.[125]

120 Fabricile erau importante mai ales la nivel local. În contextul mai larg al Transilvaniei, înțelegând prin asta Transilvania istorică, Banatul, Crişana şi Maramureşul, industria din Cluj se afla oarecum în urma celorlalte oraşe mari. Cele mai importante societăți pe acțiuni ale epocii se aflau la Timişoara, Oradea, Arad şi Sibiu. Vezi: Egyed 1981: 275–277.

121 SJAN Cluj, fond 1, cutia 1/6, dosarele 4434/1868 şi 4873/1868.

122 Csetri 2001: 21.

123 Kovács Kiss 1991: 1027.

124 Nagy 2006: 90–94. (http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2006&honap=4&cikk=8162, accesat în data de 25 mai 2014).

125 Ferenczi 2010: 26–27, *Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára* (Colecția de Documente a Societății Muzeului Ardelean), Janovics Jenő Hagyaték (Arhiva Personală Janovics Jenő), I. 14, f. 11–13.

Tot aşa, găsim mai multe persoane de origine evreiască printre profesorii universităţii înfiinţate în 1872. Henrik Finály, afiliat Bisericii Catolice, a fost numit în 1872 profesor la Catedra de arheologie şi ştiinţe istorice auxiliare, iar Ágoston/Augustin Kanitz a condus Catedra de botanică.[126]

Cadrele vieţii sociale a comunităţii evreieşti din Cluj au ajuns la maturitate structurală la începutul Primului Război Mondial. Majoritatea covârşitoare a populaţiei izraelite din oraş a fost asimilată cultural la comunitatea maghiară datorită proceselor de maghiarizare. Cu excepţia câtorva instituţii – care pot fi considerate laice chiar dacă funcţionau pe lângă comunităţile de cult, cum este, de exemplu, Asociaţia Femeilor Izraelite din Cluj –, evreii din Cluj s-au integrat în sistemul instituţional maghiar. Chiar mai mult decât atât, evreii contribuiau la dezvoltarea acestei structuri. În acelaşi mod, reţelele formate în domeniul economic şi public şi utilizarea capitalului social au depăşit adesea dimensiunea etnică sau religioasă. Schimbările survenite în societatea evreiască din Transilvania/Cluj după 1918 (instituţionalizare laică, naţională, procese de disimilare, sionismul) arată totuşi că asimilarea la comunitatea maghiară nu a fost completă, desăvârşită.[127] Primele semne ale asimilării incomplete apar cu ani buni înainte de Primul Război Mondial, la începutul anilor 1900, când se înfiinţează mai multe grupări sioniste în diferite oraşe mari din Transilvania. Acestea puneau sub semnul întrebării rostul, rezultatele şi succesul asimilării şi îşi propuneau să lupte pentru recunoaşterea evreilor ca naţiune distinctă. Conducătorul mişcării sioniste din Transilvania, avocatul János Rónai din Blaj, participă la primul congres mondial al sioniştilor. Congresul de la Bazel oferă şi cadrul pentru înfiinţarea Organizaţiei Mondiale a Sioniştilor. Mai târziu, János Rónai devine preşedintele Organizaţiei Sioniste Maghiare, înfiinţate în 1903. Totuşi, alături de el se afla şi Mózes Glasner, şef-rabin ortodox din Cluj.[128]

Se poate spune că efectul mişcării naţionale evreieşti din Transilvania asupra maselor a fost neglijabil până în 1918. Totuşi, sionismul timpuriu a furnizat baza pe care s-a construit şi din care s-a dezvoltat mişcarea sionistă după război, mişcare de succes răspândită rapid în Transilvania. Imediat după depunerea armelor, în paralel cu formarea Consiliilor Naţionale române, maghiare şi germane, a fost iniţiată şi organizarea pe considerente naţionale a populaţiei evreieşti din oraşele transilvănene. În noiembrie 1918 s-au format Consilii Naţionale Evreieşti în Timişoara, Ocna Mureş şi Sibiu. La Cluj, în Cafeneaua Urania a fost înfiinţată o formaţiune denumită Uniunea Naţională a Evreilor din Transilvania (20 noiembrie 1918). În timp scurt, formaţiunea a devenit organizaţie regională care a încorporat consiliile naţionale evreieşti din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş. Uniunea Naţională a Evreilor din Transilvania a devenit cel mai impor-

126 Despre profesorii universitari clujeni de origine evreiască, vezi: Gaal 2011: 77–95, Gaal 2000: 89–101.

127 Istoricul maghiar János Gyurgyák relativizează gradul de asimilare a evreilor ca grup. Evident, toate acestea nu exclud posibilitatea şi realitatea asimilării complete la nivelul indivizilor! Vezi: Gyurgyák 2001: 18, Gyáni 2002: 127–129.

128 Carmilly-Weinberger 1994: 150–152, Carmilly-Weinberger 1995: 266–271.

tant reprezentant al intereselor evreilor din Transilvania şi motorul organizării sociale a comunităţilor evreieşti.[129]

Imaginea 5. *Cafeneaua şi Cinematograful Urania din Cluj înainte de 1918.*[130]

În 1918, Transilvania devine parte a Regatului României, fapt ce a frânat procesul de asimilare. Mai mulţi factori au contribuit la încetinirea procesului de asimilare: antisemitismul românilor şi al maghiarilor, politica evreiască a statului român (spre deosebire de Ungaria, evreii erau priviţi aici ca naţiune şi nu confesiune), transformarea sistemului de învăţământ (excluderea elevilor evrei din şcolile maghiare), noile orientări politice şi ideologice (mişcarea comunistă şi social-democrată, pe de o parte, şi sionismul, pe de altă parte), legăturile cu evreii de limbă română din Regat. Acest proces de transformare instaurat după Primul Război Mondial este subiectul următoarelor capitole.

129 A zsidó nemzeti mozgalom Erdélyben. In: *Új Kelet* 18 decembrie 1919. 1. 5, Jászi miniszter és a zsidó nemzeti mozgalom. In: *Új Kelet* 19 decembrie 1918. 1. 5–6, Neumann 1999: 113, Glück 2000: 108.

130 Sursa: *Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”*, Cluj-Napoca (în continuare: BCU), Colecţii Speciale, Ilustrate, 7090.

4. Demografie şi structuri rezidenţiale

4.1. Structură religioasă şi etnică, competenţe lingvistice

Populaţia evreiască din Transilvania s-a dublat datorită imigrării masive declanşate după Compromisul austro-ungar. Pe teritoriile din estul Ungariei unite cu România în 1918 (în continuare Transilvania), populaţia de religie izraelită număra 105 000 de persoane în 1869. Această populaţie a crescut la 182 489 în 1910, respectiv la 192 833 în 1930, ajungând să aibă o pondere de 3,4% în populaţia totală a Transilvaniei.[131] Conform propriilor declaraţii, limba maghiară era limba maternă a majorităţii izraeliţilor din Transilvania, adică a 72–73% (132 000 de persoane) din efectivul total al grupului. Ţinând cont de tendinţele de asimilare din Transilvania, ponderea lor a crescut în continuare până în anii 1920.[132]

Recensământul din România din 1930, la fel ca şi recensământul maghiar din Transilvania de Nord şi cel românesc din Transilvania de Sud, ambele organizate în 1941, au inclus întrebări despre naţionalitate, alături de întrebările referitoare la religie. Comparând datele cu indicatorii limbii materne înregistraţi la recensământul din 1910, observăm că izraeliţii transilvăneni s-au declarat evrei într-o pondere surprinzător de mare, 92,6% (178 699 de persoane din 192 833 de izraeliţi). Ponderea etnicilor evrei autodeclaraţi a scăzut la 31,3% (47 358 de persoane dintr-un total de 151 125 de izraeliţi din Transilvania de Nord) în teritoriile anexate şi intrate sub dominaţie maghiară în 1940.[133]

Autorităţile române au organizat recensământul în Transilvania de Sud din anul 1941. S-a înregistrat un număr de 40 937 de izraeliţi. Recensământul a fost urmat de o altă culegere de date, şi anume de recensământul de „sânge evreiesc", comandat de stat şi efectuat de Centrala Evreilor în 1942. La acest ultim recensământ s-a lucrat cu criterii de rasă. Din această cauză nu putem stabili raportul dintre cei care s-au declarat etnici evrei şi cei pentru care religia este cea care le defineşte în mod exclusiv apartenenţa. Recensământul a identificat aproape 40 000 de evrei în Transilvania de Sud.[134]

Caracteristicile regionale schiţate mai sus apar mai pregnant în mediul urban. În 1910 erau opt oraşe în care populaţia de religie mozaică depăşea 2 000 de persoane, iar în 1930 existau zece asemenea localităţi. Ponderea izraeliţilor în populaţia totală a anumitor localităţi (Oradea, Satu Mare, Dej) a depăşit 20%. În Sighetu Marmaţiei această pondere a atins 38,9% în 1930.[135]

131 Recensământul din 1930 a înregistrat 756 930 de persoane de religie mozaică în România, reprezentând 4,2% din populaţia totală. Recensământ 1938. II: XXIV.
132 Varga 2002: 178–181.
133 Varga 1992: 141–149, Rotariu 2002: 335.
134 Populaţia evreiască în cifre 1945: 41–42.
135 Rotariu 1999: 101, 241, 373 şi 457, Recensământ 1938. II: XCIII–XCV.

După Oradea, Clujul era orașul cu cei mai mulți locuitori izraeliți. Populația de religie mozaică a crescut de zece ori în perioada cuprinsă între 1850 și 1900. Dacă ne uităm la datele disponibile pentru perioada 1850–1941, observăm o creștere chiar mai mare, de 35 de ori. Fenomenul nu era singular; dinamici similare găsim și în Satu Mare, în Târgu-Mureș și într-o măsură mai mică în Oradea și Arad.[136] Bineînțeles, orașele s-au dezvoltat în tot acest timp și a crescut vertiginos și populația de religie creștină. De exemplu, populația creștină a crescut de 5,6 ori între 1850 și 1941, o creștere care a rămas totuși mult în urma celei înregistrate în cazul populației izraelite. Explicația trebuie căutată în emanciparea evreilor inițiată în 1840 și în structura ocupațională caracteristică populației evreiești. Acordarea permisiunii de a se stabili în orașele din Ungaria, iar mai apoi, din 1851, și în cele din Transilvania a condus la creșterea fluxului de imigrație a populației evreiești și în consecință și la creșterea numărului evreilor stabiliți în mediul urban.[137] Populația izraelită, rezidentă mai ales în zone rurale în epocile anterioare, dar ocupată mai ales în activități economice conectate la mediul urban și la viața burgheză, a devenit treptat o populație urbană. Procesul de urbanizare în această dimensiune este strâns legat de dezvoltarea economică a orașelor din estul Ungariei în secolul al XIX-lea. Astfel, ponderea evreilor în populația totală a Clujului a atins 9,6% în 1900, respectiv 11,6% în 1910. Creșterea acestei ponderi a fost continuă pe toată perioada interbelică. La sfârșitul perioadei evreii alcătuiau 13,4% din populația totală a orașului Cluj.[138]

Tabelul 1. *Evoluția numărului de locuitori în funcție de confesiune, Cluj, 1850–1941:*

An	Izraeliți		Romano-catolici	Reformați, luterani și unitarieni	Creștini ortodocși și greco-catolici	Altele	Total
1850	479	2,7%	5 790	8 648	2 548	–	17 465
1857	231	1,3%	6 944	8 974	1 330	17	17 496
1869	1 008	3,8%	9 870	11 577	3 866	61	26 382
1880	1 601	5,4%	10 652	13 004	4 562	104	29 923
1890	2 414	7,4%	11 248	15 290	3 768	36	32 756
1900	4 730	9,6%	16 041	20 318	8 176	30	49 295
1910	7 046	11,6%	19 021	24 663	10 005	73	60 808
1927	11 796	13,7%	18 355	25 838	28 678	1 419	86 086
1930	13 504	13,4%	20 291	31 481	34 758	810	100 844
1941	16 763	15,1%	32 629	47 372	13 727	465	110 956

136 Gyémánt 2004: 95, Csíki 1999: 17.

137 În perioada 1869–1910 nu doar migrația internațională, ci și mobilitatea spațială, geografică internă a contribuit la creșterea accelerată a populației urbane de etnie evreiască. În această perioadă trei sferturi din sporul populației evreiești din mediul rural se stabilea în orașele Regatului Ungariei. Don 2006: 22–23.

138 Sursă: Varga 2001: 667, SJAN Cluj, fond 1, cutia 3792–24093/1927, dosar 6995/1927, f. 1–2.

Figura de mai jos arată că, alături de locuitorii de religie izraelită, populaţia creştin-ortodoxă şi cea greco-catolică, ambele în majoritate de etnie română, au cunoscut o creştere importantă, ieşită din comun. Creşterea se datorează în primul rând faptului că ritmul de stabilire a acestor populaţii în Cluj s-a accelerat după 1918. Industria aflată în plină expansiune a atras la Cluj o populaţie importantă de români din satele înconjurătoare, iar instaurarea noii administraţii române a adus în oraş relativ mulţi funcţionari de etnie română.[139] O parte a populaţiei române a fugit din regiune când Transilvania de Nord a revenit la Ungaria, ducând astfel la o nouă descreştere a ponderii ortodocşilor şi greco-catolicilor în populaţia totală a urbei.[140]

Figura 1. *Raportul de creştere a populaţiei comparat cu anul 1850, în funcţiei de confesiune:*

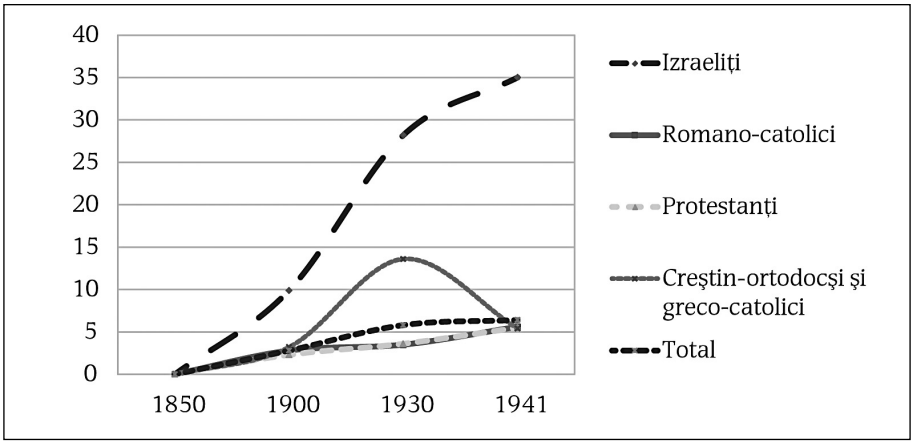

Dispunem de date despre apartenenţa etnică doar începând din 1920. Acesta a fost anul în care autorităţile române au efectuat o conscripţie naţională a populaţiei, mult discutată ulterior din cauza metodelor utilizate şi a lipsei de credibilitate.[141] Conform acestei conscripţii, Clujul avea mai mult de 10 000 de locuitori evrei, reprezentând 7,9% din populaţia totală a oraşului. Putem compara datele din perspectivă diacronică doar pentru anii 1930 şi 1941. În 1930, cu ocazia primului recensământ din România Mare, 13 062 de persoane s-au declarat de naţionalitate evreiască la nivelul oraşului Cluj. Cifra reprezintă 96,7% din populaţia de religie izraelită. 6 691 de persoane au declarat idişul ca limbă maternă, ceea ce echivalează cu 49,5% din populaţia de religie izraelită:[142]

139 Populaţia satelor din vecinătatea Clujului a scăzut considerabil din cauza migraţiei masive spre oraş în perioada interbelică. Bolovan – Bolovan 2005: 228–229.
140 Sursa: Varga 2001: 667.
141 Pentru criticile elaborate existente: Jakabffy 1922: 182–189.
142 Varga 2001: 520 şi 667.

Tabelul 2. *Apartenenţa etnică şi limba maternă a populaţiei de religie izraelită din Cluj:*

An	Izraeliţi	Naţionalitate evreiască	Limba maternă ebraică sau idiş
1920	?	10 633	?
1930	13 504	13 062	6 691
1941	16 763	3 534	831

Datele recensământului dezvăluie ponderi similare şi în alte oraşe din Transilvania. O privire atentă asupra reşedinţelor de judeţ arată că în aproape toate oraşele (există şi excepţii) ponderea persoanelor aparţinând etniei evreieşti raportată la populaţia de religie izraelită a depăşit 90%. Proporţia a fost mai mică în Oraviţa (68,7%), Oradea (74,1%), Sfântu Gheorghe (74,3%), Timişoara (76,5%) şi Braşov (87,3%).[143] Aceste ponderi considerabile nu pot fi interpretate decât în contextul datelor referitoare la limba maternă şi la competenţele lingvistice înregistrate la recensămintele din 1910 şi 1941. Un alt element contextual de maximă importanţă pentru interpretarea acestor date este reprezentat de politica faţă de evrei promovată de statul român. Ambele sunt necesare pentru o interpretare plauzibilă a datelor statistice.

În interpretarea clasică a datelor furnizate de recensămintele din Ungaria şi din Europa Centrală a sfârşitului de secol al XIX-lea şi a începutului de secol al XX-lea, categoria „limba maternă" a înlocuit clasificarea etnică sau naţională.[144] La recensământul maghiar din 1910, dinainte de izbucnirea Primului Război Mondial, 93,1% din populaţia izraelită din Cluj a declarat maghiara ca limbă maternă, un procent ce depăşeşte media din Transilvania (în cazul evreilor din Oradea, ponderea este şi mai mare, de 97,4%). 57,3% dintre cei care au declarat maghiara ca limbă maternă vorbeau şi o a doua limbă. Mai mult decât atât, o bună parte a populaţiei cunoştea chiar şi alte două limbi (germana sau idiş şi româna).[145] Toate acestea arată că până în 1910 avusese loc deja schimbarea dominanţei lingvistice (de la germană/idiş la maghiară) în cadrul populaţiei izraelite, deşi o parte semnificativă a continuat să utilizeze limba folosită înainte. Evreii ajunşi într-o fază avansată a procesului de asimilare au indicat maghiara, limba naţiunii titulare, ca limbă maternă, în chip de manifestare a loialităţii faţă de naţiunea gazdă. În logica statistică a statului maghiar, toate acestea au fost interpretate ca o declaraţie de apartenenţă la naţiunea maghiară. După Primul Război Mondial apare noţiunea juridică de naţionalitate evreiască, utilizată consecvent de noua administraţie românească chiar de la începutul instaurării ei.

Este puţin probabil ca în cei zece-doisprezece ani de la statuarea unirii Transilvaniei cu Regatul României din decembrie 1918, respectiv de la semnarea Tratatului de la Trianon din iunie 1920 să se fi produs o schimbare atât de radicală în privinţa identităţii cum ne lasă să credem recensământul din România din 1930.

143 Pentru o analiză detaliată a datelor referitoare la oraşele reşedinţă de judeţ, vezi: Gidó 2009: 104.
144 Vezi: Arel 2004: 96.
145 Recensământ 1916. V: 470–471.

Faptul este semnalat şi de datele statistice maghiare din 1941, conform cărora doar 21,1% dintre izraeliţii din Cluj şi-au declarat apartenenţa la naţiunea evreiască, un procentaj sensibil mai mic decât cel de 96,7 calculat pe baza datelor din 1930. Şi ponderea celor care au indicat idişul ca limbă maternă a fost mult mai scăzută, respectiv de 5% (vezi Tabelul 2).

Atât metodele de recenzare, cât şi chestionarele utilizate relativizează mult valoarea datelor despre naţionalitatea evreiască obţinute în urma recensământului din 1930 şi nivelul de încredere în acestea. Cu săptămâni înainte de desfăşurarea actului cenzitar, autorităţile române au încercat să influenţeze decizia populaţiei evreieşti, decretând că toate persoanele de religie izraelită trebuie să se declare de naţionalitate evreiască. Au afirmat că neconformarea echivalează cu încălcarea legii. Recenzorii au fost instruiţi în repetate rânduri cum să înregistreze naţionalitatea persoanelor recenzate. Instrucţiunile îi îndemnau să marcheze naţionalitatea română pentru toate persoanele greco-catolice şi creştin-ortodoxe, fără excepţie, iar pentru izraeliţi să marcheze naţionalitatea evreiască.[146] Chiar şi întrebarea referitoare la apartenenţa etnică din formularele utilizate la recensământ arată că în ochii administraţiei statului, izraeliţii apar drept persoane de etnie evreiască.[147] Aşadar, în logica disjunctivă a statului român, populaţia de religie israelită din Transilvania/Cluj nu putea fi asociată decât cu categoria etnică de evrei.

Într-un context mai larg central-european, politica statului român apare mai degrabă ca regulă decât ca excepţie. Mai multe state-naţiune formate după Primul Război Mondial au încercat să-şi legitimeze dominaţia asupra unor teritorii recurgând, printre alte mijloace utilizate, şi la influenţarea rezultatelor recensământului. Un exemplu ilustrativ în acest sens sunt recensămintele din Cehoslovacia din 1921, respectiv 1930. Statul nici nu încerca să-şi ascundă intenţia de a folosi rezultatele recensământului pentru a dovedi superioritatea numerică a celor două naţiuni titulare care alcătuiau statul, cel puţin în această viziune. Din acelaşi considerente, populaţia evreiască a fost considerată grup naţional, naţionalitate şi la recensământul din 1930.[148] Cazul din Letonia este similar. Tânărul stat letonian a exercitat presiuni asupra cetăţenilor de religie izraelită să se declare de naţionalitate evreiască şi nu germană sau rusă.[149] Antecedentele transilvănene ale acestei practici datează de la recensământul din 1920. Prefectul de Cluj, Petru Meteş, a emis în data de 21 noiembrie 1920 o dispoziţie în care la punctul nr. 5 se stipula că, în conformitate cu Tratatul de Pace de la Paris şi cu dispoziţiile statului român, evreii alcătuiesc o minoritate naţională. Astfel, toate persoanele de religie izraelită trebuiau să-şi declare apartenenţa la naţionalitatea evreiască. În caz contrar puteau fi sancţionaţi legal.[150]

Datele recensămintelor referitoare la etnia şi limba maternă a populaţiei evreieşti pot fi interpretate şi din perspectiva unei lupte simbolice dintre maghiari şi români, o luptă pentru marcarea spaţiului etnic. De exemplu, cele trei procente

146 Seres 2011: 15.
147 Vezi punctul 12 din formular în volumele care conţin datele recensămintelor: Recensământ 1938. I: X.
148 Kovács 2004: 26–29, *cf.*: Kertzer – Arel 2004: 35–36.
149 Mendelsohn 1987: 245.
150 Jakabffy–Páll 1939: 54.

ale populației izraelite din Transilvania au fost utilizate pentru a demonstra majoritatea absolută a populației de limbă maghiară în această regiune. Mai târziu, autoritățile române au dorit să scadă ponderea maghiarilor, delimitându-i clar de evrei. Există totuși câteva diferențe între cele două moduri de utilizare a cifrelor referitoare la populația evreiască. Una dintre diferențele esențiale constă în faptul că, în timp ce datele din 1910 au reflectat în primul rând asimilarea lingvistică și culturală a populației evreiești la comunitatea maghiară, recensământul român din 1930 era clădit pe practica de heteroidentificare instaurată de noul stat-națiune.[151]

Problemele ridicate de aceste diferențe dintre datele recensămintelor din 1910 și 1930 sunt discutate aplicat în literatura demografică și antropologică. Problema este de fapt următoarea: în ce măsură datele și indicatorii etnici utilizați la recensământ reflectă în mod credibil, valabil și fiabil conștiința apartenenței la un grup sau altul? Identitatea, în calitatea ei de construct social, este formată de influențe politice și stimuli socioculturali. Astfel, adesea autoclasificarea persoanelor nu exprimă exclusiv legăturile și sentimentul apartenenței culturale și lingvistice, ci dorința de conformare la politicile identitare dominante ale statului în care trăiesc persoanele respective.[152]

Dincolo de dimensiunea oficială a recensământului din 1930 și de presiunile exercitate de autorități, rezultatele recensământului au fost influențate și de mișcarea națională a evreilor și de spațiul mediatic creat de aceasta. *Új Kelet*, cel mai important organ de presă al evreilor din Cluj, dar și din Transilvania, un cotidian tipărit în 7 000 – 8 000 de exemplare, a lansat un apel către evrei prin care li se cerea să își asume naționalitatea și să se declare evrei la recensământ. În plus, ziarul a publicat o serie de informații referitoare la modalitatea de completare a formularelor.[153] Apărarea drepturilor era primordială în argumentația propusă și promovată de mișcarea sionistă. Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania și *Új Kelet* au argumentat că declararea naționalității evreiești va sprijini lupta pentru drepturile minoritare evreiești, pentru că o pondere cât mai mare a evreilor va putea servi drept punct de referință pentru acest tip de acțiuni. Iar cei care vor indica altă naționalitate decât cea evreiască la rubrica rezervată pentru naționalitate în formularul de recenzare „vor lăsa de izbelişte populația evreiască în lupta ei pentru drepturile sale”.[154]

În același timp, ziarele maghiare locale au dus o campanie de promovare a identității maghiare a evreilor, iar după recensământ una dintre temele principale cele mai discutate a fost tema abuzurilor.[155] Conform ziarelor *Keleti Újság* și

151 Vezi, de exemplu: Hartman 2000: 162–163, Case 2009: 181–182.

152 Kertzer – Arel 2004: 19–23.

153 Felhívás Erdély *és* Bánát zsidóságához a népszámlálás ügyében. In: *Új Kelet* 11 decembrie 1930. 271. 4, Hogyan kell kitölteni a népszámlálási íveket a december 29-i összeíráshoz. In: *Új Kelet* 19 decembrie 1930. 278. 4. Pentru tiraj vezi: Gidó 2009: 79.

154 Nyílt hitvallást! In: *Új Kelet* 18 decembrie 1930. 277. 1, Felhívás a zsidósághoz a népszámlálás kapcsán. In: *Új Kelet* 23 decembrie 1930. 281. 1.

155 Benő Gombos: A népszámlálás és a magyar zsidóság. In: *Keleti Újság* 25 decembrie 1930. 289. 8, Béla Hexner: Felhívás a magyar polgársághoz! In: *Keleti Újság* 28 decembrie 1930. 290. 7, Mi történt a népszámlálásnál a zsidó vallású magyarokkal? In: *Keleti Újság* 1 ianuarie 1931. 3, A népszámlálás. In: *Ellenzék* 6 ianuarie 1931. 4. 1. *Patria*, organul de presă al Partidului

Ellenzék, Biroul de Recensământ a citat mai multe persoane izraelite care s-au declarat de naționalitate maghiară și le-a constrâns să corecteze opțiunea marcată în formular, înlocuind-o cu naționalitatea evreiască.[156]

Indicatorii etnici de la recensământul din 1930 au produs un rezultat contradictoriu: persoanele de religie mozaică ce utilizau limba maghiară și infrastructura culturală maghiară au fost înregistrate drept cetățeni de naționalitate evreiască. Există mai multe cauze ale acestei situații problematice: 1. Conscripția din 1920 și recensământul parțial din 1927 efectuat de Ministerul de Interne, în care autoritățile române defineau evreii ca grup etnic. Acestea se constituie în precedente pentru recensământul din 1930, care de fapt a recurs la o practică deja utilizată anterior.[157] 2. Politica față de evrei a statului român și metodele recenzării, care au favorizat practica autoidentificării etnice evreiești. 3. Schimbările survenite în practicile de autoidentificare a populației evreiești, mișcarea sionistă și disimilarea de la comunitatea maghiară, procese care în sine au creat o predispoziție a persoanelor de religie izraelită de a se declara de naționalitate evreiască. 4. Formarea loialității față de statul român, adică acceptarea și respectarea fidelă a măsurilor și a ordinelor statului român, independent de convingerile personale.

Național Liberal din Cluj, a reacționat la articolele despre abuzuri apărute în presa maghiară, calificându-le drept calomnii, acuzații nefondate. Vezi: Lucian Bolcaș: Cum s-a făcut recensământul în Ardeal. In: *Patria* 6 ianuarie 1931. 4. 4, Santinela: Scandaloasa agitație a partidului maghiar în jurul recensământului. In: *Patria* 8 ianuarie 1931. 5. 4, Insulte ungurești. In: *Patria* 17 ianuarie 1931. 13. 4.

156 A névvegyelemzés a népszámlálásban. In: *Keleti Újság* 23 ianuarie 1931. 18. 3, A kolozsvári missziós nővérek a névvegyelemzés tükrében. In: *Keleti Újság* 27 ianuarie 1931. 20. 2, Csak a jövő hét végén lehet megtudni, hogy mennyi lakosa van Kolozsvárnak. In: *Ellenzék* 4 ianuarie 1931. 3. 2.

157 Înainte de conscripția din 1920, *Új Kelet* a publicat o anchetă pe tema autoidentificării evreilor care a redat și opinia mai multor personalități publice de diferite etnii, evrei, maghiari, români și sași. Evreii, românii și sașii care și-au exprimat opinia au susținut caracterul etnic, național evreiesc al izraeliților, în timp ce maghiarii au argumentat în favoarea apartenenței evreilor la etnia maghiară. În 1927, cu ocazia conscripției parțiale, *Új Kelet* a realizat un interviu cu un inspector de poliție din Cluj care a declarat următoarele: „[...] în cazul în care cetățenii evrei se declară de altă naționalitate, ofițerii de poliție întocmesc un proces-verbal și se începe urmărirea penală împotriva persoanei respective". În consecință, la câteva zile după finalizarea recensământului a fost inițiată urmărirea penală a opt persoane din Cluj, care s-au declarat maghiari de religie izraelită. În orice caz, în evidențele întocmite de administrația orașului, toate persoanele de religie izraelită au fost clasificate drept etnici evrei. În conformitate cu aceste registre în 1927, în Cluj trăiau 11 796 de persoane izraelite și tot atâtea persoane de naționalitate evreiască. Vezi: Még egyszer a népszámlálásról. In: *Új Kelet* 17 noiembrie 1920. 103. 1, Az Új Kelet ankétja a népszámlálásról. In: *Új Kelet* 21 noiembrie 1920. 107. 2–3, Megbüntetik azokat a zsidókat, akik más nemzetiségűnek vallották magukat. In: *Új Kelet* 4 mai 1927. 99. 5, Megkezdték a népszámlálási adatok feldolgozását. In: *Új Kelet* 12 mai 1927. 105. 1, SJAN Cluj, fond 1, cutia 3792–24093/1927, dosar 6995/1927, f. 1–2.

4.2. Mişcarea naturală a populaţiei, căsătorii mixte, convertiri

Am reconstituit dinamica demografică a populaţiei evreieşti din Cluj pe baza cercetărilor din epoca respectivă ale medicului-şef al oraşului, Petre Vlad, şi a datelor din publicaţiile statistice lunare *Buletinul Sanitar şi Buletinul Oficial al Municipiului Cluj.*[158] În cele ce urmează vom compara situaţia demografică a populaţiei evreieşti cu cea a populaţiei maghiare, respectiv a celei române, urmărind indicatori cum sunt: naşterile, decesele, căsătoriile, precum şi căsătoriile mixte şi divorţurile.

„Disciplina" demografică a populaţiei evreieşti din Bazinul Carpatic, reproducerea mai eficientă chiar în contextul unor indicatori mai slabi privind naşterile a fost frecvent descrisă în detaliu în diferite studii anterioare. Observăm încă din 1890 o tendinţă de descreştere a numărului de naşteri în comunităţile evreieşti din Ungaria şi Transilvania şi în unele comunităţi creştine.[159] Toate acestea sunt valabile şi adevărate şi pentru oraşul Cluj, unde observăm că numărul naşterilor vii la mia de locuitori de etnie evreiască nu l-a depăşit pe cel din cadrul altor grupuri etnice, cum ar fi maghiarii sau românii. Însă rata mortalităţii infantile a fost în mod constant cea mai scăzută la evrei. Similar, evreii dispuneau de o balanţă mai favorabilă şi în cazul deceselor până în prima jumătate a anilor 1930. Analiza noastră se bazează pe datele publicate în trei ani diferiţi, cuprinzând şi extremele perioadei analizate. Credem că astfel putem ilustra tendinţele demografice generale din perioada interbelică.

Numărul naşterilor a variat în perioada supusă analizei, însă tendinţa generală a fost de descreştere, ceea ce era de fapt un fenomen general în zonele vestice ale României Mari.[160] În Cluj s-au născut 1 958 de copii în anul 1920, dintre care 267 aveau părinţi evrei. Zece ani mai târziu observăm o uşoară creştere a numărului de naşteri la nivelul oraşului, datorită în primul rând naşterilor din sânul populaţiei române. După schimbarea imperiului şi stabilirea masivă a românilor în oraş, numărul naşterilor la români a fost mai ridicat decât în cazul altor grupuri etnice. Dimpotrivă, în cazul maghiarilor şi al evreilor, care trecuseră deja de perioada imigrării masive, observăm tendinţe descrescătoare, care s-au menţinut şi în 1935.[161]

Tabelul 3. *Numărul de naşteri în oraşul Cluj în perioada interbelică:*

An	Evrei	Maghiari	Români	Total
1910	213 (izraeliţi)	*?*	*?*	1 904
1920	267	1 077	563	1 958
1930	233	940	797	1 992
1935	192	665	654	1 521

158 Am corectat datele, respectiv calculele furnizate de Petre Vlad acolo unde a fost necesar, mai ales în cazul ponderilor la mia de locuitori. Vlad 1936, *Buletinul Sanitar al Municipiului Cluj* 1936. 1–12. (Buletinul apărea în fiecare lună şi publica date despre mişcarea naturală a populaţiei, de obicei pe pagina doi a publicaţiei.)

159 Don 2006: 16–19, Varga 1998: 150–151, Csíki 1999: 22, Gyurgyík – Kiss 2010: 53–57.

160 Vezi: Vlad 1936: 21, Gyurgyík – Kiss 2010: 61–62.

161 *A Magyar Szent Korona Országainak Népmozgalma* 1916: 232–233, Vlad 1936: 26.

La nivelul întregii populaţii a oraşului, în concordanţă cu descreşterea naşterilor, a scăzut şi rata copiilor născuţi vii raportat la mia de locuitori. În cazul evreilor rata a fost de 30,2 în 1910, a scăzut la 25,1 în 1920, după care s-a înregistrat o scădere drastică la 14 la mijlocul anilor 1930. Luând în considerare datele din 1910, se pare că populaţia evreiască din Cluj s-a aflat undeva la mijloc în raport cu celelalte comunităţi evreieşti din Transilvania. Rata copiilor născuţi vii a fost mai scăzută la vest de Cluj, în Oradea (25,1), însă mai ridicată la nord, în Satu Mare, unde populaţia era mai tânără şi adoptase un model familial mai tradiţional (37,9).[162]

Tabelul 4. *Numărul copiilor născuţi vii la mia de locuitori în Clujul interbelic în grupuri etnice diferite:*

An	Evrei	Maghiari	Români	Total
1910	30,2 (izraeliţi)	?	?	31,3
1920	25,1	25,9	19,9	23,4
1930	17,8	19,7	22,8	19,8
1935	14,0	13,2	17,9	14,8

Tendinţa de descreştere a numărului de naşteri s-a manifestat diferit la grupuri etnice/religioase diferite. Deşi numărul născuţilor vii la mia de locuitori în cazul populaţiei evreieşti a scăzut de la 25,1 în 1920 la 14 în 1935, dacă analizăm ponderile din totalul născuţilor vii, observăm că valorile sunt similare în perioada interbelică. Înainte de război, în 1910, 11,2% dintre nou-născuţi aparţineau religiei izraelite. Ponderea a fost de 13,6% în 1920, 11,7% în 1930 şi 12,6% în 1935. Comparativ, ponderea copiilor maghiari a scăzut de la 55% în 1920 la 43,7% în 1935, iar în cazul românilor asistăm la o creştere de la 28,8% la 43% pentru aceeaşi perioadă.

În privinţa numărului de decese observăm o tendinţă de creştere a mortalităţii în cazul evreilor şi o tendinţă de descreştere la nivelul întregii populaţii a oraşului în perioada interbelică. Statisticile din 1920 au înregistrat 127, iar cele din 1935, 169 de decese în rândul evreilor. Un an mai târziu, în 1936, cifra este oarecum mai mică, de 159.[163] Probabil că putem atribui tendinţa de creştere a mortalităţii în rândul evreilor îmbătrânirii treptate a populaţiei evreieşti, fenomen declanşat în paralel cu scăderea natalităţii. Se poate susţine cu mai multe fapte observaţia că descreşterea nu a fost cauzată de scăderea calităţii vieţii. De exemplu, dacă ne uităm la cauzele deceselor, descoperim anumite diferenţe între grupurile etnice, diferenţe care se datorează într-o anumită măsură particularităţilor structurale (statutul socioeconomic al evreilor) şi culturale (sistemul de norme religioase care influenţează modul de viaţă) de care dispune grupul etnic. Mortalitatea infantilă şi numărul deceselor cauzate de tuberculoză sunt mult mai reduse la evrei decât la creştini. În general, viaţa familială era mai organizată la evrei decât la alte grupuri etnice. Mai mult, evreii au urmat mai strict regulile de igienă, mai ales datorită

162 Csíki 1999: 24.
163 Vlad 1936: 39, *Buletinul Sanitar al Municipiului Cluj* 1936. 1–12.

respectării prescripțiilor religioase, ritualice. Numărul sinuciderilor, la fel ca în cazul germanilor, a fost neglijabil și la evrei în comparație cu frecvența sinuciderilor la maghiari sau la români. Totodată, drept indicator al îmbătrânirii populației, decesele cauzate de cancer au fost mai frecvente la evrei și la maghiari decât în cazul românilor, cu o structură de vârstă mai favorabilă în sensul unei populații mai tinere.[164] Generația relativ tânără a evreilor imigrați în a doua jumătate și de la sfârșitul secolului al XIX-lea a ajuns la maturitate în perioada interbelică, situație vizibilă și în analiza lui Petre Vlad asupra mortalității, dezagregată pe grupe de vârstă. Conform acestor date, ponderea deceselor survenite după împlinirea vârstei de 45 de ani a fost semnificativ mai mare în cadrul populației evreiești, maghiare și germane decât la cea română.[165]

Tabelul 5. *Numărul de decese în Cluj în perioada interbelică (doar pentru populația rezidentă în Cluj):*

An	Evrei	Maghiari	Români	Total
1920	127	806	349	1 313
1930	121	711	429	1 283
1935	169	584	412	1 194

Numărul de decese la mia de locuitori arată că sub acest aspect populația evreiască era într-o situație mai favorabilă în 1920 decât maghiarii sau românii. Același indicator arată însă că situația se inversează în 1935.

Tabelul 6. *Numărul de decese în Cluj în perioada interbelică la mia de locuitori (doar pentru populația rezidentă):*

An	Evrei	Maghiari	Români	Total
1920	11,9	19,4	12,3	15,7
1930	9,3	14,9	12,3	12,7
1935	12,3	11,6	11,3	11,6

Pornind de la numărul născuților vii și al deceselor, observăm că balanța este pozitivă în cazul fiecărei etnii până în 1930. Totuși, și în acest caz vedem că situația este ușor defavorabilă pentru evrei, maghiari și germani în comparație cu românii. Sporul de 140 de persoane înregistrat de populația evreiască a orașului la începutul perioadei interbelice reprezenta 21,7% din sporul natural la nivelul localității. Contribuția evreilor la sporul natural al orașului a scăzut la 7 procente până în anul 1935.[166] Cu alte cuvinte, ponderea sporului rezultat din diferența numerică dintre nașteri și decese a rămas în urma ratei de 13,3% a populației evreiești raportat la populație totală a Clujul în 1935.

164 Vlad 1936: 56–69.
165 Vlad 1936: 38.
166 Vlad 1936: 26–39.

Tabelul 7. *Sporul natural în Clujul interbelic:*

An	Evrei	Maghiari	Români	Germani	Total
1920	140	271	214	20	645
1930	112	229	368	0	709
1935	23	81	242	-19	327

Tabelul 8. *Sporul natural ce revine anumitor grupuri etnice în Clujul interbelic:*

An	Evrei	Maghiari	Români	Germani	Total
1920	21,7	42,0	33,2	3,1	100,0%
1930	15,8	32,3	51,9	0,0	100,0%
1935	7,0	24,8	74,0	-5,8	100,0%

Datele de mai sus arată decelerarea substanţială a creşterii populaţiei minoritare din Cluj (descreşterea în cazul germanilor) şi creşterea numerică şi procentuală a populaţiei române. Tendinţele observate au fost cauzate şi de imigrarea populaţiei din zonele de atracţie din jurul Clujului, pe lângă procesele deja amintite de imigrare generală (defazate în raport cu diferitele grupuri etnice) şi de îmbătrânire. Cu excepţia câtorva sate, Clujul era înconjurat de localităţi cu populaţie majoritar românească, astfel încât majoritatea familiilor tinere care s-au stabilit la Cluj în această perioadă aparţineau de grupul etnic român. Cetăţenii evrei, maghiari şi germani practic nu aveau cu ce să amelioreze indicatorii tot mai scăzuţi ai natalităţii. Naşterile ce reveneau populaţiei care migrase în Cluj îmbunătăţeau în primul rând balanţa demografică a populaţiei române.

Emigraţia a fost un alt factor ce a contribuit la formarea profilului etnic al oraşului. În anii ce au urmat Primului Război Mondial, maghiarii şi evreii afiliaţi culturii maghiare au plecat în masă din oraşele transilvănene. Majoritatea lor s-a stabilit în Ungaria.[167] Fenomenul a fost mai puternic în rândul populaţiei maghiare. Evoluţia numărului evreilor din mediul urban nu a fost influenţat în mod semnificativ nici de emigrarea în Palestina. Deşi mişcarea sionistă din Transilvania s-a consolidat şi a devenit extrem de influentă în perioada interbelică, doar puţini evrei, 10–40 de persoane anual, au făcut *aliyah*. În consecinţă, numărul evreilor care au părăsit Clujul pentru a se stabili în Palestina a fost de circa 500 de persoane în toată perioada interbelică.[168]

Nupţialitatea şi divorţialitatea sunt indicatori importanţi pentru stabilirea tendinţelor demografice. În acest domeniu, analiza căsătoriilor mixte este un instrument adecvat pentru măsurarea distanţei dintre diferitele grupuri etnoreligioase şi a direcţiei proceselor de asimilare. Datele referitoare la nupţialitate, numărul de căsătorii, au fost analizate pentru trei ani diferiţi. Între 1934 şi 1936 a crescut uşor numărul persoanelor care s-au căsătorit, în primul rând datorită

167 Vezi: Varga 2002: 183.

168 În aceşti douăzeci de ani, au emigrat în Palestina circa 4 000–5 000 de persoane din Transilvania şi aproximativ 17 000 de persoane din România. Gidó 2009: 67–68.

căsătoriilor încheiate de români și maghiari. Numărul soților și soțiilor de origine evreiască și ponderea lor raportată la mia de locuitori au avut valori similare în toți acești ani.[169]

Tabelul 9. *Numărul persoanelor care au încheiat căsătorii în Cluj între 1934 și 1936:*

An	Evrei	Maghiari	Români	Total
1934	324	901	657	1 932
1935	354	955	665	2 052
1936	327	1 010	691	2 116

Tabelul 10. *Numărul soților și soțiilor la mia de locuitori din cadrul grupurilor etnice, Cluj, 1934–1936:*

An	Evrei	Maghiari	Români	Total
1934	23,7	17,9	18,0	18,8
1935	25,9	19,0	18,2	20,0
1936*	23,9	20,1	18,9	20,6

*Datele pentru anul 1936 au fost calculate pe baza statisticii populației din 1935

Contrar indicatorilor de natalitate și de mortalitate tot mai nefavorabili, nu observăm tendințe negative în ceea ce privește numărul persoanelor care s-au căsătorit, în măsura în care analiza datelor din trei ani consecutivi este adecvată pentru stabilirea unor tendințe. Dacă ne uităm la extremele acestor trei ani, observăm o creștere minimală, însă această creștere este mai mică decât cea înregistrată în cazul persoanelor de etnie maghiară și română care s-au căsătorit în același an. În cazul populației evreiești, numărul mare al persoanelor căsătorite raportat la mia de locuitori și frecvența redusă a divorțurilor se datorează mai multor aspecte, cum ar fi practicile de pe piața maritală (medierea căsătoriilor), viața familială mai disciplinată, structurată de prescripțiile religioase și ponderea căsătoriilor încheiate la o vârstă mai timpurie.[170]

Tabelul 11. *Numărul persoanelor divorțate, Cluj, 1935:*

	Evrei	Maghiari	Români	Total
Număr absolut	26	99	68	198
Persoane divorțate la mia de persoane căsătorite	73,4	103,7	102,3	96,5

169 Vlad 1936: 10–11, *Buletinul Sanitar al Municipiului Cluj* 1936. 1–12.
170 Vlad 1936: 11–13.

Indicatorii demografici analizați mai sus creionează imaginea unei populații evreiești aflate în curs de îmbătrânire, care însă dispune totodată de un spor natural pozitiv. Ideologia dominantă în rândul acestei populații era ideologia familială tradițională. Exista un control mai strict asupra tinerilor în selectarea și alegerea partenerului decât la populația maghiară și română (vizibil în ponderea mai scăzută a copiilor ilegitimi în rândul evreilor) și asupra instituției căsătoriei (număr mai mare de căsătorii și număr mai redus de divorțuri raportat la totalul populației evreiești).

Numărul mic al căsătoriilor mixte indică o relativă închidere a comunității evreiești, un fenomen abordat și de statisticienii transilvăneni ai epocii. Un reprezentant al mișcării de eugenie din Cluj, Petru Râmeanțu, a publicat în 1937 un studiu despre evoluția căsătoriilor mixte din perioada 1920–1937.[171] Râmneanțu a întocmit baza de date statistice cu care a lucrat pornind de la datele din registrele de stare civilă ale municipiilor reședință de județ și ale celor mai importante orașe din Transilvania. Conform studiului elaborat de Râmneanțu, persoanele de origine evreiască își alegeau partenerul aproape exclusiv din propriul grup etnic; ponderea căsătoriilor mixte a fost de numai 7,2% în cadrul grupului etnic. Procentajul se află mult sub valorile procentuale calculate pentru alte grupuri etnice: 17,6 pentru români, 28,9 pentru maghiari și 29,9 pentru germani.[172]

Indicatorii căsătoriilor mixte referitori la evreii din Cluj au produs valori care au depășit media din Transilvania. Media datelor din perioada 1934–1939 arată că 9,1% dintre evrei s-au căsătorit cu un partener din alt grup etnic. Valorile procentuale pentru celelalte etnii sunt: 23,5% dintre români, 20,7% pentru maghiari. Această din urmă pondere este mai mică decât media pe regiune.[173]

Tabelul 12. *Ponderea căsătoriilor mixte raportată la numărul celor care au încheiat căsătorii în Cluj în perioada 1934–1939:*

An	Evrei	Maghiari	Români	Total
1934	10,5	22,1	25,7	21,8
1935	9,6	22,3	27,8	22,1
1936	8,9	19,4	23,3	21,1
1938	10,7	19,4	20,5	20,1
1939	5,9	20,3	20,8	19,2
Media	9,1	20,7	23,5	20,9

Analiza datelor referitoare la Cluj impune mai multe concluzii. Comparația dintre indicatorii referitori la populația evreiască asimilată cultural la maghiarii din Cluj, pe de o parte, și indicatorii la nivelul întregului oraș, pe de altă parte, ne permite o analiză centrată pe anvergura asimilării și a disimilării, pe lângă analiza

171 Râmneanțu 1937: 317–338. Vezi și: Butaru 2010: 248–251.
172 Râmneanțu 1937: 319.
173 Vlad 1936: 11–12, *Buletinul Sanitar al Municipiului Cluj* 1936. 1–12, *Buletinul Oficial al Municipiului Cluj* 1939. 3. (14) 8 și 1940. 1. (15) 3.

distanțelor sociale. Știm din datele recensământului maghiar din 1910 că ponderea izraeliților care au indicat limba maghiară ca limbă maternă a fost cea mai ridicată, depășind 90%, în comitatele Bihor, Arad, Sălaj și Satu Mare. Proporția izraeliților care au indicat limba maghiară ca limbă maternă a fost de 89,9% în comitatul Cluj, 65% în Timiș, 34,4% în Maramureș.[174] Din datele și prelucrările furnizate de recensământul român din 1930 nu putem deduce ponderea izraeliților având limba maghiară ca limbă maternă, însă putem afla numărul persoanelor care au declarat că limba lor maternă este idișul. De aici știm că ponderea persoanelor care au indicat limba idiș ca limba maternă a fost cea mai ridicată în județele în care, la recensământul precedent, cel maghiar din 1910, ponderea izraeliților care au declarat maghiara ca limbă maternă a fost cea mai scăzută. Excepție face județul Timiș, unde asimilarea lingvistică din vremea Monarhiei austro-ungare a avut două direcții: către limba maghiară, respectiv către cea germană.[175]

Datele privind căsătoriile mixte din perioada interbelică arată că comunitățile evreiești mai puțin asimilate au format entități mult mai închise, ceea ce se poate corobora și cu orientările religioase existente în epocă. Amestecarea biologică, definită de Milton Yinger ca subspecie a procesului de asimilare, a avut evoluții diferite la nivel regional.[176] Astfel, populația evreiască din diferite regiuni s-a reprodus în diferite grade din punct de vedere etnocultural. Numărul evreilor angrenați în căsătorii mixte a fost mult mai mare în cadrul celor din Banat și din zona Crișului, regiuni cu comunități de neologi și *statu-quo*, puternic maghiarizate sau germanizate, decât în unele zone din Maramureș sau Satu Mare, considerate cetăți ale ortodoxiei evreiești. La Timișoara, de exemplu, aproape o treime dintre evrei s-au căsătorit cu un partener creștin în perioada interbelică, ceea ce a crescut nu numai gradul de amestecare biologică, dar a crescut și potențialul unui proces de omogenizare etnoculturală și posibilitatea formării unor identități hibride. Toate acestea merită comparate cu situația din Ungaria. În perioada 1926–1932, la Budapesta, 18,1% dintre bărbații evrei s-au căsătorit cu femei creștine. În orașele maghiare din provincie ponderea acestora era de 10,9%.[177] Comparativ, în teritoriile ungurești trecute la România în 1918–1919, ponderea căsătoriilor mixte între creștini și evrei a fost de doar 7,2%. Însă după cum se observă din cele de mai sus, există multe abateri de la această valoare în funcție de regiunea istorică la care ne raportăm. Evident, predispoziția pentru încheierea unor căsătorii mixte printre evreii stabiliți în vestul Transilvaniei istorice, în Banat, Crișana și Maramureș, adică deschiderea față de non-evrei era similară cu tendințele observate în provinciile din Ungaria. Situația era la fel și în privința gradului de asimilare. În orașele din nordul și din centrul Transilvaniei, dispoziția amintită și gradul de asimilare erau mai reduse. Toate acestea sunt adevărate și pentru Cluj, unde pentru perioada 1934–1939 s-a înregistrat o pondere de 9,1% căsătorii mixte încheiate de evrei (vezi Tabelul 12). Analiza ponderilor în funcție de an ne arată o tendință

174 Népszámlálás 1916. V: 470–471.

175 În 1930 ponderea persoanelor cu limba maternă idiș a fost de 5,6% în județul Timiș, 10% în județul Arad, 26,9% în județul Bihor, 66,1% în județul Satu Mare, 69% în județul Sălaj, 56,3% în județul Cluj și 97,5% în județul Maramureș. Gidó 2009: 105.

176 Yinger 2002: 25.

177 Karády 1991: 942–943.

de descreştere, cu alte cuvinte o închidere treptată a comunităților de evrei, dar şi a comunităților de români şi maghiari, o închidere manifestată nu doar la nivelul relațiilor sociale, ci şi în spațiul public. Explicația trebuie căutată în primul rând în schimbarea politicii interne survenită în anii 1930. Această schimbare a însemnat nu doar răspândirea antisemitismului, a stigmatizării evreilor, ci a condus şi la radicalizarea tensiunilor etnice.[178] Scăderea numărului de căsătorii mixte s-a dovedit a fi cea mai drastică în cadrul evreilor. În 1934, la Cluj, cele 34 de persoane izraelite căsătorite cu creştini au reprezentat 10,5% din totalul căsătoriilor. Acest procent a scăzut la 8,9 în anul 1936. Scăderea acestei valori nu a devenit o tendință constantă pentru că în 1938 ponderea celor care şi-au ales un partener creştin era de 10,7%, însă un an mai târziu această pondere s-a redus substanțial, atingând 5,9%:[179]

Figura 2. *Evoluția ponderii evreilor care au încheiat căsătorii mixte în perioada 1934–1939:*

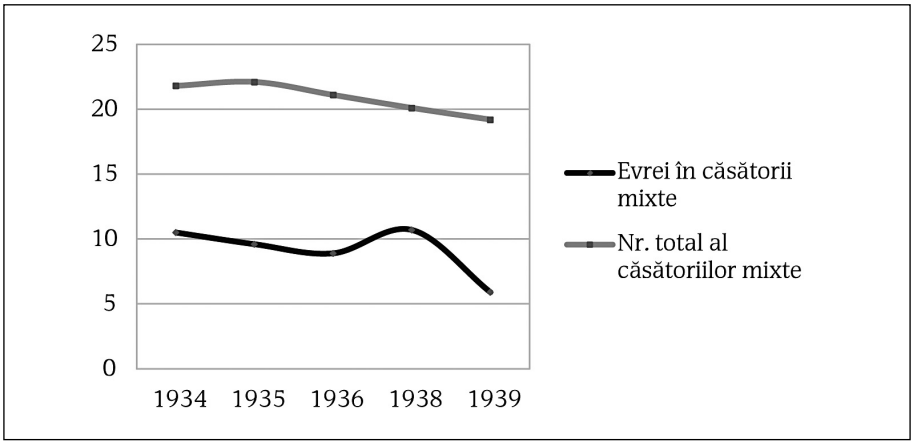

Creşterea bruscă din 1938 poate fi accidentală, având în vedere faptul că lucrăm cu un număr de cazuri extrem de mic, însă pot exista şi alte explicații. Situația poate fi legată de adoptarea legii privind revizuirea cetățeniei, lege elaborată de guvernul Goga – Cuza şi intrată în vigoare în data de 21 ianuarie 1938. Legea a fost evident antievreiască şi a retras cetățenia mai multor evrei. De fapt, 34–35% dintre evreii din Transilvania au rămas fără cetățenia română (pentru detalii vezi subcapitolul 6.1).[180] În această situație, partenerul creştin putea fi privit ca o soluție, ca protecție (de exemplu, pentru menținerea siguranței sociale sau materiale şi a statusului social anterior) în fața efectelor negative ale legii. Regulamentul de aplicare a legii, care a definit în mod concret cine poate fi perceput ca evreu (persoanele care aparțineau religiei izraelite la 1 decembrie 1918), a apărut doar

178 Observăm procese similare şi în Ungaria, unde ponderea căsătoriilor mixte a scăzut de la 24,8% la 12,8% în perioada 1934–1941. Don 2006: 35.

179 Vlad 1936: 11–12, *Buletinul Sanitar al Municipiului Cluj* 1936. 1–12, *Buletinul Oficial al Municipiului Cluj* 1939. 3. (14) 8 şi 1940. 1. (15) 3.

180 Gyémánt 2004: 122, Iancu 2000: 63.

în data de 9 martie 1938. Până la această dată mai mulţi evrei au crezut că soluţia pentru evitarea consecinţelor legii constă în căsătoria cu un partener creştin sau în convertirea la altă religie. Dacă aceasta este sursa indicatorilor din 1938, suntem martorii unui fenomen care, din punctul de vedere al căsătoriilor mixte, este contrar tendinţelor epocii. Conform tendinţei generale din România şi din Ungaria vecină, numărul căsătoriilor mixte dintre evrei şi non-evrei creştea în anii relativ liniştiţi şi scădea în perioadele de persecutare a evreilor.[181]

Aşadar, în cazul de faţă, creşterea bruscă a numărului de căsătorii mixte poate fi o reacţie la o situaţie de criză, similară cu reacţia celor care s-au convertit (vezi mai jos).

Maghiarii au reprezentat opţiunea cea mai frecventă pentru evreii care au hotărât să se căsătorească cu un partener creştin. Distanţa culturală şi socială a fost cea mai mică între aceste grupuri etnice/culturale. Nu putem eluda nici faptul că structura etnică a oraşului Cluj, ca de altfel a majorităţii oraşelor importante din Transilvania, a fost caracterizată de superioritatea numerică a maghiarilor şi a germanilor. Astfel, piaţa maritală a fost formată şi de ponderile relative ale naţionalităţilor existente în localităţi. Tendinţa de descreştere a fost drastică mai ales în cazul partenerilor de naţionalitate română şi germană. Mai mult, în 1939 niciun evreu din Cluj nu s-a căsătorit cu o persoană de naţionalitate germană. Numărul partenerilor maghiari arată o descreştere mai lentă sau chiar o pendulare permanentă. Astfel, s-au încheiat 19 căsătorii mixte între evrei şi maghiari în 1934, 25 în anul următor, 22 în 1938 şi 16 în 1939.

Figura 3. *Naţionalitatea persoanelor căsătorite cu membrii populaţiei evreieşti, 1934–1939:*

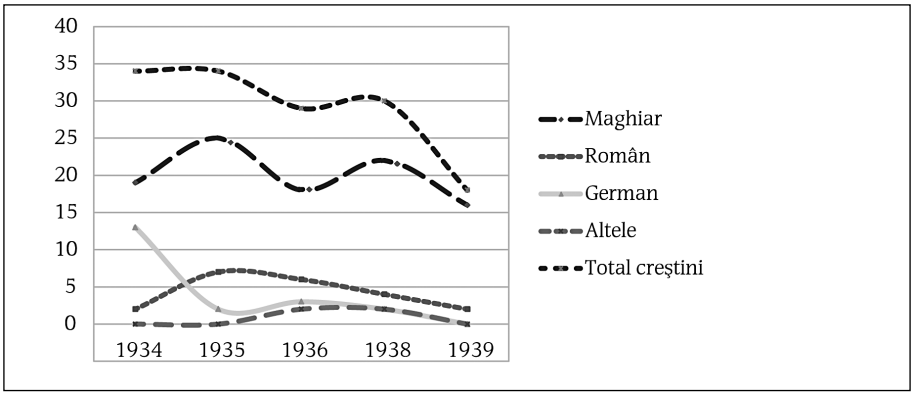

Închiderea comunitară, socială a evreilor observată în a doua jumătate a anilor 1930 s-a manifestat şi la nivelul căsătoriilor mixte, în sensul că a scăzut treptat numărul persoanelor care au încheiat căsătorii cu parteneri creştini. În paralel, ponderea evreilor care şi-au ales partenerul din comunitatea maghiară a crescut de la 55,9% în 1934 la 88,9 procente în 1939, arătând că relaţiile cu maghiarii s-au destrămat cel mai târziu, datorită legăturilor sociale şi familiale mai puternice.

181 Don 2006: 34–35.

Tabelul 13. *Evoluția ponderilor partenerilor de diferite naționalități în căsătoriile mixte încheiate de evrei în perioada 1934–1939:*

		Maghiari	Români	Germani	Altele	Total
	1934	55,9	5,9	38,2	0	100,0%
	1935	73,5	20,6	5,9	0	100,0%
Evrei	1936	62,1	20,7	10,3	6,9	100,0%
	1938	73,3	13,3	6,7	6,7	100,0%
	1939	88,9	11,1	0,0	0	100,0%

Media anilor cuprinși între 1934 și 1939 arată că în această perioadă, 69% dintre evreii care au încheiat căsătorii mixte au ales un partener maghiar, 14,5% parteneri români și 13,8% parteneri germani. Analizând datele în funcție de sex, observăm preferințe diferențiate în alegerea partenerilor. Evreicele s-au căsătorit într-o proporție sensibil mai mare cu parteneri români și germani decât bărbații evrei cu românce și femei germane. Observăm aceeași tendință și în alte orașe din Transilvania. Migrația românească înspre mediul urban din Transilvania a fost inegală din punctul de vedere al sexelor. Aparatul administrativ românesc și formarea altor straturi profesionale a atras mai mulți bărbați români.[182] Astfel și în Cluj existau pe piața maritală mai mulți bărbați români decât femei române, ceea ce a condus în mod necesar la căsătorii mixte. Drept rezultat, femeile din populația evreiască ce și-au găsit partener român au fost de două ori mai multe decât bărbații evrei care s-au căsătorit cu o parteneră din grupul etnic român.

Tabelul 14. *Căsătorii mixte în rândul femeilor, respectiv al bărbaților în perioada 1934–1939:*

		Maghiari	Români	Germani	Altele	Total
Evrei	Femei	60,0	20,0	17,3	2,7	100,0%
	Bărbați	78,6	8,6	10,0	2,9	100,0%
	Total	69,0	14,5	13,8	2,8	100,0%

Convertirea a fost percepută drept cea mai radicală formă de ruptură față de comunitatea evreiască. Renunțarea la religie este rezultatul unor decizii personale pe fundalul căsătoriilor mixte, dar care poate izvorî și din dorința de asimilare sau din anumite considerente ideologice (de exemplu, comunismul). Literatura de specialitate menționează și o a patra posibilitate, și anume reacția la situațiile de criză, la situațiile potențial primejdioase pentru indivizi.[183] Conform acestei interpretări, în contextul unor evenimente critice petrecute într-o societate dată, care cresc gradul de vulnerabilitate a unor grupuri etnice sau religioase, membrii acestora recurg la diferite mecanisme de autoapărare. Antisemitismul tot mai pronun-

182 Karády 1991: 949.
183 Karády 1993: 45–48, Don 2006: 30–31.

ţat din perioada schimbării imperiului din 1918–1920, atrocităţile antievreieşti din Cluj şi Oradea din 1927, preluarea puterii de Partidul Naţional Creştin condus de Octavian Goga şi A.C. Cuza în decembrie 1937 şi legea privind revizuirea cetăţeniei din 1938 promovată de acest partid sunt tot atâtea situaţii de criză. Odată cu trecerea Transilvaniei de Nord la Ungaria după cel de-al doilea Arbitraj de la Viena, prevederile primei şi ale celei de-a doua legi antievreieşti au însemnat o nouă situaţie de criză pentru populaţia evreiască.

Despre convertirile din perioada interbelică avem doar date sporadice, dar perioadele critice în care a crescut numărul evreilor care au renunţat la religia izraelită, apar chiar şi în această situaţie de penurie de date. Dintre cele două comunităţi din Cluj, avem date doar pentru comunitatea de evrei neologi şi doar până în 1933. Din aceste date reiese că frecvenţa convertirilor a crescut de la cele 1–2 cazuri înregistrate anterior la 10, respectiv 11 cazuri în 1919 şi 1920, iar apoi a scăzut la 3 în 1921. În 1927, anul incidentelor antisemite, în care studenţii români întorşi de la congresul de la Oradea au trecut pe principalele străzi din Cluj şi au vandalizat magazine evreieşti, sinagogi şi au hărţuit trecătorii, 9 persoane au ieşit din comunitatea evreilor neologi. În următorii ani aceste cazuri s-au redus simţitor în comunitatea neologilor.[184] De exemplu, în 1928, toate cele şapte convertiri au implicat membrii comunităţii ortodoxe.[185]

Dispunem de date sintetice doar după 1933. Din 1933 până în 1937, anual 13–21 de persoane au părăsit comunităţile ortodoxă şi neologă. Odată ce s-a instaurat guvernul Goga – Cuza la sfârşitul lui 1937 şi odată cu primele măsuri antisemite adoptate în ianuarie 1938, numărul convertiţilor a crescut la 66, iar un an mai târziu a ajuns la 57.[186] În anul 1938, 39 de persoane (59,1%) au trecut la catolicism sau la protestantism şi 27 (40,9%) la greco-catolicism sau la ortodoxism. Pornind de la datele despre căsătoriile mixte din 1938, conform cărora 30 de persoane de etnie evreiască s-au căsătorit cu parteneri creştini, dintre care 13,3% de naţionalitate română, putem presupune că majoritatea convertirilor nu sunt legate de căsătoriile mixte, ci mai degrabă sunt reacţii la situaţii de criză.[187] Iar reacţia a deviat de la practica obişnuită, conform căreia evreii intrau în mod tradiţional în comunităţile religioase ale maghiarilor sau ale saşilor. Foarte mulţi au optat pentru Biserica Greco-Catolică sau pentru cea Ortodoxă, biserici considerate româneşti, sperând ca acestea să îi protejeze de excluziunea socială şi administrativă practicată de statul român, situaţii cu care se confruntau cel mai des evreii în această perioadă. Totuşi, trebuie să menţionăm că afilierea cu alte confesiuni nu era o strategie de evadare în masă, pentru că a fost utilizată de o mică fracţiune a evreilor din Cluj. De aceea datele sunt adecvate mai degrabă pentru măsurarea tendinţelor şi a reacţiilor posibile.[188]

184 Carmilly-Weinberger 1988: 111–112.
185 *Monitorul Municipiului Cluj* 1929. 2. (9) 6.
186 Carmilly-Weinberger 1988: 111–112, *Buletinul Oficial al Municipiului Cluj* 1939. 3. (14) 9 şi 1940. 1. (15) 4.
187 *Buletinul Oficial al Municipiului Cluj* 1939. 3. (14) 8 şi 1940. 1. (15) 3.
188 Situaţia a fost similară şi în cazul Timişoarei sau al Aradului. Convertirile au fost rare, cu excepţia perioadelor de criză. În 1939, de exemplu, majoritatea evreilor convertiţi din Timişoara au trecut la religia greco-catolică. *Új Kelet* 8 ianuarie 1939. 6. 5, *Új Kelet* 22 ianuarie 1939. 18. 6.

4.3. Grad de urbanizare şi tipare rezidenţiale

Urbanizarea rapidă, permanenta accelerare a mobilităţii geografice dinspre mediul rural spre mediul urban a fost un fenomen general iniţiat în secolul al XIX-lea. Această creştere a mobilităţii geografice apare mai pregnant la populaţia izraelită, mai ales din cauza interdicţiei anterioare de a se stabili legal în mediul urban, interdicţie aflată în vigoare până în 1851 pentru toate localităţile urbane, în afara oraşului Alba Iulia (vezi Capitolul 3). Ridicarea interdicţiei, care de altfel nu se referea la oraşele miniere, a însemnat şi începutul urbanizării accelerate în rândul evreilor. În Marele Principat al Transilvaniei doar 7,3% din populaţia izraelită trăia la oraş în 1785/1786, iar 98,7% din această populaţie avea domiciliul în Alba Iulia. Conform conscripţiei din 1813, ponderea populaţiei urbane evreieşti a scăzut la 6,5 procente, însă doar 88,6% trăiau în oraşul-reşedinţă al comitatului Alba de Jos. Toate acestea înseamnă că o parte semnificativă a populaţiei evreieşti a reuşit să se stabilească pentru o perioadă mai lungă sau mai scurtă şi în alte oraşe. După adoptarea Legii XXIX din 1840 şi a hotărârii ministeriale de la Viena din 1851, ponderea evreilor din Alba Iulia raportată la totalul populaţiei evreieşti din Transilvania a scăzut la 42,5% în 1848, respectiv la 19,3% în 1857.[189]

În preajma Compromisului austro-ungar, în paralel cu scăderea treptată a importanţei evreilor din Alba Iulia s-au format mai multe comunităţi urbane evreieşti în Transilvania istorică, Banat, Crişana şi Maramureş (Oradea, Arad, Timişoara, Cluj, Satu Mare, Sighetu-Marmaţiei, Târgu-Mureş, Tăşnad, Şimleu-Silvaniei). Ca urmare a migrării spre oraşe, ponderea populaţiei urbane dintre evreii din cele trei regiuni a ajuns la 44% în 1910. Gradul de urbanizare evreiască a ajuns la 58% în anul recensământului din 1930, evreii reprezentând 11,6% din totalul populaţiei urbane.[190]

Dezvoltarea regională inegală înseamnă şi grade diferite de urbanizare pentru diferitele regiuni. O parte însemnată (57%) din populaţia izraelită din Transilvania istorică, 85,9% din Banat şi 54% din Crişana şi Maramureş, o regiune care cuprindea şi judeţul Maramureş, cu un pronunţat caracter rural, trăia în mediul urban. Aceşti indicatorii depăşesc cu mult gradul de urbanizare a regiunilor respective din perspectiva populaţiei totale. După cum vom vedea mai jos, această situaţie este legată de diferenţele existente la nivelul structurii ocupaţionale, dar şi de rolul jucat de diferitele grupuri etnice şi religioase în procesul modernizării.[191]

189 Gyémánt 2004: 49–50.
190 Recensământ 1938. II: LXXXV–LXXXIX, Sulyok – Fritz 1930: 112.
191 Recensământ 1938. II: XXXII–XLIII şi LXXXV–LXXXIX.

Tabelul 15. *Ponderea populaţiei urbane în rândul populaţiei de religie izraelită din Transilvania, 1930:*

Populaţia urbană	Izraeliţi	%	Populaţia totală	%
Transilvania istorică	44 515	57,0	519 675	16,1
Banat	9 631	85,9	167 489	17,8
Partium (Crişana şi Maramureş)	46 267	54,8	276 254	19,9
Total	100 413	58,0	963 418	17,4

Datele recensământului din 1930 ne permit analiza gradului de urbanizare nu doar din perspectiva variabilelor *apartenenţa etnică* şi *religie*, ci şi din perspectiva *limbii materne*. Cea din urmă perspectivă este importantă pentru că limba maternă idiş este în primul rând o caracteristică a comunităţilor, a straturilor evreieşti mai tradiţionale, mai puţin predispuse la integrare şi mai puţin expuse proceselor de asimilare. Datele recensământului confirmă această observaţie: gradul de urbanizare în rândul vorbitorilor de idiş a rămas mult în urma gradului de urbanizare observat la nivelul întregii comunităţi evreieşti. Cazul regiunii Crişana şi Maramureş este cel mai frapant: aici doar o treime dintre evreii vorbitori de idiş locuiau în mediul urban.[192]

Tabelul 16. *Ponderea populaţiei urbane, respectiv rurale în rândul populaţiei cu limba maternă idiş, 1930:*

	Urban	%	Rural	%	Total
Transilvania istorică	25 259	48,6	26 749	51,4	52 008
Banat	532	70,3	225	29,7	757
Partium (Crişana şi Maramureş)	22 415	38,3	36 095	61,7	58 510
Total	48 206	43,3	63 069	56,7	111 275

Dacă ne referim la nivelul anumitor judeţe, luând în calcul toţi indicatorii relevanţi, mai precis etnicitatea, limba maternă şi religia, cele mai urbanizate comunităţi evreieşti au fost considerate cele din Cluj, Timiş-Torontal, Arad şi Bihor. La celălalt capăt al scalei găsim judeţele Sălaj, Maramureş, Năsăud şi Someş, unde evreii din mediul urban au reprezentat 31–41% din populaţia evreiască totală. Ponderea a fost mai scăzută în rândul evreilor vorbitori de limbă idiş chiar şi în cazul judeţului Cluj.[193]

192 Recensământ 1938. II: LVIII–LXIX.
193 Recensământ 1938. II: XLIII–LXIX.

Tabelul 17. *Numărul și ponderea evreilor din mediul urban în funcție de religie, etnie și limbă maternă în județele cu o populație de evrei care depășea 5 000 de persoane, 1930:*

Populația urbană	Religie izraelită		Etnie evreiască		Limba maternă idiș	
		%		%		%
Arad	7 801	77,8	7 057	78,0	687	68,6
Bihor	21 061	75,7	15 731	56,6	4 347	58,0
Cluj	14 530	82,3	14 080	82,0	7 523	75,6
Maramureș	10 609	31,1	10 526	31,1	9 989	30,1
Mureș	6 780	64,6	6 384	64,1	3 549	55,9
Năsăud	2 623	41,1	2 596	41,0	2 312	39,1
Someș	4 397	41,4	4 365	41,4	3 964	40,8
Satu Mare	13 885	54,7	12 953	54,0	7 392	44,1
Sălaj	4 391	31,9	4 266	31,9	2 562	27,0
Timiș-Torontal	9 623	87,6	7 382	87,0	445	71,9

În județul Cluj, 82% din populația de etnie evreiască și 75,6% din populația vorbitoare de limba idiș locuia în mediul urban, mediul urban însemnând de fapt două orașe: Cluj și Huedin. Distribuția populației de religie izraelită a fost extrem de inegală raportat la cele două localități. Astfel, în Cluj, municipiu reședință de județ, găsim 13 504 persoane de religie izraelită, ceea înseamnă 92,9% din totalul populației urbane evreiești din județ. 88,9% din populația urbană a județului Cluj a cărei limbă maternă declarată era idișul locuia în Cluj. Dacă ne uităm la proporția vorbitorilor de limbă idiș în cadrul populației urbane, observăm că ea nu depășește 51%, adică aproape jumătate din populația urbană evreiască era afiliată la un alt mediu lingvistic (în primul rând la mediul lingvistic maghiar).

În perioada interbelică, evreii ocupau a patra poziție între cele mai numeroase grupuri etnice și religioase din mediul urban, după maghiari, români și germani. Conform datelor furnizate de recensământul din 1930, structura etnică a populației urbane din Transilvania se prezenta astfel: 37,9% maghiari (cu o pondere de 55,6% în 1910), 35% români (17,6% în 1910), 13,2% germani (14,2% în 1910), iar după cum am menționat mai sus, 11,6% izraeliți (9,6% în 1910).[194] Pornind de la indicatorii apartenenței la un grup etnic, observăm că 56,2% din populația care s-a declarat de etnie evreiască trăia în mediu rural în 1930, reprezentând 10,4% din populația urbană totală.[195]

După Primul Război Mondial observăm două tendințe de urbanizare: crește ponderea populației urbane de origine română și evreiască datorită creșterii numărului localităților cu rang de oraș (au existat 40 de orașe în 1920 și 50 de orașe în 1941) și datorită fluxului de migrație din mediul rural înspre mediul urban. Paralel cu această creștere se înregistrează scăderea ponderii altor două grupuri

194 Livezeanu 1995: 135.
195 Gyémánt 2004: 111–112.

etnice: maghiari şi germani.[196] Cu toate acestea, profilul urban al Transilvaniei interbelice este determinat în continuare de populaţia maghiară, germană şi evreiască. Situaţia este valabilă şi pentru Cluj, unde a crescut semnificativ populaţia evreiască în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În cele ce urmează descriem traiectoriile de mobilitate ale familiilor evreieşti din Cluj şi zonele oraşului unde s-au format comunităţile evreieşti.

Sunt puţine cercetările care abordează mobilitatea geografică a evreimii din Transilvania. Mai mult, abia găsim referinţe concrete la originea populaţiei evreieşti din anumite localităţi. Ernő/Ernest Marton, reprezentant al mişcării sioniste din Transilvania interbelică, poate fi considerat unul dintre autorii cei mai importanţi în acest sens. El a publicat în 1941 un studiu mai lung cu titlul *Arborele genealogic al evreilor maghiari*, care continuă să fie o referinţă în domeniu.[197] Marton şi cercetătorii din generaţiile care i-au urmat consideră că originea comunităţilor evreieşti din Transilvania secolelor XIX şi XX poate fi datată în perioada principatului secolelor XVI–XVII (de la privilegiul emis de Gábor Bethlen în 1623).[198] Datorită mişcărilor de populaţie din ultimele două-trei secole, a avut loc o schimbare de populaţie de proporţii. Comunitatea sefardă (evrei de rit spaniol) a fost înlocuită treptat de evrei aşkenazi. Evreii stabiliţi în Transilvania la începutul secolului al XVIII-lea proveneau mai ales din Vest (Moravia, Boemia, Ungaria, Austria, Germania) şi într-o măsură mai mică din Nord-Est (Polonia), respectiv din Sud (Imperiul Otoman, Principatele Române). Majoritatea evreilor aşkenazi sosiţi pe teritoriul Marelui Principat al Transilvaniei după prima împărţire a Poloniei din secolul al XVIII-lea şi anexarea Galiţiei şi a Bucovinei de către austrieci proveneau din nord-est.[199]

Imigrarea dinspre Galiţia şi Bucovina a atins punctul culminant la mijlocul secolului al XIX-lea. În opinia unora, punctul maxim al imigrării a fost atins în perioada 1821–1840. Însă cercetările mai recente arată că apogeul a fost atins în perioada 1846–1850 şi în 1860.[200] Evreii sosiţi pe teritoriul Regatului Ungariei şi al Marelui Principat al Transilvaniei s-au stabilit de regulă în comitatele din nord şi din nord-est, urmând să se mute treptat în alte regiuni ale ţării (la sfârşitul secolului al XVIII-lea aproape trei sferturi din populaţia evreilor din Transilvania locuia în comitatele nordice), printre care şi Transilvania şi comitatul Cluj.[201]

Evreii stabiliţi iniţial în zonele rurale ale comitatului Cluj au început să se mute la Cluj şi Huedin într-o măsură mai mare la mijlocul secolului al XIX-lea. Datorită acestei mobilităţi, pe parcursul timpului s-au transformat semnificativ raporturile dintre rural şi urban. În această perioadă a crescut treptat ponderea oraşenilor în rândul populaţiei evreieşti. Conform primului recensământ maghiar din epoca modernă (1869), 77,7% din populaţia evreiască a comitatului locuia în mediul

196 Varga 1998: 187.
197 Marton 1941.
198 Marton 1941: 37–40, Gonda 1992: 29, Carmilly-Weinberger 1994: 49–56, Carmilly-Weinberger 1995: 34–37, Sebestyén 2000: 30–43, Gyémánt 2004: 12–15.
199 Gyémánt 2004: 23–25.
200 Gyurgyák 2001: 63, Gyémánt 2004: 46.
201 Gyémánt 2004: 23 şi 46–47.

rural, iar 22,3% în localităţi cu rang de oraşe. Recensământul imediat următor a înregistrat 37,1% evrei orăşeni, cel din 1920, 72,9%, iar cel din 1930, 82,3%.[202]

Aşadar, populaţia evreiască din primele decenii ale secolului al XX-lea s-a format în mai multe etape. Primii evrei s-au mutat în satele din comitat. Ei proveneau mai ales din zonele nordice, dar şi din comitatele învecinate din vest şi est. După acest val, a avut loc stabilirea în Cluj a populaţiei din satele învecinate sau din zonele aflate în afara comitatului.

Listele de cetăţenie întocmite în perioada interbelică reprezintă sursa cea mai la îndemână pe care o putem utiliza dacă dorim să analizăm mobilitatea geografică a evreilor din Cluj din perioada respectivă. Legile româneşti din 1924 şi 1938 pentru revizuirea cetăţeniei au fost potrivnice mai ales populaţiei evreieşti din ţară (vezi mai în amănunt subcapitolul 6.2.1). Întocmirea listelor şi a evidenţelor care conţineau numele persoanelor a fost un produs birocratic al aplicării acestor legi. Pe baza acestora, evreii clujeni capi de familie sau persoanele singure care în urma revizuirilor au păstrat cetăţenia română au fost trecute într-un registru special.[203]

Lista de cetăţenie din Cluj analizată de noi, despre care se presupune că a fost întocmită în 1938–1939, nu poate fi considerată exhaustivă. O privire mai atentă asupra datelor introduse descoperă că aproape toţi membrii de familie înregistraţi la rubrica „cap de familie" sunt născuţi în 1924 sau în anii precedenţi. Cu toate acestea şi în ciuda completărilor ulterioare uşor identificabile, listele nu conţin numele unor personalităţi publice care au sosit în oraş după 1930 (de exemplu, Mózes/Moshe Weinberger, şef-rabinul neolog, ales în 1934). De aceea credem că este probabil că funcţionarii din administraţia oraşului au întocmit lista utilizând de fapt o listă mai veche, elaborată imediat după revizuirea din 1924, şi au introdus rezultatele din 1938 în aceste liste anterioare.

Această sursă utilizată de noi conţine datele personale a 2 011 capi de familie şi persoane singure, respectiv a 4 523 membri de familie, însumând un total de 6 534 de persoane. Pentru primul grup de persoane s-a înregistrat şi locul naşterii.[204] Pe baza locului de naştere al capilor de familie şi al persoanelor singure putem descrie relativ precis direcţia mobilităţii geografice, iar dacă coroborăm aceste date cu cele despre vârstă, putem creiona o imagine destul de clară despre condiţiile demografice din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Vârsta medie a capilor de familie şi a persoanelor singure din Clujul interbelic care au venit în oraş din comitatele din nord şi nord-est sau din sudul Slovaciei (Felvidék), Ucraina Subcarpatică (Kárpátalja), Galiţia, Bucovina şi nord-estul Ungariei a fost cu mult mai mare (în jur de 47 de ani) decât cea a persoanelor născute în alte regiuni (aproximativ 35 de ani). Ajungem la rezultate similare şi în cazul unei comparaţii între capii de familie şi persoanele singure născute în comitatul Cluj, pe de o parte, şi în Cluj, pe de altă parte. Vârsta medie a celor dintâi a fost de 39 de ani, iar a celor din urmă, de 34,5 ani. Toate acestea indică o echilibrare treptată a imigraţiei din nord cu un val de imigraţie din alte direcţii, iniţiată în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În acelaşi timp s-a redus şi raza mobilităţii geografice, iar sporul

202 Kepecs 1993: 180, Gyémánt 2004: 95 şi 110.
203 SJAN Cluj, fond 136, dosar 41/1938 (Registru alfabetic cu cetăţenii evrei care moştenesc cetăţenia română, oraşul Cluj), f. 1–298.
204 SJAN Cluj, fond 136, dosar 41/1938, f. 1–298.

demografic natural a început să joace un rol mai important în creşterea numerică a populaţiei evreieşti.

Locul de naştere al celor 2 011 capi de familie şi persoane singure evaluate pozitiv în procesul de revizuire a cetăţeniei arată că populaţia evreiască din Cluj a fost extrem de eterogenă din punctul de vedere al originii. Doar 15,7% provin din acest oraş şi 10,1% din comitat. Comparativ, 31,5% provin dintr-un comitat aflat în vecinătate şi 18,6% din acele zone ale Transilvaniei istorice, Banatului, Crişanei şi Maramureşului care nu sunt învecinate cu comitatul Cluj (vezi Tabelul 18).

Tabelul 18. *Locul de naştere al capilor de familie şi persoanelor singure de etnie evreiască ce au fost evaluate pozitiv la revizuirea cetăţeniei din 1924 şi 1938:*

Locul naşterii		**Cap de familie şi gospodărie cu o singură persoană**	
			%
Cluj		316	15,7
Comitatul/judeţul Cluj		204	10,1
Comitate/judeţe vecine	**Vecini în nord**	454	22,6
	Alţi vecini	180	9,0
	Total vecini	634	31,5
Comitate/judeţe care nu sunt învecinate	**Nord**	161	8,0
	Altele	213	10,6
	Total comitate/judeţe care nu sunt învecinate	374	18,6
Slovacia de Sud, Ucraina Subcarpatică		71	3,5
Galiţia, Bucovina, Polonia		20	1,0
Ungaria (graniţele de după 1920)		125	6,2
Vechiul Regat		12	0,6
Voivodina		7	0,3
Altul		9	0,4
Necunoscut		239	11,9
Total		2 011	100,0

Dacă dorim să stabilim principalele direcţii ale imigraţiei, observăm că 41,2% dintre cei 1 491 de evrei care nu s-au născut la Cluj provin din comitatele din nord (vezi Tabelul 19). Dacă la această pondere adăugăm şi evreii originari din Slovacia de Sud, Galiţia, Bucovina, Polonia şi din regiunile de nord-est ale Ungariei după Trianon (teritoriile aflate la est de Dunăre şi la nord de linia ce uneşte Budapesta şi Debreţin, inclusiv Debreţin), obţinem o pondere de 50,4% privind migraţia din nord. Restul evreilor din Cluj provin în primul rând din comitatele Bihor şi Mureş-Turda.

Tabelul 19. *Distribuţia teritorială a locului de proveniență a capilor de familie şi a persoanelor singure care nu s-au născut pe teritoriul comitatului/judeţului Cluj, 1938/1939:*

Locul naşterii		Cap de familie şi gospodărie cu o singură persoană	
			%
Comitate din nord	**Învecinate**	454	22,6
	Neînvecinate	161	8,0
	Total	615	41,2
Alte comitate în afară de comitatul Cluj		876	58,8
Total din alte comitate decât comitatul Cluj		1 491	100,0

Tiparele rezidenţiale ale populaţiei evreieşti din mediul urban stabilite pe teritoriul Monarhiei austro-ungare sunt destul de omogene, chiar dacă există anumite diferenţe mai mici sau mai mari. Pe durata secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea, evreii sosiţi în oraşele din Transilvania s-au stabilit iniţial în vecinătatea porţilor oraşelor. După adoptarea legii din 1840 şi a decretului din 1851, care permitea stabilirea evreilor în localităţile urbane, a început şi stabilirea lor în interiorul oraşelor, în primul rând în zona pieţelor.[205] Acest fenomen general poate fi observat şi în cazul Clujului. Iniţial, mica populaţie de evrei a locuit în Mănăştur, localitate independentă de Cluj la vremea respectivă. De aici făceau naveta în oraş, după care, în 1818, au construit o casă de rugăciuni pe strada Kül-Magyar, aflată la periferia oraşului în epoca respectivă. Aşadar, în prima jumătate a secolului al XIX-lea s-au format două nuclee evreieşti: unul în partea sud-vestică a localităţii, pe strada Mănăştur, iar celălalt la periferia nord-estică a oraşului (zona apropiată de Hoştat, în vecinătatea Bisericii „Sfântul Petru", strada Kül-Magyar).[206] Sinagoga din piatră a fost construită în 1851 într-o zonă mai apropiată de centrul oraşului, pe strada Pap (mai apoi Paris), aflată în interiorul oraşului, în partea de nord-est.[207]

În general, casele de rugăciuni şi sinagogile au fost construite în zonele populate mai dens de evrei.[208] Astfel putem presupune că majoritatea celor 479 de evrei din Cluj înregistraţi la conscripţia din 1850/1851 locuiau pe strada Kül-Magyar (în partea străzii care era mai îndepărtată de centrul oraşului, denumită Calea Victoriei în perioada interbelică, mai apoi Calea Mareşal Foch), în zona străzii Pap şi pe Calea Mănăştur.[209]

În următorii aproape o sută de ani s-a păstrat acest nucleu iniţial de zonă evreiască, ce a rămas în continuare o zonă urbană locuită dens de evrei. Între timp evreii au început să se mute şi în alte zone , străzi şi pieţe aflate în apropierea acestor nuclee. Tiparul rezidenţial al evreilor din Cluj s-a stabilizat, s-a finalizat până la începutul secolului al XX-lea. Oraşul avea mai multe zone considerate „evreieşti",

205 Gazda 1991: 59.
206 Izvoare şi mărturii III/2. 1999: 275–276.
207 Lőwy 2005: 19.
208 Gazda 1991: 60.
209 Pentru schimbarea denumirilor de străzi în Cluj, vezi Asztalos 2004.

cum ar fi: Piaţa Széchenyi (denumită Mihai Viteazul în perioada interbelică şi în prezent), aflată în zona centrală a oraşului, însă în afara zidurilor din nord, străzile aflate la nord-est de această piaţă, triunghiul format de Canalul Morii, Someş şi căile ferate din nord-estul oraşului şi zona străzii Pata (Ştefan Cicio-Pop), situată în estul oraşului.

Aşadar, procesul de formare a comunităţilor evreieşti mai mari din diferite zone ale oraşului şi mobilitatea în interiorul urbei a fost determinată de mai mulţi factori. Unul dintre momentele decisive ale acestui proces este dat de modul în care şi-au ales locul de rezidenţă evreii stabiliţi în oraş în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Pe aceste alegeri iniţiale a fost construit tiparul rezidenţial, structura rezidenţială ulterioară. În primii ani, evreii s-au stabilit în zonele limitrofe şi mai ales în cele apropiate de drumurile principale de acces în oraş. Este cazul comunităţii din Mănăştur, formată lângă drumul Oradea–Cluj, şi cazul comunităţii din zona străzii Kül-Magyar, o stradă care asigura legătura cu Maramureş, Bistriţa şi Dej. Odată cu creşterea numerică a populaţiei au apărut şi instituţiile-cheie ale vieţii religioase, precum şi cele ale vieţii cotidiene. Astfel, în vecinătatea casei de rugăciune din Mănăştur şi a sinagogii din strada Pap, amintite mai sus, au fost deschise în jurul anilor 1830–1840 abatoare care aprovizionau populaţia evreiască cu carne cuşer.[210] În deceniile următoare, evreii s-au stabilit mai ales în zona străzii Pap, în timp ce ritmul de creştere a comunităţii din Mănăştur s-a redus semnificativ. În schimb, s-a format o comunitate compactă de evrei în zona nord-estică a oraşului, în jurul străzii Pap şi al străzilor aflate la vest, nord şi est, precum şi în Piaţa Széchenyi/Piaţa Mihai Viteazul, care funcţiona şi ca piaţă a oraşului.

Ulterior, evoluţia tiparelor rezidenţiale ale evreilor din Cluj a fost influenţată şi de alţi factori, nu numai de situarea drumurilor principale, de proximitatea pieţei sau de alegerea domiciliului pe baza identităţii de grup. Deja în primele decenii ale secolului al XIX-lea au fost construite mai multe ateliere sau unităţi industriale în partea nordică şi nord-estică a oraşului. Tendinţa s-a păstrat şi mai târziu datorită proximităţii căilor ferate din nordul Clujului. La sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea au existat aici mai multe fabrici (fabrica de chibrituri, de mobilă, de pielărie, de alcool, de tutun, de porţelan şi de gaz), depozite de lemn şi uzina electrică, iar în aceste zone s-au format coloniile de muncitori mixte din punct de vedere etnic. Aşadar populaţia evreiască, indiferent de ocupaţie (întreprinzător industrial, mic industriaş, meşteşugar, artizan sau angajat), a preferat zone cu acces facil la activităţile pe care le desfăşura. Astfel, în zona aflată la nord-est de Piaţa Széchenyi, pe străzile mărginite de Someş, Canalul Morii şi căile ferate, s-a format o comunitate evreiască alcătuită din mici burghezi, comercianţi, meşteşugari, muncitori şi zilieri, care dispuneau de un nivel de venit inferior comparativ cu alţi membri ai populaţiei evreieşti. O colonie similară s-a format şi în zona străzii Pata, în sud-estul oraşului. Nu este accidental faptul că majoritatea sinagogilor şi a caselor de rugăciuni au fost construite în aceste zone, cum a fost şi cazul Spitalului Evreiesc, construit în 1927 în vecinătatea Pieţei Széchenyi, o zonă populată de o comunitate compactă de evrei. Concentrarea în bloc a evreilor mai săraci în zonele amintite este indicată şi confirmată şi de evidenţa şomerilor.

210 Izvoare şi mărturii III/2. 1999: 275–276.

Jumătate din cei 188 de șomeri evrei (734 de persoane, luând în calcul și membrii familiilor acestora) din Cluj, luați în evidență în ianuarie 1934, în timpul recesiunii economice, locuiau în districtele III și IV, situate în partea de nord și nord-est a orașului.[211] Dimpotrivă, evreii mai înstăriți și burghezia evreiască s-au stabilit în zonele mai apropiate de centrul orașului, în cartiere reprezentative. Totodată, ei au investit în imobile aflate în această zonă (strada Majális/Regală, strada Szentegyház/Maniu, strada Deák Ferenc/Eroilor etc.).

În lipsa unor surse mai timpurii, analiza concretă, pe stărzi, a tiparelor rezidențiale din perioada interbelică necesită introducerea unei surse apărute mai târziu, după cel de-al Doilea Război Mondial. Populația evreiască a Clujului dispărută în timpul Holocaustului a lăsat în urmă, fără proprietar, imobile, 1 421 de locuințe în Cluj și 91 în satele apropiate. În 1944–1946 au fost numiți mai mulți administratori evrei pentru gestionarea acestor imobile. S-a întocmit un registru conținând situarea exactă (stradă, număr) a imobilelor încredințate administratorilor. În unele cazuri registrul conține și date despre foștii proprietari. Cu ajutorul acestui registru putem schița relativ exact structura și tiparele rezidențiale ale evreilor din Cluj.[212] Fără îndoială, există riscul apariției unor erori în această analiză: situația din perioada interbelică și situația înregistrată în inventar chiar înainte de deportările din 1944 nu coincid în mod necesar, pentru că mai multe imobile ar fi putut trece de la un proprietar la altul în timpul scurs între cele două momente. Totodată, documentul ia în calcul doar imobilele ai căror proprietari au fost evrei, au fost deportați și au dispărut. Astfel, o parte semnificativă a evreilor care nu dispuneau de proprietăți, ci locuiau în chirie nu apar în această evidență. Este adevărat, totuși, că majoritatea acestor chiriași locuiau în imobile aflate în proprietatea evreilor.

Pentru identificarea străzilor din registrul de evidență a imobilelor evreiești s-a utilizat denumirea dată de administrația ungară din 1940–1945, respectiv denumirile din 1945. Pentru identificarea corectă a străzilor am apelat la ajutorul a două publicații și le-am confruntat cu situația din 1937.[213] În continuare utilizez denumirile din 1937 și încerc să proiectez pe baza lor rezultatele la care am ajuns.

Zonele rezidențiale ale evreimii din Cluj s-au extins în mod semnificativ până la sfârșitul perioadei interbelice. În această perioadă, din cele 600 de străzi ale orașului, pe 270–280 de străzi existau imobile evreiești. Însă majoritatea erau dispersate, și doar în puține cazuri putem vorbi despre un nivel de concentrare mai pronunțat. Conform registrului comunității evreiești din 1944–1946, pe șase străzi au existat mai mult de 30 de proprietăți evreiești aflate în administrarea comunității (218 imobile în total) și 32 de străzi dispuneau de 10–30 de imobile evreiești (417 imobile). Așadar, putem presupune că aproximativ jumătate din populația evreiască din Cluj era concentrată *grosso modo* în 38 de străzi, în timp ce pe restul străzilor prezența lor era sporadică sau dispersată. Tabelul de mai jos conține numele străzilor cu cea mai ridicată densitate de populație evreiască și numărul imobilelor aflate în administrarea comunității.[214]

211 SJAN Cluj, fond 1, cutia 2/1934, dosar 1895/1934, f. 1–6.
212 *Arhiva Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România,* București (în continuare: ACSIER), fond III, dosar 158 (Lista administratorilor de bunuri evreiești, Cluj), f. 1–49.
213 Asztalos 2004, Boga – Zámbó – Gál 1943.
214 ACSIER, fond III, dosar 158, f. 1–49, Asztalos 2004, Boga – Zámbó – Gál 1943.

Tabelul 20. *Imobile evreieşti intrate în administrarea comunităţii în perioada 1944–1946:*

Strada, 2004	**Strada, 1944–1946**	**Strada, 1937**	**Numărul imobilelor evreieşti aflate în administrare**
Decebal	Szent István	Decebal	44
Traian	Árpád	Traian	41
Mărăşeşti	Krizbai	Mărăşeşti	40
Porumbeilor	Galamb	Gheorghe Tămaş	33
Paris	Pap	Paris	30
Nicolae Titulescu	Pata	Ştefan Cicio-Pop	30
Regele Ferdinand	Horea	Regele Ferdinand	26
21 Decembrie 1989	Strada Magyar/ şi strada Kossuth Lajos	Mareşal Foch	25
Dorobanţilor	Honvéd	Regele Carol II.	22
Piaţa Mihai Viteazul	Széchenyi tér	Piaţa Mihai Viteazul	22
Petrila şi Patriciu Barbu	Csaba	Horea	21
Moţilor	Mócok	Moţilor	20
Emil Racoviţă	Erzsébet	Regina Elisabeta	19
Regele Ferdinand	Dózsa György	Regele Ferdinand	18
Republicii	Majális	Regală	17
Oaşului	Kajántói	Cernăuţi	15
Muncitorilor	Munkás	Muncitorilor	15
Calea Turzii	Tordai	Episcop Nicolae Ivan	15
Cardinal Iuliu Hossu	Fürdő	Băii	14
Cetăţii	Pekry	General Praporgescu	14
Henri Barbusse	Szamosközi	Romulus	14
Someşului	Dézsma	General Poetaş	13
General Drăgălina	Fellegvári	General Drăgălina	13
Bariţiu	Malom	Bariţiu	13

Dacă identificăm pe harta Clujului poziţia geografică a acestor străzi, observăm formarea unor blocuri puternice, perceptibile şi în perioade anterioare, în zona de nord-est a oraşului (în triunghiul format de Canalul Morii, Someş şi căile ferate), în zona de sud-est (strada Honvéd/Regele Carol II şi Pata/Ştefan Cicio-Pop), precum şi în centru (marginea nordică a oraşului, partea sud-estică a Cetăţuii, zona dintre strada Ferenc József/Regele Ferdinand şi Someş, până la gară).

5. Structura ocupațională și potențialul economic al evreilor din oraș

5.1. Stratificarea etnică

Orice analiză a structurii sociale a evreilor din localitățile transilvănene în perioada interbelică trebuie să țină cont de doi factori extrem de importanți: 1. Din perspectiva stratificării sociale, structura populației evreiești poate fi catalogată drept incompletă, în sensul că anumite categorii în general prezente în structura stratificării sociale lipsesc sau apar sporadic la evrei. 2. Odată cu schimbarea imperiului au avut loc o serie de fenomene interne (în interiorul comunității) și externe care au transformat structura ocupațională a evreilor, orientând-o spre completitudine.

Societatea incompletă, adică structura diformă, nu este o particularitate transilvăneană. Este, dimpotrivă, o caracteristică generală a comunităților evreiești din toată regiunea Europei Centrale și de Est.[215] Este termenul utilizat de istoriografia maghiară pentru societatea evreilor din teritoriile care au aparținut de Ungaria înainte de 1918, dar și pentru evreii din Ungaria după Tratatul de la Trianon.[216] Pentru că nu există alte studii de stratificare socială privind Transilvania sau Clujul, istoriografia maghiară oferă și modelul de analiză pentru acest subiect.[217] Utilizarea modelului maghiar este mai departe motivată și de faptul că populația evreiască din Cluj a trăit și s-a format în cadrul statului ungar până în 1918, drept urmare a deținut toate caracteristicile acelei societăți. Separarea comunităților de evrei maghiari, dezvoltarea lor independentă și divergentă a început după 1918, când teritoriile anexate de țările vecine au fost integrate unor noi structuri și cadre statale. În acest sens, comunitatea evreilor din Cluj, la fel ca și altele, a preluat anumite particularități din România, însă fără a se identifica în totalitate cu modelul de evoluție a evreilor din Vechiul Regat. În cartea sa despre istoria socială a evreilor din Ungaria de Nord-Est și de Est, Tamás Csíki îmbină două metode de analiză a structurii ocupaționale. Pe de o parte, urmărește ocuparea evreilor din zonă în diferite ramuri ale economiei (agricultură, industrie, comerț, învățământ etc.) pe baza categoriilor utilizate la recensământ.[218] Pe de altă parte, analizează grupuri și

215 Vezi, de exemplu, cazul Poloniei sau al Cehoslovaciei. Mendelsohn 1983: 25–26 și 143–145, *cf.:* Don 2006: 58–61.

216 Pentru noțiunea de societate incompletă, vezi: Gyurgyák 2001: 84.

217 Mai mulți autori români au abordat rolul social al evreilor în perioada interbelică: Buzea 1939, Cioranu 1940, Situația materială și morală a advocaților 1935, Căciulă 1927. Vezi și: Popescu 1998, Dandara 1985, Gyémánt 2004: 112–115, Rozen 2005: 77–108. Pentru literatura de specialitate în limba maghiară, vezi: Csíki 1999, Gyáni – Kövér 1998, Karády 1997, Kovács 2004.

218 Csíki 1999.

clase (burghezia mică, mijlocie și mare), la fel cum face și Gábor Gyáni.[219] Analiza pe care o efectuez utilizează o metodă similară cu cea amintită anterior cu diferența că în analiza mea accentul cade pe prezentarea structurii ocupaționale a evreilor și stabilirea importanței relative a câtorva actori economici locali și regionali.

În această analiză a structurii ocupaționale pornim de la categoriile și datele furnizate de recensământul din 1930. Datele recensământului permit doar într-o anumită măsură stabilirea precisă a raporturilor etnice din domeniile ocupaționale existente, pentru că datele sunt disponibile în primul rând la nivel județean și regional și nu la nivelul localității. De aceea, pentru Cluj dispunem de date concrete doar la nivelul categoriilor principale. Pentru subcategoriile diferitelor ramuri economice avem doar date și rezultate aproximative.

Înainte de schițarea stratificării sociale și de aprecierea rolului economic al evreilor din Cluj, dorim să ne referim la distribuția ocupațională a populației totale din regiune. Agricultura a fost domeniul în care populația Transilvaniei a fost ocupată în proporție de 71,7% în 1910 și 69,7% în 1930. O pondere mult mai mică a populației trăia din minerit și industrie. Proporția lor în populația totală a fost de 14,2% în timpul Monarhiei austro-ungare și a scăzut la 12,6% în 1930. Persoanele ocupate în comerț reprezentau 2,2% în 1910 și 6,1% în 1930. Ponderea angajaților în administrația publică și în armată a fost de 1,5% în perioada interbelică. Procentul muncitorilor ocazionali a fost de 1,7 în această perioadă, 0,8% al angajaților în învățământul public și 0,6% al persoanelor angajate în instituțiile religioase.[220]

Această distribuție este valabilă și la nivel național, însă observăm că indicatorii de modernizare din Transilvania interbelică sunt mai favorabili în comparație cu celelalte provincii din România Mare.[221] Conform datelor recensământului din 1930, ponderea persoanelor angajate în sectorul agricol la nivelul populației totale depășea media din Transilvania, situându-se la 72,3%. Angajații din sectorul minier și din industrie reprezentau 9,4% din populația totală, iar sectorul comercial și bancar susținea 4,2% din populație.[222]

Structura ocupațională a populației transilvănene în funcție de etnie era extrem de complexă și eterogenă. Datele recensământului din 1930 arată că cea mai mare concentrare într-o ramură a economiei s-a găsit în rândul românilor în sectorul agricol (81%). În schimb, la nivelul comunităților maghiare și germane găsim o structură ocupațională mai echilibrată. Ponderea populației ocupate în agricultură a fost de 58% în cazul maghiarilor și de 54,1% în cazul germanilor. Continuând tendințele anterioare, populația evreiască a rămas într-o mică măsură angajată în acest sector (9,2%). Însă mai mult de două treimi din populația evreiască era angajată în sectorul minier și industrial (26,7%), precum și în comerț, bănci și transporturi (40,4%).[223]

219 Csíki 1999. *Cf.:* Gyáni – Kövér 1998.

220 Szász 1988: 1609 și 1744.

221 Vezi, de exemplu, indicatorii modernizării, cum este rata de alfabetizare (67,4% în Transilvania, 57,1% la nivelul țării în 1930), sau numărul abonaților radio (în 1936, la nivel național, un abonament radio revenea la 119 persoane, iar în Transilvania, la 81 de persoane) și ponderea cărților și a materialelor de presă publicate. Gidó 2011: 8–17.

222 Recensământ 1940. V: XIV.

223 Kiss 2010: 21.

Așadar, majoritatea locuitorilor din Transilvania trăiau din agricultură, însă structura ocupațională a evoluat diferit la nivelul diferitelor grupuri etnice. Cu alte cuvinte, există anumite decalaje în privința ponderilor relative ale diferitelor etnii în diferitele sectoare economice. Decalajele sau diferențele sunt legate de caracteristicile de modernizare din cadrul grupurilor etnice, de evoluția alfabetizării și a nivelului de educație, de alegerea școlii și de orientarea profesională. Populația evreiască dispunea de avantaj comparativ în mai multe domenii: era o populație puternic urbanizată (56% dintre evrei trăiau în mediul urban în 1930, în comparație cu 10,5% dintre români și 27% dintre maghiari), gradul de alfabetizare era mai mare în rândul acestei comunități (66,9% dintre evreii de sex masculin din Transilvania istorică știau să scrie și să citească în 1910, în timp ce doar 61,9% din populația creștină era alfabetizată) și nivelul de educație era mai ridicat în cazul evreilor (în Transilvania interbelică 21 de elevi evrei din 100 de absolvenți ai școlii elementare și-au continuat studiile, în timp ce doar 8 elevi români, 9 maghiari și 10 germani au făcut același lucru). Toate acestea au însemnat pentru evrei dobândirea unor competențe care dau seamă de ponderea mai mare a evreilor în profesii și meserii care necesită cunoștințe, aptitudini practice sau performanță intelectuală sporită, în comparație cu populația creștină.[224]

Particularitățile sistemului de stratificare etnică din Transilvania, inegalitățile sociale dintre grupurile etnice/confesionale apar atât la nivelul județului, cât și al orașului Cluj. În 1910, în județul Cluj (fără municipiul Cluj), 82,2% din populația angajată și 81,8% din populația totală trăia din agricultură. În decurs de douăzeci de ani, ultima pondere nu a scăzut, dimpotrivă, a crescut la 85,6 puncte procentuale. Procese contradictorii au avut loc și în industrie și în rândul populației interesate de meșteșuguri. Ponderea populației angajate în acest domeniu a scăzut de la 9,1% în 1910 la 5,1%. Însă observăm o ușoară creștere în domeniul comerțului și al creditării, unde ponderea populației ocupate a crescut de la 1,4% în 1910 la 1,9% în 1930. Tot o ușoară creștere s-a înregistrat și în cazul transporturilor, de la 1,7% la 1,8%.[225]

Datele de mai sus pot fi interpretate doar în comparație cu cele din Cluj. În 1910 agricultura a dat de lucru la 8,2% din populația orașului, pondere care a scăzut la 5,8% în 1930. În domeniul industriei și al meșteșugurilor ponderea angajaților a scăzut de la 35,2% la 29,5%, însă comerțul și creditarea au cunoscut o creștere de la 10,3% la 12,8%. Cea mai mare schimbare a avut loc în serviciile publice și în profesiile liberale. Aici ponderea celor ocupați aproape s-a dublat, ajungând de la 12,1% din populația totală a orașului în 1910 la 22,8% în 1930.[226]

Schimbările survenite în structura ocupațională a orașului Cluj și a altor localități din județ arată că procentul populației ocupate în agricultură a scăzut treptat datorită modernizării progresive a municipiului reședință de județ, iar domeniul agricol a devenit mai pronunțat o îndeletnicire caracteristică mediului rural. Creșterea procentului persoanelor ocupate în agricultură se datorează probabil și reformei agrare din 1921, care a împroprietărit o parte semnificativă a populației.

224 Recensământ 1938. II: LXXXV–LXXXIX, Sulyok – Fritz 1930: 112, Karády – Nagy 2009: 42, Gidó 2011: 119.
225 Népszámlálás 1913: 842–843, Recensământ 1940. V: 133, Recensământ 1940. VI: 160.
226 Népszámlálás 1915: 337, 353 și 361, Népszámlálás 1913: 842–843, Recensământ 1940. V: 133.

Expansiunea comerțului, a creditării și a transporturilor se poate trece în contul modernizării. Acestea, împreună cu creșterea semnificativă a numărului de funcționari și al persoanelor cu profesii liberale, au condus la scăderea ponderii populației angajate în industrie. Toate acestea nu arată nicidecum stagnarea industriei. Dimpotrivă, perioada a cunoscut investiții importante și în acest domeniu (vezi subcapitolul 5.3.1.).

Imaginea 6. *Piața Széchenyi înainte de 1918.*[227]

Cum arăta structura socială a Clujului în funcție de apartenența etnică? În ce ocupații ponderea anumitor etnii era diferită de ponderea lor în populația totală a orașului? Răspunzând la aceste întrebări, ne vom apropia mai mult de analiza stratificării specifice evreilor în calitate de grup etnic particular.

Recensământul românesc din 1930 reprezintă sursa datelor utilizate în această analiză. În anul recenzării, maghiarii formau majoritatea relativă a orașului, cu o pondere de 49,8% din populația totală. Ei erau urmați de români cu 34,6% și de evrei cu 13%. Dacă ne îndreptăm atenția asupra structurii etnice a diferitelor ramuri economice și ocupații, observăm că gradul de concentrare a diferitelor etnii diferă de proporția lor în populația orașului. De fapt, fiecare caz este unul de sub- sau suprareprezentare.

Maghiarii au reprezentat 51% din populația ocupată în agricultură sau întreținută, ponderea românilor a fost de 45%, iar cea a evreilor, de 2,2%. La evrei observăm cea mai mare diferență în raport cu proporția populației totale, însă și locuitorii români au fost subreprezentați în acest sector. În schimb, maghiarii au

227 Sursa fotografiei: BCU, Colecții Speciale, Ilustrate, 6798.

fost suprareprezentați în acest domeniu, mai ales datorită faptului că în zonele de grădină aflate la marginea orașului (Hoștat), maghiarii au fost cei care se ocupau preponderent de legumicultură și livezi. Mineritul, industria extractivă și industria în general au fost dominate de maghiari. În sectorul industrial procentul de 15,2% al evreilor este superior ponderii evreilor în oraș. Cea mai pregnantă suprareprezentare a evreilor în domeniul ocupațional o găsim în sectorul comerțului și al creditării. În aceste sectoare indicatorii statistici pentru maghiari și români au rămas mult în urma valorilor înregistrate în cazul evreilor. Merită amintite și alte două domenii, în care observăm o ușoară suprareprezentare a maghiarilor și a românilor. Funcțiile publice au fost ocupate mai ales de persoane de etnie română, prezența lor în acest sector ridicându-se la 65%. Serviciile și profesiile liberale clasificate sub rubrica *Altele* au fost dominate de maghiari și români. Această ultimă afirmație devine relevantă în situația în care știm că în anumite domenii ale profesiilor liberale, cum ar fi medicina, avocatura sau ingineria, evreii au constituit majoritatea. Dacă privim structura sectorului în totalitatea sa, observăm însă că evreii sunt subreprezentați.[228]

Tabelul 21. *Ponderea diferitelor etnii în anumite ocupații, 1930:*

	Evrei	%	Maghiari	%	Români	%	Altele	Total	%
Agricultură	127	2,2	2 971	51,2	2 610	45,0	95	5 803	100,0%
Minerit, industrie extractivă	22	7,9	191	68,2	55	19,6	12	280	100,0%
Industrie	4 507	15,2	17 847	60,0	6 333	21,3	1 062	29 749	100,0%
Comerț și credit	4 728	36,6	5 303	41,1	2 380	18,4	502	12 913	100,0%
Transporturi și comunicații	279	2,7	5 614	54,3	4 178	40,4	261	10 332	100,0%
Administrație publică	1 055	6,2	3 574	20,9	11 099	65,0	1 345	17 073	100,0%
Servicii, activități de interes public, profesii liberale	1 900	8,3	11 452	49,8	7 988	34,7	1 675	23 015	100,0%
Necunoscut	444	26,4	737	43,9	252	15,0	246	1 679	100,0%
Total	13 062	13,0	47 689	47,3	34 895	34,6	5 198	100 844	100,0%

Există mai mulți factori care explică modul în care s-a structurat sistemul de stratificare etnică din Cluj. Factorii istorici, politici și legislativi au contribuit deopotrivă la producerea acestui sistem. Evreii au avut o pondere de participare redusă

228 Recensământ 1940. V: 133.

în domeniile și sectoarele economice care pentru multă vreme le-au fost inaccesibile. Posibilitatea de a dobândi proprietăți și accesul supușilor evrei din monarhia habsburgică la diferite ramuri industriale au devenit realitate doar odată cu permisiunea acordată de un decret imperial din 1860, legea industriei din 1859 și o hotărâre din același an 1860.[229] Deschiderea localităților urbane și accesul liber la ocupațiile intelectuale a inițiat o puternică urbanizare și formarea unei elite economice și profesionale în rândul evreilor. În consecință, ponderea evreilor a rămas redusă în agricultură, în timp ce prezența lor în industrie și în profesiile liberale a devenit treptat tot mai pregnantă, ceea ce i-a transformat în motorul modernizării din secolul al XIX-lea. Prezența masivă în comerț și creditare se explică tot prin statutul legal deținut de evrei într-o perioadă anterioară. Însă din 1860 structura ocupațională anterioară, limitată la comerț, credit și comerț ambulant s-a transformat și s-a diversificat. Totuși, diversificarea nu a fost de amploare, majoritatea evreilor era în continuare concentrată în anumite ramuri industriale și comerciale.[230] Carierele în administrație sau în forțele armate au fost relativ închise, inaccesibile în România Mare, perpetuând astfel situația din perioada Monarhiei austro-ungare. De aceea, numărul angajaților evrei în aceste domenii este mult mai redus decât ne-ar lăsa să estimăm ponderea lor în populația totală.

Chiar și după emanciparea civilă din Ungaria din anul 1867, populația evreiască s-a concentrat în domeniile lăsate liber de membrii societății gazdă. Ramurile saturate sau cele rezervate pentru nobilii din clasa de mijloc sau pentru mica nobilime, cum ar fi armata sau, într-o anumită măsură, funcțiile din aparatul administrativ al statului, le-au fost accesibile într-o măsură redusă. Alegerea unei cariere sau a unei profesii, circumscrisă de structurile sociale și economice din secolul al XIX-lea, a fost determinată și de tiparele culturale evreiești formate anterior sau de activitățile de familie moștenite pe parcursul mai multor generații.[231] Cazul Clujului sugerează că și aici s-a afirmat modelul de comportament economic descris de Simon Kuznets în anii 1950. Kuznets spune că minoritățile reduse numeric, cum a fost și cea evreiască, se concentrează cu precădere în sectoarele economice noi sau aflate în expansiune rapidă, pentru că, pe de o parte, acestea sunt domeniile care opun cea mai mică rezistență, iar pe de altă parte, investițiile în aceste ramuri conțin probabilitatea sau șansa de a produce profituri mai mari.[232]

Structura etnică din Cluj s-a transformat substanțial între 1850 și 1941. Descreșterea populației maghiare și germane din oraș a fost compensată de populația evreiască sosită în Cluj începând din cea de-a doua parte a secolului al XIX-lea, iar mai apoi, la începutul secolului al XX-lea, dar mai ales după 1918, de populația română stabilită în număr mare în oraș (vezi subcapitolul 4.1. și Tabelul 1).[233] Astfel, structura ocupațională a grupurilor nou-venite s-a articulat pe o structură economică deja consolidată, dar rămasă în urmă în comparație cu zonele vestice ale monarhiei. Perioada interbelică reflectă oarecum aceste condiții. Vidul de modernizare a fost ocupat de evrei în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Indus-

229 Zsidó Lexikon 1929: 127, Gonda 1992: 97–98.
230 Vezi: Katus 1992: 92–105, Hidas 1992: 151.
231 Gyurgyák 2001: 82.
232 Don 2006: 56–57.
233 Bolovan – Bolovan 2005: 227–229.

tria și comerțul au fost marcate de prezența lor, alături de cea a maghiarilor, fapt proiectat și în imaginea orașului, aflată în continuă transformare.

Așadar, recensământul din 1930 a înregistrat suprareprezentarea evreilor și a maghiarilor mai ales în domeniile care erau mai puțin controlate de stat și care se dezvoltau în contextul pieței libere. Situația era valabilă atât pentru Cluj, cât și pentru marea parte a orașelor transilvănene cu populație majoritar maghiară. Acesta erau și orașele în care românii erau subreprezentați, locul lor fiind ocupat de vechea populație maghiară și evreiască.[234] Dimpotrivă, în perioada interbelică românii au devenit majoritari în instituțiile publice, în transport și în comunicații. Ocuparea în aceste sectoare era definită de politici de stat. Aceste sectoare și învățământul superior erau cele în care s-au afirmat cel mai pregnant inițiativele de românizare din Transilvania după Unirea din 1918.[235]

Figura 4. *Subreprezentarea, respectiv suprareprezentarea diferitelor grupuri etnice în diferite ocupații, Cluj:*

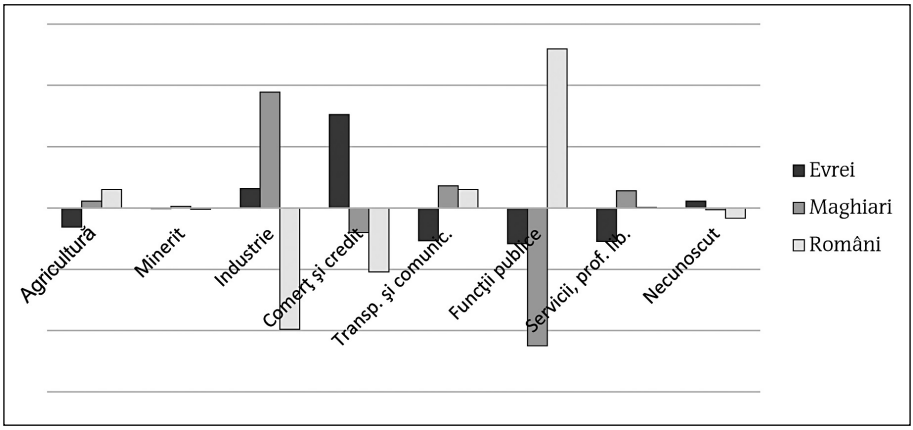

5.2. Principalele caracteristici ale structurii ocupaționale și categorii sociale la evrei

Pornind de la indicatorii stratificării etnice, observăm că populația evreiască din Cluj a fost suprareprezentată în industrie și comerț, precum și în anumite profesii liberale, în mod identic cu situația altor comunități evreiești din Transilvania și din România/Ungaria (vezi Figura 4). Analizând structurarea internă a comunității evreiești, observăm că acestea sunt cele trei categorii de ocupații care au angajat 85% din populația evreiască a Clujului, o situație în mod tipic asociată cu

234 *Cf.*: Ábrahám 2001: 224–253, Gyáni 2001: 164–167.
235 Fischer-Galați 1994: 15, Livezeanu 1998: 278–284.

o structură socială incompletă, dezechilibrată, descentrată sau parțială. Recensământul din 1930 reprezintă sursa primară de date pe care ne putem baza analiza stratificării sociale a evreilor din Clujul interbelic. Pentru perioada anterioară, 1910–1930, nu ne putem forma decât o imagine grosieră.

O sursă indirectă de date privind stratificarea socială a evreilor din jurul anului 1920 este formată din listele din 1919 și 1920 întocmite de Biroul de Evacuare din Cluj.[236] Biroul a publicat datele a 222 de persoane care au fost eliminate temporar sau definitiv de pe lista persoanelor care urmau a fi evacuate.[237] Recurgând la metoda analizei numelor, putem identifica aproximativ 105–110 persoane de etnie evreiască, jumătate din totalul persoanelor cuprinse în aceste liste. Distribuția ocupațională a persoanelor de etnie evreiască a fost următoarea.

Tabelul 22. *Ocupația evreilor cuprinși în listele întocmite de Biroul de Evacuare din Cluj, publicate în 1919:*

Comerciant	7	Funcționar	15
Proprietar de fabrică	2	Jurnalistt	8
Proprietar	1	Avocat	3
Croitor	1	Farmacist	1
Pantofar	2	Rabin	9
Lăcătuș	1	Student	1
Vizitiu	1	Necunoscută	30
Personal în administrație	24	**Total**	**106**

Agregându-le în diferite ramuri ocupaționale, găsim următoarea distribuție:

Tabelul 23. *Distribuția evreilor cuprinși în listele întocmite de Biroul de Evacuare din Cluj, în funcție de ramuri economice:*

Industrie și meșteșuguri	6
Comerț	7
Transport	1
Administrație și servicii	62
Necunoscută	30
Total	**106**

236 *Arhivele Naționale Istorice Centrale* (în continuare: ANIC), Fond Consiliul Dirigent. Secția Siguranței Generale a Poliției și Jandarmeriei, dosar 3/1920, f. 269–271, Fond Ministerul Justiției. Direcția Judiciară, dosar 168/1920, f. 3–5.

237 ANIC, Fond Consiliul Dirigent. SSGPJ, dosar 3/1920, f. 269–271.

Lista următoare a fost publicată la începutul lui 1920. Ea conține exclusiv numele a 65 de persoane de etnie evreiască. Fiecare dintre persoanele cuprinse în această listă se mutase în oraș înainte de 1914. O parte dintre acestea, 56 la număr, urmau să fie evacuate, iar în 9 dintre cazuri decizia evacuării se amânase. O mare parte dintre aceștia erau ocupați în industrie și în meșteșuguri (16 persoane) și în diferite ramuri comerciale (31 de persoane).[238]

Tabelul 24. *Ocupația celor 65 de persoane de etnie evreiască cuprinse în listele întocmite de Biroul de Evacuare din Cluj, publicate la începutul anului 1920:*

Industrie și meșteșuguri	Croitor	3
	Zidar	1
	Măcelar	2
	Pantofar	4
	Pălărier	1
	Proprietar de fabrică	1
	Restaurator	1
	Lăcătuș	1
	Meseriaș	1
	Zilier	1
Comerț	Comerciant, vânzător	24
	Tutungiu	1
	Lăptar	1
	Băcan	4
	Cârciumar	1
	Agent	1
Transporturi	Birjar	1
	Administrație și servicii	
	Cantor	1
	Rabin	2
	Funcționar comercial	4
	Funcționar privat	1
Necunoscută		8

Structura ocupațională a persoanelor incluse pe cea de-a doua listă este similară cu situația din 1930. Ar fi hazardat să tragem concluzii prea ferme din aceste date, concluzii care să aproximeze stratificarea socială a evreilor din Cluj după

238 ANIC, Fond Ministerul Justiției. Direcția Judiciară, dosar 168/1920, f. 3–5.

Primul Război Mondial. Evacuările au țintit mai ales stratul funcționarilor și al persoanelor care se stabiliseră în Cluj cu puțin timp în urmă și nu aveau permis de rezidență în oraș. Lista întocmită în 1919 vine în sprijinul acestei afirmații, în sensul în care arată că personalul ocupat în administrație și funcționarii au fost majoritari pe această listă. În plus, nu cunoaștem ocupația unei părți semnificative a celor incluși pe listă.

Doar recensământul din 1930 ne furnizează date concrete în acest sens. Venitul majorității evreilor provenea din activități în domeniul comerțului și al creditării (36,2%) și din industrie (34,5%). În același timp, ponderea populației creștine în aceste domenii era mult mai redusă. 14,5% dintre evrei lucrau în servicii sau practicau o profesie liberală. Ponderea evreilor în celelalte domenii se afla sub 10 procente.[239]

Tabelul 25. *Stratificarea populației evreiești din Cluj în 1930:*

	Evrei		**Altă etnie**		**Total**	
		%		%		%
Agricultură	127	1,0	5 676	6,5	5 803	5,8
Minerit, industria extractivă	22	0,2	258	0,3	280	0,3
Industrie	4 507	34,5	25 242	28,8	29 749	29,5
Comerț și credit	4 728	36,2	8 185	9,3	12 913	12,8
Transport și comunicații	279	2,1	10 053	11,5	10 332	10,2
Administrație publică	1 055	8,1	16 018	18,2	17 073	16,9
Servicii, activități de interes public, profesii liberale	1 900	14,5	21 115	24,1	23 015	22,8
Necunoscută	444	3,4	1 235	1,4	1 679	1,7
Total	13 062	100,0	87 782	100,0	100 844	100,0

În cele ce urmează descriem caracteristicile principale ale stratificării sociale a evreilor din orașul și județul Cluj pe baza datelor dezagregate în funcție de ramuri ocupaționale.

5.2.1. Agricultură, minerit, industria extractivă

Ponderea foarte scăzută a populației izraelite ocupate în agricultură a fost o caracteristică generală atât pentru orașul, cât și pentru județul Cluj în perioada interbelică. Doar 3,3% dintre evreii din județ trăiau din agricultură, pondere care însemna 0,2% în raport cu populația creștină.[240] Mai mult, ponderea evreilor agricultori rezidenți în municipiu a fost mult mai redusă. Conform datelor furnizate de recensământ, majoritatea celor 561 de persoane de etnie evreiască ocupate în agricultură trăiau în mediul rural. Putem presupune că venitul din agricultură al unei mari părți

239 Recensământ 1940. V: 133.
240 Recensământ 1941. VII: 146–153.

din cei 127 de evrei din Cluj semnalează o relație indirectă, în sensul în care acest venit provenea mai ales din închirieri sau din calitatea de proprietar.

Conform unui raport al autorităților clujene redactat în 1919 pentru pregătirea reformei agrare din România (1921), cel mai mare proprietar de terenuri era chiar orașul, deținând o suprafață de teren de 4 171 acri (2 408,8 hectare). Doar o persoană (de etnie maghiară), moșierul Gábor Nagy, deținea teren mai mare de 1 000 de acri (577,7 hectare). Printre cei 24 de proprietari mijlocii (cu o proprietate de 100–1 000 de acri) găsim 7 persoane de etnie evreiască (Miksa Wertheimer, proprietar al unei fabrici de spirt, deținând 274 de acri, Ödön Hirsch, proprietar al unei fabrici de spirt, cu 243 acri, Jakab Schwartz cu 213 acri, László Pap cu 199 acri, Mihály Reményik cu 154 acri, Albin Schlusig cu 113 acri și Pál Simon cu 109 acri). Aceștia s-au clasat la mijlocul și la sfârșitul listei conform dimensiunii terenului pe care îl dețineau. Cei mai însemnați proprietari mijlocii erau Biserica Romano-Catolică și Casa de Bătrâni „Erzsébet" (Erzsébet Aggmenház). În mod similar cu proprietarii de terenuri, existau și mari chiriași (proprietate mai mare de 100 de acri). Existau două persoane înregistrate în această categorie, ambele de etnie sau origine evreiască (Mór Salamon cu 435 de acri și József Gräf cu 213 de acri).[241]

În lipsa unor date dezagregate la nivel de oraș, prezentăm distribuția populației agrare de etnie evreiască la nivelul județului Cluj. Aici merită să ne îndreptăm atenția asupra populației interesate de silvicultură. 15,5% din evreii ocupați în agricultură în județul Cluj erau angajați în silvicultură, în timp ce în cadrul populației creștine ponderea era de doar 2,2%. Distribuția se datorează în primul rând faptului că o mare parte dintre evreii interesați de această ramură a agriculturii erau proprietari de pădure.[242]

Tabelul 26. *Populația agrară de etnie evreiască din județul Cluj, 1930:*

	Evrei		**Non-evrei**		**Populația totală**	
		%		%		%
Agricultură, legumicultură, producție de fructe și viticultură	459	81,8	199 569	97,0	200 028	97,0
Silvicultură și vânat	87	15,5	4 427	2,2	4 514	2,2
Pescărit	-	-	6	0,0	6	0,0
Creșterea animalelor	15	2,6	1 650	0,8	1 665	0,8
Total	561	100,0	205 652	100,0	206 213	100,0

Situația este similară și în industria extractivă. Doar 0,2% din evrei au fost ocupați în acest domeniu, fie că ne raportăm la populația județului, fie că ne raportăm la populația municipiului.[243]

241 SJAN Cluj, fond 1, cutia 1–500/1919, dosar 349/1919, f. 1–19.
242 Recensământ 1941. VII: 146–147.
243 Recensământ 1941. VII: 146–147.

5.2.2. Industria și meșteșugurile, muncitorimea

Datele recensământului din 1930 ne spun că 32,7% din populația evreiască din județul Cluj și-a asigurat venitul lucrând în industrie, ceea ce a însemnat puțin peste 5 600 de persoane (pentru datele la nivel județean, vezi Anexele 1 și 2). Din totalul acestor persoane, 4 507 locuiau în municipiul Cluj, iar restul de 1 102 persoane, în alte localități din județ. Evreii au reprezentat 13,4% din totalul populației județului angajate în industrie. Evident, aici ne gândim atât la proprietari, cât și la angajații propriu-ziși și la meșteșugarii, la artizanii independenți.

Comparația dintre datele la nivel județean și cele de la nivelul municipiului arată univoc că majoritatea populației evreiești angajate în industrie trăia în municipiul reședință de județ (80,4%), raport reprodus și în cadrul populației creștine. Datorită particularităților inerente anumitor ramuri industriale, au existat anumite diferențe între municipiul reședință și județ. Astfel de exemplu, aproape toți evreii interesați de industria chimică aveau reședința în Cluj (97,1%), pentru că doar un oraș mai dezvoltat putea asigura satisfacerea anumitor cerințe ale domeniului, cum ar fi un număr relativ mare de muncitori calificați și infrastructură dezvoltată. Trebuie să menționăm că situația a fost produsă și de faptul că în Huedin, cealaltă localitate cu rang de oraș din județ, nu existau stabilimente mai importante în industria chimică, producția de hârtie sau industria tipografică. Pe de altă parte, industria lemnului, strâns legată de silvicultură, nu era neapărat legată de mediul urban nici din perspectiva forței de muncă, nici din cea a spațiului de funcționare. Astfel, doar 68,5% din evreii angajați în acest domeniu locuiau la Cluj, similar cu ponderea lor în industria alimentară și a tutunului (69,7%) (vezi Anexa 2).[244]

Plasarea sectorială a evreilor transpare și din distribuția acestora în funcție de ramuri industriale. Populația evreiască din Cluj legată de industrie era concentrată în primul rând în industria textilă și manufacturieră (48,4%), industria alimentară (16,9%), metalurgie (12,3%), precum și în industria chimică, producția de hârtie și industria tipografică (11,7%). Aproape jumătate dintre angajații în metalurgie erau meșteșugari; restul angajaților în această ramură lucrau în ateliere și fabrici de prelucrare a metalului.[245]

Tabelul 27. *Distribuția populației evreiești din Cluj în diferite ramuri industriale, 1930:*

	Evrei		Non-evrei		Populația totală	
		%		%		%
Industria metalurgică	556	12,3	3 440	13,6	3 996	13,4
Industria lemnului	278	6,2	2 589	10,3	2 867	9,6
Construcții	142	3,2	3 665	14,5	3 807	12,8
Industria textilă și manufacturieră	2 180	48,4	8 334	33,0	10 514	35,3

244 Recensământ 1941. VII: 146–153.
245 Recensământ 1941. VII: 146–151.

	Evrei		Non-evrei		Populația totală	
		%		%		%
Industria alimentară, tutun	762	16,9	4 270	16,9	5 032	16,9
Industria chimică, hârtie, tipar	529	11,7	2 765	11,0	3 294	11,1
Alte întreprinderi industriale	60	1,3	179	0,7	239	0,8
Total	4 507	100,0	25 242	100,0	29 749	100,0

Distribuția schițată mai sus a populației evreiești angajate în industrie, reprezentând mai mult de o treime din populația evreiască din Cluj, corespunde perfect modelului descris de Simon Kuznets. Majoritatea evreilor s-au angajat sau au investit în ramuri industriale care nu necesitau capital consistent și care produceau bunuri pentru consumatori, bunuri ce puteau fi valorificate direct pe piața în care funcționa libera competiție a actorilor economici. Sub acest aspect, găsim indicatori similari, de aceeași anvergură, pentru evreii din Transilvania, din România și din cele mai multe state europene.[246]

5.2.2.1. Muncitorii din industrie și categoriile cu venituri scăzute

Legea pentru ocuparea personalului român publicată în data de 24 iulie 1934 stabilea în procente ponderea maximă a angajaților aparținând minorităților naționale în cadrul unei întreprinderi. În conformitate cu reglementările cuprinse în această lege, cel puțin 80% din personalul și 50% din conducerea societăților economice, industriale sau comerciale cu mai mult de 20 de angajați trebuia să provină din grupul etnic românesc.[247]

Există mai multe rapoarte, dări de seamă despre structura pe naționalități a personalului diferitelor firme. Aceste raportări au fost întocmite de autoritățile locale și trimise Ministerului Comerțului și Industriei. Obligația de a întocmi rapoartele în cauză era stipulată de o lege intrată în vigoare la data de 23 ianuarie 1935. (În unele cazuri găsim astfel de statistici și pentru anii premergători adoptării legii.)[248] Legea a definit trei categorii de angajați sau personal: a) cetățeni de etnie română, b) cetățeni de altă etnie decât cea română și c) străini. Practic legea scotea de pe piața muncii aproape 80 000 de evrei din România care nu dobândiseră cetățenia română și degrada restul de 700 000 de evrei la cetățeni de rangul doi.[249] Inspectoratul Industrial din Cluj a întocmit rapoartele pentru cele aproximativ 5 000 de întreprinderi din Transilvania și a evaluat circa 1 400 de firme până în martie 1937.[250]

Rezultatele cuprinse în rapoartele Inspectoratului Industrial din Cluj sunt necunoscute deocamdată, însă nu putem exclude posibilitatea ca aceste date să fi servit drept reper și punct de pornire pentru ancheta din iunie-iulie 1937 despre

246 Don 2006: 66–74, Gyémánt 2004: 114–115.
247 Iancu 2000: 239.
248 Rosen 2002: 253.
249 Iancu 2000: 239–240.
250 *Új Kelet* 31 martie 1937. 74.

situația muncitorimii din oraș, anchetă inițiată de Camera de Muncă din Cluj.[251] Chestionarul de 61 de puncte cuprindea întrebări referitoare la naționalitate și confesiune sau religie, dar și la nivelul de viață, educație, timpul liber și obiceiurile de lectură ale populației. Dezagregând datele în funcție de naționalitate, aflăm că din cei 8 295 de muncitori din Cluj incluși în listele electorale ale Camerei de Muncă, 499 (6%) erau evrei. Ponderea lor în rândul muncitorilor calificați a fost de 6,2% și de 5,7% printre necalificați.[252] Mai departe, am identificat 530 (29,3%) de persoane izraelite printre cei 1 805 funcționari publici din lista electorală.[253]

Nu dispunem decât de date la nivel județean pentru perioada premergătoare anului 1937. Însă aceste date nu includ și ponderile în funcție de naționalitate.[254] Datele referitoare la etnicitate lipsesc și din studiul lui Andor Csizmadia publicat în 1942. Conform afirmațiilor lui Csizmadia, industria din Cluj avea 8 010 muncitori angajați în decembrie 1939, însă din cauza concedierilor și a lichidărilor ce au urmat celui de-al doilea Arbitraj de la Viena, numărul lor a scăzut la 3 536 până la sfârșitul anului 1940.[255]

Legea revizuirii cetățeniei adoptată de guvernul Goga – Cuza în 1938 a afectat nu doar statutul sau situația juridică a evreilor, ci toate aspectele vieții acestora. Persoanele cărora li se retrăsese cetățenia nu primeau licență de afaceri, permis de muncă și nu li se permitea intrarea în asociații profesionale în calitate de membru. Existența lor a devenit cu totul incertă.[256] Meșteșugarii, artizanii și muncitorii evrei au fost cei mai expuși efectelor negative ale aceste legi. Probabil că scăderea efectivului de muncitori semnalată de Andor Csizmadia se datora într-o măsură mai mare scăderii numărului de muncitori izraeliți decât celui al colegilor creștini.[257]

În acest capitol ne vom îndrepta atenția și asupra persoanelor decăzute, a săracilor și a celor cu venituri mici. Presupunem că sursa principală a veniturilor și astfel cele necesare întreținerii pentru persoanele din această categorie provenea din diferitele ramuri industriale, unor activități conexe, sau din munci prestate ocazional. De aceea recensământul a inclus această categorie în categoria populației ocupate în activități industriale.

În lipsa unor surse și a unor date statistice de încredere, în faza actuală a cercetării nu putem creiona decât o imagine de ansamblu, în linii mari, despre situația evreilor din aceste categorii. Observăm o sărăcire treptată a populației evreiești începând de la mijlocul anilor 1930. Populația industrială a fost cea mai expusă și cea mai vulnerabilă față de riscul pierderii locului de muncă în contextul crizei

251 Bindea 1939: 85–106.

252 Bindea 1939: 90. *Cf.*: Jordáky 1938: 97.

253 Categoria de funcționari publici cuprindea persoanele care efectuau muncă administrativă în diferite sectoare industriale și comerciale (de exemplu, vânzători, agenți comerciali, casieri, corectori etc.). Din 1938 și personalul hotelier (director, portar, recepționeri) intra în aceeași categorie. *Buletinul Muncii* 1938. 5–8. 553, Bindea 1939: 92.

254 Vezi: *Buletinul Muncii* 1933. 9–12. 518, 1935. 1–4. 126, 1936. 1–6. 61, 1938. 1–4. 180.

255 Csizmadia 1942: 8–9.

256 Ancel 2001: 79.

257 Un raport din 1943 publică datele unor persoane izraelite care au reușit să se angajeze în cursul anului 1942. Raportul ne spune că 552 de persoane și-au găsit de lucru ca muncitori în diferite fabrici, agenți, inspector economic, servitor la magazin și curier. Distribuția lor în aceste ocupații este necunoscută. *Beszámoló az 1942. évről* 1943: 41.

economice. Conform rapoartelor întocmite de conducerea orașului, erau 2 002 șomeri înregistrați în Cluj în ianuarie 1934. Împreună cu membrii familiilor lor, numărul persoanelor afectate de șomaj se ridica la 7 649 de indivizi. Dintre aceștia, 188 (9,4%) și 546 de aparținători, adică în total 734 de persoane de etnie evreiască, nu aveau loc de muncă.[258]

În măsura în care considerăm că circulația mărfurilor în cantinele săracilor care ajutau evreii nevoiași este un indicator social, putem ilustra gradul de sărăcire a populației prin acest indicator. La începutul anului 1932, cotidianul *Új Kelet* solicita înființarea de urgență a unei cantine a săracilor, argumentând că sunt foarte mulți muritori de foame în oraș, din pricina crizei economice.[259] În ianuarie 1933, Asociația Femeilor Izraelite a distribuit 2 369 de porții de prânz și gustare în Căminul Social aflat în administrația Asociației. Mai mult, a distribuit mai multe tipuri de ajutoare bănești (pentru chirie, lemne pentru încălzire, orfani, bătrâni) și îmbrăcăminte nevoiașilor. Tot în această lună, au servit masa de prânz zilnic pentru 60–65 de persoane la cantina evreilor.[260] Numărul săracilor a crescut exponențial până la sfârșitul anilor 1930, iar cele două cantine evreiești din Cluj au fost nevoite să distribuie zilnic mai multe sute de porții de mâncare gratuite.[261] În toamna lui 1940, Departamentul Social gestionat de comunitățile evreiești din Cluj a ajutat cu lemne 654 de familii și a furnizat îmbrăcăminte și alimente mai multor mii de refugiați evrei staționați la Cluj.[262]

Au existat dintotdeauna instituții sociale evreiești care se îngrijeau de nevoiași, însă aceste instituții au început să gestioneze problema socială a sărăciei ca problemă generală cu impact asupra societății evreiești doar în timpul crizei economice și în anii premergători celui de-al Doilea Război Mondial. La mijlocul anilor 1920, în cantina studențească a evreilor din Cluj funcționa și un birou pentru ocuparea forței de muncă. Acesta căuta și intermedia locuri de muncă pentru studenții cu probleme materiale și le asigura mâncare caldă.[263] Primele semne ale percepției sărăciei ca problemă socială apar în rubricile cotidianului *Új Kelet* din 1932. Ziarul a început să publice mai frecvent reportaje de factură sociografică. Totodată, comunitățile au început să se ocupe mai mult și mai pronunțat de aceste probleme.[264]

258 SJAN Cluj, fond 1, cutia 2/1934, dosar 1895/1934, f. 1–6.

259 *Új Kelet* 15 ianuarie 1932. 11.

260 *Új Kelet* 11 februarie 1933. 34.

261 Numărul porțiilor de mâncare distribuite zilnic la cantina săracilor administrată de comunitatea ortodoxă a crescut la 320–350 în 1942. Biroul de Ocrotire administrat de cele două comunități avea în evidențe 1 000 de familii din Cluj cărora le oferea sprijin în mod regulat sau ocazional. Numărul familiilor ajutate a depășit 1 200 în 1943. În 1942 au dezvoltat, după modelul din Budapesta, așa-numitul sistem de ocrotire familială, prin care o familie de evrei mai înstărită lua una sau două familii sărace sub ocrotirea ei și le ajuta financiar sau în alt mod. *Új Kelet* 3 martie 1940. 51, Comunitatea Noastră 1940. 2. 3–4, *Jelentés a hitközség időszerű kérdéseiről* 1942: 11, *Beszámoló az 1942. évről* 1943: 34.

262 Jelentés az újjászervezett Szociális Ügyosztály 1941: 8.

263 *Új Kelet* 4 februarie 1925. 28 și 5 februarie 1925. 29.

264 În ianuarie 1932, reporterul de la *Új Kelet* scrie despre programul creșei administrate de comunitatea evreilor neologi, iar în luna aprilie a aceluiași an atrage atenția asupra situației mizerabile în care trăiesc evreii din strada Pata. *Új Kelet* 15 ianuarie 1932. 11 și 30 aprilie. 98.

Prima încercare mai serioasă de analiză a situației populației evreiești sărace din Cluj se găsește în reportajele de factură sociografică din 1937 semnate de István Barzilay.[265] În același an, Barzilay a însoțit activiștii Partidului Evreiesc în turul lor pentru recrutarea de noi membri din Cluj. Inițiativa a vizat grupurile cu venituri mici. Reportajul desenează o imagine idilică a proletariatului evreu, un proletariat care trăiește în mizerie, dar care nutrește sentimente sioniste profunde.[266] Într-o lucrare de mai mare amploare, reporterul prezintă mai ales condițiile de trai ale chiriașilor din zona orașului locuită de evrei săraci. Textul, apărut în antologia cu titlul Între Orient și Occident împreună cu un apel semnat de Ernő Weimann, publicat în aceeași antologie, reprezintă prima manifestare programatică a cercetării sociale evreiești.[267]

Antologia Între Orient și Occident a făcut parte și s-a integrat perfect într-un proces de instituționalizare și autoorganizare început odată cu înființarea în 1918 a Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania. Procesul a ajuns la maturitate în 1930. Efectele crizei economice la nivel mondial, antisemitismul, precum și legile, dispozițiile și măsurile defavorabile evreilor au atras atenția intelectualilor evrei asupra rolului important pe care îl pot avea istoria și cercetarea socială. Drept consecință a apărut ideea unei întâlniri a intelectualității evreiești[268] și ideea redactării antologiei deja menționate și încercarea de înființare a unui institut de istorie. Anchetele sociografice au fost inițiate de organizația de tineret a Partidului Evreiesc din Cluj. Textele antologiei au apărut datorită acestei inițiative.[269] Mai târziu, în iulie 1938, *Új Kelet* a publicat un reportaj despre locuitorii evrei, meșteșugarii, muncitorii necalificați și zilierii din cartierul Lupșa.[270]

În paralel cu publicitatea crescută a problemelor sociale cu care se confruntau evreii, restratificarea socială a căpătat noi dimensiuni. Restratificarea a fost concepută inițial ca reacție la antisemitism, ca încercare de ameliorare a distribuției ocupaționale inegale, precum și ca mișcare pregătitoare a emigrației în Palestina. Însă de îndată ce problemele existențiale au început să apară în segmente tot mai extinse ale populației evreiești, restratificarea socială a încercat să abordeze și problema sărăcirii populației. Astfel, cursurile de manufactură organizate de Uniunea Națională a Evreilor au devenit treptat inițiative de ameliorare a problemelor cu care se confruntau familiile sărace. Inițiativele de acest gen au câștigat în importanță și în valoare mai ales după guvernarea Goga – Cuza, perioadă în care tot mai mulți evrei au rămas fără loc de muncă. În 1940, Departamentul de manufactură al Uniunii Naționale a Evreilor a demarat un curs la Sibiu, pregătind cursanții în mai multe meserii, de la țesut și producerea de mături până la tinichigerie și împletitul coșurilor. După terminarea cursului, cursanții erau obligați să organizeze și să

265 *Új Kelet* 9 februarie 1937. 32, Barzilay 1937: 21–29.
266 *Új Kelet* 9 februarie 1937. 32.
267 Landó 1937: 73–80, Weimann 1937: 105–110, *Új Kelet* 16 februarie 1937. 38 și 30 decembrie 1939. 292.
268 Întrunirea de la Târgu-Mureș a intelectualității maghiare din 1937 a servit drept model pentru această întâlnire.
269 Gidó 2009: 81–82 și 95.
270 *Új Kelet* 3 iulie 1938. 146.

conducă cursuri gratuite într-o localitate stabilită de Uniune în schimbul cheltuielilor de locuire, alimentație și transport.[271]

Registrul de cadastru evreiesc din Cluj a fost întocmit de Departamentul social al comunităților evreiești în august–septembrie 1940 pentru a stabili gradul de sărăcire a populației.[272] După aceea, Biroul Evreiesc de Ocrotire a întocmit un registru al săracilor în 1942.[273] Aceste anchete conțineau date despre averea și ocupația persoanelor. Rezultatele lor sunt parțial cunoscute azi. Conform datelor din registrul din anul 1942, 890 de familii de evrei săraci au beneficiat de ajutorul permanent oferit de Biroul de Ocrotire prin intermediul unor organizații. În afară de aceste familii, au trecut în evidențele lor alte 500 de persoane care au recurs la sprijinul Biroului, chiar dacă doar temporar.[274] Evident, datele de mai sus nu pot fi proiectate asupra perioadei de dinaintea celui de-al doilea Arbitraj de la Viena, pentru că decăderea socială a evreilor s-a accelerat odată cu adoptarea în Ungaria a legilor care vizau evreii.

Sărăcirea populației evreiești este confirmată și de scăderea cotizațiilor primite de comunități. De exemplu, în evidențele comunității neologe din 1941 observăm că 38,6% dintre membrii comunității (236 de persoane din totalul de 641) au contribuit cu o sumă cuprinsă între 8 și 20 de *pengő,* ceea ce era echivalentul cotizației anuale minime. 139 de persoane au contribuit cu o sumă cuprinsă între 100 și 400 de *pengő* și doar 17 persoane au plătit o taxă care depășea 400 de *pengő.*[275] Toate acestea înseamnă că o treime dintre evreii care aparțineau de comunitatea neologă, în care ponderea burghezilor era mai mare, se afla în categoria persoanelor cu venituri mici.

5.2.2.2. Meșteșugari, artizani

În 1923, Corpul Industrial din Cluj avea 400 de membri evrei, ceea ce reprezenta 21% din totalul de 1 900 de membri. Însă nici un evreu nu se afla în conducerea acestei instituții. Doar unul dintre cei opt membri supleanți aparținea grupului etnic evreiesc.[276] Observăm o creștere treptată a numărului de meșteșugari în perioada interbelică, atât în cadrul populației evreiești, cât și în rândul celei creștinee. Recensământul din 1930 a înregistrat la nivel județean 144 de evrei activi în industria metalurgică, 2 în industria lemnului, 1 239 în industria textilă și 355 în industria alimentară. Toate acestea se ridică la un număr de 1 740 persoane. (Datele se referă exclusiv la industria ușoară și manufacturieră, așadar nu cuprind și persoanele angajate în industria grea sau în alte ramuri industriale). Ponderea proprietarilor în raport cu totalul populației ocupate în metalurgie a fost de 35,3% (incluzând meșteșugarii care lucrau independent, individual sau cu membri de familie), ceea ce în cazul evreilor însemna 50 de persoane. Similar, pentru 62,9%

271 *Új Kelet* 4 mai 1940. 101, *cf.:* Comunitatea Noastră, 1940. 2. 7-8.
272 *Új Kelet* 7 iunie 1938. 124, Jelentés az újjászervezett Szociális Ügyosztály hathónapi működéséről 1941: 1.
273 Beszámoló az 1942. évről 1943: 34.
274 Beszámoló az 1942. évről 1943: 34.
275 Pészachi Jelentés 1942: 16.
276 *Új Kelet* 14 aprilie 1923. 45.

dintre proprietarii interesați de industria lemnului găsim o persoană de etnie evreiască, 347 de evrei pentru 28% din proprietarii interesați de confecții și industria textilă, 64 de persoane pentru 18,3% din proprietarii angrenați în industria alimentară. Luând în considerare erorile potențiale din calculele de mai sus, aproximăm că la nivel de județ erau în jur de 450–500 de mici industriași, meșteșugari evrei. Populația activă în industrie împreună că persoanele întreținute și personalul auxiliar alcătuia un grup de circa 3 900 de persoane la nivelul județului Cluj.[277]

Tabelul 28. *Distribuția meșteșugarilor evrei în 1930:*

	Populația evreiască activă	**Ponderea proprietarilor în populația meșteșugarilor activi (creștini și evrei)**	**Proprietari evrei**
Metalurgie	144	35,3	50
Prelucrarea lemnului	2	62,9	1
Industria manufacturieră și confecții	1 239	28,0	347
Industria alimentară și tutun	355	18,3	64
Total	1 740	100,0	462

Numărul evreilor care deținеau autorizație de funcționare și erau înregistrați la Camera de Muncă a crescut la 665 în 1937, ajungând să dețină o pondere de 24,3%.[278] Suprareprezentarea sectorială a evreimii poate fi observată și în rândul meșteșugarilor independenți, al artizanilor și al muncitorilor calificați. Cei mai mulți practicau meseriile de croitor (109 persoane), pantofar (97 de persoane), tâmplar (27 de persoane) și frizer-coafor (25 de persoane). Comparând aceste cifre cu numărul meșteșugarilor clujeni de alte etnii, ajungem la concluzia că meseriile în care evreii erau supra-reprezentați erau cele care necesită pregătire și competențe profesionale și o mai mare precizie tehnică. Astfel, evreii reprezentau o pondere semnificativă din meșteșugarii orașului, după cum urmează: aproape jumătate (48,3%) din croitori, 25,8% din brutari, 22,2% din fotografi, 16,7% din instalatori erau de origine evreiască. Ponderea era chiar mai mare, în unele cazuri chiar de 100%, în unele ocupații cum ar fi cea de bijutier, ceasornicar sau perier.[279] Ponderea maghiarilor a fost sensibil mai mare decât a altor etnii în rândul muncitorilor calificați (coafor-frizer, tâmplar, zugrav, zidar, instalator, fierar, măcelar, rotar), în timp ce românii dominau în primul rând ocupațiile care necesitau un nivel de pregătire profesională mai scăzut.[280]

Dispunem de date precise pentru perioada celui de-al doilea Arbitraj de la Viena. Conform unui raport publicat în 1944 în *Foaia Oficială* a orașului Cluj, 4 803

277 Recensământ 1941. VII: 146–153.
278 Cioranu 1940: 16.
279 Indicatorul firmelor 1924: 37–38, 43 și 115.
280 Cioranu 1940: 18.

persoane erau ocupate în mica industrie a orașului în data de 30 august 1940. Dintre aceştia, 1 260 (26,2%) de persoane erau considerate evrei în conformitate cu Legea IV din 1939, iar restul de 3 543 erau considerate creştine sau evrei privilegiați.[281] Ca urmare a măsurilor de excludere economică a evreilor, numărul meşteşugarilor evrei care deținеau autorizație de funcționare valabilă a scăzut la 410–420 (18%).[282] Majoritatea lor aparținea comunității ortodoxe; numărul neologilor era în jur de 42.[283]

Mica industrie evreiască din Cluj a fost reprezentată de trei instituții mai mari. 1. Cea mai importantă dintre ele era Asociația Micilor Industriași „Poale Tzedek", înființată în 1914. În doar câțiva ani de la înființare, asociația s-a alăturat mișcării sioniste din Transilvania, pe care a sprijinit-o prin activitățile sale. 2. Organizația clujeană a Partidului Evreiesc a încercat să câștige meşteşugarii, micii industriași de partea ei. Pentru aceasta a creat în aprilie 1937 un Departament pentru meşteşugari și mici comercianți.[284] Majoritatea membrilor meşteşugari proveneau din Asociația „Poale Tzedek". Mai mult decât atât, chiar și-au ales un conducător în persoana tipografului Ignác Schwartz, care anterior ocupase funcția de președinte al Asociației „Poale Tzedek".[285]

3. Cel de-al treilea cadru instituțional era format din Camera de Comerț și Industrie, însă după 1918 minoritățile naționale au fost treptat excluse din această structură. Legea din 1925 privind reorganizarea Camerelor și alegerile ulterioare din Camera Agricolă, respectiv din Camera de Comerț și Industrie au produs rezultate interesante. „Dacă la alegerile din cadrul Camerei Agricole perspectiva politică a fost cea dominantă, la cele din cadrul Camerei de Comerț și Industrie acestea nu s-au evidențiat atât de pronunțat. Legea privind reorganizarea camerelor a clasificat atât electorii, cât și candidații în grupuri profesionale, urmând ca fiecare categorie să aleagă membrii consiliului doar din propriul grup, ceea ce a asigurat prevalența criteriului profesional."[286] Pe lângă acestea, legea împuternicea guvernul să numească jumătate din membrii comisiei pentru Camerele unde consideră că sunt periclitate interesele statului. Micii industriași, meşteşugarii și comercianții din grupurile minoritare au fost astfel constrânși să propună mai mulți candidați români, încercând să evite numirile din partea guvernului. La Cluj – în mod excepțional în Transilvania – guvernul, prevalându-se de dreptul de a numi candidați, și-a trimis propriii oameni în locul candidaților români agreați și de minorități.[287]

Nici în cazul Camerelor de Industrie din Cluj, nici în cazul Camerelor din celelalte localități din Transilvania nu putem stabili ponderea exactă a diferitelor etnii în rândul reprezentanților minorităților naționale. Nu avem decât estimări în acest sens. La alegerile din septembrie 1925, 11 persoane de origine evreiască au intrat în Camera de Industrie din Cluj, formând un grup cu o pondere de

281 *Kolozsvár Thj. Kir. Város Hivatalos Lapja* 15 februarie 1944. 4. 36.
282 Csizmadia 1942: 16.
283 Pészachi Jelentés 1942: 16.
284 *Új Kelet* 14 aprilie 1937. 85.
285 *Új Kelet* 14 aprilie 1937. 85.
286 Gyárfás 1925: 871.
287 Gyárfás 1925: 873.

27,5% din acest for.[288] La ședința de înființare a Departamentului de industrie al Camerei de Comerț și Industrie, organizată în 13 octombrie 1925, Mózes Farkas, proprietarul unei fabrici de încălțăminte, a fost ales președinte al Departamentului. Succesorii lui au fost de asemenea industriași și întreprinzători de origine evreiască (Miksa Wertheimer, József Sebestyén).[289] Începând de la mijlocul anilor 1930, numărul membrilor de origine evreiască din conducerea Camerei de Industrie a scăzut treptat, până în februarie 1938, când Ion Munteanu, președintele comisiei interimare a Camerei, a dispus radierea tuturor persoanelor de origine evreiască de pe listele electorale ale Camerei.[290] Evidențele întocmite de Camera de Muncă cuprinzând firmele individuale care aveau angajați ucenici ne permit aprofundarea unei analize despre structurarea societății industriale din Cluj. Din cele 630 de întreprinderi active în Clujul anului 1936, 195 aflate în proprietate evreiască avea angajați ucenici. În procente, asta înseamnă aproape 31%.[291] Dată fiind structura ocupațională caracteristică populației izraelite, un număr relativ mic de ucenici, 11,8%, erau de origine evreiască. Comparând evoluția ponderii ucenicilor cu cea a ponderii proprietarilor în perioada 1936–1939, ajungem la concluzia că avem de-a face cu fenomene similare în ambele cazuri. În primii doi ani a crescut ponderea izraeliților atât în rândul ucenicilor, cât și în cel al proprietarilor, urmând să scadă în 1938 și să crească din nou în 1939.[292] Descreșterea din 1939 poate fi explicată cel mai probabil prin măsurile discriminatorii adoptate de guvernul Goga – Cuza aflat la putere în această perioadă.

Tabelul 29. *Distribuția etnică a întreprinderilor individuale (firme individuale) care aveau angajați ucenici, Cluj 1936–1939:*

	1936		**1937**		**1938**		**1939**	
		%		%		%		%
Evrei	195	30,9	183	35,3	99	26,9	130	33,4
Români	97	15,3	96	18,5	67	18,2	60	15,4
Maghiari	311	49,3	220	42,4	195	53,1	185	47,5
Total	630	100,0	518	100,0	367	100,0	389	100,0

288 Cele 11 persoane de etnie evreiască erau: Dezső Bergner, negustor de piei, Dezső Gyárfás, fabricant de lichior, Dávid Sebestyén și Mór Tischler, mari întreprinzători, Mózes Farkas, producător de încălțăminte, Márton Schwartz, tinichigiu, Miklós Szántó și Jakab Molnár, directori de mină, Miksa Wertheimer, fabricant de alcool, și Ignác Horosz, negustor de confecții, precum și Simon Lázár, producător de bere din Turda. Gyárfás 1925: 874.

289 Zece ani de activitate 1932: 10–11, *Új Kelet* 14 octombrie 1925. 234.

290 *Új Kelet* 4 februarie 1938. 27.

291 *Buletinul Muncii* 1937. 7–12. 508, 1938. 5–8. 458–459, 1939. 5–8. 380–381, 1940. 5–8. 356–357.

292 *Buletinul Muncii* 1937. 7–12. 508, 1938. 5–8. 458–459, 1939. 5–8. 380–381, 1940. 5–8. 356–357.

5.2.3. Comerțul și creditarea

5.2.3.1. Creditarea

Mai mult de o treime dintre evreii din municipiul Cluj și din județul Cluj își asigurau venitul din comerț sau creditare. Recensământul din 1930 arată că dintre cele 3 087 de persoane din populația județului Cluj interesate de domeniul creditării, 545 erau izraelite. Majoritatea covârșitoare a acestora din urmă (95,6%) locuiau la Cluj, reședința de județ. Comerțul asigura traiul pentru 6 004 evrei la nivelul județului, dintre care 4 202 (70%) trăiau în municipiul Cluj. Cele 545 persoane reprezentau 3,2%, iar cele 6 004 persoane reprezentau 35% din populația evreiască din județ. Conform datelor agregate ale celor două domenii economice, cele 6 549 de persoane angajate în comerț și creditare reprezentau în total 38,2% din populația izraelită a județului Cluj.[293]

Băncile, instituțiile cooperativiste și societățile de asigurări au angajat aproape 59% din populația evreiască angajată în creditare, adică 320 de persoane număr absolut. Dintre aceste persoane, 156 erau active, restul aparținând categoriei de persoane întreținute.[294] La nivelul județului Cluj erau doar trei proprietari din totalul de 1 267 de persoane active, deopotrivă creștine și izraelite, interesate de creditare. Cele trei persoane reprezentau 0,2% din această populație. Numărul angajaților era de 1 034 (81,6%); restul făceau parte din personalul auxiliar sau erau ucenici.

Întreprinderile care desfășurau activități auxiliare pentru comerț au asigurat traiul pentru 225 de evrei (41,2%). Dintre persoanele angajate în aceste activități 103 erau active. În grupul persoanelor active, creștini și izraeliți deopotrivă, erau înregistrați 45 de proprietari (13,8%), 194 de angajați (59,8%), 70 de ucenici și personal auxiliar (21,6%), precum și 15 persoane care aveau un alt statut.[295]

Tabelul 30. *Distribuția populației active și întreținute interesate în domeniul creditării, 1930:*[296]

	Evrei		Non-evrei		Populația totală	
		%		%		%
Bănci, cooperative, asigurări	320	58,7	2 100	82,6	2 420	78,4
Întreprinderi auxiliare comerțului	225	41,2	442	17,4	667	21,6
Total	545	100,0	2 542	100,0	3 087	100,0

293 Recensământ 1941. VII: 151.
294 Recensământ 1941. VII: 151.
295 Recensământ 1941. VII: 151.
296 Recensământ 1941. VII: 151.

5.2.3.2. Comerțul

Analiza comerțului ne este mult mai la îndemână datorită ajutorul oferit de datele statistice publicate de Sabin Cioranu în 1940. În conformitate cu ancheta statistică despre situația din 1937, 44% din firmele individuale din județul Cluj înregistrate la Camera de Comerț și Industrie din orașul Cluj aveau proprietar de etnie evreiască. Tradus în număr absolut, procentul înseamnă 1 552 de proprietari evrei. În timp ce unei unități aflate în proprietatea evreilor îi reveneau 222 de persoane izraelite la nivelul județului, în grupul românilor cifra era de 361, iar la maghiari, de 373 de persoane.[297]

Dintre cele 1 552 de firme individuale aflate în proprietate evreiască, 1 107 (71,3%) își desfășurau activitatea în municipiul reședință de județ. Acestea reprezentau 46% dintre firmele din oraș. În timp ce raportul dintre comercianții români și populația românească din Cluj era de 1 la 75, același raport era de 1 la 73 în cazul maghiarilor și 1 la 12 în cazul evreilor.[298]

Dintre cele 435 de societăți comerciale înregistrate în Cluj, 246 (57%) se afla în proprietate evreiască (93,8% din totalul firmelor evreiești de acest tip din județ).[299] Observăm scăderea numărului de firme sociale aflate în proprietate evreiască după 1934. Numărul noilor unități înregistrate de Camera de Comerț și Industrie a fost depășit de numărul radierilor din aceeași perioadă. În timp ce, în 1934, 52,9% dintre firmele înregistrate erau deținute de evrei, 66,7% din cele radiate avea proprietar de etnie evreiască. Raportul s-a modificat un an mai târziu, devenind 53,7–58,3%:[300]

Tabelul 31. *Firmele sociale înregistrate și radiate de Camera de Comerț și Industrie din județul Cluj (1934–1937):*

	1934				1935				1936				1937			
	Înregistrate		Radiate		Înregistrate		Radiate		Înregistrate		Radiate		Înregistrate		Radiate	
		%		%		%		%		%		%		%		%
Evrei	218	52,9	28	66,7	217	53,7	63	58,3	229	40,2	62	51,2	211	44,6	118	53,6
Români	77	18,7	8	19,0	75	18,6	17	15,7	157	27,6	27	22,3	135	28,5	42	19,1
Maghiari	108	26,2	6	14,3	96	23,8	25	23,1	154	27,1	26	21,5	114	24,1	54	24,5
Total	412	100,0	42	100,0	404	100,0	108	100,0	569	100,0	121	100,0	473	100,0	220	100,0

297 Sabin Cioranu 1940: 7.
298 Sabin Cioranu 1940: 5.
299 Sabin Cioranu 1940: 10, *cf.*: Buzea 1939: 218.
300 Sabin Cioranu 1940: 10.

Așadar în Clujul anului 1937 au existat 1 353 de unități comerciale evreiești, dintre care 1 107 erau firme individuale și 246, firme sociale. Având în vedere tendința de descreștere din perioada 1934–1937 și efectele crizei economice mondiale resimțite în 1930, estimăm că numărul firmelor evreiești din 1930 era la același nivel cu cel al anului 1937.

Recensământul din 1930 a identificat în județul Cluj 6 004 indivizi de religie izraelită având ca principală sursă de venit comerțul. Ei reprezentau 42,3% din totalul populației ocupate în comerț. Dintre aceștia, 4 202 locuiau în Cluj, unde reprezentau 42,1% din totalul populației angajate în comerț. Majoritatea se ocupau cu comercializarea alimentelor, restaurante și comerțul cu îmbrăcăminte.[301]

Evreii care își câștigau existența din activități comerciale reprezentau 35% din totalul populației evreiești din județ și 32,2% din populația evreiască din Cluj.[302]

Tabelul 32. *Populația evreiască angajată în comerț, județul Cluj, 1930:*

	Evrei		**Non-evrei**		**Populația totală**	
		%		%		%
Produse alimentare, restaurante, cârciumi	2 253	37,5	3 550	43,4	5 803	40,9
Hoteluri, baruri, cafenele etc.	128	2,1	631	7,7	759	5,4
Îmbrăcăminte, textile, menaj manufacturi	959	16,0	544	6,6	1 503	10,6
Produse agricole și animale, combustibili, materiale pentru construcții	564	9,4	473	5,8	1 037	7,3
Produse tehnice, produse metalice, mecanice și chimice	211	3,5	344	4,2	555	3,9
Produse de piață, târg, comerț ambulant	270	4,5	887	10,8	1 157	8,2
Întreprinderi comerciale	1 619	27,0	1 752	21,4	3 371	23,8
Total	6 004	100,0	8 181	100,0	14 185	100,0

Cortul și chioșcul erau prezențe permanente și inevitabile în piețele urbane ale epocii. Instalarea lor, precum și activitățile de desfacere erau reglementate de hotărâri locale. Proprietarii de chioșcuri erau obligați să plătească taxe municipa-

301 Dintre restaurantele mai mari aflate în proprietatea persoanelor de etnice evreiască, amintim următoarele: Cafeneaua Astoria (Elemér Turi), Cafeneaua Park (Imre Falk), Cafeneaua Palace (Sándor Breiner), Cafeneaua Metropol (Mihály Hirsch și József Weisz), Cafeneaua New York (Viktor Rosenfeld). SJAN Cluj, fond 1, cutia 3–5989/1922, dosar 299/1922, f. 32, Lőwy 2005: 413.

302 Recensământ 1941. VII: 151.

lității. În cele ce urmează vom estima distribuția etnică a vânzătorilor din piețele Clujului pe baza unui raport din 1919. Documentul conține numele proprietarilor de corturi care își vindeau produsele în două dintre piețele Clujului: în Piața Baross (Piața Gării în prezent), aflată în fața gării, și Piața Széchenyi (azi Piața Mihai Viteazul), situată în afara zidurilor de nord-est ale orașului.

În absența caracteristicilor etnice și religioase din aceste rapoarte, vom recurge la metoda analizei de nume. Din analiza numelor, o metodă care poate da naștere unor erori, constatăm că piața favorită a evreilor a fost Széchenyi. În această piață, 21–23 de vânzători erau evrei (29–32% din totalul de 72 de vânzători), în timp ce în Piața Baross, din cei 41 de vânzători, 8–10 (20–24%) erau de origine evreiască.[303] Preferința pentru Piața Széchenyi poate fi explicată recurgând la anumite caracteristici spațiale acestei piețe și la structura rezidențială a evreimii din Cluj. Piața se afla mult mai aproape de centrul orașului. Oferea spațiu mai multor firme și prăvălii, drept urmare traficul și circulația produselor au fost mai intense decât în piața de la gară. Nu putem neglija nici faptul că piața se afla de fapt în vecinătatea zonei cu cea mai mare densitate de evrei din tot orașul Cluj.

Comercianții, întreprinzătorii evrei au fost subreprezentați în activitatea Sfatului Negustoresc și a Camerei de Comerț din Cluj. În conducerea Sfatului Negustoresc, aleasă în 1921 și formată din 16 persoane, găsim doar 3 persoane de origine evreiască,[304] iar cea aleasă în 1937 a avut 6–7 membri de origine evreiască din totalul de 20 de membri ai consiliului.[305] Numărul evreilor a scăzut drastic după adoptarea legii de revizuire a cetățeniei în 1938, respectiv a reglementărilor ce i-au urmat. În februarie 1938, sub guvernul Goga – Cuza a fost demarată o acțiune prin care s-a verificat înregistrarea firmelor evreiești la Camera de Comerț. A fost retrasă autorizația de funcționare a firmelor aflate în proprietatea unor persoane izraelite cărora li s-a retras și cetățenia în baza legii de revizuire a cetățeniei. Cei care și-au păstrat cetățenia au fost obligați să înregistreze decizia în acest sens la oficiul firmelor.[306]

După desființarea Băncii de Credit Mărunt Evreiesc din Cluj, care pe tot parcursul activității sale, de la înființarea ei la mijlocul anilor 1920, a deservit mai cu seamă micii comercianți și meșteșugari, singura instituție financiară rămasă pentru sprijinirea acestor categorii a fost Gemilath Chessed, o casă de ajutor reciproc, care oferea credite mici fără dobândă micilor întreprinzători. Suma primită trebuia rambursată fără dobândă în zece rate săptămânale. Din raportul de activitate pe anul 1940, primul an de funcționare, reiese că micii comercianți și meșteșugari au apelat cel mai des la aceste credite sau împrumuturi acordate de Gemilath Chessed. Din cele 394 de credite acordate, în 242 de cazuri beneficiarii au fost micii comercianți. Valoarea totală a creditelor a depășit 20 000 de *pengő*.[307]

303 SJAN Cluj, fond 1, cutia 7302–7650/1919, dosar 7353/1919, f. 1–15.
304 *Új Kelet* 21 octombrie 1921. 231.
305 *Új Kelet* 19 mai 1937. 110.
306 *Új Kelet* 4 februarie 1938. 27, *Új Kelet* 28 iulie 1940. 169.
307 Értesítő a hitközség időszerű kérdéseiről 1942: 16.

5.2.4. Instituții publice, servicii și profesii liberale

Dispunem de puține informații precise despre componența etnică a administrației orașului, a instituțiilor publice și a grupului de persoane cu profesii liberale din perioada interbelică. De aceea valorile estimate, calculate din datele la nivel județean ale recensământului din 1930 rămân în continuare cele de referință până în momentul în care vor apărea noi surse.

După 1918, mai mulți factori au contribuit la conturarea structurii etnice a instituțiilor publice și a profesiilor liberale. După terminarea Primului Război Mondial, o parte însemnată a funcționarilor maghiari au plecat în Ungaria, iar cei rămași în Cluj au fost concediați. Structura etnică a domeniului a fost determinată și de introducerea examenelor obligatorii de limbă pentru minorități, de valul intelectualilor români sosiți din Regat și din alte zone ale Transilvaniei, precum și de legislația antiminoritară și antisemită din anii 1930 (pentru detalii, vezi capitolul 6.1.).

5.2.4.1. Administrația publică și instituțiile publice

În 1930, ponderea evreilor ocupați în administrație în raport cu populația totală din județ abia depășea 6%. La nivel județean, cele 385 de persoane ocupate în administrație împreună cu persoanele întreținute reprezentau 5,6%, iar cele 159 de persoane angajate în învățământ reprezentau 3,1% din populația evreiască. Numărul evreilor angajați în cadrul forțelor armate și al poliției era de 318 persoane, adică 4% (împreună cu aparținătorii). Doar în privința personalului bisericesc observăm diferențe mai mari. Aici ponderea izraeliților depășea 22%.[308]

Dacă ne îndreptăm atenția spre distribuția angajaților observăm valori mai echilibrate. Din cei 1 379 de evrei care lucrau în instituțiile publice din județul Cluj, 37,5% erau angajați la comunități de cult, 27,9% în administrația publică, 23,1% în armată și poliție, iar 11,5% în învățământ:[309]

Tabelul 33. *Distribuția populației evreiești din județul Cluj în instituțiile publice, 1930:*

	Evrei		Non-evrei		Total	
		%		%		%
Administrație publică	385	27,9	6 470	30,8	6 855	30,7
Biserici/comunități de cult	517	37,5	1 816	8,7	2 333	10,4
Învățământ și instituții culturale	159	11,5	5 023	23,9	5 182	23,2
Armată și poliție	318	23,1	7 667	36,6	7 985	35,7
Total	1 379	100,0	20 976	100,0	22 355	100,0

Schimbările politice și sociale din anii care au urmat retrasării granițelor din 1918 au condus la scăderea continuă a ponderii – oricum scăzută, la fel ca în cazul altor minorități – evreilor în administrație și în instituții publice, atât la nivel județean, cât și la nivelul reședinței de județ. De exemplu, ponderea funcționarilor

308 Recensământ 1941. VII: 152–153.
309 Recensământ 1941. VII: 152–153.

evrei angajați în instituțiile publice ale județului a fost de 8,8% în 1921. Ponderea a scăzut sub 2% începând din 1927, iar din 1936 evreii sau persoanele de origine evreiască dispar cu totul din aceste instituții.[310]

Datele statistice ale recensământului din 1930 nu sunt dezagregate la nivelul orașului, astfel încât cunoaștem doar numărul total al persoanelor de etnie evreiască angajate în domeniul public. Conform acestor date, din totalul de 1 379 de persoane interesate în acest sector, 1 055 de persoane izraelite (76,5%) locuiau în Cluj. Cifra reprezintă 8,1% din populația evreiască și 6,2% din totalul populației clujene angajate în administrație.[311] Din surse mai timpurii cunoaștem numărul funcționarilor evrei angajați de municipalitate. Răspunzând solicitării dintr-o circulară a Ministerului de Interne, conducerea orașului a întocmit în 1921 evidența persoanelor angajate în instituțiile care aparțineau de administrația orașului. Deși în principiu fiecare persoană inclusă în raport era considerată funcționar, în mod practic lista angajaților includea și personalul auxiliar. Dintre cei 412 funcționari ai orașului, doar 15 (3,6%) erau evrei. Ponderea funcționarilor români era de 51,2%, iar a celor maghiari, de 39,3%.[312]

5.2.4.2. Servicii și profesii liberale

Profesiile liberale erau cele care ofereau pâine celor mai mulți evrei după industrie, comerț și creditare. În 1930, 12,6% din populația evreiască a județului (2 155 de persoane) era angajată în acest domeniu. Majoritatea lucrau independent în domeniul profesiilor liberale (1 132), însă un număr însemnat de evrei lucra și în sănătate (390 de persoane) sau în sectorul de divertisment (114 persoane).[313]

Tabelul 34. *Distribuția evreilor din județul Cluj în domeniul profesiilor liberale, în servicii și ocupații de interes public general, 1930:*

	Evrei		Non-evrei		Total	
		%		%		%
Sănătate, salubritate	390	18,1	3 714	14,0	4 104	14,3
Timp liber, sport, divertisment	114	5,3	2 467	9,3	2 581	9,0
Angajați în muncă domestică	22	1,0	1 123	4,2	1 145	4,0
Muncă ocazională și sezonieră	194	9,0	4 808	18,2	5 002	17,5
Independenți	1 132	52,5	8 844	33,4	9 976	34,9
Asistență socială și persoane întreținute	303	14,1	5 514	20,8	5 817	20,3
Total	2 155	100,0	26 470	100,0	28 625	100,0

310 Administrația românească 1937: 59.
311 Recensământ 1940. V: 133.
312 SJAN Cluj, fond 1, cutia 1–400/1921, dosar 155/1921, f. 1–77.
313 Recensământ 1941. VII: 152–153.

Cei 1 900 de evrei din Cluj ocupați în acest domeniu economic reprezentau 88,2% din totalul populației evreiești a județului angajate în profesii liberale, în domeniul serviciilor și în ocupații de interes public general.

Există mai multe date parțiale despre personalul medical din Cluj, mai precis despre numărul medicilor de origine evreiască. Totuși, nu dispunem de date de încredere și de statistici cuprinzătoare decât pentru anul 1937. Imediat după Primul Război Mondial, Consiliul Dirigent de la Sibiu a dispus mobilizarea militară a tinerilor medici din Transilvania care nu împliniseră 42 de ani. Conform dispoziției, s-a întocmit lista medicilor vizați și la nivelul orașului Cluj. Lista cuprindea 150 de persoane, din care 38 (25,3%) erau de religie izraelită.[314] Aproape o treime din medicii angajați de județ, adică cei care nu făceau parte din categoria independenților sau a privaților, erau de origine evreiască. În 1930, Serviciul de Sănătate din județul Cluj era format din medicul primar Basil Boșiota, medicul de medicină legală Virgil Ciobanu și 22 de medici de circă. Din analiza numelor putem presupune că 7 persoane din 24 (29,2%) erau de origine evreiască.[315]

În 1937, în Cluj erau luați în evidență 472 de medici, dintre care 228 erau români, 158 evrei, 71 maghiari și 15 germani. Așadar ponderea medicilor evrei era de 33,4%.[316] Mai multe date detaliate ne oferă raportul despre distribuția ocupațională a membrilor comunității neologe din Cluj, întocmit în 1942. Conform datelor cuprinse în raport, dintre cei 641 de membri ai comunității, 39 erau medici, 12 farmaciști și 9 medici stomatologi.[317]

Avem doar informații răzlețe despre ponderea avocaților. Recensământul din 1930 a clasificat majoritatea avocaților și juriștilor în categoria independenților, fără a preciza grupurile de ocupații din interiorul categoriei. Știm doar că în acest an, în județul Cluj au fost înregistrate 1 132 de persoane de etnie evreiască cu venit realizat din activități independente. Evidențele întocmite de Octavian Buzea pentru anii 1919 și 1938 sunt chiar mai laconice. Distribuția etnică a celor 93 de membri ai Baroului din Cluj era următoarea în 1919: 9 români, 2 sași, și 82 de evrei și maghiari. Conform informațiilor publicate în Új *Kelet*, în 1934 Baroul din Cluj cuprindea în total 367 de avocați și avocați stagiari, iar structura etnică a grupului era următoarea: 212 români, 60 de maghiari, 85 (23,2%) de evrei și 10 de altă etnie.[318] În 1938, la sfârșitul perioadei interbelice, Baroul avea 360 de membri, dintre care 190 români și 170 de altă etnie.[319] Doi ani mai târziu, în 1940, 33 de membri ai comunității ortodoxe practicau avocatura.[320] Numărul lor a scăzut vertiginos după Dictatul de la Viena. Conform evidenței întocmite de Baroul din Cluj, la data de 1 iulie 1941, Baroul era format din 166 de avocați și avocați stagiari, dintre care 16 (9,6%) erau de origine evreiască.[321]

314 SJAN Cluj, fond 1, cutia 900–1699/1919, 1432/1919, f. 1–17.
315 SJAN Cluj, fond 3, inventar 11, dosar 562/1930–1936, f. 1–2.
316 Buzea 1939: 200.
317 Pészachi Jelentés 1942: 16.
318 Mi igaz abból, hogy a kisebbségi elemek kiszorítják a román intelligenciát? In: *Új Kelet* 11 martie 1934. 57.
319 Buzea 1939: 140.
320 Pészachi Jelentés 1942: 16.
321 SJAN Cluj, fond 1, cutia 1/1941, dosar 4182/1941, f. 3.

5.3. Evreii în economia orașului

Conform criteriilor de stratificare etnică, structura ocupațională a evreilor arată o concentrație mai mare a evreilor în domeniul industrial și comercial. Modernizarea orașului Cluj și a altor localități urbane din Transilvania din secolele al XIX-lea și al XX-lea a fost strâns legată de expansiunea industriei și a întreprinderilor comerciale, precum și de activitatea intelectualilor ieșiți din instituțiile de producere a cunoașterii (licee care ofereau bacalaureat, colegii, universități). Evreii au contribuit activ la această evoluție. Evoluția domeniului a fost caracterizată de frecvente schimbări în rândul proprietarilor. De aceea în cele mai multe cazuri nu putem vorbi despre proprietate etnică exclusivă, mai ales în cazul societăților pe acțiuni. Astfel, tentativa de analiză a rolului jucat de evrei în economie poate da rezultate corecte doar dacă analiza este ancorată în istoria economică mai cuprinzătoare a regiunii sau a orașului – în cazul nostru, orașul Cluj.

Datorită poziției geografice și infrastructurii, orașul și județul Cluj au fost considerate dintotdeauna centre economice importante. Însă din perspectiva industriei grele, orașul nu era nici pe departe atât de important ca multe alte orașe din Transilvania (Arad, Brașov, Reșița, Timișoara). În perioada interbelică la Cluj exista o singură întreprindere industrială privată (Fabrica de pielărie Renner/Dermata) a cărei forță motrice depășea 500 de cai-putere și numărul angajaților depășea o mie.[322] Întreprinderile mai mari se aflau în proprietatea orașului sau a statului. De exemplu, în 1938, Atelierul Feroviar din cadrul Societății Naționale a Căilor Ferate din România utiliza 3 000 de caiputere și avea aproape 1 700 de angajați.[323] Cu toate acestea, putem spune că, în comparație cu perioada premergătoare Primului Război Mondial, viața economică și industrială a Clujului s-a dezvoltat în mod semnificativ. În afară de primii doi ani după război, marcați de penuria generalizată de produse și materie primă și de șomajul în rândul bărbaților întorși de pe front, perioada interbelică a fost caracterizată de redresarea rapidă a economiei. Camera de Industrie din Cluj a suplinit lipsa acută – cauzată mai ales de penuria de pe piața din Regat – a utilajelor necesare producției industriale importând în cursul anului 1919 utilajele necesare de pe piețele Europei de Vest.[324]

Odată cu formarea României Mari, întreprinderile din Transilvania pierduseră un segment important din piața de desfacere din Ungaria. În schimb au apărut noi piețe de desfacere mai puțin dezvoltate. Pe de altă parte, statul a început să investească masiv în industrie, au apărut mai mulți investitori bucureșteni și au fost create mai multe instituții financiare.

322 Conform recensământului din 1930, forța motrice totală a întreprinderilor industriale și comerciale a fost de 22 921 de cai-putere în Arad, 22 686 în Brașov, 38 137 în Reșița și 28 674 în Timișoara. În schimb, orașul Cluj dispunea de o forță de 10 293 de cai-putere. Cluj, Oradea, Sibiu, Turda, precum și Cernăuți, Craiova, Iași și Ploiești făceau parte din aceeași categorie. Recensământ 1938. X: 722–731.

323 Pascu 1974: 385–390.

324 *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie din Cluj* 1922. 1. (1) 18–26. *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie din Cluj* 1922. 1. (1) 18–26.

Numărul întreprinderilor industriale şi comerciale, precum şi al instituțiilor financiare a crescut neîntrerupt în anii 1920. Criza economică mondială a pus capăt acestei evoluții. Declinul resimțit în perioada recesiunii economice a fost oarecum ameliorat de investițiile statului. De exemplu, la începutul anilor 1930, modernizarea drumului național Cluj–Ciucea a creat locuri de muncă locuitorilor celor două așezări pe întreaga perioadă de construcție și a dat de lucru și fabricii de ciment din Turda.[325]

Regresul cauzat de recesiunea economică a fost resimțit până la sfârșitul anilor 1930. Dacă ne îndreptăm privirea doar către întreprinderile industriale care produceau de fapt în oraș, și omitem, de exemplu, S.A. Industria Sârmei, înregistrată la Cluj, dar cu punct de lucru în Câmpia Turzii, observăm că indicatorii industriei nu atinseseră în 1938 nivelul din 1930. În 1930, pe teritoriul orașului erau 116 întreprinderi private mijlocii și mari. La sfârșitul deceniului, numărul lor s-a redus la 84. Similar, numărul de angajați, forța motrice totală a întreprinderilor, capitalul social și cel investit au rămas în urma nivelului din 1930.[326]

Tabelul 35. *Datele întreprinderilor private mijlocii și mari cu punct de lucru în Cluj, 1925–1938:*[327]

	Capital social (lei)	Capital investit (lei)	Forță motrice (CP)	Număr de angajați	Numărul unităților industriale
1925	134 475 000	12 878 876	4 588,5	4 669	90
1930	298 681 000	887 724 942	5 152,8	6 221	116
1938	240 277 000	650 067 893	5 150,5	4 686	84

În cele ce urmează vom trece în revistă întreprinderile mijlocii și mari, precum și instituțiile financiare mai importante din Cluj. Atenția noastră se va îndrepta mai ales spre analiza apartenenței etnice a proprietarilor. Cercetările anterioare care oferă o descriere generală a vieții economice din Cluj nu au diferențiat între întreprinderile înregistrate la Cluj care își desfășurau activitatea de producție în alte orașe, pe de o parte, și întreprinderile înregistrate la Cluj care aveau punctul de lucru tot aici, pe de altă parte.[328] Nu putem estima performanța industriei din Cluj, care a fost de fapt supraestimată în cercetările anterioare, decât dacă omitem unitățile industriale care nu aveau punct de lucru și activitate de producție în Cluj, deși erau înregistrate la Cluj, cum era, de exemplu, S.A. Industria Sârmei sau alte unități înregistrate la Cluj, dar care lucrau de fapt în satele din vecinătate sau chiar în Maramureș (cum erau unități de prelucrare a lemnului). Diferențierea este necesară pentru că, de exemplu, includerea S.A. Industria Sârmei în economia orașului, o unitate puternică cu 2 517 000 de lei capital investit, 400 de cai-putere forță motrice și 849 de angajați, ar deforma în mod substanțial imaginea și indicatorii relevanți ai economiei locale.

325 *Buletinul Muncii* 1933. 1–4. 65.
326 Indicatorul industriei 1930, Indicatorul industriei 1938, Vezi și: Gidó – László 2006: 37.
327 Am calculat datele pornind de la următoarele publicații de statistică industrială: Indicatorul industriei 1925, Indicatorul industriei 1930, Indicatorul industriei 1938.
328 Vezi: Pascu 1974: 385–391, Lőwy 2005: 97–100 și 409–414.

5.3.1. Întreprinderi private mijlocii și mari

După Primul Război Mondial, industria României s-a dezvoltat considerabil, printre altele din cauza extinderii teritoriului țării, care a însemnat înmulțirea surselor de materie primă și apariția noilor piețe. Dezvoltarea în salturi a economiei poate fi surprinsă și în creșterea instantanee a numărului de fabrici. Recensământul din 1930 a înregistrat 129 885 de fabrici (din care 54 350, adică 41,8%, în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș). Dintre acestea, 81 629 au fost înființate după 1918.[329] Majoritatea unităților nou înființate erau încadrate în domeniul confecțiilor (35,1%), produselor alimentare (24,6%), metalurgiei (16,2%) și industriei lemnului (15,1%). Dacă luăm în considerare capacitatea de producție și numărul angajaților, observăm că majoritatea unităților erau de fapt întreprinderi mici și mijlocii. Aproape jumătate din cele 129 885 de fabrici și ateliere industriale (49,2%) lucrau cu maxim cinci angajați. În plus, doar 13 515 unități erau mecanizate.[330] În 1937, în Transilvania erau 1 691 de întreprinderi industriale mari. Totalul angajaților din aceste unități era de 129 600 de muncitori. Cele mai multe își desfășurau activitatea în industria alimentară (27,0%), industria lemnului (23,0%) și industria textilă (15,4%). Cea mai mare pondere a muncitorilor era în domeniul metalurgiei (21,9%) și în cel al industriei textile (21,2%).[331]

Evreii aveau interese în toate domeniile industriei, însă distribuția lor în diferitele sectoare era inegală. În 1930, evreii dețineau cel puțin 700 de întreprinderi (29–30%) cu mai mult de 20 de angajați în România. O astfel de întreprindere era și Fabrica de Celuloză „Ármin Grünfeld" din Cluj, înființată după terminarea Primului Război Mondial.[332] În 1930, la Cluj funcționau 64 de firme industriale private cu mai mult de 20 de angajați (55,2% din totalul întreprinderilor private). Celelalte 52 de uzine (44,8% din totalul întreprinderilor private) aveau maxim 20 de angajați. Conform datelor întreprinderilor publicate de *Indicatorul industriei* în 1930, în Cluj erau 116 întreprinderi private mijlocii și mari cu un total de 6 221 de angajați (am inclus în acest calcul doar unitățile industriale care erau înregistrate la Cluj și ale căror unități de producție funcționau efectiv în Cluj). Două (1,7%) dintre aceste unități aveau mai mult de 500 de angajați (Fabrica de pielărie S.A. Renner/Dermata – 1 200 de muncitori, turnătoria și fabrica de utilaje – 500 de muncitori), cinci (3,4%) aveau între 201 și 500 de angajați (fabrica de confecții și ciorapi Dibela – 300 de muncitori, Fabrica de Cărămizi din Cluj – 283 de muncitori, fabrica de porțelan Iris – 216 muncitori, fabrica de mobilă Transilvania – 209 muncitori). În patru unități industriale (3,4%) numărul angajaților era între 101 și 200, în 15 unități (12,9%), între 51 și 100, iar în 39 (33,6%), numărul angajaților era situat între 21 și 50.[333]

329 Rozen 2005: 80.
330 Rozen 2005: 81, *cf.*: Păun 2009: 267–268.
331 Anexarea Transilvaniei din punct de vedere economic, 17 iulie 1940. In: *Magyar Országos Levéltár* (Arhivele Naționale Ungare, Budapesta. În continuare: MOL), fond Z12, dosar 42—365, *nenumerotat.*
332 Rozen 2005: 82.
333 Indicatorul industriei 1930.

Mai mult de un sfert (27,6%) din fabricile cu capital privat din Cluj funcționau în domeniul industriei metalurgice și de electricitate. Distribuția pe sectoare a diferitelor unități a fost următoarea: 25,9% în industria de hârtie, tipografie și industria chimică, 18,1% în industria alimentară, 12,9% în industria textilă și de pielărie. Ierarhia în funcție de numărul de angajați este diferită. Cei mai mulți muncitori (33,4%) lucrau în cele 9 unități din industria textilă și în cele 6 din industria de pielărie. Locul de frunte era ocupat de fabrica de pielărie S.A. Renner. 22,2% dintre muncitori erau angajați în industria metalurgică și de electricitate, 17,1% în industria hârtiei, tipografie și industria chimică, și 10,1% în industria alimentară.[334] Analiza în funcție de mai mulți indicatori (numărul întreprinderilor și al angajaților, forța motrice, capitalul social și cel investit) arată că industria metalurgică și electricitatea, respectiv industria textilă și de pielărie erau principalele forțe ale industriei din Cluj:

Tabelul 36. *Indicatorii întreprinderilor cu unitate de producție în Cluj, 1930:*[335]

1930	Metalurgie și electricitate	Industria lemnului	Industria textilă și de pielărie	Construcții și industria sticlei	Industria de hârtie, tipografie și industria chimică	Industria alimentară	Total
Capital social (lei)	89 000 000	8 406 000	67 500 000	20 000 000	57 775 000	56 000 000	298 681 000
Capital investit (lei)	131 938 000	50 724 507	316 061 600	84 998 966	154 192 811	149 809 058	887 724 942
Forța motrice (CP)	994	395	991	553	545	1 675	5 153
Numărul de angajați	1 378	504	2 075	572	1 065	627	6 221
Numărul de unități industriale	32	13	15	5	30	21	116

334 Indicatorul industriei 1930.
335 Indicatorul industriei 1930.

Tabelul 37. *Indicatorii întreprinderilor private cu unitate de producție în Cluj 1930, în procente:*[336]

1930	Metalurgie și electricitate	Industria lemnului	Industria textilă și de pielărie	Construcții și industria sticlei	Industria de hârtie, tipografie și industria chimică	Industria alimentară	Total
Capital social (lei)	29,8	2,8	22,6	6,7	19,3	18,7	100,0
Capital investit (lei)	14,9	5,7	35,6	9,6	17,4	16,9	100,0
Forța motrice (CP)	19,3	7,7	19,2	10,7	10,6	32,5	100,0
Numărul de angajați	22,2	8,1	33,4	9,2	17,1	10,1	100,0
Numărul de unități industriale	27,6	11,2	12,9	4,3	25,9	18,1	100,0

Analiza stratificării populației evreiești din Cluj a arătat că majoritatea populației evreiești din Cluj angajată în industrie lucra în sectorul industriei textile și de pielărie. Nu suntem în măsură să precizăm proprietarii tuturor întreprinderilor din Cluj cuprinse în statistica industriei din 1930. Dacă ne concentrăm asupra celor mai importante cinci întreprinderi din diferitele sectoare și ramuri industriale, observăm prezența evreilor în rândul celor mai mari investitori din industria textilă și de pielărie, precum și în industria hârtiei, tipografie și industria chimică. Toate acestea se conformează întru totul modelului descris de Simon Kuznets, conform căruia majoritatea evreilor erau concentrați în ramurile industriale menționate mai sus (vezi capitolul 5.2.2.).

Din totalul de 1 378 de persoane angajate în metalurgie și electricitate, 500 de muncitori lucrau la Turnătoria de fier și fabrica de mașini Cluj S.A., cu un capital investit de 18 600 000 lei, 200 la Sedan S.A., Fabrica de Caroserii de Automobile, și 140 la Energia S.A.R., cu sediul la București și cu un capital investit de 45 750 000 de lei. Din perspectiva forței motrice și a volumului de capital investit, aceste trei întreprinderi au dominat sectorul privat din industria metalurgică și electrotehnică.[337] Fabrica de cântare Arhimedes, cu 33 de angajați, avea proprietar evreu. Fabrica a dat faliment în perioada recesiunii economice.[338] Uzinele de Fier S.A., care produceau țevi de plumb, avea tot proprietar evreu. Fabrica s-a extins în deceniul

336 Indicatorul industriei 1930.
337 Indicatorul industriei 1930: 33, 64 și 89.
338 Pascu 1974: 388.

al treilea, ajungând la 61 de angajați în 1939.[339] La mijlocul anilor 1930 au apărut mai multe întreprinderi mari în care erau implicate și interese evreiești. Ravag Industria Metalurgică S.A., înființată în 1935 de Jenő Vadász și Miksa Rappaport, a devenit în 1938 a doua cea mai mare fabrică metalurgică privată, având 102 angajați și un capital investit de 4 200 000 de lei. Întreprinderea avea 110 angajați în mai 1940, dintre care 26,4% erau evrei, 57,3% maghiari și 16,4% români.[340] Uzina de fier Fermata, mult mai mică decât cea amintită anterior, era tot propietatea unui evreu (Izsó Vigdorovits, lider în comunitatea ortodoxă și consilier municipal într-o perioadă anterioară). Fermata a funcționat doar între 1937 și 1939, cu 30 de muncitori angajați și un capital investit de 500 000 de lei.[341]

Dacă privim sectoarele industriale din perspectiva importanței lor pentru oraș, observăm că industria lemnului s-a clasat pe ultimul loc datorită mai ales faptului că întreprinzătorii interesați în acest domeniu economic și-au plasat punctele de lucru, unitățile de producție în localități mai apropiate sau mai îndepărtate. Cea mai mare întreprindere din industria lemnului din Cluj a fost înființată de proprietarul de origine evreiască Emil Weil în anul 1919, sub denumirea de S.A. Industria Lemnului Transilvania. Întreprinderea avea 209 angajați în 1930 și investise capital în valoare de 10 506 000 de lei.[342] Întreprinderea a fost urmată de Fabrica de Tâmplărie Artistică S.A., care producea parchet. Avea 80 de muncitori angajați. O altă întreprindere de acest tip era Fabrica de Articole de lemn József Reitter, o firmă care se mutase de la Praid la Cluj la sfârșitul secolului al XIX-lea. Fabrica avea 63 de angajați.[343] Fabrica deținută de József Reitter, o persoană importantă în conducerea comunității ortodoxe, a fost cumpărată de un concern suedez în 1929 și a fost lichidată în 1932.[344]

Imaginea 7. *Produs al fabricii lui Reitter, înainte de 1918.*[345]

339 Tabloul cu întreprinderile industriale de categoria I-a de pe raza Municipiului Cluj, care vor organiza apărarea pasivă în stabilimentele respective. In: SJAN Cluj, fond 1, cutia „Plan de Apărare Cluj–1940".

340 SJAN Cluj, fond 1290, dosar 9/1940, f. 45, Indicatorul industriei 1938: 39.

341 Indicatorul industriei 1938: 12, Lőwy 2005: 409.

342 SJAN Cluj, fond 1, cutia 7302–7650/1919, dosar 7465/1919, f. 6, Indicatorul industriei 1930: 148, Compass 1923: 524.

343 Ambele fabrici erau în proprietate evreiască, iar majoritatea membrilor din conducerea lor erau tot de origine evreiască. Printre membrii conducerii Fabricii de Tâmplărie Artistică S.A. din Cluj îi găsim pe proprietarul de fabrică de pielărie Mózes Farkas și pe József Fischer și Jenő Kertész, lideri ai mișcării sioniste din Transilvania. Indicatorul industriei 1930: 96 și 142, Compass 1923: 535.

344 Pascu 1974: 390, Dáné *et al.* 2001: 415.

345 Sursa imaginii: http://www.magyargyufa.hu/component/content/article/3-gyufagyar/54-kolozsvar.html (accesat în data de 25 iunie 2014).

În Cluj funcționau și alte două fabrici mai mari, Cooperativa Industriașilor de Mobile din Cluj, cu 62 de muncitori, și Prima Fabrică Română de Volin, Industrie de lemn S.A., cu 24 de angajați.[346]

Fără îndoială, S.A. Renner (industria de pielărie) a fost cea mai importantă unitate privată atât la nivel local, cât și la nivel național, nu doar în domeniul industriei textile și de pielărie, ci în toate domeniile industriale. Unitatea lucra cu cei mai mulți angajați, avea cea mai mare forță motrice și cel mai mare volum de capital investit dintre toate firmele din Cluj.[347] Chiar și raportat la celelalte fabrici de pielărie din țară, aici găsim cei mai mulți angajați și chiar capitalul social al firmei Renner a fost cel mai mare în comparație cu fabricile de pielărie din toată țara. Fabrica Turul din Timișoara era următoarea fabrică de același profil din România în ordinea mărimii. În 1930, fabrica din Timișoara a intrat în proprietatea lui Renner. În acel an fabrica Turul dispunea de un capital social de 45 000 000 de lei și lucra cu 736 de muncitori.[348] Fabrica de Pielărie S.A. a fost înființată de întreprinzătorul german din Reghin Johann Renner, împreună cu familiile de evrei din Cluj Farkas și Hecht în 1910. Fabrica a fost transformată în 1911, chiar în primul an de funcționare, din societate de consemnațiuni în societate pe acțiuni. În ajunul Primului Război Mondial, administrarea fabricii a fost preluată de avocatul de origine evreiască Mózes Farkas. Din acel moment, fabrica a început să se dezvolte în ritm accelerat. Fabrica avea 1 171 de angajați la mijlocul anilor 1920, 1 200 în 1930, 1 260 în 1938, iar la sfârșitul anului 1939 avea 2 713 de angajați. Forța motrice utilizată a crescut de la 525 CP la 933 CP în această perioadă.[349] La inițiativa directorului general Mózes Farkas, în 1930 au fuzionat două întreprinderi mari: Renner din Cluj și Turul, înființată la Timișoara în 1901. Fuziunea a dat naștere unui gigant industrial pe nume Dermata, Fabrici de Pielărie și Încălțăminte S.A. În 1937 a fost schimbat numele unității de producție din Timișoara. Noul nume era Prima Fabrică de Încălțăminte din Banat S.A. Contabilitatea fabricii era localizată la Cluj până la cel de al doilea Arbitraj de la Viena.[350]

Fabrica de pielărie Renner/Dermata merită atenția noastră nu numai pentru rolul important, chiar de lider industrial, deținut în industria clujeană.[351] Directorul general al fabricii, Mózes Farkas, era un actor public și politic activ, care sprijinea viața culturală maghiară, era dedicat atât cauzei maghiare, cât și problemei naționale evreiești. Era un specialist recunoscut, o autoritate în materie de economie, fapt semnalat de funcția de conducător al direcției clujene a UGIR, funcție deținută în perioada interbelică. A decedat la Budapesta în 1941. Trupul lui a fost adus acasă și depus în capela mortuară din curtea clădirii direcțiunii fabricii Der-

346 Indicatorul industriei 1930: 141 și 163.
347 Kohn – Keszi 1954: 104.
348 Indicatorul industriei 1930: 235.
349 Indicatorul industriei 1925: 125, Indicatorul industriei 1930: 227, Indicatorul industriei 1938: 175, Tabloul cu întreprinderile industriale de categoria I-a de pe raza Municipiului Cluj, care vor organiza apărarea pasivă în stabilimentele respective. In: SJAN Cluj, fond 1, cutia „Plan de Apărare Cluj–1940", Lőwy 2005: 409.
350 MOL, fond K69, dosar 732–XI–2, f. 4–26, Steiner 1932: 91.
351 Istoria dinastiei Renner, care a înființat fabrica, și relațiile acesteia cu familia Farkas, precum și viața elitei economice multietnice din Cluj au fost prezentate în mai multe volume de literatură. Vezi: Méhes 2008.

mata, pentru ca muncitorii să-și poată exprima condoleanțele cuvenite. De aici a fost transportat la cimitirul evreu ortodox din Cluj, unde a fost înmormântat.[352] Și ceilalți membri ai familiei Farkas erau conectați la industria de pielărie. József Farkas, fratele lui Mózes Farkas, a fost directorul fabricii Dermata și avea propriul lui magazin de încălțăminte în Cluj. Firma era cea mai veche din Cluj, adusă de tatăl lor, Ignác Farkas, din Hust încă în 1899.[353] Cel de al treilea frate, Jenő Farkas, lucra ca inginer-șef la Dermata.[354]

Dominația locală a industriei de pielărie și de confecții este semnalată și de faptul că a treia întreprindere privată ca mărime era fabrica de confecții S.A. Dibela, cu 300 de angajați și capital investit de 10 471 000 de lei. Fabrica de confecții și ciorapi era printre primele de acest gen din România. În privința numărului de angajați a fost devansată doar de două fabrici, una cu sediul în Arad, cealaltă cu sediul la Cernăuți.[355] Alte unități importante la nivel local erau fabrica de confecții Gloria, care funcționa ca întreprindere individuală cu 120 de muncitori, Țesătoria Ardeleană S.A. (99 de muncitori) și Industria Textilă S.A. (50 de muncitori).[356]

În Cluj existau mai multe întreprinderi textile mai mici, printre care amintim mica uzină Tricotage, administrată de Asociația de Îngrijire a Orfanilor Evrei. Uzina a fost transformată în societate pe acțiuni (Tricotage S.A.) în data de 1 ianuarie 1931. Acționarii principali ai uzinei erau Asociația de Îngrijire a Orfanilor Evrei și American Jewish Joint Distribution Committee, organizație ce oferea sprijin material instituțiilor economice și sociale ale comunităților evreiești din Europa. Uzina angaja aproape exclusiv persoane de origine evreiască, absolvenți ai școlii de ucenici administrate de Asociația de Îngrijire a Orfanilor (în 1930, uzina avea 45 de angajați).[357]

Apartenența etnică a proprietarului și recrutarea pe criterii etnice a angajaților fac din Tricotage S.A. una dintre puținele fabrici care pot fi plasate în aria semantică al conceptului de naționalism economic. Întreprinderile de acest tip sunt create și menținute nu atât din interes economic, ci mai degrabă din considerente politice și ideologice și din motive sociale conexe acestora. Scopul lor este să asigure unitatea, independența și autonomia economică a unei națiuni, precum și consolidarea forței economice a acesteia.[358] În Transilvania și în general în România naționalismul economic era propriu mai ales mișcării cooperativiste. În cazul evreilor, naționalismul economic poate fi observat mai ales în rețeaua evreiască a Băncilor de Credit Mărunt. Însă fabrica de confecții a orfelinatului era organizată sub formă de societate pe acțiuni și nu pe bază cooperativistă, iar înființarea ei servea mai multe scopuri. Unul dintre motivele înființării acesteia a fost nevoia de restructurare a societății evreiești, promovată de mișcarea națională evreiască. Această mișcare considera structura ocupațională dezechilibrată a societății evreiești un simptom al bolii sociale. În această ordine de idei, școlile de ucenicie și meserii gestionate de

352 SJAN Cluj, fond 1, cutia 12242–23152/1941, dosar 25252/1941, f. 1–2, Gidó 2009: 27–35 și 90.
353 SJAN Cluj, fond 1, cutia 12242–23152/1941, dosar 16722/1941, f. 1.
354 SJAN Cluj, fond 136, dosar 41/1938., f. 70.
355 Indicatorul industriei 1930: 193–203.
356 Indicatorul industriei 1930: 180–196.
357 Indicatorul industriei 1930: 202, *Új Kelet* 14 ianuarie 1931. 10.
358 Lorenz 2006: 10.

Tricotage, precum și faptul că fabrica angaja o parte din absolvenții școlii confirmă cele menționate mai sus. (Pentru activitățile orfelinatului, vezi capitolele 7.2.2. și 8.4.). Alături de dorința de restructurare, aceste instituții aveau și un rol social și un rol de construire a identității etnice, pentru că în multe cazuri au oferit educație și loc de muncă tinerilor orfani sau tinerilor proveniți din familii foarte sărace. Tinerii din școlile de meserii aveau parte și de educație națională.[359]

Cinci firme medii și mari au reprezentat sectorul privat al construcțiilor și al industriei sticlei. Dintre cele cinci, despre patru știm că aparțineau sferei de interes a evreilor pentru anumite perioade mai scurte sau mai lungi. Cele mai mari fabrici erau Fabrica de Cărămizi, cu trei puncte de lucru, și Fabrica de Porțelan Iris. Fabrica de Cărămizi a fost înființată de întreprinzătorul de origine evreiască Simon Farkas și de Institutul de Credit Comercial. Acesta din urmă era o altă instituție de interes pentru evrei, mai precis pentru familia Sebestyén, de origine evreiască.[360] Însă grupul de proprietari s-a schimbat în totalitate în decurs de câțiva ani. Printre noii acționari ai acesteia se aflau orașul Cluj, Banca Ardeleană și Banca Agricolă, apropiată de Partidul Național-Țărănesc. Institutul de Credit Comercial s-a retras treptat, iar conducătorul băncii, Dávid Sebestyén, a înființat o altă fabrică de cărămizi. În 1924, Simon Farkas a fost îndepărtat din funcția de director general și deposedat de acțiunile pe care le deținea. Fabrica a devenit o unitate cu interese exclusiv românești.[361] Din perspectiva numărului de angajați, Fabrica de Cărămizi era a patra întreprindere privată din Cluj în anii 1930. În 1925 avea 270 de angajați, 283 în 1930 și 48 în 1938. Din punctul de vedere al forței motrice, întreprinderea se clasa pe locul 10 cu utilizarea a 172 de cai-putere.[362]

Atât înființarea, cât și grupul de proprietari ai Fabricii Iris erau strâns legate de Fabrica de Cărămizi. Iris a fost înființată de Simon Farkas cu ajutorul unui credit de la Banca Agricolă, pentru a finanța anumite activități ale Fabricii de Cărămizi. După doi ani, odată ce a fost îndepărtat din funcția deținută la Fabrica de Cărămizi, a fost nevoit să părăsească și Fabrica de Porțelan. Majoritatea acțiunilor fabricii au fost preluate de Banca Agricolă.[363] Fabrica de Porțelan, pornită cu un capital social de 12 000 000 de lei, a devenit în scurt timp o uzină importantă. În 1930 avea deja 216 angajați. Numărul de angajați a crescut la 253 în 1938 și la 434 la sfârșitul anului 1939.[364]

În 1930 erau trei firme clujene care reprezentau sectorul de construcții și industria sticlei. Industria de Lut și Piatră Cluj S.A. avea 56 de angajați și forță motrice de 197 de cai-putere. Celelalte două întreprinderi private aflate în proprietate evreiască, fabrica de sticlă a lui Gyula Hunvald și fabrica de cărămizi a lui Dávid Sebestyén, avea doar câțiva muncitori; importanța lor în industria orașului a fost minimă.[365]

359 Árvák Könyve 1925: 18.
360 SJAN Cluj, fond 1, cutia 914–7992/1942, dosar 6535/1942, f. 160.
361 SJAN Cluj, fond 1, cutia 914–7992/1942, dosar 6535/1942, f. 14–159.
362 Indicatorul industriei 1925: 440, Indicatorul industriei 1930: 281, Indicatorul industriei 1938: 325.
363 SJAN Cluj, fond 1, cutia 914–7992/1942, dosar 6535/1942, f. 94–101.
364 Tabloul cu întreprinderile industriale de categoria I-a de pe raza Municipiului Cluj, care vor organiza apărarea pasivă în stabilimentele respective. In: SJAN Cluj, fond 1, cutia „Plan de Apărare Cluj–1940", Indicatorul industriei 1930: 310, Indicatorul industriei 1938: 360.
365 Indicatorul industriei 1930: 287.

Industria hârtiei și cea chimică erau sectoare-locomotivă în industria orașului. Trei dintre cele cinci întreprinderi importante aparțineau sectorului industriei chimice, iar celelalte două, industriei tipografice. Una dintre cele mai importante fabrici din acest domeniu era cea a lui Géza Herczeg, care producea creme pentru diferitele produse ale industriei de pielărie, precum și cosmetice. Fabrica lucra cu 193 de angajați. Fabrica de săpun mineral și medicinal I. Heinrich S.A. era cealaltă întreprindere mai importantă, cu 77 de angajați.[366] Ambele erau în proprietate evreiască.

Editura și tipografia Minerva era întreprinderea cu cei mai mulți angajați (65) în acest sector. Capitalul social al firmei era de 5 665 000 de lei. Cartea Românească S.A. era o întreprindere aproape la fel de puternică, cu un capital social de 4 700 000 lei și 62 de angajați. Fraternitas S.A. era considerată o firmă puternică. În 1930 deținea capital investit în valoare de 1 225 000 de lei și lucra cu 50 de angajați. Era o întreprindere apropiată de Uniunea Națională a Evreilor și tipărea mai ales publicații cu tematică evreiască.[367]

Sectorul economic care deservea industria alimentară era alcătuită din mori, brutării, abatoare, fabrici de spirt și de dulciuri. Fabrica de Spirt Industrial S.A. avea un capital investit de 23,6 milioane de lei și 100 de angajați. Producția anuală de spirt era de 15 000 hl.

Fabrica de bere Ursus S.A. era una dintre cele mai vechi uzine care producea alcool. Ursus a fost înființat în 1928, prin fuziunea a două firme: fabrica de bere Czell Friedrich și Fiii, cu 74 de angajați, și fabrica de bere din Turda, cu 90 de angajați (denumită înainte fabrica de bere Mendel).[368] După fuziunea celor două fabrici de bere, numărul angajaților a scăzut semnificativ, însă a crescut valoarea capitalului investit. În conformitate cu statistica industrială publicată de statul român în 1930, fabrica a investit 42,5 milioane de lei și avea 73 de angajați în 1930. La sfârșitul deceniului, fabrica avea 52 de angajați și producea 55 000 hl de bere.[369]

Întreprinzătorul și marele proprietar Miksa Wertheimer și-a repornit fabrica de spirt imediat după Primul Război Mondial, în 1919. Fabrica a fost nevoită să-și înceteze activitatea pentru câteva luni în perioada în care pe terenul fabricii staționa o unitate militară română. În 1930, fabrica avea 17 angajați și producea 8 000 hl de spirt.[370]

Melissa, Fabrică de Ciocolată și Bomboane S.A. a devenit o întreprindere importantă după reorganizarea ei din 1925. Au ridicat capitalul social la 12 milioane de lei. Jumătate din suma respectivă a fost depusă de Banca și Casa de Economii Transilvania și de Institutul Cadastral din Sibiu, iar cealaltă jumătate a fost investită de membrii Fabricii Melissa, de filiala din Brașov a Băncii Maghiare de Credit

366 Indicatorul industriei 1930: 246 și 270–271.
367 Indicatorul industriei 1930: 411, 420 și 422.
368 Proprietarul fabricii de bere din Turda era Dávid Simon, de origine evreiască. Indicatorul industriei 1928: 366–367, *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie din Cluj* 1925. 9. (4) 258.
369 Tabloul cu întreprinderile industriale de categoria I-a de pe raza Municipiului Cluj, care vor organiza apărarea pasivă în stabilimentele respective. In: SJAN Cluj, fond 1, cutia „Plan de Apărare Cluj–1940". Indicatorul industriei 1930: 317. și 377.
370 SJAN Cluj, fond 1, cutia 2901–3120/1919, dosar 3060/1919, f. 3–4, Indicatorul industriei 1930: 383.

General și de mai mulți comercianți importanți din Transilvania. Conducerea era formată din români, maghiari, evrei și sași. În 1930 fabrica avea 93 de angajați.[371]

Întreprinzătorii evrei au constituit o forță importantă în marea industrie clujeană. Găsim mai multe persoane de origine evreiască în fruntea organizațiilor profesionale economice, mai ales în anii 1920. Cea mai importantă instituție de acest gen a fost Camera de Industrie din Cluj, care monitoriza viața economică din oraș.

Analizând concentrarea populației evreiești din oraș în anumite sectoare economice și poziția ei în organizațiile economice, observăm o prezență evreiască foarte puternică în anumite domenii economice. După modelul propus de Simon Kuznets (economia minorităților mici/*small minority economics*), una din caracteristicile minorităților reduse numeric este concentrarea în anumite domenii economice. Fenomenul poate avea mai multe cauze. Una dintre ele se referă la structura ocupațională adusă de minoritatea imigrantă, respectiv la structura socială și economică a țării-gazdă. Creșterea demografică rapidă din interiorul minorității, creștere ce depășește în mod semnificativ evoluția demografică a majorității din țara-gazdă, poate avea o contribuție importantă în această dinamică a economiei. Perioada dintre 1850 și 1941 a cunoscut o astfel de creștere demografică rapidă. În această perioadă, populația evreiască a crescut de 35 de ori, în timp ce populația creștină a crescut doar de 5,6 ori (vezi capitolul 4.1.). Creșterea rapidă a populației a condus la creșterea gradului de concentrare în sectoarele economice în care prezența evreiască era puternică și înainte. Concentrarea în sectoare economice a creat coeziune comunitară și a contribuit la menținerea identității de grup.[372] Interpretarea este susținută și de faptul că, atât în cazul întreprinderilor industriale, cât și în cazul instituțiilor financiare, acționarii și membrii conducerii au fost recrutați pornind de la rețelele sociale și de rudenie existente. De exemplu, Mózes Farkas, director general și acționar la Fabrica de pielărie Dermata, a fost, de asemenea, membru în consiliul de conducere al Băncii Ipotecare Transilvană Ungară S.A.. Instituția financiară condusă de maghiari și evrei era interesată și în fabrica de săpun Heinrich, aflată în proprietate evreiască.

5.3.2. Banca Evreiască de Credit Mărunt

Evidența Compass din 1923 conține datele a 20 de bănci și instituții de creditare din Cluj. Capitalul social însumat al acestor instituții ajungea la un total de 212 750 000 de lei. Cele mai mari dintre ele, Banca Agrară și Banca Centrală pentru Industrie și Comerț, erau bănci românești. Ambele bănci dispuneau de capital social în valoare de 55 000 000 de lei.[373] Ultima a reușit să devină acționar majoritar în întreprinderea de pielărie Renner, condusă de directorul general Mózes Farkas, iar Banca Agrară a devenit acționar la Iris.[374] Cea de-a treia bancă din Cluj aflată în proprietate maghiară, română și evreiască, Banca Ardeleană și Casa de

371 *Az Est* 24 noiembrie 1925. 10, Indicatorul industriei 1930: 325.
372 Gyurgyák 2001: 78–82.
373 Compass 1923: 164–166.
374 Pascu 1974: 386.

Economie, a cumpărat acțiuni tot la Fabrica de Porțelan Iris. Capitalul social al băncii era de 40 000 000 de lei.[375] La mijlocul perioadei interbelice, Banca Ardeleană a devenit cea mai mare instituție financiară din Cluj, cu un capital social de 82 000 000 de lei. Instituția era unul dintre acționarii principali ai Fabricii de dulciuri Melissa. Casa de Păstrare și Banca de Credit din Cluj S.A., cu acționariat maghiar, făcea parte din grupul instituțiilor financiare importante din Cluj (avea un capital social de 75 000 000 lei în 1930).[376]

Băncile și instituțiile financiare deținute sau conduse de evrei sau de persoane de origine evreiască făceau parte din grupul băncilor mici și mijlocii. Banca de Scont și Schimb din Ardeal era condusă de evrei și români (capital social în valoare de 5 000 000 de lei în 1923, respectiv de 10 000 000 de lei în 1930). Banca de Agricultură avea un consiliu de conducere format din maghiari, evrei și într-o măsură mai mică români (capital social de 5 000 000 de lei în 1923, respectiv 40 000 000 de lei în 1930). Similar, conducerea Băncii Economice Naționale era formată din persoane provenite din diferite grupuri etnice (capital social de 2 000 000 lei).[377]

Banca Industriașilor se afla în proprietatea industriașilor maghiari și evrei. Instituția financiară a fost înființată în 1911 sub denumirea de Banca Industrială și Comercială, iar mai târziu a fost reorganizată și din toamna anului 1925 și-a continuat activitatea sub numele de Banca Industriașilor. Scopul instituției – care din 1925 avea printre acționari Asociația Industriașilor din Cluj și deținea un capital social de 1 000 000 de lei – era să ofere industriașilor credite mai avantajoase decât marile instituții financiare.[378]

Banca Mobiliară (capital social de 5 000 000 de lei, director József Fischer, politician sionist și avocat) și Casa de Păstrare Cetățenească (capital social de 5 000 000 de lei, cu interese în Îngrășătoria Clujeană S.A.) erau conduse de evrei.[379] Marii întreprinzători evrei erau interesați în Institutul Comercial de Credit (capital social de 3 000 000 de lei) și în Banca Ipotecară Transilvăneană Ungară (capital social de 2 000 000 de lei). Institutul Comercial de Credit a primit o importantă infuzie de capital în perioada interbelică. Cu un capital social de 20 000 000 de lei, a intrat în grupul băncilor mijlocii.[380]

375 Compass 1923: 165.
376 Statistica Societăților pe Acțiuni 1932: 195.
377 Compass 1923: 167–168, Statistica Societăților pe Acțiuni 1932: 190–199.
378 Următoarele persoane se aflau la conducerea instituției financiare: Direcțiune: József Hevesi, Tamás Gerstenbrein, Mihály Rátz, Elek Benkő, Gyula Mártonffy, Gyula Kirkósa, János Daly M., Antal Oberding, József Fazekas, Gyula Musa, József Bán. Consiliul de cenzori: Jenő Klein, directorul băncii, Ernő Bereczky, secretar al Camerei de Industrie, Mihály Balázs, funcționar, József Babits, ceasornicar, și József Fosztó, tâmplar. Iparosbank Kolozsváron. In: *Az Est* 1 decembrie 1925. 16. 2, Az Iparosok Bankjának vezetősége. In: *Az Est* 2 decembrie 1925. 17. 3.
379 Compass 1923: 169–171.
380 Președintele Consiliului de conducere al Institutului Comercial de Credit, juristul Miklós Betegh, era și liderul Ligii Populare Romano-Catolice din Transilvania. Funcția de vicepreședinte era deținută de marele întreprinzător evreu Dávid Sebestyén. Printre membrii Consiliului de conducere îi găsim pe Simon Farkas, directorul fabricii de porțelan Iris, și pe avocatul József Sebestyén, fiul lui Dávid Sebestyén. Fabricantul de pielărie Mózes Farkas și contele Béla Wass (membru în Comisia de Administrare a Partidului Maghiar) făceau parte din consiliul de conducere al Băncii Ipotecare. Compass 1923: 170–174, Statistica Societăților pe Acțiuni 1932: 191, Pascu 1974: 395.

Afirmația valabilă pentru întreprinderile industriale și comerciale din Cluj este valabilă și pentru instituțiile financiare, în sensul că nu găsim decât foarte puține instituții exclusive din punctul de vedere al participării etnice. Grupul de proprietari ai băncilor menționate era mixt din punct de vedere etnic, la fel ca și consiliul de administrație. Chiar și instituțiile financiare minoritare au încercat să coopteze în conducere una sau două persoane publice de etnie română pentru a asigura o mai bună comunicare cu autoritățile statului român. Iar odată cu aprobarea legii din 1934 privind ocuparea personalului român, instituțiile erau obligate să includă în conducere și persoane de etnie română.

Organizarea economică pe bază etnică și religioasă a fost înfăptuită de mișcarea națională evreiască prin crearea rețelei băncilor de credit mărunt. Deși aceste bănci nu erau singurele instituții financiare evreiești etnicizate, mărimea și rolul lor economic le confereau o importanță specială. În comparație cu alte bănci organizate pe baza principiilor economice ale pieței și nu pe bază etnică, băncile evreiești de credit mărunt sunt nesemnificative. Conform datelor din 1930, capitalul social însumat al celor 27 de instituții financiare din Cluj avea o valoare de 423 882 627 lei. Banca de Credit Mărunt avea o cotă de 0,47% din această valoare.[381] Rețeaua de bănci era esențială datorită rolului lor în organizarea societății evreiești și în sprijinul acordat întreprinderilor mici și mijlocii aflate în proprietatea evreilor. Înființarea lor a fost motivată atât de factori asociați cu naționalismul economic, cât și de considerații de ordin socialist, altruist.[382]

Deși aveau un public-țintă bine definit din punct de vedere etnic, înființarea băncilor nu era justificată de scopurile idealiste ale sioniștilor, ci mai degrabă de considerente economice practice din viața cotidiană. Micii producători, micii industriași și clasa de mijloc evreiască se confruntau permanent cu lipsa acută de capital, iar creditele cu dobândă ridicată le erau inaccesibile. Chiar cooperativele creștine rămâneau închise în fața lor. Băncile evreiești de credit mărunt sau casele de ajutor reciproc ofereau o soluție la această problemă. Ofereau credite de valoare mică, cu dobândă favorabilă, pe perioade scurte. Funcționau pe principiul Schulze-Delitzsch, adică valoarea creditului era limitată, persoana în cauză putea solicita credit numai în cazul în care și-a achitat toate datoriile, iar perioada creditării era în general între 3 și 12 luni.[383]

Existau rețele de bănci de credit mărunt răspândite în toată Europa Centrală și de Est cu mult înainte de izbucnirea Primului Război Mondial. După Primul Război Mondial, odată cu anexarea Transilvaniei la România Mare, din toate provinciile istorice, doar pe teritoriul Basarabiei existau bănci evreiești de credit mărunt. Prima instituție de acest gen a fost înființată în 1901 la Chișinău, așadar nu este de mirare că la mijlocul anilor 1920, când și celelalte provincii ale României au inițiat crearea acestor bănci, modelul pe care l-au urmat era cel din Basarabia. Mai multe bănci nou-înființate au preluat și au utilizat statutul instituțiilor din Basarabia și

381 Statistica Societăților pe Acțiuni 1932: 190–199.

382 Întrepătrunderea naționalismului economic și a asistenței sociale este vizibilă și în cazul altor instituții evreiești, cum ar fi școlile de ucenici și atelierele administrate de Asociația de Îngrijire a Orfanilor Evrei în Cluj, Satu Mare, Oradea și Sighetu Marmației, respectiv fabrica de textile asociată cu Asociația de Îngrijire a Orfanilor Evrei.

383 Barbu 2000: 214.

au cooptat experți basarabeni în consiliul lor de conducere.[384] Capitalul necesar pentru lansarea instituțiilor a fost asigurat de Joint Distribution Committee din America.

În Transilvania băncile de credit mărunt au fost înființate din necesitate economică. Însă construcția instituțională, la fel ca în alte zone, a fost acompaniată de elemente etnice. În primii ani după 1918, mai multe familii evreiești din mediul rural s-au refugiat la Cluj și în alte orașe mari din Transilvania, încercând să scape de violențele din acea perioadă. Majoritatea nu s-au întors în localitățile de origine, însă noul lor cămin nu le oferea cele necesare traiului. În 1920, când directorul filialei din România a Joint, Alexander Landesco, a vizitat Transilvania, a observat că economia regiunii stagnează, că în urma retrasării granițelor negustorii evrei s-au rupt de piața din Ungaria, că valoarea monedei este instabilă și sunt tot mai puțini cei care își permit să plătească prețul produselor de bază.[385]

În toamna anului 1923, și József Fischer, lider sionist, atrăgea atenția Joint asupra situației economice precare a evreimii din Transilvania. Liderii Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania au încercat să amelioreze această situație prin: 1. înființarea unei bănci evreiești care să repună pe picioare viața economică a evreilor, 2. înființarea atelierelor de producție și a școlilor cu profil economic.[386]

Deja la începutul anilor 1920 a fost simțită nevoia de a se crea o instituție financiară de credit care să funcționeze pe baze sociale. În 30–31 octombrie 1922, la inițiativa Joint din America, a fost organizată la Cluj Conferința Reconstrucției Evreiești din Transilvania. La conferință au participat 44 de delegați sioniști din 19 orașe transilvănene. Tema principală a conferinței a fost educația economică a tineretului evreu și necesitatea înființării unei bănci evreiești de anvergură.[387] Au fost avansate mai multe valori pentru capitalul social al băncii care urma să fie înființată. Într-un final, participanții s-au înțeles asupra sumei de 10 000 000 de lei. Conferința a solicitat de la Joint 16 000 000 de lei (100 000 de dolari americani) pentru depunerea capitalului social și acoperirea costurilor legate de înființarea băncii.[388]

Până la urmă, înființarea băncii centrale evreiești a fost amânată mai mulți ani, dar a rămas o temă de discuție permanentă în comunicarea dintre sioniștii din Transilvania și Joint și o temă mereu actuală în discursul public al sionismului transilvănean.

Într-un final, în cadrul celei de a V-a conferințe sioniste organizate în 7–9 septembrie 1924 la Oradea, s-a anunțat că se va crea o bancă centrală evreiască cu scopul de a sprijini economia evreiască și de a facilita emigrarea în Palestina.[389]

384 De exemplu, banca de credit mărunt din Satu Mare avea un director din Basarabia, A. Berezin. Ussoskin 1975: 8, Hausleitner 2006: 104.

385 Ussoskin 1975: 131.

386 Ussoskin 1975: 132.

387 I. Rubinstein: Report on all Transylvanian Reconstruction Conference held at Cluj, 30–31 October 1922. *American Joint Distribution Committee Archives* (în continuare: JDC Archives), Reconstruction Committee, Sub-Committees of Transylvania, NY AR192132 / 1 / 1 / 2 / 40, 25–31. http://search.archives.jdc.org/multimedia/Documents/NY_AR2132/00027/NY_AR2132_02460.pdf#search='cluj' (accesat în data de 25 iunie 2014).

388 *Idem.* 53.

389 *Új Kelet* 10 septembrie 1924. 205.

Au trecut mai multe luni până când, la sfârșitul lui martie 1925, Casa de Păstrare și Banca de Credit S.A. a anunțat cotarea acțiunilor băncii. Jakab Schwartz (lider al Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania) a devenit președintele băncii, iar printre membrii fondatori îi găsim pe șef-rabinul neolog Mátyás Eisler și pe șef-rabinul ortodox Akiba Glasner, Tivadar Fischer și József Fischer (fostul președinte și președintele în funcție al Uniunii Naționale a Evreilor din România), Emil Jakobi (avocat, reprezentantul din Cluj al Uniunii Evreilor Români), Ernő Marton (politician sionist, membru fondator al ziarului *Új Kelet*), precum și intelectuali și actori economici apropiați de mișcarea sionistă.[390]

Nici actul constitutiv din 12 martie 1925, nici statutul băncii, aprobat în data de 6 ianuarie 1926, nu menționează în mod explicit că ar fi vorba despre un institut financiar evreiesc.[391] Nici denumirea institutului nu sugerează o asemenea asociere (Banca de Credit Mărunt și de Economie S.A.), pentru că în urmă cu câteva luni autoritățile române nu au aprobat înființarea băncii evreiești de credit mărunt din Sighetu Marmației chiar din cauza denumirii inițiale de Banca Populară a Evreilor.[392] Însă caracterul etnic nu a fost pus la îndoială niciodată. Caracterul etnic al instituției era confirmat nu doar de originea membrilor fondatori și a instituțiilor care au gestionat cotarea acțiunilor, ci și de clientela băncii.[393]

Banca de Credit Mărunt din Cluj și-a început activitatea financiară în data de 9 iunie 1926, când a acordat primul credit solicitat.[394] La demararea activității banca dispunea de un capital social în valoare de 500 000 de lei (2 500 de acțiuni nominative, fiecare valorând 200 de lei), așadar o valoare mult redusă față de cea preconizată în 1922. La adunarea generală extraordinară din 14 noiembrie 1926, banca a ridicat capitalul social la 2 000 000 de lei, iar mai apoi, în 1928, capitalul social a crescut la 5 000 000 de lei.[395] Instituția era populară chiar de la început pentru că lucra cu o dobândă anuală de 16%. În aceeași perioadă, dobânda practicată de casele de amanet ajungea la 60%, iar cea practicată de băncile mai mici se plasa undeva între 40 și 50%. În prima jumătate de an de activitate a acordat 464 de credite în valoare totală de 3 971 360 de lei. 197 dintre solicitanți erau industriași (1 700 000 lei), 200 comercianți (1 600 000 lei), 3 agricultori (27 000 lei) și

390 *Új Kelet* 24 martie 1925. 69.

391 Documentele sunt accesibile la: SJAN Cluj, fond 31, inventar 206, dosar 15, f. 58–75.

392 Până la urmă banca de credit mărunt din Sighetu Marmației a reușit să-și înceapă activitatea sub denumirea de Banca Populară pentru Creditele Mărunte. *Új Kelet* 30 octombrie 1925. 248.

393 Acțiunile băncii puteau fi cotate în următoarele locuri: Institutul Comercial de Credit (în sfera de interes a familiei Sebestyén), Géza Janovitz (comerciant, membru în Mica Comisia de Administrare a Uniunii Naționale a Evreilor), Biroul Asociației de Îngrijire a Orfanilor Evrei, Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania, Comunitatea Neologă din Cluj, Editura Új Kelet, Casa de Păstrare Cetățenească, Banca Economică Națională, Asociația Industriașilor „Poale Tzedek", Biroul de Avocatură al lui József Fischer, Banca Industrială și Comercială. *Új Kelet* 24 martie 1925. 69.

394 Au fost înființate în același an bănci de credit mărunt la Oradea și Satu Mare. În anii următori și-au început activitatea și băncile din Târgu-Mureș, Bistrița (1927), Dej și Reghin (1928), Baia Mare (1929), Vișeu de Sus, Timișoara și Arad (1930). Ussoskin 1975: 130, *Új Kelet* 26 iunie 1926. 137.

395 SJAN Cluj, fond 31, inventar 206, dosar 15, f. 13–19, 32 și 58, *Új Kelet* 16 noiembrie 1926. 252.

64 aveau altă ocupație (482 000 lei).[396] În decurs de 10 ani, Banca de Credit Mărunt a dublat volumul de bani pus în circulație: în 1936 a acordat 1 099 de credite în valoare totală de 8 419 142 lei.[397] Profitul anual al Băncii de Credit Mărunt nu era prea mare în raport cu marile instituții financiare din Cluj (74 954 de lei în 1930, în timp ce profitul Băncii Ardelene era de 22 130 760 de lei). Totuși, în comparație cu profitul altor instituții de anvergura sa, putem spune că performanța băncii era medie.[398] Acționarii primeau rar dividende, iar banca nu avea activități de caritate din cauza profitului scăzut, deși ideea se discutase de mai multe ori. Până la mijlocul anilor 1930, banca obținea profit sau încheia anul cu sold zero, însă în 1936 a intrat în criză și a produs o pierdere de 35 330 de lei.[399]

În perioada interbelică, mai precis până la mijlocul anilor 1930, jumătate din clienții băncii aparțineau grupului comercianților mici sau mai mari, iar o pătrime erau mici industriași sau producători. Mai târziu, din 1936, raportul s-a schimbat; a scăzut numărul negustorilor și al comercianților și a crescut numărul industriașilor, al muncitorilor și al angajaților. Fiecare bancă de credit mărunt a cunoscut aceeași dinamică de restructurare a clientelei. Dacă ne îndreptăm atenția spre volumul creditelor solicitate, observăm că cele mai multe credite se situau undeva între 5 000 și 10 000 de lei, respectiv sub 5 000 de lei. Rareori se întâmpla ca cineva să solicite un credit mai substanțial.[400] Structura clientelei și mărimea creditelor solicitate arată că instituția și-a îndeplinit misiunea originară de a sprijini clasa de mijloc evreiască. Banca nu a ajuns în grupul marilor bănci. Mai mult, a rămas una dintre cele mai mici instituții de creditare din Cluj. Imediat după cel de-al doilea Arbitraj de la Viena, în data de 10 octombrie 1940, soldul Băncii de Credit Mărunt era de 54 000 de *pengő*, cel al Institutului Comercial de Credit, considerat evreiesc, era de 794 000, iar soldul celei mai mari instituții financiare din Cluj, Banca Ardeleană, era de 5 849 000 de *pengő*.[401]

Cel de-al doilea Arbitraj de la Viena a pus capăt activității Băncii de Credit Mărunt, în sensul că autoritățile maghiare intrate în Transilvania de Nord au împiedicat funcționarea băncii. În data de 18 octombrie 1940, Comisia de creditare din Cluj a întocmit un raport despre instituțiile financiare din Cluj recomandate spre a fi sprijinite prin credit de Banca Națională Maghiară. Conform recomandării, erau vizate șase bănci maghiare (Banca Ardeleană, Banca de Scont și Schimb din Ardeal, Casa de Păstrare și Credit din Cluj, Banca de Agricultură și Casa de Economie, Banca Transilvania, Casa de Păstrare a Gospodarilor) și o bancă românească (Economul). În motivarea alegerii băncii românești se spunea că banca merită creditul pentru că în perioada interbelică a avut o atitudine neutră față de maghiari. Însă alte patru bănci românești (Banca Agrară, Banca Iliescu, Banca Învățătorilor, Institutul de Păstrare și Credit Vatra) și cele două bănci considerate evreiești nu erau îndreptățite să primească credit. Comisia de creditarea privea Institutul Comercial de Credit, care aparținea sferei de interes a familiei Sebestyén, drept o societate fa-

396 SJAN Cluj, fond 31, inventar 206, dosar 15, f. 20–25, *Új Kelet* 7 mai 1927. 102.
397 *Új Kelet* 13 mai 1937. 106.
398 Statistica Societăților pe Acțiuni 1932: 190–199.
399 SJAN Cluj, fond 31, inventar 206, dosar 15, f. 174–177.
400 Vezi: Ussoskin 1975: 136–153.
401 MOL, fond Z12, dosar 26—130, f. 157.

milială de acțiuni. Nu a propus acordarea unui credit băncii respective pentru că, de fapt, creditul ar fi fost primit de o familie cu un statut nefavorabil pe piața bancară. Celălalt institut de creditare căruia i se refuzase creditul era Banca evreiască de Credit Mărunt. Comisia de creditare nu considera actuală menținerea acesteia pentru că era o bancă evreiască „alimentată" de americani.[402]

Cel de-al doilea Arbitraj de la Viena a condus la închiderea băncilor evreiești de credit mărunt în toată Transilvania. Însă după războiul mondial, toate aceste instituții financiare și-au reînceput activitatea (la Cluj, în iunie 1945). Mai mult decât atât, au apărut bănci de credit mărunt și în localități unde nu existau înainte de război (Huedin, Carei, Brașov, Șimleu Silvaniei).[403] În același timp se schimbase regimul politic în România, Partidul Comunist a preluat puterea. Una dintre consecințele acestei schimbări a fost naționalizarea. Guvernul României a aprobat în august 1948 o lege conform căreia statul va închide toate băncile cu capital privat. În 1949 au urmat cooperativele. Nici băncile evreiești de credit mărunt, organizate după modelul cooperativelor, nu și-au putut evita soarta. În 1949, toate cele 30 de instituții de acest gen din România și-au încetat activitatea. Averea băncilor a intrat în proprietatea Federației Comunităților Evreiești din România.[404]

402 MOL, fond Z12, dosar 42—368, f. 2–3.
403 Ussoskin 1975: 130.
404 Ussoskin 1975: 191–192.

6. Limitarea drepturilor şi excluderea evreilor în Cluj

În noiembrie 1918, Mór Deutsch, funcţionar al Fabricii de Piele din Cluj, locotenent în rezervă în Armata Ungariei, a solicitat Ministerului de Interne al Ungariei maghiarizarea numelui său. Ungaria pierduse deja războiul, Revoluţia Crizantemelor a fost victorioasă, în localităţile provinciale au avut loc mai multe incidente antievreieşti. Nu se cunosc cauzele deciziei lui Deutsch (a fost poate o reacţie la situaţia de criză apărută sau ultima etapă de încununare a unei traiectorii de asimilare), însă se cunosc consecinţele. În 30 ianuarie 1919, Ministerul de Interne al Ungariei a înştiinţat Primăria din Cluj că aprobă cererea funcţionarului Fabricii de Piele şi permite schimbarea numelui de familie din Deutsch în Dévényi. Însă în perioada dintre depunerea cererii şi aprobarea ei, Transilvania a intrat sub controlul altui stat, pentru că la 1 decembrie 1918, Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia a proclamat Unirea regiunii cu România, iar în acelaşi an de Crăciun trupele române au intrat în Cluj. Astfel, permisiunea acordată anterior a fost preluată de funcţionarii români ai oraşului, iar aceştia, prevalându-se de faptul că hotărârea Ministerului de Interne al Ungariei a fost emisă după preluarea puterii de către Consiliul Dirigent de la Sibiu, nu au recunoscut valabilitatea actului de schimbare a numelui. Astfel, Mór Deutsch şi-a păstrat numele de familie, intenţia sa de maghiarizare fiind zădărnicită de schimbarea puterii.[405] Câţiva ani mai târziu, în 1926, cu ocazia revizuirii cetăţeniei, Deutsch a fost privat şi de cetăţenia română din cauza documentaţiei incomplete depuse.[406] Deutsch nu s-a putut debarasa de identitatea de evreu. Cazul lui este un exemplu tipic pentru relaţia dintre evreii din Transilvania şi statul român în perioada interbelică. Dar şi un exemplu tipic pentru situaţia-capcană în care se găseau evreii transilvăneni: pe parcursul anilor a devenit tot mai greu să-şi păstreze strategia de asimilare la comunitatea maghiară, dar nici integrarea deplină în societatea românească nu a fost posibilă din cauza politicii excluzioniste a statului român.

6.1. Bucureşti şi minoritatea evreiască

Relaţia dintre cei peste 750 000 de locuitori de religie mozaică din România Mare, pe de o parte, şi stat, respectiv societatea majoritară, pe de altă parte, a fost definită de legislaţia care viza evreii în mod direct sau indirect. Atitudinea generală faţă de evrei a fost determinată şi de o serie de factori politici, economici, culturali şi de mentalitate alături de acest cadru legal existent.

405 SJAN Cluj, fond 1, cutia 1/1919, dosar 156/1919, f. 1–5.
406 SJAN Cluj, fond 136, dosar 50/1924, f. 20.

Până la Primul Război Mondial, drepturile civile ale evreilor din Transilvania au fost definite de legislaţia din Imperiul Austro-Ungar. Când între 1918 şi 1920 Transilvania a devenit parte a României Mari, s-a ivit o situaţie legală inedită, în sensul că politica statului român faţă de evrei şi antecedentele acestei politici erau complet diferite de cele practicate în statul vecin. Articolul 7 din Constituţia României adoptată în 1866 a stipulat că numai străinii de religie creştină au dreptul la cetăţenia română. După un an, în 1867, parlamentul din Ungaria vecină a adoptat un proiect de lege vizând emanciparea evreilor. Atmosfera liberală din Austro-Ungaria a deschis pentru evrei calea asimilării. Ridicarea restricţiilor legale şi atitudinea primitoare din partea societăţii maghiare au îndemnat o parte tot mai mare a evreilor să se declare maghiari. În schimb, drepturile cetăţeneşti au fost acordate evreilor din România abia de Constituţia din 1923.

Datorită presiunilor internaţionale, în România se luaseră măsuri în vederea emancipării încă din secolul al XIX-lea, însă acestea au rămas în general la nivelul formalităţilor. În perioada războiului de independenţă din 1877, problema cetăţeniei evreilor devenise din nou problema cea mai importantă din viaţa publică română, pentru că implicarea evreilor în război (sprijin material, medici evrei, soldaţi) trebuia recunoscută, iar Congresul de la Berlin din 1878 de la sfârşitul războiului a condiţionat recunoaşterea independenţei ţării de acordarea cetăţeniei şi asigurarea drepturilor politice şi civile evreilor din ţară.

Legislativul din România a modificat Constituţia în 1879, iar modificarea introdusă permitea acordarea cetăţeniei numai indivizilor, nu şi colectivităţilor. Ca urmare a acestei modificări, doar puţin peste o mie de evrei au dobândit cetăţenia română până la Primul Război Mondial.[407]

Reglementarea statutului legal al evreilor era una dintre priorităţile constante ale guvernelor române de după 1918. Procesul de legiferare s-a desfăşurat concomitent cu eforturile de unificare a ţării. Prin unirea Transilvaniei, a Bucovinei şi a Basarabiei cu România, statul român s-a ales cu o populaţie minoritară semnificativă, ceea ce a generat o serie de probleme.

Putem considera normală reacţia statului român de a-şi consolida controlul şi influenţa asupra teritoriilor recent obţinute şi încercările de a introduce elemente loiale statului în instituţii şi oficii publice. Simultan cu această tendinţă, statul aplicase o politică intensă de românizare, politică ce urmărea şi desprinderea evreilor transilvăneni maghiarizaţi din sânul comunităţii maghiare. Această politică s-a manifestat mai ales în reorganizarea sistemului de învăţământ şi a alocării fondurilor publice, în discursul politic despre evreii din Transilvania şi în atitudinea autorităţilor faţă de aceştia.[408] După preluarea puterii de către români, elita intelectuală şi politică maghiară din Transilvania a încercat să contracareze efectele politicii prin recursul la conceptul de naţiune din perioada Monarhiei austro-ungare, subliniind ideea că orice persoană care se identifică cu valorile culturale şi obiectivele politice ale maghiarimii poate fi considerată membru al naţiunii maghiare.[409]

407 În legătură cu statutul juridic al evreilor din România înainte de Primul Război Mondial, vezi: Iancu 1998.

408 Fischer-Galaţi 1994: 15.

409 Vezi proclamaţia de la Braşov a Partidului Maghiar din România (1924). Koretta Sata 2001: 44, Mikó 1941: 53–55.

Antisemitismul ca politică de stat şi sentimentele antievreieşti ale unei părţi importante a societăţii au stârnit dezaprobarea evreilor din teritoriile anexate. În consecinţă, posibilitatea de asimilare la societatea română nu putea iniţia un proces general de disimilare de maghiari. Însă din punctul de vedere al unificării şi omogenizării ţării, nu era deloc indiferent dacă evreii se declarau maghiari sau germani, reprezentând astfel cultura şi nevoile comunitare maghiare sau germane, respectiv dacă se îndepărtau de aceste grupuri minoritare. Metoda cea mai la îndemână era, desigur, transformarea politicii culturale şi educaţionale în aşa fel încât să slăbească instituţiile minoritare, şi în acelaşi timp să disimileze straturile „maghiarizate" – în cazul Transilvaniei – de minoritatea maghiară. La sfârşitul anilor 1930, Constantin Angelescu, ministrul liberal al educaţiei, considera că una dintre cele mai importante sarcini de după războiul mondial este unificarea spirituală şi intelectuală a tuturor cetăţenilor ţării prin educaţie.[410] Minorităţile, la rândul lor, considerau că aceste politici educaţionale au intenţii de românizare. Temerile lor au fost sporite odată cu înfiinţarea „zonelor culturale" în judeţele locuite în mare parte de minorităţi şi cu introducerea de către autorităţi a practicii de a recurge la analiza numelor de familie pentru identificarea naţionalităţii.[411]

Pentru guvernul de la Bucureşti, afinitatea evreilor cu maghiarii din Transilvania era inacceptabilă. Prin reglementarea limbii de predare şi a materialului didactic din şcolile evreieşti, guvernul a încercat inducerea disimilării evreilor transilvăneni, subliniind faptul că evreii sunt consideraţi o etnie distinctă. Cu toate acestea, „manifestarea naţionalistă maghiară" observată în rândul elevilor evrei era o chestiune menţionată în repetate rânduri în rapoartele şcolare întocmite în anii 1920.[412] În 1925, în discursul său, senatorul Vasile Bianu a acuzat evreii transilvăneni că şcolile evreieşti sunt focarele iredentismului maghiar. Discursul a fost publicat şi în paginile publicaţiei bilunare cu un caracter puternic antisemit şi antiminoritar *Acţiunea Românească.*[413]

Dacă în România de dinaintea Primului Război Mondial comunitatea evreiască era relativ omogenă, retrasarea graniţelor după război a însemnat includerea mai multor comunităţi evreieşti în cadrul noului stat, ceea ce echivala cu creşterea numărului de evrei din ţară şi a diversităţii comunităţilor. Pe lângă aceasta, politica privind evreii a guvernelor româneşti, care până atunci fusese unitară, a fost înlocuită cu o politică mai nuanţată, elaborată să răspundă situaţiei specifice din fiecare regiune. În Transilvania, după cum am menţionat deja, politica urmărea disimilarea evreilor de maghiari şi promova integrarea în societatea evreiască din Regat (Regatul României, Vechiul Regat). Însă guvernul nu privea cu ochi buni nici aspiraţiile politice şi naţionale independente ale evreilor din Vechiul Regat. Guvernul se aştepta la adaptarea şi integrarea lor benevolă şi necondiţionată.

410 Angelescu 1939: 10.
411 În legătură cu zonele culturale şi analizele numelor de familie, vezi: Livezeanu 1995: 140–141, Mikó 1941: 162.
412 Livezeanu 1998: 209.
413 Vasile Bianu, Şcolile evreieşti din Ardeal, In: *Acţiunea Românească* 1 septembrie 1925. 9. 8–9.

Comparând evoluţia relaţiei dintre evreii maghiari din Monarhia austro-ungară, respectiv evreii români de dinainte de 1918 şi naţiunea majoritară, observăm procese oarecum similare. Cu toate similitudinile existente, ele au fost totuşi diferite din punctul de vedere al cronologiei schimbărilor. Condiţiile legale pentru întâmpinarea dorinţei de integrare, apoi de asimilare a evreilor au fost instituite în ambele state. Diferenţa însă constă în faptul că, în timp ce în Ungaria, în consonanţă cu tendinţele generale din Europa Centrală, condiţiile legale fuseseră create deja în secolul al XIX-lea, în România ele au apărut cu întârziere şi sub presiune externă. Pe de altă parte, antisemitismul politic şi popular latent, intensificat în perioada interbelică, a împiedicat atingerea nivelului de asimilare existent în Ungaria.

Reticenţa manifestată de elita intelectuală şi politică română faţă de integrarea evreilor, respectiv afişarea unei atitudini de „falsă acceptare" prin impunerea unor condiţii ireale pentru integrarea evreilor a creat o situaţie confuză, incertă, dacă nu chiar duplicitară în sistemul de relaţii dintre evrei şi majoritate. Pe de o parte, statul român cerea evreilor regăţeni să se integreze în societatea românească, însă pe de altă parte tolera pogromurile antievreieşti şi ezita să le acorde drepturile cetăţeneşti. Intoleranţa şi atitudinea ostilă faţă de evreii din teritoriile anexate, evrei cu statut legal şi cultură diferită, au fost produse de condiţiile dominante în societatea românească de dinainte de 1918. Situaţia a devenit şi mai complexă când, pe lângă imaginea duşmanului evreo-maghiar, a apărut după 1918 şi acuzaţia de iredentism.

Până în anul 1940, situaţia legală a evreilor din România a fost reglementată de *Constituţia* din 1923 şi de cea din 1938, de *Legea cetăţeniei* din 1924 şi de *Legea pentru revizuirea cetăţeniei* din 1938, respectiv de *Statutul evreilor* din 1940, acestea constituind baza legală pentru adoptarea diferitelor decrete şi legi. Legislaţia antievreiască nu a fost imună la influenţele străine. Germania nazistă a anilor 1930 a oferit un model în acest sens, fără ca aceasta să fi exersat vreo presiune asupra României în această privinţă.[414]

Cadrele vieţii comunitare au fost definite de legile referitoare la educaţie şi la practicarea religiei. *Legea cultelor* adoptată de ministrul Alexandru Lapedatu, membru al Partidului Liberal, şi promulgată în 22 aprilie 1928 reglementa statutul juridic al comunităţilor evreieşti de pe teritoriul ţării. Legea permitea funcţionarea unei singure comunităţi într-o localitate.[415] Legea nu se referea la comunitatea sefardă şi la comunitatea ortodoxă. Cele două comunităţi şi-au menţinut dreptul de a se organiza independent. *Legea privind învăţământul particular* din 1925, propusă de Angelescu şi adoptată în data de 22 decembrie 1925, a avut o semnificaţie specială în privinţa funcţionării şcolilor confesionale şi minoritare. Legea stipula ca limba de predare a instituţiilor de învăţământ evreieşti să fie româna sau „evreiasca", ceea ce a permis două tipuri de interpretări: şcolile care nu voiau ca limba de predare să fie doar româna puteau alege între idiş şi

414 Pentru Germania, România a fost importantă mai ales din punct de vedere economic; soluţionarea „problemei evreieşti" era secundară. Ancel 1994: 57–58.

415 Nagy 1944: 134.

ebraică. Legea învățământului secundar aprobată în 1928 a permis organizarea cursurilor de religie evreiască în şcolile de stat.[416]

Cinci mari teme organizează analiza noastră axată pe situația juridică a evreilor din Cluj şi pe problema antisemitismului: 1. Modul în care s-au aplicat la nivel local legile şi decretele care defineau statutul legal al evreilor; 2. Modul în care administrația locală a aplicat ordinele venite de la centru şi măsura în care transpare atitudinea antievreiască în metodele utilizate şi rezultatele la care s-a ajuns; 3. Sub ce formă s-a manifestat la nivel local politica de excludere privind minoritățile, dar mai ales evreii? 4. Ce forme a îmbrăcat antisemitismul social? 5. Care au fost reacțiile evreilor la diferitele forme ale antisemitismului social? Tratăm aceste probleme fără a recurge la o analiză aprofundată de istorie a ideilor. Acordăm întâietate abordării practicate de istoria socială şi juridică.[417]

6.2. Stat, oraş, administrație şi evrei

6.2.1. Problema cetățeniei

Articolul 133 din Constituția din 1923, care stipula emanciparea evreilor, s-a bazat de fapt pe trei decrete-lege adoptate în 1918–1919 şi pe punctul 7 al Tratatului minorităților semnat în 9 decembrie 1919. Decretele-lege şi pasajul din Tratat au fost încorporate în textul articolului.[418] Recunoscând valabilitatea decretelor anterioare, Articolul 133 acorda drepturi politice evreilor din Regat şi, teoretic, oferea o soluție la problema cetățeniei. Însă dobândirea cetățeniei necesita în continuare exprimarea unei „opțiuni" în acest sens, deoarece Constituția nu permitea emanciparea colectivă a comunității evreieşti.

În 23 octombrie 1923, guvernul român a emis un alt decret referitor la cetățenia minorităților din teritoriile anexate, care reprezenta un pas înapoi față de reglementările anterioare. Decretul recunoştea statutul de cetățean român al persoanelor aparținând minorităților naționale care la data intrării în vigoare a

416 Gyémánt 2004: 249. Vezi: Vago 1994: 29–57.

417 O scurtă privire asupra teoriilor despre originile antisemtismului modern şi despre contextul social al antisemitismului oferă: Brustein 2003: 35–48.

418 Textul Articolului 133: „Se ratifică decretele-legi: No. 3.902 din 29 decembrie 1918, publicat în Monitorul Oficial No. 223 din 30 decembrie 1918, privitor la acordarea drepturilor cetățeneşti; No. 2.085 din 22 mai 1919, publicat în Monitorul Oficial No. 33 din 28 mai 1919, şi No. 3.464 din 12 august 1919, publicat în Monitorul Oficial No. 93 din 13 august 1919, privitoare la încetățenirea evreilor care locuiau în vechiul Regat. De asemenea se ratifică şi toate decretele-legi de încetățenire individuală care s-au făcut înaintea decretelor specificate mai sus. Evreii, locuitori din vechiul Regat, care nu-şi vor fi regulat încetățenirea în termenul prevăzut de decretul-lege No. 3.464 din 12 august 1919, vor putea face declarațiunile de încetățenire conform decretului-lege No. 2.085 din 22 mai 1919, în termen de trei luni de la promulgarea acestei Constituțiuni." Nagy 1944: 255–257.

Tratatului minorităților aveau domiciliul stabil permanent în Transilvania[419] sau Bucovina şi nu solicitaseră dobândirea altei cetățenii.[420]

Legea pentru dobândirea şi pierderea cetățeniei române, înaintată Parlamentului de ministrul justiției Gheorghe Mârzescu în ianuarie 1924, a introdus noi restricții şi a devenit în scurt timp una dintre reglementările cele mai importante în privința statutului legal al minorităților.[421] Legea, publicată pe 24 februarie, recunoştea drept cetățeni români următoarele categorii de locuitori: a) persoanele care la 1 decembrie 1918 au avut indigenatul (apartenența) într-o localitate din Bucovina sau Transilvania, sau ai căror părinți locuiau în aceste regiuni, b) persoanele care în 9 aprilie 1918 au avut domiciliul în Basarabia, c) locuitorii Vechiului Regat, care au dobândit cetățenia română în conformitate cu articolul 133 din noua Constituție.[422]

În comparație cu practica anterioară, Legea Mârzescu era mai restrictivă în mai multe privințe. În Tratatul minorităților, România şi-a asumat obligația de a acorda cetățenie oricărei persoane care nu solicitase altă cetățenie şi avea domiciliul stabil pe teritoriul României în momentul intrării în vigoare a Tratatului. În schimb legea din 1924, în locul expresiei *domiciliu permanent*, a aplicat termenul de *indigenat* (figurează în registrele primăriei din localitatea de origine), prin care a refuzat să acorde cetățenia română persoanelor care au locuit pe teritoriile anexate, dar nu au avut un domiciliu înregistrat oficial.

Articolul 64 al legii a introdus noi piedici în procesul de dobândire a cetățeniei, delegând autorităților publice competența de a determina situația persoanelor care au dobândit cetățenie în baza Articolului 56. În consecință, persoanele omise din greşeală sau din neglijență de pe listele de cetățenie întocmite de autoritățile locale nu puteau dobândi cetățenia română, deşi erau îndreptățite. Legea permitea celor lezați în drepturi să înainteze recurs, însă a stabilit un termen de patruzeci de zile în care dreptul la cetățenie trebuia dovedit prin acte care confirmau indigenatul.

Termenul pentru depunerea actelor a fost prelungit de mai multe ori pentru persoanele care din diferite motive au fost omise din registrele de naționalitate. Astfel, între 1928 şi 1937, au fost înaintate în total 55 716 de astfel de solicitări, din care Ministerul Justiției a soluționat 34 833. La data la care a fost publicată legea din 1938 pentru revizuirea cetățeniei, mai multe mii de cazuri de acordare a cetățeniei începute încă din anii 1920 aşteptau să fie judecate şi soluționate.[423] În unele cazuri, lacunele din evidențele şi registrele locale şi reaua-credința a funcționarilor au făcut ca procurarea documentelor necesare să fie aproape imposibilă.[424] Funcționarii publici prost plătiți au încercat să-şi rotunjească veniturile modeste cerând anumite sume în schimbul emiterii documentelor solicitate.[425]

419 Textul legii foloseşte denumirile Transilvania, Banat, Crişana, Satu Mare, Maramureş. În lucrare, prin Transilvania se înțelege totalitatea acestor teritorii.
420 Iancu 2000: 97.
421 Iancu 2000: 98.
422 Iancu 2000: 101, Nagy 1944: 77–78.
423 Nagy 1944: 79.
424 *Új Kelet* 15 aprilie 1938. 87.
425 Iancu 2000: 101–102.

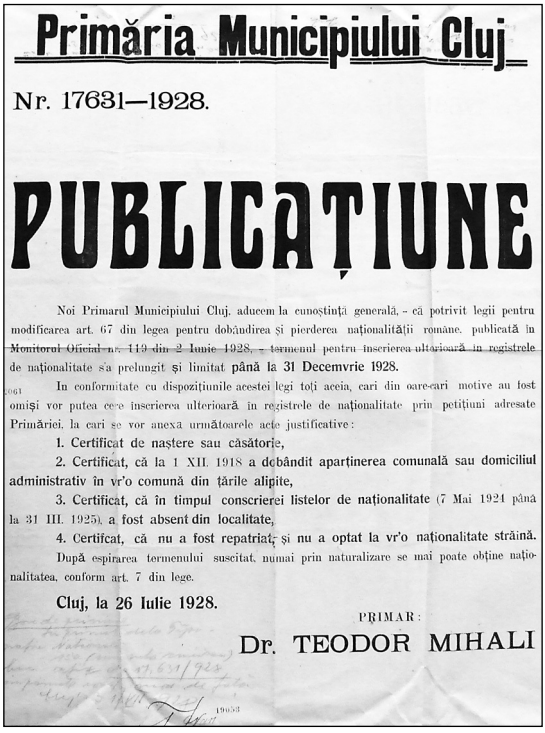

Primăria Municipiului Cluj

Nr. 17631—1928.

PUBLICAȚIUNE

Noi Primarul Municipiului Cluj, aducem la cunoștință generală, – că potrivit legii pentru modificarea art. 67 din legea pentru dobândirea și pierderea naționalității române, publicată în ~~Monitorul Oficial n. 119 din 2 Iunie 1928,~~ – termenul pentru înscrierea ulterioară în registrele de naționalitate s'a prelungit și limitat **până la 31 Decemvrie 1928.**

In conformitate cu dispozițiunile acestei legi toți aceia, cari din oare-cari motive au fost omiși vor putea cere înscrierea ulterioară în registrele de naționalitate prin petițiuni adresate Primăriei, la cari se vor anexa următoarele acte justificative:

1. Certificat de naștere sau căsătorie,
2. Certificat, că la 1 XII. 1918 a dobândit aparținerea comunală sau domiciliul administrativ în vr'o comună din țările alipite,
3. Certificat, că în timpul conscrierei listelor de naționalitate (7 Mai 1924 până la 31 III. 1925), a fost absent din localitate,
4. Certifcat, că nu a fost repatriat; și nu a optat la vr'o naționalitate străină.

După espirarea termenului suscitat, numai prin naturalizare se mai poate obține naționalitatea, conform art. 7 din lege.

Cluj, la 26 Iulie 1928.

PRIMAR:

Dr. TEODOR MIHALI

Imaginea 8. *Anunțul Primăriei Municipiului Cluj despre prelungirea termenului pentru înscrierea ulterioară în registrele de naționalitate (26 iulie 1928).*[426]

Măsurile introduse de Legea Mârzescu au avut un caracter evident antiminoritar, caracter reliefat și de procedura simplificată stipulată pentru *etnicii români.* Această discriminare etnică, iar ulterior rasială, s-a manifestat chiar mai pronunțat în textul Constituției din 1938. Din cauza Legii cetățeniei din 1924, în jur de 3 000 de familii de evrei transilvăneni și-au pierdut cetățenia română.[427]

A doua zi după publicarea în 28 aprilie a ordinului de aplicare a Legii Mârzescu, organizațiile evreilor din Transilvania s-au întrunit la Cluj pentru a elabora soluții pentru gestionarea problemelor legate de dobândirea cetățeniei. La întrunire au participat Salamon Ullmann din Bistrița (rabin ortodox, președintele Biroului Central Israelit Ortodox din Ardeal și Banat), Mátyás Eisler din Cluj (rabin neolog, președintele Biroului Israelit din Ardeal și Banat), József Fischer (avocat, conducătorul Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania) și Wilhelm Filderman din București (avocat, președintele Uniunii Evreilor Români). De asemenea au fost prezenți și delegații comunităților mai mari din Transilvania și ai grupurilor sioniste locale.[428] Conflictele de interese și diferențele de mentalitate dintre conducerea

426 Sursa imaginii: SJAN Cluj, fond 1, cutia 10074–30727/1928, dosar 19053/1928, f. 1.
427 Gyémánt 2004: 249.
428 ACSIER, fond 6, dosar 308, f. 27, *Új Kelet* 28 aprilie 1924. 95 și 1 mai 1924. 98.

evreiască transilvăneană, respectiv cea regăţeană s-au manifestat şi cu această ocazie. Transilvănenii nu au dorit să accepte propunerea lui Filderman de a înfiinţa pentru evrei un birou de apărare a drepturilor cu centrul la Bucureşti; astfel s-a decis înfiinţarea unei instituţii independente, sub conducere transilvăneană.[429]

Sarcina Biroului Central pentru Apărarea Drepturilor cu sediul în Cluj, înfiinţat la începutul lunii mai, era gestionarea cazurilor de cetăţenie în Transilvania şi consilierea juridică a persoanelor care solicitau sprijin. Avocatul Miksa Klein, directorul executiv al Biroului pentru Apărarea Drepturilor, a trimis o circulară comunităţilor evreieşti din Transilvania în care solicita formarea unor comisii pentru apărarea drepturilor. Comunităţile de cult s-au străduit să coopteze cât mai mulţi avocaţi în rândul membrilor de comisie. În aceeaşi ordine de idei, au dorit ca funcţia de preşedinte să fie deţinută de un avocat. Sarcina comisiilor era urmărirea întocmirii listelor de cetăţenie şi menţinerea legăturilor cu Biroul Central pentru Apărarea Drepturilor.[430]

Listele de cetăţenie afişate la Primăria Cluj s-au dovedit a fi incomplete şi eronate, ceea ce a dat startul unui proces infinit de tergiversare juridică. Mai multe sute de familii au fost nevoite să-şi dovedească indigenatul, majoritatea lor cerând ajutor de la Biroul pentru Apărarea Drepturilor. Procedura prin care se dovedea indigenatul se putea prelungi la nesfârşit din cauza decretelor emise în completarea Legii Mârzescu. Chiar şi în toamna anului 1925 ziarul *Új Kelet* publica liste lungi cu numele persoanelor al căror caz nu fusese soluţionat până la acea dată.[431]

Dobândirea cetăţeniei a fost îngreunată şi de acţiunile iniţiate de organizaţia *Acţiunea Românească.* Organizaţia, înfiinţată după modelul francez (*Action Française*) în 1923 de profesori universitari (printre ei aflându-se Ion Cătuneanu, Iuliu Haţieganu, Aurel Ciortea), profesori şcolari, studenţi, medici, avocaţi (printre ei, Valer Pop) şi funcţionari români, a intrat în posesia registrelor de cetăţenie şi a şters în mod sistematic numele evreieşti de pe liste.[432] Acţiunea Românească, Siguranţa sau persoane private au înaintat recurs împotriva mai multor persoane în dosare de dobândirii a cetăţeniei. Astfel, la sfârşitul lunii septembrie 1925, circa 2 000 de locuitori, mai ales minoritari (printre ei, circa 500 de evrei), aveau pe rol un asemenea proces.[433] Nu cunoaştem numărul exact al persoanelor de etnie evreiască din Cluj care şi-au pierdut cetăţenia română din cauza Legii Mârzescu. După estimările noastre, numărul lor era probabil în jur de câteva sute.

Între cele două războaie mondiale evreii au avut mai multe iniţiative (toate fără rezultat) de amendare sau modificare a Legii cetăţeniei pentru a-i corecta neajunsurile. De exemplu, Wilhelm Filderman a propus un amendament la lege în memorandumul înaintat ministrului justiţiei în 1929, iar în 1931 deputatul evreu din Basarabia Samuel Rosenberg a depus o propunere de lege în acest sens.[434] Alături de aceste moţiuni, mai ales în anii 1920, evreii au lansat o campanie de

429 *Új Kelet* 1 mai 1924. 98.
430 ACSIER, fond 6, dosar 308, f. 29.
431 *Új Kelet* 24 septembrie 1925. 220, 25 septembrie. 221, 26 septembrie. 222 şi 28 septembrie. 223.
432 Iancu 2004: 16, Ghitta 2008: 93–103, Statutele organizaţiei „Acţiunea Românească" 1923: 16.
433 *Új Kelet* 24 septembrie 1925. 220.
434 Iancu 2000: 104.

presă şi au avut o intensă activitate de lobby, sperând să soluţioneze situaţia. La adunarea generală a Societăţii Naţiunilor din toamna anului 1924, de la Geneva, deputaţii români au fost nevoiţi să promită reprezentanţilor occidentali ai organizaţiilor evreieşti (American Jewish Joint Distribution Committee, Jewish Colonisation Association, Alliance Israélite Universelle) că guvernul român va înfiinţa o comisie pentru examinarea dosarelor de cetăţenie depuse de evrei.[435]

Au existat iniţiative legislative venite din partea populaţiei majoritare. De exemplu, propunerile lui Valer Pop din 1932, Ion Petrovici din 1933 şi Gheorghe Tătărăscu din 1936 au încercat să schimbe situaţia. Însă cu excepţia propunerii lui Petrovici, amendamentele propuse ar fi sporit severitatea condiţiilor, şi aşa destul de greu de îndeplinit.[436] Până la urmă, Legea Mârzescu privind dobândirea, respectiv pierderea cetăţeniei a rămas în vigoare până în 1938.

Schimbarea din 1938 a condus la manifestarea neîngrădită a antisemitismului oficial român şi la discriminare rasială. De la mijlocul anilor 1930, deplasarea spre dreapta a vieţii politice din România şi-a pus tot mai mult amprenta chiar şi asupra procesului de legiferare. Una dintre primele măsuri ale guvernării naţional-creştine Goga – Cuza, care a înlocuit guvernul liberal Tătărăscu, a fost adoptarea Decretului-lege pentru revizuirea cetăţeniei. Decretul-lege şi reglementările conexe anunţau perspectiva discriminatorie adoptată de Constituţia din 1938.

La sfârşitul lunii decembrie 1937, Partidul Naţional-Creştin, care obţinuse abia 9,1% din voturi la alegerile parlamentare, a fost însărcinat de regele Carol al II-lea cu formarea guvernului. Noul guvern condus de Octavian Goga (decembrie 1937 – februarie 1938) şi-a asumat deschis antisemitismul şi în scurt timp de la învestire a emis o serie de decrete antievreieşti. A interzis apariţia anumitor organe de presă evreieşti, a retras permisele de călătorie acordate anterior jurnaliştilor şi a încercat să „cureţe" presa română de colaboratorii minoritari.[437] Ministrul muncii, Gheorghe Cuza, a interzis angajarea servitoarelor creştine cu vârsta sub patruzeci de ani la familiile de evrei.

Indiscutabil, *Legea revizuirii cetăţeniei* promulgată pe 21 ianuarie 1938 a fost măsura cu consecinţele cele mai grave adoptată de guvernul Goga – Cuza. Elaborarea decretului-lege a fost justificată de afirmaţia conform căreia după război mai multe sute de mii de evrei refugiaţi sau imigraţi au primit cetăţenie fără temei legal. În timp ce Legea prevedea revizuirea din oficiu a cetăţeniei în cazul evreilor, pentru locuitorii creştini se impunea revizuirea numai în cazul în care includerea persoanei în registrul cetăţenilor nu a fost regulamentară.[438]

Decretul-lege opera cu trei categorii de persoane de etnie evreiască: prima categorie cuprindea evreii din teritoriile unite, adică Transilvania, Bucovina şi Basarabia, iar a doua şi a treia categorie includeau evreii din Vechiul Regat. Primăriile au avut sarcina de a întocmi în termen de treizeci de zile lista persoanelor a căror cetăţenie s-a dovedit a fi incontestabilă. Listele au fost întocmite în două exemplare: unul a fost afişat la primărie, celălalt a fost depus la judecătorie. Evreii din prima categorie erau obligaţi să procure în termen de treizeci de zile actele care

435 Iancu 2000: 103.
436 Iancu 2000: 107–108.
437 Iancu 2000: 257.
438 Nagy 1944: 81.

dovedeau dreptul la cetăţenie, însă regăţenii au avut la dispoziţie numai douăzeci de zile.[439] Trăsătura fundamentală a legii a fost faptul că dovedirea era obligaţia persoanelor a căror cetăţenie era pusă la îndoială şi nu a judecătoriilor. Altfel spus, persoanele în cauză erau obligate să-şi confirme eligibilitatea. Soluţionarea pozitivă a cazului însemna confirmarea cetăţeniei pentru persoanele respective. Persoanele cărora nu li s-a confirmat cetăţenia au primit statutul de *străin.*[440]

Procedura de certificare era greoaie şi a pus la încercare familiile afectate chiar şi din punct de vedere financiar. Procurarea actelor reclama efort şi bani, asta în cazul în care funcţionarii erau dispuşi să-i ajute pe solicitanţi. Persoanele care între timp s-au mutat într-un alt oraş sau sat au fost nevoite să se deplaseze la locul natal şi să solicite de la autorităţile locale documentele necesare. În foarte multe cazuri procurarea tuturor actelor era aproape imposibilă, pentru că în timpul războiului mondial arhivele multor comunităţi au fost distruse (de exemplu, în Ţinutul Secuiesc, odată cu pătrunderea armatei române în 1916), iar în multe comunităţi ultrareligioase nici nu s-au ţinut evidenţe. De exemplu, majoritatea persoanelor din comunitatea ultraortodoxă din Bucovina au avut numai căsătorie religioasă şi nu au ţinut să înregistreze căsătoria la Oficiul Stării Civile. În consecinţă, urmaşii lor au fost consideraţi copii nelegitimi.[441]

La Primăria Municipiului Cluj, pregătirile pentru punerea în aplicare a revizuirii cetăţeniei au început imediat după publicarea decretului-lege. Administraţia oraşului a întocmit lista celor vizaţi de decretul-lege selectând – cu ajutorul datelor suplimentare păstrate în arhiva primăriei – din registrele de cetăţenie existente persoanele despre care se presupunea că sunt evrei. În acest fel au „identificat" 1 200 de evrei dintre cei 38 000 de capi de familie din Cluj, ceea ce reprezenta 3,2% dintre capii familie (faţă de ponderea de 13% a evreilor din Cluj).[442] Desigur, instituţiile evreilor au considerat nerealist numărul avansat de primărie. După calculele lor, numărul familiilor de evrei din Cluj era mult mai mare. Diferenţele proveneau şi din faptul că mai mulţi evrei care trăiau în Cluj în 1938 au fost înregistraţi în registrele altor localităţi.[443] Alte date ale primăriei confirmă această afirmaţie. La sfârşitul lunii martie 1938, conducerea oraşului a întocmit lista evreilor care locuiau în Cluj, nu aveau indigenat la Cluj, însă au dovedit că sunt înregistraţi în evidenţele altor primării din România. Această listă cuprindea datele a 1 600 de capi de familie şi persoane singure.[444]

Bazându-se şi pe noile date, la sfârşitul lunii martie Biroul de cetăţenie al Primăriei a corectat datele din ianuarie şi a publicat noua variantă a registrului cetăţenilor din Cluj. Potrivit noii variante, 15 655 de izraeliţi trăiau în Cluj la începutul anului. Dintre aceştia, 10 100 de persoane au dobândit cetăţenia în Cluj, 4 800 de persoane în alte localităţi, restul au devenit cetăţeni prin natu-

439 Potrivit legii trebuiau procurate următoarele documente: certificat de naştere, act doveditor al indigenatului existent în 1 decembrie 1918 (în cazul Transilvaniei), document care confirmă efectuarea serviciului militar obligatoriu şi certificat care confirmă faptul că după război persoana respectivă nu a fost cetăţeanul unui stat străin. *Új Kelet* 17 februarie 1938. 38.

440 Ancel 2001: 80.

441 Ancel 2001: 81.

442 *Új Kelet* 30 ianuarie 1938. 23.

443 *Új Kelet* 30 ianuarie 1938. 23.

444 SJAN Cluj, fond 3, inventar 29, dosar 159/1938, f. 1–98.

ralizare.[445] Peste 700 de evrei au fost clasificaţi ca apatrizi, ori pentru că nu au întocmit dosarele la timp în 1924, ori pentru că li s-a refuzat cererea de cetăţenie după revizuirea din 1924.[446]

Termenul pentru depunerea actelor doveditoare varia de la o localitate la alta în funcţie de data în care se afişaseră listele cetăţenilor. În Cluj autorităţile au fixat termenul pe 9 aprilie 1938. Dat fiind că un număr mare de persoane nu au făcut nimic, urmând modelul general la nivel naţional, termenul a fost amânat de mai multe ori. Acest lucru a însemnat de fapt că fiecare persoană putea solicita o amânare (de douăzeci de zile) pentru depunerea actelor. În Cluj, prima prelungire – de douăzeci de zile – a expirat pe 30 aprilie 1938.[447]

Dintre cei 3 500 de capi de familie de etnie evreiască din Cluj care au fost incluşi în registrele de cetăţenie până la sfârşitul lui aprilie 1938, în jur de 800 nu au putut îndeplini obligaţiile legate de depunerea actelor. Majoritatea lor nici măcar nu au cerut amânare, pentru că nu aveau mijloacele materiale necesare pentru demararea procedurii. Familiile mai sărace nu au avut posibilitatea de a parcurge calea administraţiei, care necesita aproximativ 1 000–1 500 de lei.[448] Statisticile din 1939 ale Ministerului de Justiţie arată că pentru o cincime dintre capii de familie şi persoanele singure cărora li s-a respins cererea şi au pierdut cetăţenia, motivul avizului negativ a fost că nu au depus la timp actele doveditoare cerute de lege.[449] Evreii erau conştienţi de procedura revizuirii şi de eventualele consecinţe grave ale pierderii cetăţeniei. De aceea putem presupune că doar în foarte puţine cazuri de pierdere a cetăţeniei era vorba despre neglijenţă sau lipsă de interes din partea evreilor. Cercetările recente arată că greutăţile financiare erau doar una dintre cauzele nedepunerii actelor. În multe cazuri era vorba mai degrabă despre corupţia autorităţilor, respectiv despre lipsa unui sprijin juridic profesional.[450]

La început, procurarea documentelor era îngreunată şi de rezistenţa autorităţilor. Până când s-a publicat ordinul de aplicare a legii, Consiliul Local a emis documentele doveditoare doar persoanelor care înaintaseră deja autorităţilor cereri similare şi înainte de 1918.[451] În data de 4 martie 1938, Departamentul de administraţie publică al Ministerului de Interne a trimis o circulară primăriilor, în care interzicea emiterea certificatelor de indigenat locuitorilor care nu aveau documente care să confirme plata impozitelor locale.[452] De la începutul lunii aprilie, în urma unui ordin al Ministerului de Interne, autorităţile au retras obligaţia de a prezenta certificatele care confirmau plata impozitelor, care ar fi îngreunat procedura şi ar fi afectat mai grav evreii cu venit mai modest.[453]

Verificarea actelor depuse a fost demarată în prima parte a lunii mai 1938 la pretura plasei din Cluj. În unele cazuri soluţionarea a fost tărăgănată până în 1940. Au fost desemnaţi şase judecători pentru soluţionarea a 6 000–7 000 de

445 *Új Kelet* 31 martie 1938. 74, Vezi: SJAN Cluj, fond 3, inventar 29, dosar 159/1938, f. 1–102.
446 *Új Kelet* 31 martie 1938. 74.
447 *Új Kelet* 27 aprilie 1938. 93.
448 *Új Kelet* 27 aprilie 1938. 93.
449 *Monitorul Oficial al României* 24 noiembrie 1939. 273, p. 6874.
450 Butaru 2010: 285–287.
451 *Új Kelet* 1 februarie 1938. 24.
452 *Új Kelet* 11 martie 1938. 57.
453 *Új Kelet* 8 aprilie 1938. 81.

solicitări.[454] Însă chestiunea cetăţeniei nu a fost finalizată. De fapt s-a repetat cazul Legii Mârzescu din 1924: periodic au fost emise noi decrete prin care se ofereau noi termene pentru depunerea documentelor în cazul persoanelor care au fost omise din registrele de cetăţenie. La începutul lunii august 1939, în baza Decretului-lege privind modificarea şi completarea legii de revizuire a cetăţeniei din 1938, Primăria din Cluj a hotărât întocmirea unei liste cu persoanele care din diferite motive nu au fost incluse în registrele de cetăţenie.[455] Acest lucru a oferit nu numai evreilor, dar şi multor creştini o nouă şansă de a-şi clarifica statutul de cetăţean. Un decret ministerial din februarie 1940 a fixat un termen de opt zile pentru cei care voiau să se înscrie ulterior.[456] Însă persoanele eliminate din registrele de cetăţenie au devenit vulnerabile, fiind permanent supravegheate şi controlate de poliţie. Obligaţia de a se prezenta la poliţie era una dintre formele acestui control. La începutul lunii ianuarie 1940 Chestura de Poliţie din Cluj a acordat un termen de 48 de ore, termen în care evreii din Cluj şi din împrejurimi cărora li s-a retras cetăţenia trebuia să se prezinte la Chestură.[457]

Legea de revizuire a cetăţeniei a afectat nu numai statutul legal al evreilor, ci toate domeniile vieţii. Persoanele care şi-au pierdut cetăţenia nu au avut dreptul la permis de practicare a meseriei, permis de muncă, dreptul de a se înscrie în asociaţii profesionale şi li s-au retras şi diferitele ajutoare sociale. Viaţa lor a devenit incertă.[458] De exemplu, indemnizaţia de 300 de lei cuvenită soţiei lui Antal Stern din Cluj în calitate de văduvă de război şi primită din 1923 a fost retrasă în data de 1 aprilie 1938.[459] Nu s-a luat în considerare nici dacă persoana respectivă efectuase serviciul de muncă obligatorie (de la sfârşitul anului 1939 mai multe sute de bărbaţi din Cluj au fost convocaţi în tabere de muncă, printre ei aflându-se foarte mulţi evrei) sau dacă părinţii sau bunicii persoanei au servit în armata română între 1916 şi 1918.[460]

Comunităţile şi organizaţiile evreieşti (Uniunea Naţională a Evreilor din Transilvania, Uniunea Evreilor Români) au încercat să ajute membrii claselor sărace şi vulnerabile. Pe lângă anunţurile şi informaţiile publicate permanent în presă, comunităţile din Cluj aveau birouri de consiliere şi au înfiinţat un comitet comun de ajutorare, care încerca să-i sprijine financiar pe cei nevoiaşi. Au iniţiat o mişcare de întrajutorare prin care familiile mai înstărite din Cluj ajutau familiile mai sărace cu acoperirea costurilor legate de procurarea documentelor.[461]

Instituţiile evreieşti au continuat să protesteze la guvern prin mijloacele obişnuite. La sfârşitul lunii ianuarie 1938, Partidul Evreiesc şi Uniunea Evreilor Români au înaintat prim-ministrului Octavian Goga un memorandum comun cu privire la Decretul-lege pentru revizuirea cetăţeniei şi alte prejudicii la adresa evreilor.[462]

454 *Új Kelet* 12 mai 1938. 105.
455 SJAN Cluj, fond 1, cutia 34 733–44 972/1939, dosar 28 723/1939, f. 1.
456 *Új Kelet* 7 februarie 1940. 29.
457 *Új Kelet* 10 ianuarie 1940. 6.
458 Ancel 2001: 79.
459 SJAN Cluj, fond 1, cutia 12242–23152/1941, dosar 12246/1941, f. 1–3.
460 SJAN Cluj, fond 1, cutia 16873–25930/1940, dosar 16873/1940, f. 1–5 şi dosar 19443/1940, f. 1–2.
461 *Új Kelet* 13 mai 1938. 106.
462 *Új Kelet* 1 februarie 1938. 24.

Pe 11 februarie Tivadar Fischer şi în martie liderii evrei din Cluj şi-au exprimat protestul în memorandumuri similare.[463]

Căderea guvernului Goga – Cuza în 10 februarie 1938, la care au contribuit şi boicotul economic al locuitorilor evrei (după primele măsuri antisemite ale guvernului, din ce în ce mai mulţi evrei şi-au scos economiile din bănci sau şi-au retras capitalul de pe piaţă), şi prăbuşirea bursei de valori nu au adus nicio schimbare în problema revizuirii.[464] Guvernul condus de patriarhul Miron Cristea a continuat procesul de revizuire a cetăţeniei; mai mult, precum se vede şi din termenele procedurii prezentate mai sus, de fapt guvernul era administratorul principal al revizuirii. De fapt, guvernul antisemit al lui Octavian Goga nu a avut timp decât pentru crearea cadrului legal al revizuirii.[465]

În ciuda eforturilor de întrajutorare depuse de evrei, nu toţi cei care aveau necazuri puteau fi ajutaţi, şi în urma Legii de revizuire din 1938 mai multe sute de familii de evrei din Cluj şi-au pierdut cetăţenia. Până în momentul de faţă nu a ieşit la iveală evidenţa exactă a persoanelor afectate din Cluj, însă dispunem de câteva date parţiale. Între 14 mai şi 6 august 1938, 2 600 de evrei din Cluj şi din împrejurimi au fost şterşi de pe listele de cetăţenie la Pretura plasei din Cluj.[466] Luând în calcul atât capii de familie, cât şi persoanele singure, cifra reprezenta în jur de 800 de cazuri. Într-o scrisoare adresată Societăţii Naţiunilor, datată 1 septembrie 1938, Nahum Goldman menţionează 500 de solicitări refuzate.[467]

Potrivit statisticii din 24 noiembrie 1939 publicate în Monitorul Oficial, până în 15 septembrie 1939, la nivel naţional, din totalul de 203 423 de cazuri de revizuire, s-a retras cetăţenia română în 73 253 de cazuri (36,7%). Au fost aprobate 126 283 de solicitări (63,3%). În Transilvania, 38 793 (65,6%) de capi de familie şi persoane singure şi-au păstrat cetăţenia, însă 20 384 (34,4%) de persoane au pierdut-o. În judeţul Cluj, în mod similar cu procentele naţionale, din cele 5 641 de solicitări înaintate de capi de familie şi persoane singure, 63,7% (3 596 cazuri) au primit aviz pozitiv, iar 36,3% (2 045 de cazuri) au fost refuzate.[468] Legea i-a afectat mai ales pe săraci, care nu dispuneau de resursele necesare pentru parcurgerea procesului de certificare. Legea a încercat în mod deliberat să provoace emigrarea în masă a săracilor.

Decretul-lege pentru revizuirea cetăţeniei din 1938 a contrazis în toate privinţele obligaţiile asumate de România în Tratatul minorităţilor şi în Articolul 133 din Constituţia din 1923. Această contradicţie a fost „dizolvată" de noua Constituţie adoptată de Carol al II-lea pe 27 februarie 1938.

463 *Új Kelet* 17 februarie 1938. 38 şi 16 martie. 61.
464 Iancu 2000: 261–262, Ancel 2001: 93–98.
465 Butaru 2010: 273–275.
466 ANIC, Fond Ministerul Justiţiei. Direcţia Judiciară, dosar 114/1938, vol. III, f. 67–383.
467 Vezi documentul nr. 135, Iancu 2004: 351–353.
468 *Monitorul Oficial* 24 noiembrie 1939. 273, pp. 6865–6874, Iancu 2000: 263, Ancel 2001: 81.

6.2.2. Politica autorităţilor faţă de evrei

6.2.2.1. Statul şi actorii politici

Guvernele române şi partidele politice de dinainte de Primului Război Mondial au avut o atitudine diferită faţă de evrei. Partidul Naţional Liberal a avut o politică vădit antisemită din mai multe motive. Partidul Liberal promova dezvoltarea unei puternice clase de mijloc române, încercând – în perioada în care s-a aflat la guvernare – să adopte măsuri care să limiteze forţa economică a evreilor. Politica evreiască a guvernelor liberale în general a fost influenţată negativ de faptul că aveau nevoie de suportul deputaţilor moldoveni. Dat fiind că deputaţii moldoveni aveau o atitudine puternic antievreiască, retorica şi politica liberalilor au evoluat în această direcţie.

Polul conservator s-a dovedit a fi mai tolerant, atitudine care s-a datorat faptului că susţinătorii Partidului Conservator proveneau mai ales din clasa moşierilor mari şi mijlocii, care în multe cazuri îşi arendau pământurile evreilor.

Odată cu terminarea Primul Război Mondial, Partidul Conservator a dispărut de pe eşichierul politic, însă naţional-liberalii şi-au continuat politica antievreiască. În perioada interbelică organizaţia politică mai tolerantă a fost Partidul Naţional Ţărănesc, apărut ca urmare a fuziunii dintre Partidul Naţional Român din Transilvania şi Partidul Ţărănesc (1926).[469]

Atitudinea guvernelor şi a organizaţiilor politice moderate faţă de evrei a fost în permanenţă caracterizată de ambivalenţă şi suspiciune. În primii ani după naşterea României Mari, serviciul de siguranţă a statului, *Siguranţa*, a ţinut sub supraveghere neîntreruptă mişcările evreieşti din teritoriile anexate, adesea exagerând importanţa lor. Rapoartele Siguranţei reflectă imaginea stereotipică a evreului creionată de autorităţile române. De exemplu, un raport întocmit în primăvara anului 1920 a interpretat activitatea Uniunii Naţionale a Evreilor din Transilvania, dar şi activitatea evreilor afiliaţi maghiarilor ca expresie a dorinţei evreilor de a accede la dominaţie mondială.[470]

În general, actorii politici au considerat că evreii din Transilvania sunt o minoritate etnică distinctă, însă existau şi păreri contrare, în funcţie de contextul politic al epocii. În luna noiembrie a anului în care a fost publicată Constituţia din 1923, Gheorghe Tătărăscu, secretarul de stat al Partidului Liberal, a declarat presei cu ocazia unei vizite la Cluj că nici el, nici guvernul nu-i consideră pe evrei o minoritate, ci români cu drepturi depline.[471] Însă în perioada recensămintelor administraţia dorea să diminueze numărul maghiarilor transilvăneni în statistici. Soluţia cea mai simplă era separarea evreilor de maghiari şi definirea lor ca etnie separată.

La recensământul din 1920, prefectul judeţului Cluj prevedea sancţiuni pentru persoanele care declară date false. Apoi a afirmat că evreii constituie o minoritate

469 Pentru prezentarea detaliată a politicii privind evreii a partidelor române, vezi: Ursuţiu 2006: 267–354.
470 ACSIER, fond 2, dosar 186, f. 4–6 şi 21.
471 *Új Kelet* 14 noiembrie 1923. 215.

naţională, în consecinţă fiecare persoană de religie mozaică trebuie să se declare de naţionalitate evreiască, în caz contrar va putea fi acuzată de falsificarea datelor.[472]

Recensământul nu era organizat conform unei metodologii care să inspire încredere. Conform rezultatelor preliminare la nivelul oraşului Cluj, dintre cei 67 494 de locuitori, 38 330 erau maghiari, 10 725 români, 9 188 evrei, 3 640 germani şi 5 594 de altă naţionalitate. Având în vedere rezultatul problematic, la Cluj s-a hotărât efectuarea unui recensământ suplimentar, ca de altfel şi în alte localităţi din Transilvania. Recensământul suplimentar a produs o creştere a populaţiei oraşului de la 67 494 de locuitori la 83 542. În ceea ce priveşte structura etnică, numărul românilor a crescut cu aproape 18 000, în timp ce numărul germanilor a scăzut.[473] Creşterea numărului românilor s-a datorat pe de o parte includerii pe liste a unei armate de 8 132 de soldaţi staţionată în Cluj, iar pe de altă parte micşorării numărului de persoane incluse în grupul etnic german şi în categoria *Altele.*[474]

Mai devreme am menţionat că au existat presiuni de aceeaşi natură şi la recensământul din 1930 (vezi capitolul 4.1.). În februarie 1931, József Willer, deputatul Partidului Maghiar, a vorbit în Camera Deputaţilor despre abuzurile din Cluj: potrivit afirmaţiilor sale, în Cluj – dar şi în alte localităţi din Transilvania – unii locuitori au fost citaţi pentru diferite motive la Primărie, unde autorităţile au încercat să-i convingă să-şi schimbe declaraţia.[475] Persoanele hărţuite de autorităţi au depus plângere în mai multe rânduri din cauza prejudiciilor suferite. În birourile locale ale Partidului Maghiar au fost depuse nenumărate documente de acest gen. De exemplu, pe 7 februarie 1931, comitetul guvernamental de recensământ l-a citat pe funcţionarul privat Henrik Grün pentru că, deşi era de religie izraelită, se declarase de naţionalitate maghiară. „Subsemnatul, Henrik Grün, funcţionar privat, cu domiciliul în Cluj, str. Deák Ferenc nr. 46, am completat formularul de recensământ cu bună-credinţă şi conform legii, declarându-mă pe baza religiei evreu, pe baza naţionalităţii şi limbii materne maghiar, fapt pentru care comitetul guvernamental de recensământ m-a citat pe 7 februarie 1931 şi m-a calificat drept iredentist, acuzându-mă că, fiind evreu, m-am declarat maghiar şi fac politică [...]."[476] La sintetizarea datelor din 1930, cu puţine excepţii, fiecare persoană de religie mozaică a fost înregistrată ca evreu.

În general, partidele şi politicienii de extremă dreaptă recurgeau la un discurs al discriminării şi al excluderii şi considerau că evreii aparţin unui grup etnic distinct. La acestea s-a adăugat atitudinea xenofobă şi antisemită, care legitima de fapt ascensiunea elementului român. Până la oficializarea antisemitismului ca politică de stat, manifestările antievreieşti din partea autorităţilor erau codate sau moderate. În schimb, discursul instigator promovat de factori neguvernamentali era la ordinea zilei.

Manipularea studenţilor receptivi la discursul antievreiesc a fost profund influenţată de semnalele venite din zona extremei dreapta. În decembrie 1923, la Cluj,

472 Varga 2001: 33, Jakabffy – Páll 1939: 115–116.
473 Jakabffy 1922: 184.
474 Varga 2001: 33.
475 Mikó 1940: 100.
476 Declaraţia lui Henrik Grün depusă în biroul din Cluj al Partidului Maghiar este redată în întregime în: Seres 2011: 72.

chiar în perioada violenţelor regulate împotriva evreilor (mai ales la Universitate), Octavian Goga a ţinut o prelegere despre ideea naţională, ridicându-şi vocea împotriva acelor *străini* care nu participă la cultivarea pământului şi deţin presa.[477] În interviul dat revistei *Új Kelet* s-a declarat împotriva asimilării, spunând că evreii sunt „o rasă distinctă".[478]

Antisemitismul tot mai pronunţat al anilor 1930 era prezent şi în politica guvernului şi în legislaţie. În martie 1936, în urma unei ordonanţe de guvern, a fost sistată subvenţia de stat acordată cultului mozaic. A fost nevoie de intervenţiile repetate ale Consiliului Central al Evreilor pentru retragerea ordonanţei. Drept urmare, organizaţia a obţinut un suport financiar de 1 000 000 de lei pentru comunitatea evreiască, în locul sumei alocate şi retrase anterior, de altfel de 6 813 000 lei.[479] După accederea la putere a lui Octavian Goga în 1937, s-a accelerat procesul de limitare a drepturilor evreilor. În discursul de Anul Nou rostit la radio în data de 1 ianuarie 1938, primministrul a promis că va respecta drepturile cetăţeneşti ale minorităţilor, în măsura în care minorităţile servesc statul prin gândurile şi acţiunile lor.[480] Însă după doar câteva zile au fost publicate primele decrete şi legi discriminatorii. Acestea au servit trei scopuri: 1. românizarea, 2. îndepărtarea evreilor din domeniul intelectual, mai ales din presă, şi 3. privarea lor de drepturile cetăţeneşti.[481]

Imediat după instaurare, noul guvern a desfiinţat toate consiliile locale şi a îndepărtat din conducerea localităţilor magistraţii aparţinând minorităţilor. Reglementarea a afectat cel mai grav localităţile din Transilvania, respectiv minorităţile maghiară şi germană. În Cluj, acest lucru era valabil mai ales în privinţa maghiarilor, pentru că în acea perioadă oraşul nu mai avea magistraţi evrei.

În locul conducerii locale demise s-a instaurat un comitet „interimar", care exercita temporar sarcinile de administrare a oraşului. La numirea comitetului interimar din Cluj, prefectul judeţului, Nicolae Birăescu, a vorbit despre sosirea timpurilor noi şi a enunţat obiectivul principal al acestor vremuri noi, şi anume românizarea.[482]

În telegramele nr. 161 şi 162 din 9 iulie 1940, ministrul de interne Theodor Marinescu a cerut de la rezidenţii regali care conduceau ţinuturile să trimită în termen de 12 ore listele cu funcţionarii publici şi notarii de origine evreiască angajaţi în ţinuturile lor.[483] În continuare, potrivit ordinului telegrafic secret nr. 170 din 12 iulie 1940 transmis de Ministerul de Interne, funcţionarii publici evrei din toată România şi-au pierdut locul de muncă. Românizarea a însemnat de fapt concedierea angajaţilor evrei din instituţiile publice. Pretutindeni în ţară medicii, avocaţii, angajaţii fondului naţional de asigurări, notarii, funcţionarii, secretarii etc. de origine evreiască au fost trimişi acasă.[484] Acelaşi lucru s-a întâmplat şi la Cluj, unde în

477 *Új Kelet* 11 decembrie 1923. 238.
478 *Új Kelet* 11 decembrie 1923. 238.
479 Iancu 2000: 251.
480 Ancel 2001: 72.
481 Ancel 2001: 72.
482 *Buletinul Oficial al Municipiului Cluj* 1938. 2. 2.
483 SJAN Cluj, fond 135, dosar 9/1940, f. 79.
484 Pe teritoriul ţinutului Someş-Cluj, care cuprindea şi Clujul şi judeţul Cluj, 102 funcţionari publici şi notari şi-au pierdut locul de muncă, dintre care 6 din Cluj şi alte 9 persoane din judeţul Cluj. SJAN Cluj, fond 135, dosar 9/1940, f. 76–77 şi 102, Ancel 2001: 73, Iancu 2000: 257.

13 iulie au fost concediaţi funcţionarii publici evrei, iar în 1 august, angajaţii evrei ai Ministerului Finanţelor.[485] De altfel, în urma ordinului Ministerului de Interne au fost concediaţi şi funcţionarii creştini căsătoriţi cu partener evreu. Mai mult, au fost concediaţi şi evreii convertiţi la creştinism.[486] „Curăţarea" oficiilor publice de evrei a fost urmată de ocuparea posturilor vacante de către angajaţi români. Procesul s-a terminat la sfârşitul lunii august 1940.[487] Însă pe lângă faptul că nu a decurs fără dificultăţi,[488] înlocuirea angajaţilor concediaţi cu noi angajaţi români s-a dovedit a fi de scurtă durată, căci administraţia maghiară instalată în septembrie 1940 a demarat un proces de schimbare a aparatului de stat din Transilvania de Nord în acord cu spiritul dominaţiei maghiare.

După căderea guvernului Goga – Cuza din 10 februarie 1938 şi instaurarea dictaturii regale, România se putea aştepta la o relativă stabilitate politică chiar şi în ciuda noilor reglementări restrictive în privinţa drepturilor. Decretul-lege regal publicat în 11 februarie 1938 a proclamat stare de asediu şi cenzură pe tot teritoriul României. La trei zile după publicarea noii Constituţii, toate partidele şi organizaţiile politice au fost interzise, printre ele şi Partidul Evreiesc, înfiinţat în 1931.[489] Conducerea clujeană a Partidului, inactiv de la mijlocul anilor 1930, şi-a reluat activitatea în cadrul Uniunii Naţionale a Evreilor din Transilvania. Dramatismul situaţiei este bine ilustrat de faptul că rabinii şi liderii religioşi ai diferitelor comunităţi au fost nevoiţi să depună jurământ cu mâna pe Constituţia care a servit drept fundamentul măsurilor antievreieşti în perioada care a urmat. În judeţul Cluj, jurământul a fost depus pe 7 martie. Rabinii au trebuit să jure pe Constituţia ţării în prezenţa primarului localităţii respective, iar liderii comunităţilor, în prezenţa preşedintelui comunităţii de cult din localitate.[490]

Guvernul condus de patriarhul Miron Cristea a indus o serie de schimbări în conducerea prefecturilor şi a administraţiei locale. În fruntea judeţului Cluj a fost

485 Funcţionarii evrei demişi din Cluj: Ödön Sebestyén, directorul Departamentului de poduri al Oficiului de Inginerie, şi István Lakatos, conducătorul Departamentului de drumuri; Ödön Meise, inginerul uzinei de apă; Teréz Goldmark, arhivar, respectiv medicii veterinari Károly Ohler şi Ödön Hajdú. Clujenii concediaţi de la Ministerul de Finanţe: subcontrolorul de clasa a III-a Ernő Havas, şeful de impozite de clasa a II-a István Roth, stagiarul de clasa a III-a Lajos Jung, stagiarii de clasa I Erzsébet Darvasi şi Sámuel Ganz. Mai întâi, primarul Sebastian Bornemisa a trimis un raport conducerii ţinutului despre concedierea funcţionarilor evrei clujeni, apoi telegrama prefectului clujean Manole Enescu, datată 18 iulie 1940, a informat despre situaţia în judeţ. SJAN Cluj, fond 135, dosar 9/1940, f. 2, 12 şi 26. Pentru datele persoanelor concediate, vezi: SJAN Cluj, fond 135, dosar 9/1940, f. 76–77, *Új Kelet* 16 iulie 1940. 158 şi 27 iulie. 168.

486 Vezi telegrama nr. 5469 din 27 iulie 1940 a Ministerului de Interne adresată lui Coriolan Tătaru, rezidentul regal al ţinutului Someş-Cluj. SJAN Cluj, fond 135, dosar 9/1940, f. 1 şi 18.

487 SJAN Cluj, fond 135, dosar 9/1940, f. 32–34.

488 Pe 19 iulie 1940, Pretura Plasei Dej a depus o plângere la conducerea ţinutului, spunând că administraţia în 13 comune este îngreunată din cauza concedierii notarilor evrei şi nu există nimeni care să facă munca lor. SJAN Cluj, fond 135, dosar 9/1940, f. 92.

489 Ornea 1996: 312.

490 În Cluj, următoarele persoane au jurat pe noua Constituţie: şef-rabinii Akiba Glasner şi Mózes Weinberger, preşedintele comunităţii ortodoxe Gyula Weiss şi cel al comunităţii neologe József Fischer, secretarul Biroului Israelit Ortodox József Rosner, consilierul Biroului Israelit Ortodox Zsigmond Zeis şi notarul Biroului Israelit Ortodox Emil Glück. SJAN Cluj, fond 1, cutia 4554–19454/1938, dosar 8709/1938, f. 1, *Buletinul Oficial al Municipiului Cluj* 1938. 6. 5.

numit colonelul Manole Enescu, care în interviul dat după numire, a reiterat principiul general acceptat al egalităţii în drepturi.[491] În timp ce prefecţii erau dependenţi de puterea centrală, conducătorii ţinuturilor (rezidenţii regali) numiţi după restructurarea administrativă a ţării se bucurau de o autoritate semnificativ mai mare. Drept consecinţă, situaţia evreilor dintr-un anumit ţinut, interpretarea legilor şi a decretelor ţinea de bunăvoinţa rezidentului regal respectiv.[492]

În 15 decembrie 1938, regele a înfiinţat Frontul Renaşterii Naţionale ca o alternativă la organizaţiile politice interzise. Frontul a funcţionat până în iunie 1940, când s-a înfiinţat Partidul Naţiunii. Frontul Renaşterii Naţionale, organizat după modelul oferit de sistemul fascist, a primit în rândurile sale doar etnici români, însă a avut şi secţie maghiară (Magyar Népközösség) şi germană. Dat fiind faptul că Frontul, singura organizaţie din parlament, era închis evreilor, comunităţile evreieşti din România erau reprezentate în legislativul român doar de şef-rabinul Iacob Niemirower.

Reglementarea situaţiei legale a minorităţilor ţinea de competenţa Comisariatului General pentru Minorităţi, care funcţiona în baza Statutului minorităţilor (4 august 1938). Statutul a recunoscut minorităţilor (printre care şi evreilor) dreptul de a-şi folosi limba maternă în practicarea religiei, în educaţie, presă, în relaţiile personale şi de afacere, respectiv la întruniri.[493] Însă în comparaţie cu celelalte etnii, evreii din România erau divizaţi, nu au constituit o minoritate naţională independentă, ceea ce a îngreunat reprezentarea unitară a intereselor acestora.

Statutul evreiesc intrat în vigoare pe 8 august 1940 a pregătit transformarea completă a condiţiilor de viaţă ale evreilor, calificând populaţia izraelită a ţării ca cetăţeni de rangul doi. În spiritul legilor rasiste din 1935 de la Nürnberg, Statutul redactat de guvernul Ion Gigurtu a definit identitatea evreiască pe criterii rasiale. În consecinţă, definiţia era valabilă şi pentru cei care s-au convertit la creştinism. Definiţia dată rasei a fost influenţată în egală măsură atât de fascismul italian, cât şi de fascismul german.[494]

La intrarea în vigoare a Statutului evreiesc, în Ungaria vecină intraseră deja în vigoare prima şi a doua lege antievreiască, care opera cu definiţia evreilor pornind de la conceptul de rasă. Principiul *numerus clausus* introdus în universităţi şi şcoli secundare era fără îndoială precursorul legilor antievreieşti din Ungaria: „Ideea

491 *Új Kelet* 12 februarie 1938. 34.
492 Ancel 2001: 114.
493 Ancel 2001: 115.
494 Antisemitismul oficial românesc, deşi cuprindea o serie de elemente ale modelului german, a fost format în mod independent. El a stabilit cadrul legal pentru excluderea evreilor. Legile de la Nürnberg, adoptate în 15 septembrie 1935, şi Legea imperială pentru cetăţenie adoptată în anul următor au privat evreii germani de cetăţenia lor. Conform legilor de la Nürnberg, era considerat evreu fiecare persoană care a avut cel puţin trei bunici evrei sau doi bunici evrei şi partener de viaţă evreu sau care era de religie mozaică. Privarea de drepturi a evreilor din Ungaria şi din România a fost desăvârşit câţiva ani mai târziu. Definiţia rasială din România distingea între bărbaţi şi femei. Bărbaţii, indiferent dacă au trecut sau nu la creştinism, erau consideraţi evrei dacă cel puţin un părinte (tatăl) era de religie izraelită (chiar dacă nu-şi practica religia). În cazul femeilor definiţia era mai puţin riguroasă. Femeile, indiferent de religia părinţilor, care au avut soţ creştin sau au trecut la creştinism înainte de 22 iunie 1940 nu au fost considerate evreice. Friedländer 1998: 148–149, Ornea 1996: 389, Butaru 2010: 294–298.

potrivit căreia aşa-numita problema evreiască *trebuia soluţionată* prin mijloacele aparatului de stat a devenit predominantă în viaţa politică şi în legislaţia maghiară începând din anul 1920."[495] Prima lege antievreiască din Ungaria (Legea nr. XV din 1938) a limitat la 20% ponderea evreilor care puteau practica profesiile intelectuale şi profesiile liberale, procent diminuat la 6% de a doua lege antievreiască (Legea nr. IV din 1939).[496] Inspirându-se din modelul de la Nürnberg, această lege din urmă, la fel ca şi Statutul evreilor din România adoptat în 1940, definea evreii din perspectivă rasială.

6.2.2.2. Administraţia locală şi armata

Atitudinea organelor puterii locale faţă de naţionalităţi a fost determinată de politicile guvernamentale şi de cele de partid. Însă şi personalitatea şi mentalitatea conducătorilor locali cu putere decizională a jucat un rol foarte important în formarea acestei atitudini. Până în a doua jumătate a anilor '30 putem detecta măsuri oficiale evident antievreieşti sau antisemite doar în unele cazuri izolate. Putem vorbi mai degrabă despre efectele şi fenomenele indiscutabil negative, respectiv despre atitudinea generală răuvoitoare din perioada de tranziţie şi din perioada instaurării noii puteri.

Retrasarea graniţelor după 1918 a condus pretutindeni în Transilvania la românizarea administraţiei şi la concedierea sau pensionarea angajaţilor minoritari (jurăminte de credinţă, examene de limbă). În anii de după război, o mare parte a locuitorilor din satele vecine au început să migreze în oraş, atraşi de posibilităţile de muncă (oficii, instituţii române, industrie). Autorităţile au fost nevoite să găsească o soluţie pentru lipsa acută de locuinţe cauzată de suspendarea dezvoltării în timpul războiului, pentru migraţia masivă din împrejurimi şi pentru numărul mare de funcţionari şi soldaţi sosiţi din Vechiul Regat. Rechiziţionarea locuinţelor, ca soluţie la această problemă, a afectat în primul rând minoritatea maghiară şi evreiască, dată fiind structura etnică a populaţiei oraşului.

Una dintre primele măsuri ale puterii române instalate în Cluj a fost suplinirea cât mai rapidă a personalului administrativ maghiar. În septembrie 1919, Ministerul de Interne român a emis o hotărâre despre rechiziţionarea locuinţelor pentru a satisface nevoia locativă apărută în urma reorganizării instituţiilor publice şi a migraţiei noilor funcţionari publici. Comisarul responsabil de fondul locativ Ioan Boeriu, cu biroul în Cluj, şi prefectul de poliţie Danila Sabo, într-un decret emis pe 23 octombrie privind expulzarea străinilor a fixat un termen de cinci zile în care funcţionarii născuţi în afara teritoriului României Mari şi care nu au depus jurământ faţă de noul regim erau obligaţi să părăsească oraşul.[497] Pe 7 noiembrie s-a emis un alt decret în completarea celui menţionat. De această dată decretul ţintea avocaţii, care la rândul lor au avut la dispoziţie un termen de cinci zile să părăsească Clujul. Decretul se referea la avocaţii care nu au depus jurământ, s-au născut în afara teritoriilor anexate ori s-au mutat în oraş după 30 iunie 1914.[498]

495 Kovács 2005: 128.
496 Prepuk 1997: 156–157.
497 MOL, fond K610, dosar 80 – 1 – X. C, f. 12–14.
498 MOL, fond K610, dosar 80 – 1 – X. C, f. 12–14.

Funcţionarii statali din Ungaria, care urmăreau cu atenţie evenimentele din Transilvania, au întocmit mai multe rapoarte în care au prezentat evenimentele legate de rechiziţionări. Documentele, care în unele cazuri dau vina pe evrei pentru pierderile suferite de maghiari, dau dovadă uneori de atitudine antievreiască disimulată sau deschisă. Într-un raport nedatat despre activitatea comisarului Ioan Boeriu, întocmit probabil în luna iulie 1920, se spune că beneficiarii rechiziţionărilor sunt „galiţienii care evită cu iscusinţă evacuările, ridică preţurile şi se îmbogăţesc de pe urma războiului. De aceea locul maghiarilor a fost luat de galiţienii cu protecţie, cârciumarii vlahi de la ţară, notarii săteni vlahi îmbogăţiţi din jecmănirea poporului, preoţi, profesori, angajaţii şefilor de resort".[499]

La sfârşitul anului 1919 domnea un haos total în domeniul repartizării locuinţelor. Atribuţiile Biroului de Evacuare înfiinţat în octombrie 1919 şi ale Comisariatului de Locuinţe condus de Boeriu erau suprapuse şi intrau în conflict, iar instituţiile se acuzau reciproc. În timp ce Boeriu acuza Biroul de Evacuare că ar proteja proprietarii evrei, Biroul aflat sub controlul prefecturii de poliţie l-a suspectat pe Boeriu de comiterea unor ilegalităţi şi de corupţie.

Acuzaţiile la adresa lui Boeriu, care au stârnit aversiunea locuitorilor din Cluj, nu erau întru totul nefondate. Circula zvonul că ar aloca locuinţe fără nicio justificare şi că ar prefera evacuarea cetăţenilor evrei. Un raport al căpitanului de poliţie datat 11 decembrie 1919 menţionează cazul comerciantului evreu Vilmos Goldstein – ca un exemplu de corupţie –, care a fost privat nejustificat de locuinţa şi magazinul său. Se pare că biroul de locuinţe a dat imobilul comerciantului unui fost detectiv cu numele Anca, însă acesta l-a vândut pentru suma de 5 000 de coroane. La sfârşitul anului noul proprietar, Bogdan, a oferit spre vânzare magazinul şi locuinţa pentru suma de 30 000 de coroane.[500]

Din cauza cazurilor de corupţie şi a plângerilor privind activitatea Comisariatului de Locuinţe, la sfârşitul anului 1919 Ioan Boeriu şi-a depus cererea de demisie, referindu-se la faptul că nu mai poate suporta atacurile Biroului de Evacuare.[501] Probabil că nu i s-a acceptat demisia, pentru că la începutul anului următor era încă în funcţie la conducerea Comisariatului.[502]

În cererea de demisie Boeriu menţionase 16 familii de evrei din Cluj a căror evacuare a fost împiedicată de Biroul de Evacuare.[503] Erau câteva familii care au scăpat de evacuare pentru că aveau un rol important în viaţa economică sau socială a oraşului. Reacţionând la acuzaţiile lui Boeriu într-o scrisoarea adresată Consiliului Dirigent al Transilvaniei, prefectul poliţiei aflat la conducerea Biroului a menţionat mai multe cazuri concrete: nu s-a efectuat, de exemplu, evacuarea conducătorilor de origine evreiască ai celei mai mari instituţii financiare a oraşului, Banca Agricolă. La fel s-a procedat şi în cazul celor câtorva membri de origine evreiască ai redacţiei ziarului clujean de limbă maghiară *Világ* (Lumea).[504]

499 MOL, fond K610, dosar 15 – 1 – I. e, f. 192.
500 ANIC, Fond Consiliul Dirigent. SSGPJ, dosar 3/1920, f. 266.
501 ANIC, Fond Consiliul Dirigent. SSGPJ, dosar 3/1920, f. 267.
502 MOL, fond K610, dosar 15 – 1 – I. e, f. 44.
503 ANIC, Fond Consiliul Dirigent, SSGPJ, dosar 3/1920, f. 267.
504 ANIC, Fond Consiliul Dirigent, SSGPJ, dosar 3/1920, f. 261.

În ansamblu, probabil că numărul cetățenilor minoritari amenințați de rechiziție era mai mare decât numărul persoanelor cărora li s-a confiscat imobilul şi care au fost expulzate din oraş. Cele două liste întocmite de Biroul de Evacuare la mijlocul lunii decembrie 1919 şi la începutul anului 1920 pare să confirme afirmația. Prima listă include 222 de persoane din Cluj, care au fost scutite temporar sau definitiv de evacuare. Dintre acestea, 105–110 persoane erau evrei, majoritatea lor aparținând personalului administrativ şi religios al comunității ortodoxe, sau persoane angajate în profesii liberale (vezi capitolul 5.2.).[505]

În schimb multe familii evreieşti nu au fost atât de norocoase, şi la începutul anului 1920 au fost nevoite să părăsească orașul. A doua listă a Biroului cuprinde 56 de evrei evacuați forțat. Majoritatea lor trăiau din comerț şi meşteşugărit.[506]

În cursul anilor '20, rechizițiile erau o problemă permanentă. Când, în 1919, Oficiul Palestina din Transilvania a cerut de la conducerea orașului un spațiu pentru un birou, a primit următorul refuz cu caracter antisemit: „În orașul Cluj mizeria de locuințe e aşa de mare, încât nici oficianților români nu se poate îndestul elibera locuință. Ovreii pot aşeza cancelaria lor privată şi la un milionar de război. Cererea e, deci, fără obiect."[507] La începutul anului 1923, Partidul Maghiar a catalogat drept o activitate soldată cu succes faptul că a obținut în condițiile date un spațiu potrivit pentru biroul partidului.[508]

Faptul că, în noiembrie 1920, în locuința rabinului ortodox Mózes Glasner a fost mutată o dansatoare este un exemplu grăitor al cinismul exersat de Biroul de Evacuări.[509] Din data de 17 a lunii respective, Biroul a încetat să existe în aceeaşi formă. Şi-a continuat activitatea pe baza noii legi a locuinței.[510]

Rabinii au fost afectați negativ de hotărârea centrului de recrutare din Cluj, care îi obliga pe liderii religioşi care doreau să fie scutiți de recrutare să prezinte certificatul de rabin în traducere română şi actul care dovedea că practică profesia.[511]

S-a schimbat limba administrației. Dacă la început autoritățile clujene au tratat chestiunea relativ permisiv, de la începutul anului 1922, referindu-se la un decret din 1920, au fost refuzate documentele scrise în maghiară prezentate de evrei. Potrivit decretului, cererile puteau fi înaintate ori în limba oficială a țării, ori în limba minorității respective. Acest lucru a însemnat că evreii puteau depune cereri autorităților doar în limba română sau în cea „evreiască".[512]

Alegerile locale sau parlamentare erau frecvent însoțite de incidente cu caracter antisemit mai mult sau mai puțin pronunțat sau de abuzuri ale oficialităților. De exemplu, în 1925 autoritățile au omis să treacă în lista alegătorilor din Cluj 329 de minoritari a căror cetățenie a fost contestată şi ale căror dosare nu fuseseră so-

505 ANIC, Fond Consiliul Dirigent, SSGPJ, dosar 3/1920, f. 269–271.
506 ANIC, Fond Ministerul Justiției. Direcția Judiciară, dosar 168/1920, f. 3–5.
507 SJAN Cluj, fond 1, dosar 3571/1919, f. 1.
508 György 2003: 15.
509 *Új Kelet* 11 decembrie 1920. 122.
510 *Új Kelet* 17 decembrie 1920. 127.
511 *Új Kelet* 17 februarie 1921. 35.
512 Textul decretului a folosit sintagma „limbă evreiască"; astfel erau acceptate atât cererile în limba ebraică, cât şi cele în limba idiş. *Új Kelet* 3 martie 1922. 49.

luţionate.[513] Înainte de alegerile parlamentare din 1926, prefectura poliţiei din Cluj a închis prin hotărâre spaţiile tipografiilor ziarelor *Új Kelet* şi *Est* (Seara), motivând acţiunea prin considerente de igienă publică şi de siguranţă în prevenirea incendiilor.[514] Mai multe ziare de limba maghiară şi în română au publicat articole de protest împotriva acestor acţiuni de reducere la tăcere a revistelor.[515] Alegerile din 1930 au fost din nou însoţite la Cluj de manifestări antisemite. La aceste alegeri, patru candidaţi de etnie evreiască au intrat în Consiliul Local.[516]

Viaţa comunităţii evreieşti fusese profund schimbată de legislaţia guvernului Goga – Cuza, apoi de cea a dictaturii regale. Funcţionarea organizaţiilor evreieşti a fost îngreunată, unele dintre ele au fost chiar interzise. În 14 martie 1938, Comandamentul corpului de armată VI din Cluj, referindu-se la starea de asediu, a calificat organizaţiile Haluţ ca fiind unităţi cu activitate dăunătoare securităţii statului şi a interzis funcţionarea lor.[517]

6.2.3. Excludere economică şi *numerus clausus*

6.2.3.1. Situaţia avocaţilor

Solicitarea principală a extremei dreapta era îndepărtarea persoanelor de altă naţionalitate decât cea română din profesiile intelectuale şi liberale, precum şi din viaţa economică. Argumentele lor reciclau anumite clişee răspândite în imaginarul public: în Vechiul Regat evreii, în Transilvania maghiarii şi evreii controlează toate domeniile vieţii economice; în fabricile, firmele aflate în proprietate străină se favorizează angajarea persoanelor din rândul minorităţilor; profesiile liberale, intelectuale, avocatura şi medicina sunt saturate de minorităţi, introducerea principiului *numerus clausus* este soluţia problemei etc.

Mişcarea *numerus clausus*, una dintre măsurile cu consecinţele cele mai grave privind elita intelectuală evreiască, i-a afectat pe cei care lucrau în domeniul juridic. Pe 29 ianuarie 1935 Pamfil Şeicaru, redactorul-şef al cotidianului *Curentul*, a vorbit într-un discurs parlamentar despre numărul mult prea crescut al *elementelor neromâne* în sindicate şi camere. În vederea soluţionării situaţiei, a propus introducerea principiului de proporţionalitate naţională. Discursul lui Şeicaru reflecta atmosfera generală din ţară şi preconiza intensificarea măsurilor discriminatorii.[518]

Combatantul principal al mişcării *numerus clausus* a devenit Alexandru Vaida-Voevod, care părăsise Partidul Creştin-Ţărănesc. În februarie 1935, încă membru

513 Lista alegătorilor cuprindea 18 943 de alegători, dintre care 8 023 erau români, 7 400 maghiari, 2 849 evrei şi 626 germani. *Új Kelet* 21 octombrie 1925. 240.
514 *Új Kelet* 16 februarie 1926. 38.
515 *Új Kelet* 22 februarie 1926. 39.
516 *Új Kelet* 15 martie 1930. 62.
517 Datorită demersurilor lui Tivadar Fischer, ministrul de interne Armand Călinescu a promis la începutul lunii aprilie că va permite din nou funcţionarea organizaţiilor, cu condiţia ca acestea să-şi continue activitatea sub o altă denumire (Hachsarat Olim) şi să se supună unui anumit control din partea autorităţilor. *Új Kelet* 15 martie 1938. 60 şi 6 aprilie. 79.
518 Iancu 2000: 243.

de partid, Vaida a cerut să fie admis în programul *numerus clausus* al partidului, numit de el *numerus valachicus.* Şi-a prezentat ideile în prelegeri publice în marile centre ale ţării; la Cluj a rostit un discurs în data de 24 februarie.[519]

Urmând modelul din Bucureşti (la iniţiativa lui Istrate Micescu s-a înfiinţat la Bucureşti *Asociaţia naţională a avocaţilor creştini*), s-a lansat o mişcare şi în rândul avocaţilor clujeni în vederea introducerii principiului *numerus clausus.* În a doua parte a lunii februarie 1935 s-a format un comitet executiv care a hotărât ca în viitor avocaţii români să nu angajeze avocaţi stagiari şi personal provenind din rândul minorităţilor.[520] La adunarea extraordinară a Baroului de Avocaţi convocată pe 23 februarie cu scopul de a dezbate această chestiune (la care, de altfel, au participat treizeci de avocaţi, în majoritate români), decanul Alexandru Dragomir a optat în favoarea mişcării *numerus clausus*, însă din cauza numărului mic al participanţilor nu s-a luat nicio decizie.[521]

La Conferinţa barourilor de avocaţi din Transilvania, organizată câteva luni mai târziu, pe 1 iunie 1935, la Cluj, tema principală a fost supraîncărcarea domeniului, situaţia financiară a avocaţilor şi problema pensionării. Avocatul clujean Iosif Tăpălaga a schiţat mai multe soluţii alternative. Alături de adoptarea principiului *numerus clausus,* sau chiar *numerus nullus* pe o perioadă de 10–15 ani în barourile de avocatură, el a propus prelungirea anilor de studii universitare, restructurarea educaţiei în domeniul dreptului (două linii de educaţie: o secţie de drept şi una administrativă) şi reducerea numărului de studenţi.[522] La propunerea decanului Alexandru Dragomir, conferinţa a respins iniţiativa lui Tăpălaga privind introducerea *numerus clausus.*[523]

Solicitarea de a exclude avocaţii minoritari a devenit generală din anul 1935. Chestiunea *numerus clausus* a fost o temă dezbătută în mod repetat la congresele avocaţilor, astfel şi la sfârşitul anului 1935, când mai mulţi avocaţi au solicitat românizarea barourilor şi îndepărtarea colegilor evrei.[524] Unele barouri de avocatură din Regat au luat măsuri concrete în vederea proporţionalizării şi au exclus mai mulţi membri evrei. În anul 1937 situaţia a devenit atât de încordată, încât Congresul naţional organizat în mai a formulat o hotărâre privind excluderea avocaţilor evrei valabilă pentru toate barourile din ţară.[525]

După ce pe 21 ianuarie 1938 guvernul Goga – Cuza a promulgat Decretul-lege pentru revizuire a cetăţeniei, Baroul din Ilfov şi alte câteva barouri au suspendat activitatea tuturor membrilor evrei, sub pretextul că nu-şi pot exersa profesia până când nu-şi confirmă cetăţenia. În general barourile din Transilvania nu au aplicat această metodă radicală, însă tocmai Clujul a fost o excepţie. Baroul de avocaţi din Cluj, prevalându-se de Legea pentru revizuirea cetăţeniei, a refuzat definitivarea licenţei pentru candidaţii evrei şi admiterea noilor candidaţi. (De altfel, ordinul de

519 Iancu 2000: 244.
520 *Új Kelet* 21 februarie 1935. 42.
521 *Új Kelet* 24 februarie 1935. 45.
522 Situaţia materială şi morală a advocaţilor 1935: 11–18.
523 Situaţia materială şi morală a advocaţilor 1935: 11–18, 21.
524 Ancel 2001: 57.
525 Iancu 2001: 249, Nagy 1944: 165.

aplicare a Legii pentru revizuire stipula că persoana aflată sub incidența legii nu poate suferi nicio limitare a drepturilor până la soluționarea cazului.)[526]

În martie 1938 conducerea radical transformată a Uniunii Avocaților din România a emis o hotărâre care reflecta spiritul ordinului de aplicare a Legii. Puterea decizională a revenit mai ales persoanelor cunoscute pentru atitudinea lor antievreiască. Conducerea a stipulat că, având în vedere ordinul de aplicare, avocații evrei nu pot fi excluşi în grup din barourile de avocatură, ci numai individual. S-a formulat o hotărâre privind introducerea examenului de limbă pentru avocații minoritari şi excluderea din registrul avocaților a persoanelor care nu vorbeau limba română la un nivel satisfăcător. S-au luat hotărâri şi privind verificarea admiterii în barou şi s-a decis pedepsirea iregularităților prin excludere.[527] Într-o hotărâre ulterioară, Uniunea Avocaților a revocat obligația generală de a susține examen de limbă. Doar avocații împotriva cărora s-a depus o plângere concretă din partea unui avocat sau membru al baroului erau obligați să susțină examenul de limbă.[528]

Mişcarea *numerus clausus* a îndepărtat treptat minoritarii din conducerea barourilor. În primăvara anului 1938, din cele douăsprezece persoane aflate la conducerea baroului, nouă persoane erau de naționalitate română, două de naționalitate maghiară şi una de naționalitate evreiască.[529] Alegerile din aprilie au eliminat minoritarii din conducerea baroului, aceasta devenind un for compus exclusiv din avocați români.[530] În 1938, Baroul de Avocați din Cluj era format din 360 de avocați (190 români, 170 din rândul minorităților) şi 200 avocați stagiari înregistrați.[531]

6.2.3.2. Actori economici, comercianți şi angajați

Legislația, care până în anii 1920 a limitat indirect activitatea economică a populației evreieşti şi de alte naționalități, a devenit o realitate amenințătoare în deceniul următor. În Cluj, până la apariția reglementărilor legale, antisemitismul economic luase forme drastice numai în câteva cazuri. Manifestările antievreieşti ale studenților, distrugerea vitrinelor magazinelor şi restaurantelor aflate în proprietate evreiască au influențat indirect şi comerțul. La Adunarea Generală a Camerei de Comerț din Cluj din primăvara anului 1923, comerciantul Miksa Somogyi a explicat scăderea veniturilor unităților comerciale prin înmulțirea atrocităților antisemite.[532] Pe lângă violența fizică, încă de la începutul anilor 1920 au apărut organizații care şi-au fixat obiectivul de a limita pozițiile economice şi culturale ale evreilor. Mai multe puncte din Capitolul I al Statutului din 1923 al or-

526 *Új Kelet* 25 martie 1938. 69.
527 *Új Kelet* 25 martie 1938. 69.
528 *Új Kelet* 12 aprilie 1938. 84.
529 În anii 1920, procentul avocaților evrei în conducerea barourilor de avocați era similar cu procentul avocaților evrei în rândul societății avocaților în general. În 1922, din cei 17 membri cu drept de vot, incluzând membrii supleanți, 5 erau evrei, ceea ce însemna o pondere de 29,4%. *Ellenzék* 1 octombrie 1922. 221, *Új Kelet* 29 martie 1938. 72.
530 *Új Kelet* 5 aprilie 1938. 78.
531 Buzea 1939: 140.
532 *Új Kelet* 29 martie 1923. 34.

ganizaţiei Acţiunea Românească declarau deschis că scopul organizaţiei era lupta prin orice mijloace împotriva „activităţii dăunătoare" a evreilor.[533] După cum am văzut deja, scopul declarat s-a materializat prin excluderea unor evrei din registrele de cetăţenie.

După asasinarea prim-ministrului liberal Ion G. Duca (29 decembrie 1933), funcţia de prim-ministru a fost deţinută de Constantin Angelescu timp de câteva zile, urmând ca Gheorghe Tătărăscu să formeze noul guvern în ianuarie 1934. Odată cu numirea lui Tătărăscu începea un capitol nou în politica minoritară a statului român, caracterizat mai ales de măsuri restrictive. O astfel de măsură era, de exemplu, legea privind *reglementarea angajării personalului român*, publicată pe 24 iulie 1934, care a fixat procentul persoanelor din rândul minorităţilor care puteau fi angajate de întreprinderi (vezi capitolul 5.2.2.1.).

Mişcarea *numerus clausus* a lui Alexandru Vaida-Voevod a fost îndreptată atât împotriva celor care practicau profesii liberale, cât şi împotriva actorilor economici. Într-un discurs de instigare ţinut la Cluj pe 24 februarie 1935, fostul prim-ministru a vorbit despre minorităţile asupritoare şi românii asupriţi.[534] În interviul acordat cotidianului *Új Kelet*, a declarat că evreii au îndepărtat populaţia română din economie şi industrie şi au monopolizat presa şi editurile, suprimând astfel viaţa publică românească. A mai declarat că sursa antipatiei faţă de evrei se află în perioada Monarhiei austro-ungare, în perioada de după procesul Memorandumului, când s-a confruntat în permanenţă „de presa liberală şi opoziţia politicienilor liberali", care era formată majoritar din evrei susţinători ai punctului de vedere maghiar.[535]

Mişcarea antievreiască s-a manifestat la Cluj sub forma unei încercări de boicot. În 24 aprilie 1935, în Piaţa Mihai Viteazul a apărut un camion încărcat cu afişe care îndemnau oamenii la boicotarea comercianţilor evrei. Tinerii care au coborât din camion au încercat să forţeze cumpărătorii să nu intre în magazinele evreieşti şi au solicitat comercianţilor evrei să-şi închidă magazinele. Participanţii la acţiune au fost arestaţi, însă după întocmirea proceselor-verbale au fost eliberaţi.[536] O serie de asociaţii şi organizaţii au început să activeze pentru eliminarea concurenţei economice reprezentate de actorii economici evrei. Negustorii şi meşteşugarii români au înfiinţat o organizaţie în octombrie 1938 (Asociaţia Micilor Comercianţi şi Industriaşi de Piaţă) cu scopul declarat de a româniza pieţele.[537]

Legea revizuirii cetăţeniei din 1938 a oferit nenumărate pretexte pentru introducerea unor sancţiuni împotriva comercianţilor şi a întreprinzătorilor evrei. Ca urmare a ordinului preşedintelui interimar al Camerei de Comerţ şi Industrie din Cluj, Ion Munteanu, toţi alegătorii evrei au fost excluşi din registrul Camerei. Măsura a fost motivată prin existenţa Legii pentru revizuirea cetăţeniei. În acelaşi timp a fost iniţiată verificarea înregistrării firmelor evreieşti la Cameră.[538] S-a retras autorizaţia de funcţionare a firmelor cu proprietari evrei care-şi pierduseră

533 Statutele organizaţiei „Acţiunea Românească" 1923: 6–8.
534 *Új Kelet* 26 februarie 1935. 46.
535 *Új Kelet* 2 martie 1935. 50.
536 *Új Kelet* 26 aprilie 1935. 93.
537 SJAN Cluj, fond 1, cutia 3913–9491/1939, dosar 4368/1939, f. 1.
538 *Új Kelet* 4 februarie 1938. 27.

cetăţenia, iar cei care au reuşit s-o păstreze erau obligaţi să se prezinte cu decizia respectivă la Camera de Comerţ.[539]

Micii meşteşugari şi muncitorii au fost categoriile cele mai afectate de revizuire. Li s-a retras autorizaţia de practicare a meseriei. Alţii şi-au pierdut locul de muncă drept urmare a noii legi a muncii care condiţiona ocuparea unui loc de muncă de statutul de cetăţean român.[540] Prin urmare, începând cu anul 1938, o foarte mică parte dintre muncitorii evrei şi-au găsit loc de muncă potrivit profesiei lor. Practic toate locurile de muncă au devenit inaccesibile evreilor.

6.3. Studenţii

6.3.1. Agitaţiile din anii 1922–1927

Mişcarea studenţilor legată de introducerea principiului *numerus clausus* a reprezentat o manifestare particulară a antisemitismului românesc din perioada interbelică. Studenţii au inclus cererea de introducere a principiului *numerus clausus* în rândul altor solicitări privind educaţia şi problemele sociale, conferind mişcării un caracter mai general. Ideea limitării numărului de studenţi evrei apăruse mult mai devreme, în 1919, nu numai la studenţii români, dar şi în rândul profesorilor. În noiembrie 1919, Iuliu Moldovan, profesor la Facultatea de Medicină, a propus reducerea numărului de studenţi evrei admişi la Medicină, spunând că în Transilvania profesia de medic este monopolizată de evrei.[541]

O serie de cauze sociale au stat la baza agresiunii fizice împotriva studenţilor evrei, a eforturilor vizând excluderea lor şi a bătăilor stradale. Cauzele variau în funcţie de regiune. În cazul Clujului, mişcările studenţeşti au scos la iveală tensiunile sociale cauzate de schimbările survenite în structura etnică a urbei, de competiţia tot mai acerbă pentru obţinerea unor poziţii şi resurse.

Studenţii români ştiau că după absolvire vor avea dificultăţi în găsirea unui loc de muncă. Au încercat să explice situaţia prin faptul că ori maghiarii, ori evreii ocupă locurile de muncă. Extrema dreaptă în plină ascensiune, mişcarea legionară (Garda de Fier) s-a folosit de această inegalitate şi concurenţă economică şi socială pentru a-şi consolida poziţia în oraşele universitare.[542]

Mişcarea antisemită a studenţilor a fost declanşată în 1922 şi, la fel ca în statele vecine, a continuat pe tot parcursul perioadei interbelice, cu pauze mai scurte sau mai lungi. Incidente ocazionale au avut loc şi mai devreme, însă frecvenţa acestora a rămas cu mult în urma celor ulterioare.

Prima atrocitate mai semnificativă împotriva populaţiei evreieşti din Cluj a avut loc la începutul anului 1920, când studenţii români au spart vitrinele ma-

539 *Új Kelet* 28 iulie 1940. 169.
540 Ancel 2001: 114.
541 Nastasă 2011: 90.
542 Nastasă 1996: 346, Mendelsohn 1983: 186–188.

gazinelor şi au atacat evreii pe stradă.[543] Se instalase o atmosferă tensionată şi în interiorul Universităţii, unde studenţii români au primit cu ostilitate solicitările organizaţiei studenţilor evrei *Ezrah* (privind înfiinţarea unui colegiu evreiesc).[544] Lumea se temea de eventualele ciocniri între studenţii români care protestau împotriva admiterii evreilor şi colegii lor izraeliţi.[545]

După un an s-a înfiinţat la Cluj o grupare fascistă sub conducerea Elenei Bacaloglu, una dintre primele de acest gen în România.[546] Tot în 1921, în ziua de Yom Kippur, pe străzile oraşului au apărut fluturaşi cu texte antisemite în trei limbi (română, maghiară, germană), iar în martie 1922 a apărut în clinicile universitare şi în împrejurimea Institutului de Anatomie un manifest care cerea introducerea imediată a *numerus clausus.*[547] Asociaţia Studenţilor de la Medicină i-a condamnat într-o şedinţă de protest pe cei care au distribuit manifestul.[548]

În timpul ceremoniei de încoronare a regelui Ferdinand şi a reginei Maria de la Alba Iulia, în octombrie 1922, au avut loc incidente antisemite la Iaşi, fenomen care s-a răspândit treptat şi în alte oraşe din Moldova şi Transilvania.[549] Mişcarea *numerus clausus* a studenţilor transilvăneni îşi are rădăcinile atât în influenţele venite dinspre Iaşi şi Bucureşti, cât şi în exemplul oferit de Legea *numerus clausus* adoptată în Ungaria în 1920.[550] Însă din documentele Universităţii reiese că limitarea numărului studenţilor evrei şi al altor minorităţi a fost practicată mai devreme, în 1919.

Nemulţumirea studenţilor români din Cluj a izbucnit cu o înverşunare nemaivăzută până atunci. În noiembrie 1922 studenţii români ai Facultăţii de Medicină din Cluj au protestat pentru introducerea principiului *numerus clausus*, cerându-le colegilor lor evrei să asigure cadavre evreieşti pentru necropsie. Nu i-au lăsat să participe la cursuri, iar mai mulţi studenţi au fost bătuţi.[551] Incidentele s-au

543 Lőwy 2005: 104.
544 Ezrah – Asociaţia Studenţilor Evrei.
545 ACSIER, fond 2, dosar 186, f. 5.
546 Lőwy 2005: 104.
547 *Új Kelet* 16 martie 1922. 60.
548 „Când noi am preluat universitatea din Cluj, am preluat-o fără *numerus clausus*, şi nu vrem nici acum *numerus clausus.* Oricine vrea *numerus clausus* să plece la Budapesta, căci munca este tot ce ne trebuie." *Új Kelet* 21 martie 1922. 64.
549 Iancu 2000: 177–178.
550 Legislativul maghiar a votat Legea nr. XXV din 1920, cunoscută sub denumirea de Legea *numerus clausus*, în data de 21 septembrie 1920. Legea reglementa numărul maxim de studenţi admişi în universităţi şi şcoli superioare. Criteriile de admitere definite pornind de la proporţiile naţionale au vizat limitarea numărului studenţilor evrei. Legea a fost modificată în 1928, şi în locul criteriilor rasiale s-a luat în considerare ocupaţia părinţilor. Gyurgyák 2001: 117–121, Kovács 2005: 130, Pálfy 2004: 159.
551 În perioada interbelică, folosirea cadavrelor persoanelor de etnie evreiască în scopuri educaţionale a constituit permanent o temă potenţial conflictuală. În decembrie 1919, Siguranţa din Cluj a trimis un raport către Victor Deleu, şeful resortului de interne al Consiliului Dirigent de la Sibiu, în care se spunea că la Facultatea de Medicină a Universităţii din Cluj studenţii evrei au împiedicat necropsia cadavrului unui eveu. În urma incidentului a fost declanşată o intensă mişcare antievreiască în rândul studenţilor creştini, mai ales români. Tot în urma acestui incident s-au consolidat opiniile potrivit cărora studenţii evrei vorbesc ostentativ limba maghiară, nu vor să vorbească limba română, şi duc o propagandă antiromânească. Livezeanu 1998: 317, Nastasă 2011: 161 şi 205–208.

răspândit pe tot teritoriul oraşului; s-au spart ferestrele caselor şi ale magazinelor evreieşti, iar străzile răsunau de sloganuri antisemite.

În 28 noiembrie, în a treia zi a ciocnirilor, numărul studenţilor care făceau ravagii a crescut la aproximativ o mie. Ei au atacat şi distrus cantina studenţească evreiască, birourile Uniunii Evreilor, respectiv redacţia şi tipografia ziarului *Új Kelet*.[552] Redacţia şi tipografia ziarului *Új Kelet* au suferit pagube atât de mari, încât publicaţia nu a apărut timp de mai multe luni.[553] Au fost distruse manuscrisele păstrate în redacţie, respectiv colecţia numerelor anterioare ale cotidianului. În vederea reconstruirii tipografiei, instituţiile evreilor din Transilvania au înfiinţat un fond de restaurare, iar Uniunea Naţională a Evreilor a solicitat sprijin financiar de la populaţia evreiască.[554] Incidentele din Cluj s-au răspândit la Universităţile din Bucureşti, Iaşi şi Cernăuţi, sprijinite fiind de Asociaţia Studenţilor Creştini, înfiinţată în mai 1922. Acţiunile Asociaţiei Studenţilor au fost susţinute de mulţi funcţionari publici, ofiţeri şi, nu în ultimul rând, de profesori universitari.[555]

La congresul studenţilor organizat în acelaşi an, pe 10 decembrie, în Bucureşti au participat şi delegaţii din Cluj. Solicitarea principală a studenţilor a fost introducerea în universităţi a metodei *numerus clausus*. Marşurile ulterioare organizate în centrele universitare în amintirea manifestării din 1922 din Bucureşti au avut invariabil acelaşi final: vandalizarea.[556]

Reacţionând cu întârziere, autorităţile au încercat să prevină alte proteste ale studenţilor prin închiderea universităţilor, însă această măsură nu s-a dovedit a fi o metodă eficientă nici de această dată, nici în nenumăratele cazuri ulterioare. Mai mulţi senatori şi deputaţi au formulat în parlament critici severe la adresa guvernului şi a autorităţilor în legătură cu tulburările antisemite din 1922 şi din anul următor.[557]

Între decembrie 1922 şi mai 1923, Senatul Universităţii clujene a fost nevoit în repetate rânduri să opteze pentru suspendarea activităţii unei facultăţi sau a întregii universităţi; pe lângă aceasta, a interzis organizarea fără autorizaţie a întrunirilor studenţeşti.

Pe 5 decembrie 1922, studenţii Facultăţii de Medicină au împiedicat participarea colegilor evrei la cursuri. La şedinţa Senatului universitar ţinută în aceeaşi zi, activitatea Facultăţii de Medicină a fost suspendată pe o perioadă nedeterminată.[558] Conducerea Universităţii, satisfăcând solicitările studenţilor, a emis un comunicat prin care a aprobat *numerus clausus*, metoda ce trebuia introdusă în raport cu studenţii străini, construirea de noi cămine, destule cadavre pentru efectuarea disecţiilor şi modernizarea sălilor de disecţie.[559]

552 Redacţia publicaţiei *Új Kelet* a căzut victimă distrugerilor şi în anul 1924. Făptaşii erau un grup de 60–70 de tineri. *Új Kelet* 15 februarie 1924. 37.
553 Iancu 2000: 179, *Új Kelet* 11 septembrie 1923. 168.
554 *Neue Zeit – Új Kor* 23 decembrie 1922. 13.
555 Ancel 2001: 30.
556 Livezeanu 1998: 317–319.
557 Printre cei care au protestat în parlament se aflau Adolphe Stern, Virgil Madgearu, Beno Straucher şi József Sándor. ACSIER, fond 2, dosar 253, f. 4–6 şi dosar 254, f. 1–2, Ursuţiu 2011: 47–50.
558 SJAN Cluj, fond 315, dosar 393 (1922/23), f. 24–25.
559 SJAN Cluj, fond 315, dosar 393 (1922/23), f. 26–27.

Promisiunile făcute cu scopul calmării studenţilor nu s-au dovedit eficiente, iar programul de educaţie reluat în 11 decembrie 1922 a fost însoţit în continuare de incidente antisemite. Prin urmare, înainte de vacanţa de Crăciun, Universitatea a fost închisă, iar educaţia a fost reluată abia la sfârşitul lunii ianuarie a anului următor.[560]

În majoritatea cazurilor, studenţii care au comis contravenţiile au fost traşi la răspundere numai formal, fără ca faptele lor să fi avut consecinţe mai grave asupra progresului lor academic. În anumite cazuri, însă, Universitatea a aplicat pedepse mai severe; de exemplu pe 3 mai 1923, când s-a decis exmatricularea a şapte studenţi care au participat la tulburări. Cu două excepţii, toţi erau studenţi la Drept sau Medicină.[561] Chestiunea participării studenţilor evrei la cursurile de necropsie a rămas pe ordinea de zi şi după tulburările din 1922–1923, însă conducerea Facultăţii de Medicină nu a cedat presiunii studenţilor creştini. La şedinţa Consiliului profesoral din 25 octombrie 1923, decanul a declarat ferm că nici legile în vigoare, nici regulamentul Universităţii nu fac distincţii între studenţi, indiferent de ce naţionalitate sau religie sunt. Astfel, nici studenţilor evrei nu le poate fi interzisă participarea la cursurile de necropsie.[562]

În Cluj, până în anul 1927, presa a publicat mai multe articole despre agresarea permanentă a evreilor, în mare parte de către studenţi şi elevi din învăţământul secundar.[563] Poliţia a arestat 35 de tineri în urma încăierărilor din martie 1923 şi 45 de studenţi în urma unui incident din decembrie.[564] În împrejurimea gării din Cluj, pe 20 martie 1924, grupuri mai mici au atacat trecătorii cu aspect evreiesc, iar între 16 şi 17 mai furia s-a dezlănţuit pe trenul cu ruta Blaj – Cluj.[565] Potrivit informaţiilor din ziarul *Új Kelet,* peste o sută de călători evrei au fost bătuţi în două zile.[566]

În general, poliţia nici nu încerca să oprească incidentele stradale antievreieşti, ori intervenea cu întârziere. În cazul în care studenţii îşi manifestau ura faţă de evrei „numai" prin zarvă, autorităţile nu interveneau deloc. Istoricul şi arhivistul maghiar Lajos Kelemen a consemnat în jurnalul său o astfel de întâmplare. Potrivit consemnării, pe 29 mai 1924, la ora 10 seara, în jur de 80 de studenţi au trecut pe străzile centrale ale Clujului, cântând cântece antisemite. Studenţii manifestanţi au trecut de mai multe ori pe lângă poliţişti, însă aceştia nu au intervenit deloc. Cazul este demn de atenţia noastră şi pentru că în oraş era în vigoare starea de asediu, astfel că întrunirea era interzisă (adică era interzis ca mai mult de patru persoane să se întrunească).[567]

Vizita în Cluj a profesorului antisemit Alexandru C. Cuza din Iaşi a fost urmată în 1925 de noi acţiuni antisemite. Studenţi evrei au fost bătuţi şi eliminaţi de la cursuri.[568]

560 SJAN Cluj, fond 315, dosar 393 (1922/23), f. 37–38 şi 51.
561 SJAN Cluj, fond 315, dosar 393 (1922/23), f. 98–99.
562 SJAN Cluj, fond 650, dosar 35, f. 9.
563 Documente despre aceste incidente sunt publicate în: Nastasă 2011.
564 *Dimineaţa* 13 martie 1923, *Újság* 22 decembrie 1923.
565 *Új Kelet* 21 martie 1924. 67.
566 *Új Kelet* 17 mai 1924. 111.
567 SJAN Cluj, fond 593, dosar 40, f. 1013.
568 *Új Kelet* 24 noiembrie 1925. 268.

Organizaţia Acţiunea Românească, care ştersese numele evreieşti din registrele de cetăţenie, a insistat asupra limitării numărului de persoane de origine evreiască. La adunarea generală din 31 decembrie 1923, pe lângă îndepărtarea evreilor din viaţa economică şi culturală, s-a solicitat şi introducerea principiului *numerus clausus* în universităţi. Printre solicitanţi se afla şi profesorul universitar Iuliu Haţieganu, care a apreciat incidentele studenţeşti ca „acţiuni instinctuale" şi a considerat că introducerea *numerus clausus* este o solicitare îndreptăţită.[569]

Atmosfera antisemită din Universitatea din Cluj şi împiedicarea studenţilor evrei de a frecventa cursurile a condus la diminuarea treptată a numărului studenţilor. Dacă în anul universitar 1920/1921 ponderea studenţilor evrei era de 26%, acesta a scăzut la 5,5% până în 1927/1928. Nu este întâmplător nici faptul că cele mai multe acţiuni de tulburare a ordinii au avut loc la Facultatea de Medicină şi la cea de Drept, deoarece procentul studenţilor evrei aici era cel mai mare în perioada interbelică. În 1920/1921, 48,5% dintre studenţii de la Medicină şi 10,7% dintre studenţii de la Drept erau izraeliţi. Până în anul 1927, proporţia lor a scăzut sub 10% în ambele instituţii.[570]

6.3.2. Violenţele din decembrie 1927

Cele mai grave manifestări de antisemitism din Cluj din perioada interbelică au fost evenimentele din 7 decembrie 1927.

Antecedentele evenimentelor din Cluj se regăsesc în activităţile de la Congresul Naţional al Studenţilor Creştini din Oradea şi în fenomenele conexe. Urmărind pregătirile evenimentului la care au participat 4 000–5 000 de persoane, poate fi trasă concluzia că în spatele acţiunilor au stat şi actori politici, nu numai studenţi.[571] Se poate presupune că congresul a fost aprobat de către prim-ministrul Ionel Brătianu din Partidul Naţional Liberal fără consultarea senatului universitar. Scopul lui Brătianu a fost ca legea din 1926 care pronunţa detronarea lui Carol al II-lea să fie confirmată de jurământul noii generaţii. Astfel a dorit să transmită regelui aflat la Paris că partidul politic român aflat la conducere nu dorea întoarcerea regelui.[572]

Aprobarea congresului studenţesc şi trecerea cu vedere a eventualelor atrocităţi împotriva maghiarilor şi a evreilor erau parte dintr-o învoială, în schimbul căreia de la studenţi se aştepta proclamarea încrederii faţă de moştenitorul tronului, Mihai I.[573]

Nenumărate ziare de limba maghiară şi română din România au scris despre congres şi despre incidentele iscate în jurul acestuia. Reconstruirea evenimentelor se bazează în primul rând pe ziarul *Új Kelet*, însă trebuie ţinut cont de faptul că

569 *Patria* 1 ianuarie 1924. 1.
570 Ghibu 1929: 105–109, Barabás 1929: 489, Pálfy 2004: 163–174, Karády 2000: 112–121.
571 Pentru contextul politic intern al evenimentelor, vezi: Nastasă 2014: 132–157.
572 MOL, fond K610, dosar 45 – 3 – 4, f. 6–8 (Tamás András: *A román diákok 1927. évi [december] nagyváradi kongresszusával kapcsolatosan elkövetett atrocitások, templomgyalázások, rombolások és rablások/Atrocităţile, defăimarea bisericilor, distrugerile şi jefuirile efectuate în contextul conferinţei studenţilor români din Oradea, 1927.* Manuscris, 1928).
573 MOL, fond K610, dosar 45 – 3 – 4, f. 6–8.

presa evreiască şi cea maghiară au interpretat şi au relatat evenimentele în mod diferit faţă de presa liberalilor aflaţi la guvernare. De exemplu, ziarele *Cuvântul* şi *Universul* au prezentat distrugerile şi incidentele antievreieşti ca fiind consecinţele provocărilor venite din partea locuitorilor evrei şi maghiari.[574]

Studenţii porniţi spre Oradea cu trenuri puse la dispoziţia lor de guvernul naţional-liberal au sosit din diferite oraşe ale ţării: din Bucureşti, Chişinău, Iaşi, Cernăuţi, Cluj, Timişoara, şi au cauzat tulburări încă pe drum. Au deteriorat mobilierul restaurantului din gara Braşovului şi i-au insultat pe călători. Studenţii porniţi din Iaşi au coborât din tren în fiecare gară mai mare, au cântat imnuri antisemite şi au bătut călătorii cu aspect evreiesc.[575]

Una din principalele teme ale Congresului era principiul *numerus clausus.* Înainte ca studenţii să părăsească oraşul, au deteriorat şase dintre cele mai mari sinagogi din Oradea, au atacat restaurantele şi cafenele aflate în proprietatea evreilor şi au bătut peste o sută de cetăţeni evrei. Redacţiile ziarelor *Nagyvárad* (Oradea) şi *Nagyváradi Esti Lap* (Jurnalul de seară de Oradea) au devenit şi ele victime ale atrocităţilor.[576]

Studenţii au părăsit Oradea pe 7 decembrie, majoritatea pornind spre Cluj. Pe drum au întreprins acţiuni de vandalism în mai multe localităţi (Tileagd, Aleşd, Ciucea, Huedin), a căror ţintă principală au fost locuitorii evrei.[577]

Deşi ştirile despre evenimentele din Oradea au devansat sosirea studenţilor, în rândul locuitorilor Clujului domnea o mare incertitudine în legătură cu studenţii. Dat fiind faptul că în cele două zile de dinainte de 7 decembrie legătura telefonică dintre Oradea şi Cluj a fost întreruptă, locuitorii nu ştiau exact la ce să se aştepte.[578] Conform raportului din 8 decembrie 1927, semnat de prim-procurorul Parchetului General din Cluj, Livius Ilea, primul grup de studenţi (cca 900 de persoane) a sosit în Cluj în jurul orei două după-masă. În aceeaşi după-amiază au mai sosit încă două trenuri cu studenţi la Cluj, cu 1 500, respectiv 1 000 de persoane. Chiar dacă o parte dintre studenţi au părăsit oraşul după câteva ore, majoritatea lor au rămas în gară şi au cerut să fie aprovizionaţi cu mâncare şi cu apă. Conform raportului procurorului Ilea, lipsa hranei a cauzat nemulţumirea studenţilor şi agitaţie printre ei.[579] Această argumentaţie este însă greu de susţinut cunoscând antecedentele şi contextul tulburărilor. Până la urmă, garnizoana şi poliţia detaşate la gară nu au putut împiedica studenţii să pătrundă în oraş.[580] Ei au trecut prin fiecare stradă principală şi piaţă, spărgând toate vitrinele magazinelor şi restaurantelor aflate în proprietatea evreilor. Printre ţintele principale ale atacurilor s-au numărat şi sina-

574 Privind relatările din presă ale tulburărilor din 1927, vezi: Újvári 2014: 157–185.
575 MOL, fond K610, dosar 45 – 3 – 4, f. 11, *Brassói Lapok* 5 decembrie 1927. 276.
576 Vezi în detaliu: Rigó 2012: 126–141, Mózes 1995: 142–144, *Brassói Lapok* 8 decembrie 1927. 278 şi 9 decembrie 1927. 279.
577 Gyémánt 2004: 121.
578 *Brassói Lapok* 8 decembrie 1927. 278.
579 SJAN Cluj, fond 137, inventar 35, dosar 34/1927, f. 1–3.
580 Conform raportului semnat de prim-procurorul Clujului, forţele de ordine alcătuite din 890 de oameni (360 jandarmi, 310 militari şi 220 de poliţişti) au avut de înfruntat cu 3000 de studenţi. Raportul subliniază că vina pentru dezordinile provocate la Cluj aparţine autorităţilor din Oradea. Acestea din urmă nu au informat nicio autoritate din Cluj, că „studenţimea au fost expediată nemâncată de 24 ore". SJAN Cluj, fond 137, inventar 35, dosar 34/1927, f. 1–3.

gogile. Prima sinagogă care a căzut pradă distrugerilor a fost Sinagoga Neologă de pe strada Regele Ferdinand. Demonstranţii au invadat clădirea, au adunat sulurile Torei şi cărţile sfinte în faţa sinagogii şi le-au dat foc. Nu au cruţat nici şcoala elementară neologă vecină, şi au distrus tot ce se putea. Clădirile comunităţii ortodoxe au avut aceeaşi soartă. Sinagoga ortodoxă din strada Paris şi dotările şcolii aparţinătoare Talmud-Tora au suferit pagube serioase. Ferestrele sinagogii au fost sparte, mobilierul, candelabrele şi lămpile au fost avariate. Vandalii au împrăştiat sulurile Tora din arca sfântă. La fel, ambele case de rugăciune de pe strada Bariţiu (Poale Tzedek şi Beth Avrohom) au suferit pagube serioase; la fel şi sinagoga Shas Chevra din strada Croitorilor, respectiv clădirea Şcolii „Tarbuth" din strada Ötvös şi casa de bătrâni susţinută de organizaţia Poale Tzedek.[581]

Imaginea 9. *Interiorul sinagogii Poale Tzedek din strada Bariţiu după distrugerile din decembrie 1927.*[582]

Pogromul de câteva ore a provocat daune serioase atât locuitorilor evrei, cât şi celor maghiari. Rabinii şi conducătorii evrei din Cluj nu puteau face altceva decât să trimită o scrisoare de protest ministrului de interne, solicitând ca responsabilii să fie traşi la răspundere.

581 *Új Kelet* 8 decembrie 1927. 275 şi 10 decembrie. 276. Vezi şi: MOL, fond K610, dosar 45 – 3 – 4, f. 24, MOL, fond K66, dosar 94 – 1928 – I-5/a-1, f. 16–17, SJAN Cluj, fond 137, inventar 35, dosar 34/1927, f. 1–3.

582 MOL, fond K66, dosar 94 – 1928 – I-5/a-1, f. 49–64.

În 14 decembrie 1927 a sosit în oraş inspectorul general administrativ M. Văraru. S-a format o comisie mixtă pentru cercetarea tulburărilor studenţeşti din Cluj şi a atrocităţilor comise de studenţi în gara oraşului Huedin şi în Ciucea.[583] În prezenţa unui notar, comitetul mixt a constatat la faţa locului pagubele suferite de proprietari. Din partea comunităţilor evreieşti, avocaţii Hillel Kohn şi Miksa Klein au participat la evaluarea la faţa locului a pagubelor din 14 decembrie. În cursul investigaţiei au fost examinate în primul rând clădirile religioase ortodoxe.[584] Analiza pagubelor din zilele următoarele a continuat cu clădirile civile, însă fără reprezentanţi ai celor două comunităţi de cult. De exemplu, pe 15 decembrie s-a constatat că comerciantul Kálmán Goldberger a suferit pagube în valoare de 30 000 de lei. Potrivit procesului-verbal de constatare, în cursul incidentelor, jaluzele, vitrinele şi firma magazinului lui Goldberger din strada Memorandumului au fost zdrobite.[585] Însă constatarea pagubelor nu a atras după sine şi despăgubirea, deoarece conducerea oraşului s-a referit la faptul că autorităţile orăşeneşti nu sunt responsabile pentru vandalismele studenţilor, fiindcă nu dispun de unităţi pentru menţinerea siguranţei publice. În consecinţă, despăgubirile trebuiau solicitate de la stat.[586]

Imaginea10. *Distrugerile studenţilor. Redacţia ziarului* Új Kelet*, 7 decembrie 1927.*[587]

Pe 15 decembrie, inspectorul Văraru a promis reprezentanţilor comunităţilor evreieşti din Cluj (şef-rabinului ortodox Glasner Akiba, preşedintelui comunităţii ortodoxe Sámuel Adler, şef-rabinului neolog Mátyás Eisler şi preşedintelui comu-

583 SJAN Cluj, fond 137, inventar 35, dosar 17/1927, f. 1.
584 MOL, fond K66, dosar 94 – 1928 – I-5/a-1, f. 16–19.
585 SJAN Cluj, fond 1, cutia 313–9850/1928, dosar 1058/1928, f. 3.
586 SJAN Cluj, fond 1, cutia 313–9850/1928, dosar 1058/1928, f. 5.
587 *Memorial Museum of Hungarian Speaking Jewry* (Muzeul Memorial al Evreilor Proveniţi din Aria Lingvistică Maghiară, în continuare: MMHSJ), Safed (Israel), Colecţia digitală, C-8187.

nităţii neologe József Fischer) că îi va găsi pe vinovaţi. Ministrul culturii, Alexandru Lapedatu, a informat reprezentanţii comunităţilor despre sumele de despăgubire. Potrivit înştiinţării, au intenţionat să asigure 1,5 milioane de lei comunităţii ortodoxe şi 500 000 de lei despăgubire pentru comunitatea neologă, respectiv 500 000 de lei Asociaţiei „Poale Tzedek".[588]

De teama izbucnirii unor noi incidente, Universitatea din Cluj a luat măsuri riguroase. Pe 10 decembrie a închis clădirea centrală a instituţiei, iar organizaţiile studenţeşti au fost obligate să depună copia statutului lor la Oficiul Rectoratului până în data de 16 ianuarie. Organizaţiile studenţeşti care funcţionau ilegal au fost interzise.[589]

Evenimentele au stârnit reacţii atât în ţară, cât şi în străinătate. La propunerea consilierului din partea Uniunii Naţionale a Evreilor, József Fischer, Consiliul Local al Clujului a adoptat în şedinţa din 4 ianuarie 1928 o hotărâre prin care Consiliul a condamnat unanim incidentele.[590] În parlamentul român chestiunea a fost dezbătută timp de două săptămâni. Potrivit senatorului transilvănean Romulus Boilă, o parte dintre instigatori au fost plătiţi. Boilă a calificat evenimentele drept ruşinea naţiunii române, cu atât mai mult cu cât până la „marea unire" nimeni din Transilvania nu cunoscuse antisemitismul.[591] În interpelarea din 12 decembrie 1927 din Camera Deputaţilor, Wilhelm Filderman, preşedintele Uniunii Evreilor Români, a prezentat detaliat constatările preliminare privind pagubele provocate de către studenţi şi a vorbit despre responsabilitatea guvernului în ceea ce priveşte lipsa implicării în stoparea incidentelor. Filderman sesizase ministrul de interne încă din noiembrie 1927, informându-l despre înmulţirea îngrijorătoare a atrocităţilor îndreptate împotriva studenţilor evrei şi a violenţelor împotriva evreilor. Chiar înainte de Congresul de la Oradea, Filderman înaintase ministrului de interne două note scrise de senatorii Horia Carp şi Emil Jakobi, în care s-a cerut să se ia măsuri de prevenţie în gări şi în trenuri împotriva eventualelor violenţe. Guvernul însă nu a făcut nimic pentru a preveni violenţele.[592]

Guvernul român a rămas inactiv şi în privinţa tragerii la răspundere a vinovaţilor, ceea ce a stârnit protestul mai multor organizaţii străine de apărare a intereselor, mai multe dintre ele presând Societatea Naţiunilor să ia atitudine în această problemă.[593] Evenimentele au atras şi atenţia presei internaţionale. În cursul lunii decembrie mai multe ziare evreieşti din Europa de Vest şi organe de presă europene de mare renume (*The Daily Herald, The Daily Mail, Le Temps, Le Figaro, Schweizer Freie Presse, National Zeitung, Berner Tagblatt*) şi ziare americane (*The New York Times, U.S. Daily*) au titrat incidentele.[594] Cele din urmă au scris despre faptul că American Jewish Congress şi alte organizaţii naţionale, respectiv locale au depus

588 *Új Kelet* 16 decembrie 1927. 280.
589 SJAN Cluj, fond 315, dosar 398 (1927/28), f. 28–29 şi 43.
590 *Monitorul Municipiului Cluj* 1928. 1–2. (8) 1.
591 *Monitorul Oficial al României. Dezbaterile Senatului* 21 decembrie 1927. 19, pp. 202–207, Vezi: Iancu 2000: 194.
592 Interpelarea lui Filderman publicat în: Nastasă 2011: 357–362.
593 Iancu 2000: 196.
594 Világsajtó a nagyváradi és kolozsvári eseményekről [Presa mondială despre evenimentele din Oradea şi Cluj] 1928: 34–38 şi 61–64.

plângere la ministrul de externe american Frank B. Kellogg împotriva atrocităţilor comise de studenţi în Oradea şi Cluj.[595]

Potrivit prescripţiilor religioase, comunitatea trebuia să aducă un ultim omagiu în cadrul unei ceremonii de înmormântare sulurilor Tora distruse în cursul tulburărilor. Însă prefectul, prevalându-se de un decret al Ministerului de Interne, a înştiinţat cele două comunităţi că nu aprobă înmormântarea rituală şi a cerut comunităţilor evreieşti să organizeze ceremonialul numai în cimitir. Nici neologii, nici ortodocşii nu au acceptat acest lucru şi au decis să organizeze adunare de funeralii, amânând înmormântarea sulurilor. Slujbele din cadrul funeraliilor au avut loc în data de 3 ianuarie 1928.[596]

Slujba comunităţii ortodoxe a fost deschisă de preşedintele comunităţii, liderul sionist József Fischer. Conform raportului Serviciului de Siguranţă din Cluj, cca 50–60 de persoane au participat la slujbă.[597] În discursul său, Fischer a îndemnat la un nou început şi la iertare: „Propovăduim în continuare dogma dragostei. Cu o rană arzătoare în suflet, şi noi spunem la vederea ruinelor noastre: vrem să propagăm conţinutul moral cel mai frumos al religiei noastre: dragostea. Propovăduim iertarea, şi nu alergăm după represalii."[598]

Rabinul neolog Mátyás Eisler a prezentat un şir de exemple istorice, reliefând faptul că în epocile anterioare nu au avut loc manifestări antisemite de o agresivitate similară în Transilvania. A constatat o analogie între evenimentele din decembrie şi destinul sabatarienilor din Transilvania: „Iar azi şi noi, evreii din Transilvania, care trăim pe acest pământ ferit până acum de persecuţiile religioase, unde ca o raritate istorică s-a putut dezvolta sabatarianismul secuiesc ca un lăstar tânăr din tulpina bătrână de mii de ani a religiei evreieşti – şi noi plângem azi rostind cuvintele din frumoasa traducere a psalmului făcută de marele fondator al religiei sabatarienilor, cancelarul lui Gabriel Bethlen, nobilul secui Simon Péchi: «Dumnezeule, intrat-au neamurile în moştenirea Ta, pângărit-au locaşul Tău cel sfânt»."[599]

La sfârşitul predicii, asemenea lui József Fischer, şi Eisler a pus accentul pe nevoia şi capacitatea de iertare: „Noi nu ne delectăm în acuzaţii instigatoare de dorul răzbunării, nu întreţinem mânie în sufletele noastre împotriva celor care ne-au ofensat, nu hrănim ură prin reproşarea unor ofense din trecut."[600]

Întrunirea de funeralii a comunităţii ortodoxe a decurs în condiţii similare (cu participarea a 100 de persoane); preşedintele comunităţii, Sámuel Adler, a prezentat evenimentele din 7 decembrie şi consecinţele lor. În încheiere atât ortodocşii, cât şi neologii au aprobat o hotărâre în care protestau împotriva violenţelor antisemite din decembrie 1927.[601]

Pentru a înlocui sulurile Tora distruse, Asociaţia Dunărea-Palestina din Ierusalim a trimis comunităţilor din Cluj cinci suluri Tora din pergament. În semn de recunoştinţă, comunitatea ortodoxă a decis să devină membru susţinător al Aso-

595 MOL, fond K66, dosar 94 – 1928 – I-5/a-1, f. 2–6.
596 MOL, fond K66, dosar 94 – 1928 – I-5/a-1, f. 8–16, *Új Kelet* 3 ianuarie 1928. 2.
597 SJAN Cluj, fond 137, inventar 35, dosar 17/1927, f. 21.
598 *Új Kelet* 4 ianuarie 1928, 3.
599 *Új Kelet* 4 ianuarie 1928, 3.
600 *Új Kelet* 4 ianuarie 1928, 3.
601 SJAN Cluj, fond 137, inventar 35, dosar 17/1927, f. 21.

ciaţiei şi să coteze acţiuni la Banca Dunărea-Palestina.[602] Reinaugurarea sinagogii neologe de pe strada Regele Ferdinand a avut loc pe 5 octombrie 1929.[603]

Evenimentele din decembrie 1927 făceau parte dintr-un proces mai amplu. Evreii din Transilvania au fost nevoiţi să se confrunte cu faptul că antisemitismul românesc nu va cruţa nici aceasta regiune. Acţiunile violente împotriva studenţilor evrei au continuat şi în anii 1930. În primăvara anului 1933, studenţii evrei ai Facultăţii de Farmacie din Cluj au fost atacaţi de studenţi membri ai Gărzii de Fier şi saşi hitlerişti. Mai mulţi studenţi au fost bătuţi şi nu au fost lăsaţi să participe la cursuri. Furia studenţilor creştini a fost provocată de scrisoarea studenţilor evrei adresată farmaciştilor evrei din Transilvania, în care au cerut sprijin pentru continuarea studiilor. Pe baza scrisorii, studenţii evrei au fost acuzaţi de comunism şi de boicot la adresa creştinilor.[604] În 6 martie 1934, Acţiunea Patriotică a atras atenţia rectorului Universităţii din Cluj asupra faptului că Universitatea a angajat un avocat evreu pentru soluţionarea litigiilor. În opinia organizaţiei, în locul avocaţilor evrei, Universitatea ar trebui să asigure muncă avocaţilor români.[605]

Agresiunea a îmbrăcat noi forme odată cu creşterea influenţei mişcării legionare asupra studenţilor români. La sfârşitul anilor 1930, s-au folosit frecvent materiale explozive şi arme. În 1938 studenţii legionari au aruncat bombe în clădirea Uzinei de Gaze din Cluj, în cantina studenţească evreiască şi în câteva restaurante. În timpul incidentelor, pe 28 noiembrie 1938, rectorul Universităţii, Florian Ştefănescu-Goangă, a decedat în urma unui atentat.[606]

Înmulţirea agresiunilor fizice împotriva evreilor în universităţile devenite centrele principale ale antisemitismului şi mişcarea legionară condusă de Corneliu Zelea Codreanu au atras atenţia evreilor transilvăneni asupra vulnerabilităţii lor. Pentru mulţi evrei evenimentele au declanşat procesul de aderare la sau de refugiere în mişcarea naţională evreiască. Antisemitismul a afectat în mai multe moduri procesul de autoidentificare a evreilor. Fiind un proces complex, a oferit mai multe alternative evreilor aflaţi în căutarea identităţii de sine (asimilare, asumarea identităţii naţionale evreieşti, mişcări de stânga).

6.4. Antisemitismul cotidian

Atrocităţile comise de studenţi au fost manifestările cele mai violente ale antisemitismului. Totodată ele au fost şi cele mai mediatizate. Însă din perspectiva efectelor şi a consecinţelor, diferitele acţiuni din comunităţile locale sunt la fel de importante. În cele ce urmează prezentăm câteva cazuri concrete din Cluj, fără a

602 *Új Kelet* 18 iulie 1928. 158.
603 *Új Kelet* 8 octombrie 1929. 226.
604 *Új Kelet* 29 aprilie 1933. 97.
605 Nastasă 2011: 551.
606 ANIC, Fond Ministerul Justiţiei. Direcţia Judiciară, dosar 20/1939, f. 231.

discuta atitudinea faţă de antisemitism afişată de elita intelectuală şi politică din România şi din Cluj.[607]

În Cluj au avut loc nenumărate cazuri de violenţă fizică îndreptată împotriva evreilor sau împotriva persoanelor care păreau a fi evrei, chiar şi în afara universităţilor. În mai 1924, mai multe eleve din învăţământul secundar l-au lovit cu pietre pe şef-rabinul ortodox Akiba Glasner. În aceeaşi zi, 24 mai, un tânăr evreu a fost agresat în prezenţa poliţiştilor.[608] Înmormântările de la morga clinicii din Cluj au fost deranjate sistematic. Când în 2 iunie 1927 rudele au încercat să transporte un mort evreu din morga clinicii, studenţii din căminul învecinat au aruncat cu pietre în rudele decedatului. Au existat nenumărate incidente similare.[609]

Un comerciant evreu din Cluj a fost agresat în propriul său magazin în vara anului 1926, iar balul Asociaţiei de Îngrijire a Orfanilor Evrei din Transilvania ţinut în decembrie a fost perturbat de un grup antisemit. Evreii obişnuiau să organizeze anual un eveniment la Hotelul New York, iar donaţiile adunate în cursul evenimentului erau destinate instituţiilor sprijinite de Asociaţia de Îngrijire a Orfanilor (cămin pentru ucenici, cămin pentru elevi, pentru oameni vârstnici). Ziarul local al guvernului, *Biruinţa*, a atribuit provocării evreilor responsabilitatea pentru cele întâmplate.[610]

Episodul final al evenimentelor din Hotelul New York a avut loc în 1932, când proprietarii cafenelei au câştigat un proces împotriva Ministerului de Interne şi a Ministerului Apărării. Investigaţia începută pentru identificarea făptaşilor responsabili pentru distrugerile din 1926 a fost încheiată în 1927 cu constatarea că bătaia de la balul organizaţiei pentru orfani a fost provocată de participanţii evrei. Însă chiriaşii de atunci ai Hotelului New York au intentat un proces de despăgubire împotriva statului. Judecătoria din Cluj a atribuit răspunderea pentru cele întâmplate oraşului, însă după recurs s-a luat o decizie care a condamnat Ministerul de Interne şi Ministerul Apărării, deoarece în decembrie 1926 fusese decretată stare de asediu în Cluj (în perioada interbelică s-a instaurat stare de asediu de mai multe ori în România sau în unele regiuni din motive de politică internă), astfel încât menţinerea ordinii publice nu era responsabilitatea oraşului. Pe 29 ianuarie 1932, judecătoria din Cluj a obligat cele două ministere la plata unei despăgubiri în valoare de 100 000 de lei.[611]

Apariţiile publice ale echipelor clubului sportiv evreiesc s-au încheiat de mai multe ori cu scandal. În 1921, echipa locală evreiască de fotbal Haggibbor a fost nevoită să oprească meciul cu Clubul Atletic din Cluj, din cauza provocărilor cu sloganuri antisemite vociferate din tribune de suporterii şi jucătorii echipei adverse. La un alt meci din 1926 al echipei Haggibbor, antisemitismul publicului a luat forma agresiunii fizice.[612] Agresivitatea în fotbal, care a luat proporţii considerabile în anii 1920, s-a resimţit în aproape toate regiunile din România şi Ungaria, una dintre ţintele principale ale agresiunii fiind evreii. Pe lângă faptul că echipele

607 Pentru o sinteză privind antisemitismul elitelor, vezi Horváth 2004: 101–141, Volovici 1991.
608 *Új Kelet* 27 mai 1924. 118.
609 *Új Kelet* 6 iunie 1927. 124.
610 *Új Kelet* 21 decembrie 1926. 282.
611 *Új Kelet* 31 ianuarie 1932. 25.
612 *Új Kelet* 1 iulie 1921. 140 şi 4 iunie 1926. 118.

combatante şi taberele lor de suporteri se aflau la „poli opuşi ai spaţiului simbolic-politic (şi religios)", ciocnirile se explică şi prin opinia, fondată sau nefondată, a spectatorilor că adversarul joacă neregulamentar şi arbitrajul este părtinitor.[613]

Manifestele, afişele instigatoare împotriva locuitorilor evrei erau apariţii frecvente. După 1918 manifestele erau distribuite în două limbi, maghiară şi română, însă mai târziu materialul propagandistic era publicat mai ales în limba română. În mai multe localităţi din Transilvania, printre care şi în Cluj, pe 2 iulie 1920 au apărut manifeste în limba maghiară, care au avertizat evreii să nu uite Ungaria şi să nu facă propagandă antimaghiară, pentru că în caz contrar nu vor fi scutiţi de pedeapsă când Transilvania va fi reocupată.[614] După trei ani, în toamna anului 1923, au apărut numeroase afişe în limba română cu simbolul zvasticii pe mai multe clădiri din Cluj. Revista *Új Kelet* a publicat conţinutul afişelor pe 1 noiembrie: „In hoc signo vinces! România aparţine românilor! În Palestina cu evreii! Curând vor răsuna cornii!"[615]

Odată cu consolidarea Gărzii de Fier, manifestele antisemite au devenit o apariţie din ce în ce mai frecventă în spaţiul public. În luna iulie, agitatorii adepţi ai lui Cuza şi ai Gărzii de Fier, răspândiţi în toată ţara, au distribuit manifeste antisemite pe trenul accelerat Bucureşti–Cluj.[616] S-a lărgit şi gama produselor de presă care făcea propagandă antievreiască şi antiminoritară. În 1936 a fost lansată la Cluj revista *Ofensiva română,* o publicaţie de extremă dreaptă, care a proclamat principiul proporţionalităţii şi a cerut ca naţionalităţile să participe la viaţa economică, spirituală şi politică a ţării în conformitate cu proporţie lor în populaţia totală.[617] Prin ambasada de la Bucureşti, statul german a susţinut financiar ziarele din România care au publicat propagandă antisemită.[618]

Antisemitismul maghiarilor era mai diferenţiat. Din acest punct de vedere pot fi distinse trei mari perioade în intervalul de 22 de ani al administraţiei româneşti.

1. Prima perioadă este cea cuprinsă între anii 1918 şi prima jumătate a anilor 1920, când atitudinea antievreiască a fost definită de războiul pierdut, de frustrarea cauzată de noul statut de minoritate şi de căutarea unor drumuri noi. Scrisoarea unor ofiţeri anonimi trimisă pe 6 noiembrie 1918 lui István Apáthy, preşedintele Consiliului Naţional Maghiar, este tipică pentru această perioadă. Autorii scrisorii au acuzat şi au ameninţat doi negustori evrei locali, reproşându-le că în timp ce soldaţii maghiari luptau pe front, ei au devenit milionari.[619] Scrisoarea, datată la trei zile după armistiţiul de la Padova şi cu zece zile înaintea proclamării republicii populare în Ungaria, reflectă atmosfera generală a epocii. În perioada tulbure din noiembrie 1918, în mai multe localităţi din Transilvania, soldaţii întorşi

613 Szegedi 2002: 159, Dunning 1995: 112–125.
614 ANIC, Fond Consiliul Dirigent. SSGPJ, dosar 3/1920, f. 3.
615 *Új Kelet* 1 noiembrie 1923. 204.
616 *Új Kelet* 26 iulie 1930. 160.
617 MOL, fond K610, dosar 15 – 1 – I. e, f. 75.
618 Ancel 1994: 58.
619 „Domnule preşedinte, sunteţi un om deştept, şi nu observaţi acei doi cămătari de război: pe Mózes Janovics şi pe hoţul de făină şi alimente Vince, care, în timp ce noi sângeram, petreceau acasă. Care acum vor să fie figuri importante. Aceştia şi milionarii de război trebuie strânşi şi trebuie luat de la ei ceea ce au stors prin şantaj cu preţul sângelui nostru. – Dacă nu veţi face acest lucru, îl vom face noi. – Să fie îndepărtaţi imediat, altfel îi vom înjunghia. Să fie înştiinţaţi cei doi evrei." *OSZK*, Colecţia de manuscrise, Budapesta, Quart. Hung. 2455. II, f. 10.

de pe front sau localnicii au devastat primăria, au atacat reprezentanții locali ai puterii (de exemplu notarii), moşierii şi în multe cazuri şi cârciumarii, comercianții şi arendaşii locali evrei. Sándor Gyalui Rosenberg, membru în conducerea Societății pe Acțiuni de Industria Lemnului din Cluj, locuia în Floreşti şi era arendaş. Însă în urma evenimentelor revoluționare, în noiembrie 1918 s-a refugiat la Cluj. Nu s-a întors în Floreşti mai târziu, ci a denunțat contractul încheiat în Floreşti şi a cerut de la autoritățile clujene permis de şedere permanentă.[620] În toamna anului 1918, în octombrie şi noiembrie, mai multe mii de evrei din mediul rural au căutat refugiu în oraşele din apropiere, şi mulți dintre ei nu s-au întors la domiciliul anterior. În acele săptămâni – conform unei surse americane – 5 000 de evrei săteni s-au refugiat la Cluj.[621] Transformarea evreilor în țapi ispăşitori s-a intensificat odată cu căderea Republicii Ungare a Sfaturilor (21 martie – 1 august).[622]

2. Odată cu consolidarea structurii interne a minorității maghiare, cu dezvoltarea sistemului de instituții minoritare, a evoluat treptat şi atitudinea față de evrei. Majoritatea elitei intelectuale şi politice maghiare a considerat evreii transilvăneni ca parte a minorității maghiare, definindu-i ca izraeliți.[623] Însă cercurile conservatoare maghiare din Transilvania au acuzat evreii că s-au îndepărtat de maghiari şi le-au reproşat participarea la formarea Republicii Maghiare a Sfaturilor.

De la începutul anilor 1920 până în 1938, când o parte a Slovaciei de Sud şi Ucraina Subcarpatică au fost reanexate Ungariei, şi s-a introdus în Ungaria prima lege antievreiască, în Cluj, respectiv în Transilvania antisemitismul din partea minorității maghiare poate fi surprins mai ales la nivelul polemicilor apărute în presă. În 1925, preotul romano-catolic Lajos Kovács a trimis redactorului revistei *Magyar Kisebbség* (Minoritatea maghiară) o scrisoare în care a solicitat îndepărtarea evreilor din viața publică maghiară.[624]

La începutul anilor 1930, în 1932, a fost lansat organul de presă catolic *Erdélyi Lapok* (Revista ardeleană), apărut până în 1940, redactat la Oradea, care încă de la început a propagat antisemitismul. Revista, la care contribuiau jurnalişti, publicişti transilvăneni maghiari de renume (Árpád Paál, István Sulyok), a fost fără seamăn printre ziarele maghiare transilvănene în privința popularizării necritice a național-socialismului german. Prin propagarea „cursului creştin" din Ungaria, a încercat să influențeze deliberat publicul cititor din Transilvania.[625]

3. În 1938, două evenimente importante din Ungaria au avut un impact semnificativ asupra vieții publice a minorității maghiare şi evreieşti: în mai a fost publicată prima lege antievreiască, iar în noiembrie, în urma primului Dictat de la Viena, Ungaria a primit Slovacia de Sud şi o parte din Ucraina Subcarpatică. În mod evident, antisemitismul din Ungaria a influențat şi viața publică din Transilvania.[626]

620 În vara anului 1919, Rosenberg a fost admis printre cetățenii Clujului. SJAN Cluj, fond 1, cutia 4861–5216/1919, dosar 4861/1919, f. 3–4.
621 I. Rubinstein: Report on all Transylvanian Reconstruction Conference..., JDC Archives, Reconstruction Committee, f. 14 şi 19.
622 Fejtő 2000: 180–191, Pók 2005: 58, Gyurgyák 2001: 98–109.
623 Vezi Gáll 1993: 81–98.
624 Horváth 2004: 104.
625 Horváth 2004: 138.
626 Despre caracteristicile generale din Transilvania, vezi: Horváth 2007: 259–265, Bárdi 2014: 223–238.

7. Organizarea comunității evreiești din Cluj

Comunitățile de cult și mișcarea sionistă apărută la finele secolului al XIX-lea au constituit modelele fundamentale pe baza cărora comunitățile din diferite localități și-au organizat viața socială și religioasă. În cele ce urmează vom trece în revistă istoria perioadei analizate și vom descrie viața, organizarea și cadrul instituțional al comunităților evreiești din Cluj. Fără schițarea acestei istorii nu putem să cartografiem acele falii, puncte de ruptură care apar în societatea evreiască locală din Cluj exact în această perioadă. Rupturile pe care le vom descrie mai jos pot fi interpretate și într-un cadru mai larg, înțelegând prin asta evreii din Transilvania și comunitatea maghiară. Ne referim aici în primul rând la schimbările politice și în consecință și sociale petrecute în Transilvania după 1918.

Dincolo de diferențele de ordin religios, după 1918 devin tot mai pregnante diferențele existente în privința alegerii identității, a autoidentificării și a orientărilor politice. Dacă în privința autoidentificării distingem trei grupuri mai mari (evrei cu identitate maghiară, evrei cu dublă identitate și evrei care se definea ca etnici evrei), ralierea la diferitele curente politice a dat naștere la cinci grupuri mai mari apărute după războiul mondial: evrei care se orientau spre maghiari, sioniști, cei care urmăreau integrarea în societatea românească sau româno-evreiască, adepții extremei stângi de factură internaționalistă, precum și evreii religioși (hasidici), ce se opuneau atât sionismului, cât și asimilării.

Așadar, după retrasarea granițelor din 1918, organizarea societății evreiești din Transilvania a fost circumscrisă de trei factori interconectați: orientarea politică, identitatea etnică și apartenența la comunitatea izraelită. Se prea poate ca autoorganizarea comunității evreiești din Cluj să fie „terenul"cel mai adecvat pentru o astfel de analiză. După 1918, orașul Cluj a devenit centrul politic al evreilor din Transilvania, deși cea mai mare comunitate de evrei se găsea la Oradea. Totuși, verva organizatorică era cea mai intensă la Cluj. Tot aici își desfășura activitatea mișcarea sionistă și aici aveau sediul mai multe instituții și organizații evreiești cu filiale în toată Transilvania. Analizând conducerea instituțiilor și a organizațiilor înființate la Cluj, observăm că evreii care doreau să se asimileze la comunitatea maghiară erau prezenți în instituțiile organizate pe bază religioasă și socială, însă se delimitau de activitatea Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania și considerau că formațiunile care îi reprezintă sunt de fapt instituțiile sociale și partidele politice maghiare. Definindu-se drept minoritate națională, evreii sioniști s-au delimitat de organizațiile maghiare și au construit un sistem instituțional propriu. Totodată, mișcarea participa activ în activitățile de susținere a instituțiilor religioase. Așadar, instituțiile evreiești pot fi clasificate în două grupuri mari: grupul instituțiilor religioase și grupul sionist/laic. În același timp, au existat mai multe instituții apărute ca urmare a colaborării dintre comunitățile de cult și organizațiile sioniste.

Înainte de 1918, populația evreiască din Transilvania era organizată preponderent pe bază religioasă. Comunitățile de cult erau cele care înființau, sprijineau și menținеau celelalte instituții. Situația s-a schimbat după Primul Război Mondial pentru că au apărut instituții și asociații politice și laice înființate de mișcarea sionistă. În unele domenii, cum ar fi cel al educației și activităților sociale, comunitățile de cult și-au păstrat rolul primordial chiar și după retrasarea granițelor din 1918. Toate acestea arată că nu putem trage o linie de demarcație foarte fermă între instituțiile religioase, respectiv cele laice. Suntem mai câștigați dacă grupăm instituțiile în funcție de activitatea lor.

Întrebările la care încercăm să răspundem în capitolul de față pot fi formulate în felul următor: care a fost reacția comunităților de cult, în calitatea lor de forțe principale în organizarea evreilor, la noile provocări apărute după 1918 (unirea Transilvaniei cu România, situația juridică a evreilor din România, politicile guvernamentale adresate evreilor din teritoriile anexate)? Care sunt alternativele organizatorice apărute (sionism, instituții înființate pe bază națională) și cum au reușit acestea să se integreze, să conlucreze, să se armonizeze cu cadrele instituționale existente la acea dată? În ce măsură evenimentele din perioada interbelică au divizat evreii din Cluj definiți de istoriografia maghiară ca izraeliți maghiari/asimilanți? Cum s-a transformat „strategia identitară" a evreilor din Cluj după 1918?

Încerc să găsesc răspuns la întrebările de mai sus urmărind istoria celor două comunități religioase evreiești – comunitatea ortodoxă și cea neologă – din perioada 1918–1940, prezentând conflictele interne și dezbaterile din cele două comunități și analizând relația lor cu mișcarea națională a evreilor din Transilvania.

7.1. Comunitățile religioase

7.1.1. Organizarea și funcționarea comunităților; liderii religioși

În Transilvania predominau comunitățile evreiești de rit ortodox. Acestea erau urmate, în ordinea ponderii lor, de neologi și comunitatea *statu-quo.* Într-un capitol anterior al lucrării, odată cu prezentarea istoriei evreilor din Cluj până la Primul Război Mondial, am tratat în detaliu împrejurările care au condus la formarea comunităților evreiești ortodoxă, neologă și sefardă (vezi capitolul 3). La sfârșitul secolului al XIX-lea, marea parte a evreilor au intrat în comunitatea ortodoxă. Comunitatea neologă avea mai puțini membri. Alături de aceste două comunități, și hasidimii și sefarzii, care în contextul Clujului pot fi considerați hasidimi, și-au găsit adepți. Totuși, și aceste orientări religioase sunt clasate în categoria mai mare a *ortodocșilor.* Existența comunității religioase *statu-quo* a fost limitată la perioada 1881–1884. Așadar, în 1918 funcționau la Cluj două comunități religioase mari, care dispuneau de rețele instituționale extinse și dezvoltate (ortodoxă și neologă), și o grupare mai mică a sefarzilor, aflată la limita legalității din punct de vedere religios și al dreptului bisericesc. Comunitățile

erau conduse de lideri religioşi şi laici. Şef-rabinii erau liderii religioşi cei mai cunoscuți de creştini şi de societatea civilă evreiască. Printre aceştia îi amintim pe rabinul ortodox Mózes Glasner şi pe cel neolog Mátyás Eisler, precum şi pe Mózes Weinberger. Alături de ei, în aceeaşi perioadă activau mulți rabini mai puțin vizibili pentru persoanele laice. Astfel de lideri invizibili erau, de exemplu, rabinii caselor de rugăciune şi *tzadikim*, şefii unor curți şi comunități hasidice care erau frecventați mai ales de evreii de orientare hasidică. În afară de aceştia, existau aşa-numiții *dayanim*, rabini de sinagogă. Ei făceau parte din tribunalul rabinic care judeca şi soluționa probleme de ordin religios. Avem cunoştință şi de persoane cu experiență şi cunoştințe în problemele religioase, care dispunea de certificat de rabin, dar nu îşi exersau vocația, şi mai erau şi rabini învățați în *Tora* care se ocupau mai ales de predarea *Legii.* Aşadar, în ansamblu putem identifica în total 72 de rabini care au activat la Cluj în secolele al XIX-lea şi al XX-lea.[627]

În acord cu practica general răspândită în comunitățile evreieşti din Transilvania, şi la Cluj au fost construite, alături de sinagogi, mai multe case de rugăciuni mai mici în diferite zone ale oraşului. Activitatea caselor de rugăciuni a fost sprijinită în general de asociații religioase sau profesionale. Nu putem preciza numărul lor, pentru că cifra se schimba permanent. Datele caselor de rugăciuni din Cluj sunt prezentate în anexă (vezi Anexa 3).

Comunitatea ortodoxă era cea mai mare comunitate evreiască din Cluj. La începutul perioadei interbelice, în 1922, avea 1 200 de membri cotizanți, ceea ce însuma 5 000–6 000 de evrei ortodocşi clujeni (dacă luăm în considerare şi membrii lor de familie şi persoanele care nu plăteau cotizația).[628] Scriitorul Imre Szabó a avansat în 1938 o estimare conform căreia comunitatea ortodoxă avea în acel an 1 600 de membrii cotizanți. Conform evidenței întocmite de Consiliul Central al Evreilor Maghiari în 1944, la sfârşitul anului 1943 numărul membrilor crescuse la 1 805, ceea ce împreună cu membrii lor de familie înseamnă 8 500 de persoane.[629] Comunitatea neologă număra în jur de 600 de membri în 1938.[630] Dispunem de date exacte în privința comunității neologe pentru perioada 1922–1931 şi pentru anul 1943. Conform raportului întocmit de comunitate, erau 340 de persoane în evidențele proprii. Cifra a crescut treptat, ajungând la 468 în 1927, 604 în 1931 şi 720 în 1943 (în jur de 2 500–3 500 de persoane, dacă includem şi membrii familiilor lor).[631] În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, mai precis la sfârşitul anului 1943, comunitatea neologă avea 2 525 de membri cotizanți, ceea ce înseamnă în total circa 11 500 de persoane. Populația evreiască a Clujului era mult mai numeroasă la acea dată; astfel, presupunem că o parte dintre izraeliții care trăiau în oraş

627 Herşcovici 2014: 81–82.
628 SJAN Cluj, fond 1, cutia 1002–2198/1922, dosar 1123/1922, f. 1.
629 Szabó 1938: 139, Magyarországi Zsidó Hitközségek 1944: 346.
630 Evidențele ținute de comunitățile de cult conțin date despre capi de familie. În consecință, cifrele 1 600 şi 600 reprezintă familii, capi de familie, şi nicidecum numărul total al credincioşilor ortodocşi sau neologi. Szabó 1938: 144.
631 SJAN Cluj, fond 1, cutia 3792–24093/1927, dosar 2858/1927, f. 4, Az Elöljáróság jelentése és zárszámadása 1932: 3, Magyarországi Zsidó Hitközségek 1944: 345.

figurau în evidența comunității din localitatea în care trăiseră anterior sau nu au fost luați în evidență în niciun fel de sistemul instituțiilor religioase.[632]

Observăm că în decurs de nouă ani numărul membrilor comunității neologe a crescut de 2,1 ori. Comparând această cifră cu rata de creștere a populației evreiești în Cluj, observăm că cele două diferă în mod semnificativ. Populația totală de etnie evreiască din oraș a crescut de 1,6 ori în perioada cuprinsă între 1920 și 1941. Deocamdată nu avem o explicație pentru cauzele acestei diferențe, dacă nu cumva o atribuim migrării masive în Cluj a persoanelor de rit neolog. Alți indicatori ai comunității (căsătorii, nașteri etc.) nu confirmă nici pe departe o creștere de asemenea proporții; dimpotrivă, sugerează stagnare sau chiar o ușoară scădere a numărului de membri.

Tabelul 38. *Evidența comunității neologe din Cluj:*[633]

–	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931
Număr de membri	340	373	401	436	417	455	478	501	583	604
Căsătorii	16	11	11	13	10	8	16	9	12	11
Nașteri	18	12	9	11	12	8	12	14	3	4
Decese	8	15	5	8	11	14	12	21	9	8
Convertiri la iudaism	2	7	3	4	2	1	2	1	3	1
Convertiri la creștinism	3	2	2	3	4	6	–	–	–	3

Datele referitoare la numărul de nașteri din evidența întocmită de Moshe Carmilly diferă oarecum de datele de mai sus (numărul nașterilor în comunitatea neologă a fost de 10 în 1924, 14 în 1925 și 5 în 1931), dar aceste diferențe nu schimbă esența problemei.[634] Nu avem cunoștință de statistici similare pentru comunitatea ortodoxă, astfel încât trebuie să renunțăm chiar la ceea ce ar putea reprezenta cheia răspunsului la întrebarea de mai sus. Un sistem instituțional extins necesită o bază socială matură, însă nu presupune omogenitate socială. În cazul Transilvaniei și al orașului Cluj, putem vorbi despre o societate evreiască, sau mai degrabă despre comunități evreiești fragmentate în mai multe privințe. Pe de o parte, religia izraelită nu era o religie centralizată, nu dispunea de o organizație religioasă centrală, iar comunitățile aparțineau mai multor orientări religioase. Dacă încer-

632 Recensământul din 1941 a înregistrat la Cluj 16 763 de izraeliți. Probabil că doi ani mai târziu, la sfârșitul anului 1943, numărul lor scăzuse, dat fiind faptul că o bună parte dintre bărbații evrei din oraș fuseseră duși la muncă obligatorie. Trebuie să ținem cont și de faptul că Armata a Doua maghiară a fost nimicită de armata sovietică la începutul anului 1943, iar jumătate din evreii aflați la muncă obligatorie în acel loc și-au pierdut viața sau au fost luați prizonieri. Până în 16 mai 1944, când au fost aduși evreii din Gherla, și la fel și la sfârșitul anului 1943, erau 14 300 de evrei în ghetoul din Cluj, ceea ce aproximează corect numărul total al evreilor din Cluj. Gerlach – Aly 2005: 75, Braham 2008: 160.

633 Az Elöljáróság jelentése és zárszámadása 1932: 3.

634 Carmilly-Weinberger 1988: 105–113.

căm să abordăm cronologic universul creat în jurul comunităţilor de cult, găsim o istorie încărcată de variate conflicte şi de repetate schimbări la nivelul conducerii. Alături de problemele legate de religie şi de viaţă ritualică, în centrul acestui univers stau o serie de conflicte personale şi de diferenţe de viziune asupra lumii.

Evenimentele din noiembrie şi decembrie 1918 au afectat cele două comunităţi religioase din Cluj chiar de la început. La şedinţa conducerii comunităţii ortodoxe din 28 octombrie au participat şef-rabinul Mózes Glasner, şef-rabinul comunităţii neologe Mátyás Eisler şi delegaţii asociaţiei de tineret *Ezrah*.[635] Şef-rabinul Glasner, care a avut un rol determinant în orientarea comunităţii ortodoxe spre mişcarea sionistă, a declarat următoarele: „Evreimea nu poate fi redusă la religie, nu poate fi negată existenţa ei ca naţiune!"[636] Şef-rabinii ambelor comunităţi au participat la marea adunare a sioniştilor din Cluj din 20 noiembrie 1918. Evenimentul, organizat la Cafeneaua Urania, a fost deschis de discursurile lui Mózes Glasner şi Mátyás Eisler, rostite în prezenţa unui mare număr de participanţi. Ambii au vorbit despre caracterul naţional al evreimii şi au cerut dreptul evreilor la autodeterminare.[637]

După formarea Uniunii Naţionale a Evreilor din Transilvania şi după înfiinţarea centrului la Cluj şi a grupurilor locale, Uniunea şi-a îndreptat atenţia spre comunităţile de cult evreieşti, lansând un apel în care ruga comunităţile să se alinieze la ideile naţionale ale evreilor.[638] Conducerea comunităţii ortodoxe din Cluj, deja pătrunsă de spiritul sionismului, nu a întârziat să dea un răspuns pozitiv: „Comunitatea îşi asumă poziţia conform căreia evreimea din Transilvania face parte din naţiunea evreiască unită din punct de vedere rasial şi religios, în ciuda faptului că grupuri de evrei trăiesc dispersaţi în toată lumea, şi în principiu – accentuând dorinţa comunităţii de a continua administrarea autonomă a problemelor religioase şi a celor care decurg din acestea, conform statutului comunităţii – consideră dezirabilă orice uniune care cuprinde întreaga populaţie evreiască din Transilvania, iar pentru atingerea acestui obiectiv va colabora în condiţii de bună înţelegere cu celelalte comunităţi evreieşti."[639]

Activitatea de organizare a evreilor pe baze naţionale a provocat reacţii vehemente şi antipatia evreilor afiliaţi comunităţii maghiare. Atitudinea apare nu doar în polemicile din presă şi în retorica vorbitorilor cu ocazia diferitelor şedinţe şi întruniri ale evreilor, ci şi în interiorul comunităţilor evreieşti. Viaţa publică evreiască fragmentată în două tabere a divizat şi conducerea mai largă a comunităţilor. Antreprenorul Dávid Sebestyén, acţionar la Institutul Comercial de Credit, ocupa funcţia de preşedinte al comunităţii ortodoxe. Şi-a motivat demisia din această funcţie, înaintată la sfârşitul anului 1918, spunând că este modul în care doreşte

635 Asociaţia Studenţilor Evrei nu a fost o organizaţie sionistă, însă membrii ei erau apropiaţi de ideologia naţională a evreilor. Spiritul organizaţiei s-a îndreptat tot mai mult spre ideologia sionistă după înfiinţarea Uniunii Naţionale a Evreilor. Vezi: Memoriile lui Chaim Weissburg (1892, Deaj–1959, Tel Aviv). *The Archive of the Ben-Gurion Research Institute for the Study of Israel and Zionism*, Sede Boker, Midreshet Ben-Gurion, Israel, fond 3, dosar 27, f. 779.

636 Citat în: Carmilly-Weinberger 1988: 38.

637 Mikes 1996: 164–165, Memoriile lui Chaim Weissburg..., fond 3, dosar 27, f. 802.

638 Vezi, de exemplu, apelul grupului local din Sibiu din 6 decembrie 1918, lansat la adresa comunităţilor din Sibiu şi din împrejurimi. ACSIER, fond 6, dosar 304, f. 104–106; Gidó 2009: 109–111.

639 Citat în: Carmilly-Weinberger 1988: 38–39, Szabó 1938: 135.

să protesteze împotriva marii adunări sioniste din 20 noiembrie.[640] Probabil că în urma acestui act şi-au depus demisia mai mulți membri aflați la conducerea comunității, urmând exemplul dat de președinte. Însă organizarea alegerilor pentru instaurarea noii conduceri a fost interzisă de comandamentul militar al armatei române din Cluj, astfel încât alegerea a trebuit să fie amânată pentru o dată ulterioară.[641] Fragmentarea, afirmarea unor principii contrare au apărut şi în familii. De exemplu, Dávid Sebestyén, suporter al integrării în comunitatea maghiară şi proprietar al unuia dintre cele mai mari palate din centrul Clujului, era socrul lui Tivadar Fischer, personalitate marcantă a mişcării sioniste din Transilvania. Aici, în acest palat, funcționa şi biroul de avocatură al lui Fischer.[642] Similar, observăm aceste contradicții politice şi în familia lui Hillel Kohn. La început, Kohn făcea parte din conducerea mişcării sioniste. Mai târziu el s-a orientat treptat către stânga politică, iar în zorii celui de-al Doilea Război Mondial a devenit una dintre personalitățile cele mai importante ale mişcării comuniste din Transilvania. Însă printre rudele lui de sânge şi rudele prin alianță găsim numeroşi sioniști, comuniști şi evrei asimilați la maghiari. De exemplu, una dintre mătuşile lui Kohn a fost soția lui Izsák Farkas, fratele lui Mózes Farkas.[643]

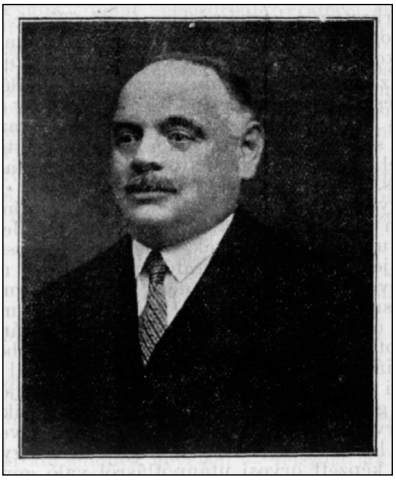

Imaginea 11. *Antreprenorul Dávid Sebestyén, lider al comunității ortodoxe, fondatorul Spitalului Evreiesc.*[644]

Nu există surse pentru stabilirea certă a persoanelor care au preluat conducerea comunității ortodoxe după demisia antreprenorului până în iulie 1919. Presupunem că demisia nu a însemnat şi plecarea din funcție. Probabil că secretarul

640 Mikes 1996: 164.
641 *Ellenzék* 31 decembrie 1918. 275. [sic!]
642 În 1912, Tivadar Fischer s-a căsătorit cu Jolán Sebestyén, fiica lui Dávid Sebestyén, unul dintre cei mai bogați oameni din Cluj. SJAN Cluj, fond 42, dosar 71/87, f. 19, Memoriile lui Chaim Weissburg... fond 3, dosar 27, f. 788.
643 Pentru rețeaua de rude ale lui Hillel Kohn, vezi: Gidó 2012: 127–130.
644 A kolozsvári Zsidó Kórház avatása 1931: 11.

comunității a rămas să gestioneze temporar problemele comunității. Știm că la adunarea conducerii comunității din data de 15 iulie 1919, Dávid Sebestyén, în calitate de președinte, a supus dezbaterii solicitarea Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania de a organiza o slujbă de doliu, de pomenire cu ocazia împlinirii a 15 ani de la trecerea în neființă a lui Theodor Herzl. Conducerea a refuzat cererea, fapt ce, la rândul lui, sugerează că la acea vreme maghiarofilii se aflau în poziție dominantă. La aceeași întrunire, șef-rabinul Mózes Glasner și-a făcut publică hotărârea de a emigra împreună cu soția sa în Palestina înainte de sărbători.[645] Până la urmă, slujba de pomenire a avut loc în sinagoga ortodoxă. Deși conducerea maghiarofilă a comunității a închis ușile bisericii în fața sioniștilor, aceștia au reușit să pătrundă în incinta sinagogii. Mózes Glasner a ținut un discurs memorabil. Memoriile lui Chaim Weissburg, una dintre cele mai influente personalități ale mișcării sioniste aflate la începuturile sale, ne arată că evenimentul, presărat și cu incidente, a pavat calea pentru răspândirea ideilor sioniste în cadrul comunității ortodoxe din Cluj. Evenimentul a atras nenumărați adepți dedicați cauzei naționale a evreilor și a inițiat schimbările ulterioare în conducerea comunității.[646]

În data de 19 octombrie 1919, odată cu alegerea marelui proprietar Jakab Schwartz în funcția de președinte, comunitatea s-a ales cu un lider adept al sionismului. El a ocupat funcția de președinte până în 1921.[647] Sub președinția sa au avut loc mai multe evenimente determinante pentru evoluția ulterioară a comunității și a evreilor din Cluj. Încă din 1919, sub conducerea lui Sámuel Mermelstein și cu sprijinul masiv al lui Dávid Sebestyén, un mic grup religios care se opunea direcției sioniste luate de comunitate a construit un *beth hamidras* pe strada Dogarilor, lângă Someș.[648] Gruparea sefardă s-a rupt definitiv de comunitate în mai 1921 și a format o comunitate sefard ortodoxă independentă.[649] În această perioadă au început să se facă simțite contradicțiile din interiorul comunității, contradicții care au însoțit viața comunității de-a lungul întregii perioade interbelice.

În această perioadă, la Cluj era decretată starea de asediu. Problema cea mai mare a locuitorilor era rechiziționarea locuințelor. Administrația română a rechiziționat mai multe case ale cetățenilor din Cluj, printre care și evrei, pentru a oferi locuință funcționarilor statului sau persoanelor care nu aveau locuință. În mai multe cazuri, vechii proprietari au rămas fără locuință. În conformitate cu dispoziția privind evacuările, puteau fi evacuate persoanele care s-au mutat în locuință după anul 1914 și nu au reușit să obțină permis de ședere până la 1 decembrie 1918. Însă în foarte multe cazuri dispoziția a fost aplicată și în cazul persoanelor care obținuseră indigenatul înainte de 1914.[650] Încercând să soluționeze sau să amelioreze problemele generate de lipsa locuințelor și rechiziționarea lor de către stat, comunitatea ortodoxă și Uniunea Națională a Evreilor au inițiat înființarea unei societăți pe acțiuni cu scopul de a construi locuințe, cu un capital inițial de 25 000 000 de lei. Au invitat și comunitatea neologă să participe la această inițiă-

645 Carmilly-Weinberger 1988: 39.
646 Memoriile lui Chaim Weissburg... fond 3, dosar 29, f. 1009–1012.
647 Hitközségek átalakulása. In: *Új Kelet* 23 octombrie 1919. 40.
648 Carmilly-Weinberger 1988: 95.
649 *Új Kelet* 12 iulie 1921. 149.
650 *Keleti Újság* 24 septembrie 1920. 210.

ativă.[651] Modul de organizare a rechiziționărilor era extrem de aproximativ și accidental, nu conta de la cine se rechiziționează și cui i se alocă locuința. De exemplu, în 1920, biroul locuințelor din Cluj a alocat o parte din locuința șef-rabinului Mózes Glasner unei dansatoare.[652]

În data de 4 septembrie 1920, forul executiv al Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania a propus înființarea unei asociații de sprijinire a educației. Organizația creată era organul central al tuturor școlilor ebraice din Transilvania.[653] Câteva zile mai târziu, pe 7 septembrie, se înființează la Cluj *Asociația Națională a Școlilor Evreiești „Tarbuth"*. Obiectivul declarat al Asociației era „înființarea cât mai multor instituții de învățământ primar, general și liceal, precum și înființarea unor școli profesionale pentru tineretul evreiesc, respectiv acordarea sprijinului financiar și moral necesar pentru instituțiile deja existente."[654] Ambele comunități au participat activ la înființarea instituțiilor de învățământ din Cluj, după cum sugerează prezența șef-rabinului neolog Mátyás Eisler și a lui Mayer Grünfeld, aflat la conducerea comunității ortodoxe, în Consiliul de administrație al Asociației, ales pe 7 septembrie.[655] Ședința comunității neologe, care a avut loc pe 7 noiembrie, a acceptat înființarea *Asociației „Tarbuth"* și a hotărât să contribuie la înființarea gimnaziului pentru fete și a celui pentru băieți. Totodată a lansat un apel către membrii comunității să se alăture și să devină membri ai Asociației. Au decis, la nivel de principiu, să transfere Asociației o sumă echivalentă cu 80 000 de coroane austro-ungare. Comunitatea ortodoxă a sprijinit lansarea școlilor cu suma de 300 000 de coroane.[656]

La sfârșitul anului 1920, comunitatea ortodoxă din Cluj a fost preocupată de alegerile interne. Alegerile interne organizate pe 9 ianuarie 1921 au fost precedate de o puternică campanie sionistă, sprijinită masiv și de cotidianul *Új Kelet*. În numărul din 3 decembrie, ziarul de orientare sionistă solicita evreilor aliați cauzei naționale să verifice dacă numele lor figurează sau nu pe listele electorale afișate în sinagogi. Ziarul prezenta alegerile interne ca fiind primul test de forță a evreimii sioniste din Cluj, exprimând și în acest mod miza ridicată a evenimentului.[657] După cum se anticipase, alegerile s-au soldat cu victoria zdrobitoare a orientării naționaliste. Din totalul de 289 de voturi exprimate, 282 erau pentru lista evreilor sioniști. Jakab Schwartz a fost ales în funcția de președinte, iar Mayer Grünfeld, în funcția de vicepreședinte (ambii erau și membri ai Micii Comisii de Administrație a Uniunii Naționale a Evreilor). Alegerile s-au soldat cu o conducere formată exclusiv din sioniști.[658]

În scurta existență a noii conduceri a comunității a fost înființată Asociația Națională a Spitalelor Evreiești, cu scopul de a construi spitale evreiești într-o perioa-

651 *Új Kelet* 3 octombrie 1920. 70.
652 *Új Kelet* 11 decembrie 1920. 122.
653 *Új Kelet* 5 septembrie 1920. 50.
654 *Új Kelet* 8 septembrie 1920. 52.
655 *Új Kelet* 8 septembrie 1920. 52.
656 *Új Kelet* 9 noiembrie 1920. 96, Memoriile lui Chaim Weissburg... fond 3, dosar 29, f. 1062–1073.
657 *Új Kelet* 3 decembrie 1920. 116.
658 *Új Kelet*. 6 ianuarie 1921. 11 și 19 februarie. 37.

dă cât mai scurtă. Inițiativa se bucura de sprijinul mai multor organizații evreiești. În prima fază, asociația nou creată a decis să înființeze un ambulatoriu.[659]

Conflictele personale și de idei au condus la fragmentarea comunității. Grupul sefarzilor, nemulțumit de rezultatele alegerilor, și-a anunțat intenția de a părăsi comunitatea. În afară de acest grup, a apărut și un alt grup ce reprezenta o opoziție puternică în cadrul comunității. Acesta, la rândul lui, a condamnat perspectiva sionistă adoptată de noua conducere a comunității. Eșecul tuturor încercărilor de a restabili echilibrul în interiorul comunității a determinat conducerea să demisioneze chiar în anul în care a fost aleasă și a stabilit data noilor alegeri. Alegerile nu au schimbat profilul conducerii, ci doar persoanele. Scaunul președintelui a fost ocupat de Mór Bergner (vicepreședintele Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania), iar funcția de vicepreședinte a fost ocupată de antreprenorul Sámuel Adler (fondatorul firmei Aquila Romana, care se ocupa cu comercializarea produselor petroliere).[660] În urma noilor alegeri, funcțiile de conducere au fost din nou ocupate de reprezentanți ai orientării sioniste. În 1922, sub președinția lui Bergner a fost construită sinagoga Asociației „Șas Hevra" din strada Croitorilor, conform planului elaborat de Vilmos Heves, inginer constructor din Cluj.[661]

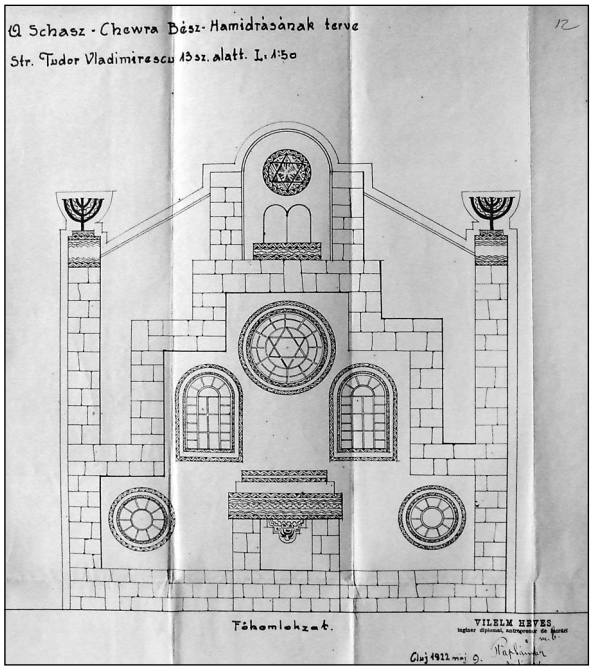

Imaginea 12. *Planul sinagogii Șas Hevra din strada Croitorilor, 1922.*[662]

659 *Új Kelet* 19 iunie 1921. 155 și 24 august. 186.
660 *Új Kelet* 23 septembrie 1921. 211.
661 SJAN Cluj, fond 1, cutia 10985–18046/1922, dosar 16432/1922, f. 1–16.
662 Sursa imaginii: SJAN Cluj, fond 1, cutia 10985–18046/1922, dosar 16432/1922, f. 12.

În toamna anului 1922 s-a schimbat nu doar conducerea laică a comunității, ci și conducerea religioasă. La sfârșitul lui octombrie, șef-rabinul a anunțat public că intenționează să se pensioneze și a rugat comunitatea să-l aleagă pe fiul său, Akiba Glasner, drept succesorul lui. În data de 25 decembrie 1921, la adunarea generală a comunității, ascultând dorința lui Mózes Glasner, comunitatea ortodoxă a ales noul șef-rabin în persoana lui Akiba Glasner, fost rabin în Miercurea-Ciuc.[663]

Înainte de a se stabili în Palestina, Mózes Glasner a plecat în Germania la invitația centrului Mizrachi din Germania, unde în primăvara lui 1922 a ținut o prelegere despre sionism. Succesul imens al discursului său a obligat chiar și ziarele creștine să prezinte evenimentul și să „salute din inimă patriarhul venit din Transilvania."[664] Întors acasă, Glasner și-a petrecut următoarele săptămâni călătorind și ținând prelegeri în care împărtășea publicului experiența sa din Germania. Activitatea lui Glasner din această perioadă a fost importantă mai ales pentru mișcarea sionistă, pentru că prelegerile unei persoane de anvergura și popularitatea sa s-au dovedit a fi cel mai bun mijloc pentru răspândirea și popularizarea ideilor naționale.

לזכר הרבנים
החרדים בקהילת
קלוז'
RABINII DE RIT ORTODOX
CARE AU FUNCTIONAT LA
COMUNITATEA DIN CLUJ
אפרים אבל 1812 - 1816 EPHRAIM ABEL
יוסף קאין 1816 JOSEF KAIN
מנשה נאש 1837 MENASHEH NASH
יוסף רוזנפלד 1848 JOSEF ROSENFELD
הילל ליכטנשטיין 1851 - 1854 HILLEL LICHTENSTEIN
שרגא פייוויש פישמן 1861 - 1863 SHRAGA FEIVISH FISCHMANN
אברהם גלזנר 1863 - 1877 AVRAHAM GLASNER
משה שמואל גלזנר 1877 - 1923 MOSHE SHMUEL GLASNER
עקיבה גלזנר 1923 - 1944 AKKIBA GLASNER
אברהם שלמה קאץ 1945 - 1946 AVRAHAM SHLOMO KATZ
אברהם שוינפלד 1946 - 1959 AVRAHAM SCHÖNFELD
יעקב יולס 1979 - 1983 KÁROLY JOLESZ
יהודה צבי גלזנר 1941 - 1944 JUDA TZVI GLASNER

Imaginea 13. *Placa comemorativă a rabinilor ortodocși din Cluj, inaugurată în 1995 în Templul Memorial al Deportaților din strada Horea (fostă Sinagogă Neologă).*

Hevra Kadisha, înființată la mijlocul secolului al XIX-lea, administra și deservea până în 1921 nevoile religioase și sociale ale celor două comunități clujene. Însă în decembrie 1921 comunitatea neologă a decis să înființeze o *Confrerie Sacră* se-

663 *Új Kelet* 1 noiembrie 1921. 239 și 27 decembrie 1921. 286.
664 *Új Kelet* 9 martie 1922. 54.

parată pentru serviciile de înmormântare și filantropie destinate membrilor săi. La ședința de înființare organizată în data de 11 decembrie, participanții au adoptat proiectul de statut elaborat de șef-rabinul Mátyás Eisler și au ales conducerea Confreriei.[665] Separarea *Hevra Kadisha* din Cluj nu a influențat relația dintre cele două comunități. Un semn al bunelor relații dintre cele două comunități a fost salutul adresat în ianuarie 1922 de președintele comunității ortodoxe, Mór Bergner, în chip de „document al armoniei confesionale", șef-rabinului Mátyás Eisler, cu ocazia împlinirii a 30 de ani de carieră de profesor universitar.[666]

În perioada interbelică s-au iscat în repetate rânduri neînțelegeri între ortodocși și neologi. De exemplu, cele două comunități nu au reușit să adopte o poziție comună în întrunirea organizațiilor evreiești convocată la București de Constantin Banu, ministrul cultelor și artelor, în mai 1922. Tema întâlnirii a fost crearea unei organizații unitare pentru evreii din România. Din Transilvania au fost invitate următoarele persoane: Tivadar Fischer (președintele Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania), Mózes Glasner (șef-rabin pensionat din Cluj), Salamon Ullmann (șef-rabin ortodox din Bistrița, președintele Biroului Central Ortodox), Benjamin Fuchs (șef-rabin ortodox din Oradea), Lipót Grünwald (șef-rabin ortodox din Satu Mare), Mátyás Eisler (șef-rabin neolog din Cluj), Sámuel Nussbaum (președintele Comunității Ortodoxe din Oradea), József Fischer (președintele Comunității Neologe din Cluj), Dávid Sebestyén și Mór Tischler (membrii în conducerea Comunității Ortodoxe din Cluj). La întrunire s-a iscat un conflict între delegații din Transilvania. Reprezentanții ortodocși, opozanți ai sionismului (Benjamin Fuchs, Salamon Ullmann, Mór Tischler și Dávid Sebestyén), au afirmat că nu doresc o organizație comună în care vor fi eliminate drepturile obținute deja de la statul maghiar și doresc neapărat să mențină în continuare organizația lor regională, ca organizație independentă.[667] Pe de altă parte, simpatizanții sionismului Mátyás Eisler, dar și Mózes Glasner au declarat că rămân în continuare deschiși în această problemă. Evenimentul evidențiază două axe de ruptură în rândul evreilor din Cluj, dar și a celor din Transilvania: în primul rând, cele două comunități au avansat interpretări diferite ale relației dintre evreii din diasporă și națiunea-gazdă, iar în al doilea rând, reacția evreilor asimilați la maghiari a fost diferită de reacția sioniștilor atât în ceea ce privește politicile statului român de promovare a disimilării, cât și în privința inițiativelor de integrare, de „unificare" avansate de Uniunea Evreilor Români.

Conducerea comunității neologe a fost înnoită în 14 mai 1922. Beneficiind de încrederea comunității, József Fischer a rămas în funcția de președinte al acesteia. Fischer era în același timp membru în Mica Comisia de Administrare a Uniunii Naționale a Evreilor. În funcția de vicepreședinte a fost ales Ferenc Deutsch. În cadrul acestei ședințe s-a discutat și despre problema întrunirii evreiești convocate la București pe 14 mai 1922 și a fost adoptată poziția pe care delegații comunității aveau să o reprezinte la întrunirea de la București. József Fischer a declarat următoarele: „Nu avem nevoie de unitate născută din constrângere, pentru că ea nu va

665 *Új Kelet* 13 decembrie 1921. 274.
666 Carmilly-Weinberger 1988: 39.
667 *Új Kelet* 27 mai 1922. 114.

fi niciodată binecuvântată."[668] Nu credea în unirea dintre organizațiile evreiești din România și din cauza diferențelor dintre populația evreiască din teritoriile anexate și cea din Vechiul Regat. A considerat totuși acceptabilă crearea unei organizații administrative comune, care să nu se amestece în treburile religioase.

Dacă în viața comunității neologe nu existau conflicte mari, la ortodocși conflictele cu sefarzii reprezentau o permanentă sursă de tensiuni. Nici Salamon Ullmann, sosit la Cluj la sfârșitul lui iulie, nu a reușit să medieze neînțelegerile dintre cele două grupări și nu a reușit să stabilească un acord între părți. După eșecul tratativelor, întreaga conducere a comunității, formată din 18 membri, a demisionat, la fel și corpul reprezentanților.[669] Nici noul președinte al comunității, Mór Tischler, ales în septembrie 1922, nu a reușit să consolideze situația comunității. Astfel, la 26 februarie 1923 a plecat din fruntea conducerii comunității.[670]

Succesorul lui Tischler, Sámuel Adler, a fost acceptat și de sefarzi la conducerea comunității datorită religiozității și experienței sale în domeniul public. A rămas la conducere, cu excepția unei perioade scurte, până în 1928.[671]

Prima sarcină a președintelui ales pe 19 martie 1923 a fost să ia o decizie în problema limbii de predare în școlile elementare ale comunității. La insistențele lui Adler, conducerea comunității a decis să introducă ebraica în locul limbii idiș, fapt ce avea mai degrabă o semnificație simbolică decât o utilitate practică.[672] Educația în limba ebraică reclama profesori și elevi care dețineau competențele lingvistice necesare. Totuși, limba ebraică în școli era un mijloc de formare a identității care a contribuit la consolidarea conștiinței etnice a elevilor.

Stabilirea lui Mózes Glasner în Palestina a fost un eveniment important în viața comunității evreiești din Cluj. În data de 3 mai 1923, în sala mare a restaurantului Redout, comunitatea a organizat o întâlnire în cadrul căreia și-a luat rămas de la rabinul stimat. Ceremonia organizată pentru cinstirea rabinului a adunat reprezentanții fiecărei organizații și asociații evreiești din Cluj. I-au adresat cuvinte de laudă József Boskovits, din comunitatea ortodoxă, și Mózes Jakobi, din comunitatea neologă.[673]

În 11 decembrie 1923 a fost deschisă la Oradea conferința Biroului Central Ortodox, având ca teme reorganizarea și creșterea transparenței activităților organizației prin atragerea persoanelor civile în conducere. La conferință au participat din partea Comunității din Cluj Sámuel Adler, Ansel Grünfeld, Izsák Roth, Emánuel Rosenfeld, Jakab Schwartz, Náthán Sajovits și Bencion Weinstein.[674] Conferința nu a ajuns la niciun rezultat, însă a creat o comisie formată din 50 de membri (30 de civili și 20 de rabini) cu sarcina de a alege președintele comunității, un președinte care să nu provină din domeniul religios, ci din sfera civilă. A fost lansată și ideea de a muta centrul organizației de la Bistrița la Cluj, ceea ce ar fi diminuat influența conducerii extrem de conservatoare.

668 *Új Kelet* 16 mai 1922. 106.
669 *Új Kelet* 1 august 1922. 167.
670 Carmilly-Weinberger 1988: 39, *Új Kelet* 27 februarie 1923. 8.
671 Carmilly-Weinberger 1988: 39–40.
672 Carmilly-Weinberger 1988: 39.
673 *Új Kelet* 4 mai 1923. 61.
674 *Új Kelet* 20 noiembrie 1923. 220.

În timpul președinției lui Sámuel Adler au început lucrările pentru construirea băii rituale din strada Dubălarilor (fosta strada Tímár). Până la momentul respectiv comunitatea nu dispunea de o baie rituală corespunzătoare nevoilor ei, ceea ce a fost un motiv suficient pentru demararea lucrărilor de construcție.[675] Tot în perioada președinției lui s-a inaugurat, în 14 august 1926, Casa de Rugăciuni Beth Aharon, destinată evreimii care trăia la marginea orașului. Discursul de inaugurare a fost rostit de șef-rabinul Akiba Glasner.[676]

Problema pensiei pentru angajații comunității era una veche în comunitatea ortodoxă. La fel ca celelalte comunități evreiești din Transilvania, nici cea din Cluj nu avea un fond de pensii. Problema a fost rezolvată prin acordarea de ajutoare financiare familiilor celor decedați. La ședința din ianuarie 1926, comunitatea a adoptat propunerea lui Adler, care recomanda asigurarea de viață pentru fiecare funcționar și angajat al comunității. Adoptarea propunerii însemna încheierea a mai mult de 40 de asigurări de viață.[677]

După retragerea dreptului de publicitate al liceelor evreiești din Cluj, s-au cronicizat problemele legate de învățământul evreiesc. Cea mai arzătoare problemă a Asociației „Tarbuth", sprijinită de ambele comunități, a fost lipsa sălilor (un motiv pentru retragerea dreptului de publicitate pentru organizarea învățământului). Vreme îndelungată au existat nenumărate conflicte în comunitate din cauza faptului că trebuia mutat Liceul Evreiesc în locurile rezervate pentru școala de Talmud-Tora și pentru școala elementară evreiască. O parte din conducerea comunității reproșa permanent altora că locurile respective nu sunt utilizate în conformitate cu destinația lor originală. În consecință, corpul reprezentanților a decis în 1925 să contribuie cu o sumă mai mare pentru fondul destinat construirii unui liceu, respectiv pentru cumpărarea unui teren, socotind că astfel poate elibera locurile destinate pentru școala de Talmud-Tora și școala elementară.[678] Liceul, ajuns într-o situație grea, a fost preluat de Comunitate în septembrie. Comunitatea a preluat de la Consiliul de conducere al „Tarbuth" și sarcinile legate de susținerea liceului.[679]

În toamna lui 1926 a fost înființată, la inițiativa lui Akiba Glasner, asociația *Tomche Tora.* Activitatea asociației a fost îndrumată de bărbați fideli credinței și „cunoscători ai Talmudului".[680] Liderii asociației au lansat un apel către evreii din oraș, în care solicitau sprijinul populației. În apel au inclus și un rezumat al obiectivelor asumate de asociație: 1. Crearea unei conduceri unite care să se ocupe de problema ieșivelor și a școlilor Talmud-Tora și să supravegheze îndeaproape desfășurarea procesului educațional și dezvoltarea instituției. 2. Sprijin financiar pentru elevii nevoiași și stoparea cerșetoriei rușinoase practicată de talmudiști, practică ce periclitează autoritatea Torei. 3. Asigurarea educației morale și transmiterea cunoștințelor Tora tineretului angajat în comerț sau în meserii. 4. Obținerea

675 *Új Kelet* 18 august 1925. 189.
676 *Új Kelet* 17 august 1926. 181.
677 *Új Kelet* 23 ianuarie 1926. 18.
678 *Új Kelet* 16 iulie 1925. 161.
679 *Új Kelet* 14 septembrie 1926. 203.
680 *Új Kelet* 17 octombrie 1926. 227.

unui teren pentru construirea școlilor Talmud-Tora și a ieșivelor. 6. Asociația dorește să răspândească adevărata cultură evreiască și dorește să reconstruiască „vechile turnuri de veghe ale evreimii."[681]

Prima schimbare esențială apărută în viața religioasă a comunității neologe conduse de multă vreme de József Fischer s-a petrecut în anul 1927. Tema principală a adunării generale din decembrie 1926 și 30 ianuarie 1927 a fost reorganizarea în spirit conservator a vieții religioase a Comunității Neologe.[682] În timpul dezbaterilor din ianuarie, inginerul Vilmos Heves a prezentat planurile pentru reamenajarea interiorului sinagogii neologe, iar șef-rabinul Mátyás Eisler a vorbit despre dimensiunea religioasă a schimbărilor. A spus că nu a existat niciodată o regulă unitară pentru amenajarea interiorului sinagogii și nimeni nu a obiectat nici până acum în această privință, însă „dezvoltarea comunității impune schimbarea".[683] În cazul în care comunitatea dorea să satisfacă condițiile impuse de practicarea religiei, trebuia să asigure independent și sacrificiul ritualic. Însă nu poate fi angajat personal de încredere din punct de vedere religios, decât dacă comunitatea devine conservatoare din punct de vedere instituțional. Benő Gombos a formulat obiecții și contraargumente la inițiativa de transformare, cerând pregătirea mai minuțioasă a problemei. Lázár Havas a lansat opinia conform căreia transformarea templului și a vieții religioase ar jigni sentimentele religioase ale unei părți din comunitatea neologă. Majoritatea celor care au participat la ședință au votat pentru transformare.[684] Adresându-se conducerii orașului în zilele imediat următoare, Benő Gombos a încercat să anuleze deciziile adoptate la adunarea generală, spunând că votul din 30 ianuarie a fost nestatutar din lipsă de cvorum.[685]

Sfârșitul anului 1927 a fost tragic pentru ambele comunități evreiești din Cluj. În 24 noiembrie, în sala de consiliu a comunității ortodoxe se făceau planuri în legătură cu întâmpinarea președintelui Organizației Sioniste Mondiale, Haim Weizmann, care urma să viziteze Clujul.[686] În decembrie discuțiile s-au axat pe modul în care ar putea fi asigurate sursele financiare necesare pentru reconstrucția de după distrugerile studențești din oraș.

Incidentele petrecute la distanță sigură, la Oradea, cu ocazia congresului studenților de la începutul lui decembrie au ajuns la Cluj în 7 decembrie. Edițiile din 8 și 10 decembrie ale ziarului *Új Kelet* au fost dedicate aproape exclusiv violențelor de la Cluj. „Aproape toate bisericile evreiești din Cluj au fost transformate în ruine", titrează ziarul pe pagina principală a ediției din 8 decembrie, după care continuă: „[...] abia au rămas firme întregi pe strada principală. Aproape toate bisericile evreiești își plâng soarta cu ferestrele și mobilierul distruse. Străzile oferă o priveliște

681 Următoarele persoane au semnat apelul în numele rabinatului: șef-rabinul Akiba Glasner, rabinul Mór Lövy, Nándor Nagyfaludi, Emánuel Rosenzweig, Mór Weinstein, Márton Végh, Mór Klein, József Reitter, Miksa Wertheimer, Sámuel Weinstein, Samu Kepecs, Lipót Löwinger. *Új Kelet* 17 octombrie 1926. 227.
682 SJAN Cluj, fond 1, cutia 3792–24093/1927, dosar 2858, f. 10–14.
683 *Új Kelet* 1 februarie 1927. 24.
684 *Új Kelet* 1 februarie 1927. 24.
685 SJAN Cluj, fond 1, cutia 3792–24093/1927, dosar 2858, f. 4–5.
686 *Új Kelet* 26 noiembrie 1927. 265.

sumbră. Pe străzi ne împiedicăm de țigle la fiecare pas. Însă bisericile evreiești oferă imaginile cele mai izbitoare."[687]

Mai sus am descris în detaliu distrugerile la care s-au dedat studenții (vezi capitolul 6.3.2.). Dintre clădirile religioase amintim sinagoga din strada Paris și școala Talmud-Tora care aparținea de ea, sinagoga Poale Tzedek din strada Barițiu și casa de rugăciuni Beth Avrohom, biserica Șas Hevra din strada Croitorilor, sinagoga neologă din strada Horea, precum și casa de rugăciuni a comunității sefarde din strada Dávid Ferenc.[688]

Adunarea generală a Comunității Ortodoxe de la sfârșitul lui 1927 a fost organizată în umbra distrugerilor din decembrie. Scopul adunării a fost schimbarea statutului și desemnarea unei comisii formate din unsprezece membri care urma să soluționeze conflictele interne. Modificarea de statut s-a concentrat mai ales pe creșterea taxelor de comunitate. La aceeași adunare, Samuel Adler a prezentat raportul comisiei celor unsprezece, conform căruia membrii corpului reprezentanților și-au înaintat demisia.[689] În urma alegerilor din 5 februarie, avocatul József Sebestyén a devenit președintele comunității. El dorea stabilizarea situației financiare a comunității, terminarea lucrărilor de construcție a băii rituale și înființarea unei gimnazii.[690]

Sub președinția lui József Sebestyén s-a hotărât înființarea școlii secundare cu șapte clase (care a rămas în fază de proiect) și renovarea templului mare apelându-se la pictorul Benjamin Hermann. Tot în această perioadă au fost inaugurate noul cimitir al comunității și baia rituală.[691] În aceeași ordine de idei, și comunitatea neologă a inaugurat un cimitir nou la capătul străzii Regale (astăzi strada Republicii), pe un teren donat de municipalitate.[692]

În februarie 1929, ziarul *Új Kelet* scria despre alegerile *daianului* și despre faptul că în sfârșit s-a restabilit pacea în sânul comunității ortodoxe și s-au soluționat problemele comunității.[693] Însă alegerea daianului a scos la suprafață conflictele interne. În 17 februarie a decedat președintele tribunalului rabinic, daianul Mór Wald. Wald, cumnatul fostului șef-rabin al comunității ortodoxe, Mózes Glasner, reprezenta orientarea moderată a ortodoxiei evreiești. În locul lui au fost aleși rabinul Mór Löwy și Jakab Háberfeld în funcția de daian. Rabinul Löwy era și el cumnatul lui Mózes Glasner și din 1905 conducea casa de rugăciuni sefardă înființată în 1875 de grupul hasidic care a părăsit comunitatea ortodoxă în acea perioadă. Háberfeld era un talmudist clujean cunoscut. Alegerile au fost contestate de o parte dintre membrii casei de rugăciuni *Ohel Moshe*, care îngloba evreii de rit hasidic din Maramureș și din Ungaria. La rândul lui, și Akiba Glasner a protestat împotriva alegerilor și a cerut desemnarea unui al treilea daian, în calitate de *rosh beth-din* (președinte de tribunal rabinic). József Sebestyén a refuzat cererea șef-rabinului pe

687 *Új Kelet* 8 decembrie 1927. 275 și 10 decembrie 1927. 276.
688 SJAN Cluj, fond 1, cutia 313–9850/1928, dosar 1058/1928, f. 9, *Új Kelet* 8 decembrie 1927. 275 și 10 decembrie 1927. 276.
689 *Új Kelet* 28 decembrie 1927. 282.
690 *Új Kelet* 7 februarie 1928. 30.
691 *Új Kelet* 11 septembrie 1928. 203, 17 aprilie 1929. 88.
692 *Új Kelet* 30 octombrie 1928. 232.
693 *Új Kelet* 20 februarie 1929. 41.

motiv că acceptarea solicitării ar conduce la apariția unor conflicte cu majoritatea membrilor comunității. József Sebestyén a demisionat iar conducerea l-a urmat și a părăsit comunitatea.[694] Conflictul, care avea o miză enormă pentru viața religioasă a evreilor din Cluj, este interesant pentru noi, deoarece arată eterogenitatea și stările conflictuale din sânul comunității evreiești. În cadrul ortodoxiei au existat conflicte și rupturi chiar și în interiorul lumii hasidice, nu doar între comunitatea ortodoxă și grupul hasidic. Hasizii din Maramureș grupați în jurul casei de rugăciuni Ohel Moshe nu au acceptat situația pentru că au considerat că ideile lor religioase nu ar fi fost reprezentate în tribunalul rabinic în raport cu vechii hasizi.

Și în anii '30, comunitatea ortodoxă a fost nevoită să se confrunte cu dificultăți similare celor din perioada anterioară: greutăți materiale, conflicte interne și cazul sefard. Ordinea de zi a adunării generale extraordinare din aprilie 1930 includea aceste probleme. Jakab Schwartz a prezentat situația materială a comunității, arătând că aceasta a acumulat datorii enorme. Una dintre cauze era faptul că sefarzii și-au însușit ilegal cea mai importantă sursă de venit, și anume *gabela* (taxa pe carnea cușer).[695] Evenimentele s-au derulat aproape automat când Schwartz și membrii conducerii au demisionat în bloc, iar alegerile pentru funcția de președinte au fost câștigate de Sámuel Adler, care a mai ocupat această funcție în trecut. Pentru funcția de vicepreședinte au fost aleși Emánuel Rosenzweig și Rezső Fischer.[696]

Primul deceniu s-a terminat cu un eveniment tragic. Decesul șef-rabinului neolog Mátyás Eisler a însemnat și pierderea unei personalități importante a vieții publice evreiești din Transilvania și a mișcării naționale evreiești.[697]

Anii 1930 au adus schimbări în personalul și în instituțiile ambelor comunități evreiești. În comunitatea ortodoxă rivalitatea dintre diferitele grupuri de interese a continuat. Conducerea comunității a fost schimbată de mai multe ori. Schimbarea personalului a fost cauzată frecvent de situația materială tot mai dificilă a comunității. Datoriile acumulate în cursul crizei economice au ajuns la 12 milioane de lei în 1931, iar conducerea a cerut creditorilor să reeșaloneze plata ratelor.[698] Problemele de ordin material au influențat și valoarea gabelei calculate la vânzarea cărnii cușer. În timpul crizei economice tot mai puține familii de evrei își permitea să cumpere carne cușer. Din această cauză veniturile comunității ortodoxe au scăzut substanțial. În 1933 comunitatea a încercat să amelioreze situația reducând gabela plătită pentru carnea de vită cu 40% și pentru carnea de pasăre cu 20%, sperând că astfel va crește circulația produselor și în consecință vor crește și veniturile.[699]

Taxele gabela au ridicat din nou probleme în perioada 1939–1940, perioadă în care erau stabilite prețurile maxime pentru produse. La stabilirea prețului maxim pentru comercializarea diferitelor alimente, municipalitatea nu a luat în considerare taxele suplimentare în cazul sacrificiilor cușer. În consecință, comunitatea

694 *Új Kelet* 5 martie 1929. 52 și 11 aprilie 1929. 83.
695 *Új Kelet* 23 aprilie 1930. 91.
696 *Új Kelet* 10 iunie 1930. 125.
697 *Új Kelet* 14 decembrie 1930. 274.
698 *Új Kelet* 6 septembrie 1931. 202.
699 *Új Kelet* 27 ianuarie 1933. 21.

ortodoxă comercializa carnea cuşer, care includea şi taxa gabela, la un preț mai mare decât cel permis, ceea ce în multe cazuri a condus la inițierea unor proceduri administrative împotriva comunității.[700]

Conflictele dintre conducerea orașului şi comunități au apărut şi în alte contexte, nu numai în cazul taxelor gabela. Producerea alimentelor rituale a fost mai costisitoare, însă conducerea orașului nu a ținut cont de acest fapt. Astfel, în conformitate cu un ordin al Ministerului de Finanțe, comunitățile, respectiv brutăriile care deserveau comunitățile religioase erau scutite de taxele pentru un soi de făină specială utilizată pentru a produce pască. Însă taxa de 10 bani pe kilogram a fost în continuare încasată de municipalitate, în ciuda protestelor repetate ale comunităților evreieşti.[701]

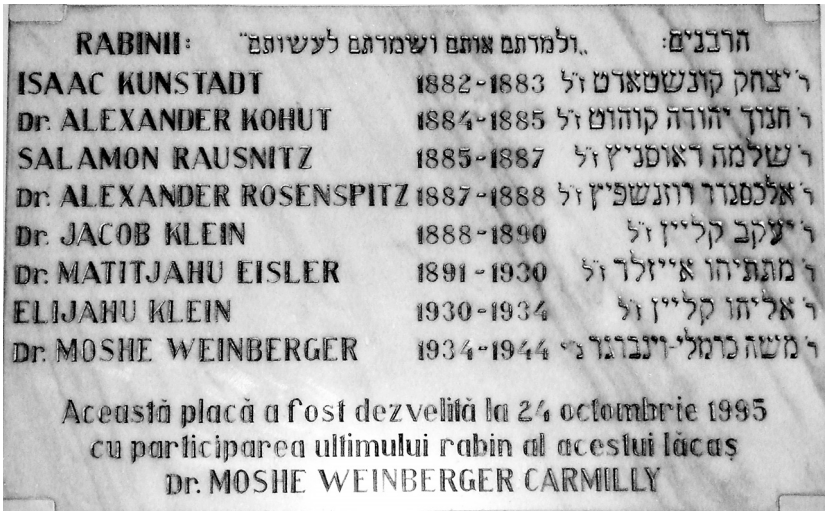
RABINII: "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם" הרבנים:
ISAAC KUNSTADT 1882-1883 ר' יצחק קונשטאדט ז"ל
Dr. ALEXANDER KOHUT 1884-1885 ר' חנוך יהודה קוהוט ז"ל
SALAMON RAUSNITZ 1885-1887 ר' שלמה ראוסניץ ז"ל
Dr. ALEXANDER ROSENSPITZ 1887-1888 ר' אלכסנדר רוזנשפיץ ז"ל
Dr. JACOB KLEIN 1888-1890 ר' יעקב קליין ז"ל
Dr. MATITJAHU EISLER 1891-1930 ר' מתתיהו אייזלר ז"ל
ELIJAHU KLEIN 1930-1934 ר' אליהו קליין ז"ל
Dr. MOSHE WEINBERGER 1934-1944 ר' משה כרמלי-וינברגר
Această placă a fost dezvelită la 24 octombrie 1995
cu participarea ultimului rabin al acestui lăcaș
Dr. MOSHE WEINBERGER CARMILLY

Imaginea 14. *Placa comemorativă a rabinilor neologi din Cluj, inaugurată în 1995 în Templul Memorial al Deportaților din strada Horea (fostă Sinagogă Neologă).*

În data de 17 iunie 1934, comunitatea neologă a ales un nou rabin în persoana lui Mózes Weinberger (denumit mai târziu Moshe Carmilly-Weinberger), care în perioada respectivă era student în ultimul an la Institutul Rabinic din Budapesta.[702] În perioada dintre decesul lui Mátyás Eisler şi preluarea funcției de către Mózes Weinberger, funcția de şef-rabin a fost ocupată temporar de Elijahu Klein, un rabin de orientare sionistă. Preluarea funcției de rabin de către tânărul lider religios Mózes Weinberger în 1934 a dinamizat viața religioasă a comunității. Klein Elijahu a rămas în continuare la Cluj şi s-a dedicat în primul rând educației. Mózes Weinberger a lansat în 1936 o revistă lunară intitulată

700 SJAN Cluj, fond 1, cutia 210–8342/1940, dosar 2097/1940, 999/1939, f. 12–13 şi 49/1940, f. 14.
701 SJAN Cluj, fond 1, cutia 642–9358/1937, dosar 1675/1936, f. 1–5.
702 Carmilly-Weinberger 1988: 59.

Hitközségi Értesítő [Buletinul informativ al comunității], care se ocupa de probleme religioase. El a participat activ la viața sioniștilor locali. Cu toate acestea, din cauza schimbărilor în politica externă și în situația politică din Europa Centrală, comunitățile evreiești s-au confruntat cu probleme noi, întâlnite doar în perioada Primului Război Mondial. După ce Adolf Hitler a preluat puterea în Germania, evrei din Germania, iar mai apoi din Polonia s-au refugiat la Cluj. Orașul mai primise un val de refugiați anterior, când evrei din Bucovina au căutat adăpost la Cluj în 1916. Cele două comunități au înființat o Comisie pentru refugiați în 1939, pentru a-i ajuta pe refugiați cu alimente și bani. Astfel ei puteau pleca din Cluj spre porturile din România, pentru a ajunge apoi în Palestina.[703]

Pe lângă persecutarea evreilor din Europa Centrală, politica evreiască a statului român a împins nenumărați evrei în situații fără ieșire. Tot comunitățile, împreună cu Uniunea Națională a Evreilor, au încercat să-i ajute și pe ei. Printr-o comisie de alocare a ajutoarelor, municipalitatea a oferit sprijin pentru locuitorii creștini și evrei duși la muncă obligatorie în 1939–1940. Evreii au fost reprezentați în această comisie Mózes Weinberger și Elijahu Klein (rabini neologi) și Jehuda Glasner (rabin ortodox).[704]

7.1.2. Conflictul ortodox–sefard

Pentru evreii conservatori, care practicau religia într-o manieră strictă și nu erau dispuși să facă niciun compromis, mișcarea sionistă consolidată după 1918 era întruchiparea pericolului reprezentat de laicizare și îndepărtare de valorile Vechiului Testament.

Ruptura din cadrul comunității ortodoxe din Cluj a fost provocată de interpretările diferite privind rolul atribuit și asumat de comunitatea de cult (la nivel de instituție). Sioniștii au considerat că organizarea socială și formarea identității sunt sarcina principală a comunității. Dimpotrivă, tabăra conservatoare atribuia comunității rolul de îndrumător al vieții religioase. Aceste diferențe au condus în 1919 la ieșirea din comunitate a unei părți a evreilor, care sub conducerea lui Sámuel Mermelstein și cu sprijinul masiv al antreprenorului Dávid Sebestyén au intenționat să creeze o comunitate sefard-ortodoxă fundamentată pe prescripții strict religioase. Au construit un *beth hamidraș* (casă de rugăciuni) în strada Dogarilor (a fost ales președinte Ferenc Helmann, iar ca administratori, Mór Herschkovits și Náthán Baumhaft) și au amenajat o școală Talmud-Tora.[705]

Cazul din Cluj nu era izolat și nici măcar nu a fost prima încercare de acest gen din oraș, pentru că încă din 1875 s-a format o comunitate hasidică de rit sefard (vezi capitolul 3). În preajma Primului Război Mondial, hasizii au intrat în conflict cu conducerea comunității ortodoxe în mai multe localități din Transilvania, de exemplu în Sibiu (1920), și au început să se organizeze în comunități independente sub denumirea de sefarzi, deși denumirea denota la origini evreii originari din Spania stabiliți mai ales în Europa de Sud, respectiv pe teritoriul Imperiului Oto-

703 Carmilly-Weinberger 1999: XI.
704 SJAN Cluj, fond 1, cutia 16873–25930/1940, dosar 16873/1940, f. 1.
705 Carmilly-Weinberger 1988: 95.

man şi în Orientul Apropiat. Însă hasizii care trăiau în aria lingvistică maghiară au utilizat frecvent denumirea pentru identificarea grupului propriu, cu scopul de a se diferenția de alte orientări religioase ale evreilor.[706]

Imigrația refugiaților evrei din timpul Primului Război Mondial a contribuit la consolidarea grupului sefard. Printre evreii sosiți în Cluj din Galiția erau şi învățați hasizi şi rabini. Hasizii au devenit tot mai influenți cu trecerea timpului, atât în rândul evreilor religioşi, cât şi în comunitatea ortodoxă.[707]

Ruptura propriu-zisă a avut loc în 1921, când un grup de 60–80 de membri sefarzi şi-au format propria comunitate.[708] Statutul Comunității Sefarde a fost aprobat în același an de Octavian Goga, ministrul cultelor. Aprobarea statutului echivala cu acordarea unui statut oficial comunității.[709] Au părăsit Comunitatea Ortodoxă veche şi daianul Ábrahám Moshe Stein (membru al tribunalului rabinic din Cluj din 1904), vechiul oponent al rabinilor Glasner, şi majoritatea măcelarilor.[710]

Însă cea mai mare pierdere pentru comunitatea ortodoxă a fost pierderea veniturilor. Măcelarii care au aderat la sefarzi au dat veniturile gabela obținute din vânzarea cărnii cuşer grupului secesionist. În următoarea etapă au anulat gabela, astfel încât prețul cărnii cuşer era mult mai mic în măcelăriile sefarzilor. Astfel, comunitatea ortodoxă, odată ce a pierdut cea mai importantă sursă de venit, era în pericol de a nu-şi putea plăti angajații şi de a nu-şi putea menține instituțiile.

Comunitatea ortodoxă s-a adresat municipalității pentru a rezolva problema, solicitând interzicerea vânzării cărnii rituale fără taxa gabela, şi a cerut să fie declarată ilegală comunitatea sefardă. La mijlocul lunii iulie 1921, Consiliul Municipal a aprobat cererea, însă a acordat sefarzilor un termen de contestație. Comunitatea a depus contestație în zilele următoare, lansând un proces de negociere care a durat ani buni.[711]

În data de 15 iulie 1921, la adunarea generală a comunității ortodoxe, Artúr Reiter a anunțat că sefarzii sunt dispuşi să se întoarcă în comunitate în cazul în care comunitatea renunță la a face politică. Lucru care nu s-a întâmplat, însă în luna respectivă opt sefarzi s-au întors în comunitatea ortodoxă.[712] Conflictele din jurul taxelor gabela nu au fost soluționate, pentru că sefarzii au reuşit să obțină suspendarea temporară a obligației de a plăti taxa gabela comunității ortodoxe. Drept răspuns, comunitatea ortodoxă a publicat lista măcelăriilor rămase în subordinea ei şi a declarat: cad în păcat cei care cumpără carne cuşer de la sefarzi.[713]

Conducerea comunității ortodoxe a fost nevoită să-şi dea demisia în septembrie 1921 din cauza crizei interne provocate de ruptură, recunoscând că toate încercările de conciliere sunt în van. Discordia a fost responsabilă şi de cazurile ulterioare în care conducerea comunității a demisionat în bloc.

706 SJAN Cluj, fond 1, cutia 2803–3399/1921, dosar 3185/1921, f. 2–5.
707 Herşcovici 2014: 90–93.
708 SJAN Cluj, fond 1, cutia 1002–2198/1922, dosar 1123/1922, f. 1, *Új Kelet* 12 iulie 1921. 149.
709 SJAN Cluj fond, 1, cutia 2803–3399/1921, dosar 3185/1921, f. 6, *Új Kelet* 12 iulie 149, Szabó 1938: 145.
710 Carmilly-Weinberger 1988: 95, Tercatin – Herşcovici 2008: 509.
711 SJAN Cluj, fond 1, cutia 2803–3399/1921, dosar 3185/1921, f. 3–4, *Új Kelet* 15 iulie 1921. 152 şi 16 iulie 1921. 153.
712 *Új Kelet* 19 iulie 1921. 155 şi 23 iulie 1921. 159.
713 *Új Kelet* 11 septembrie 1921. 202.

În martie 1922, cazul a luat o nouă turnură. Tribunalul religios ales în urma unor negocieri și discuții prealabile s-a întrunit în sala Hevra Kadișa a comunității ortodoxe. Cele două părți au fost reprezentate de câte un judecător laic și un judecător religios. Președintele completului de judecată a fost ales de comun acord de Biroul Central Ortodox din Bistrița. Părțile s-au înțeles asupra șef-rabinului din Tășnad, Mordche Briszk. În consiliul preoțesc al tribunalului, comunitatea ortodoxă a fost reprezentată de daianul din Muncaci Dávid Schüssel, iar comunitatea sefardă, de daianul de Sighet Salamon Heller. Judecătorul laic din partea ortodoxă a fost Lipót Stern din Brașov, iar din partea sefardă, Salamon Barch din Lechința. În afară de cei patru, la proces au participat și delegații celor două părți.[714] Procesul început în martie a durat mai multe săptămâni și a fost presărată de scandaluri. Între timp, personalul *beth din* a fost schimbat de mai multe ori. În iunie, comunitatea ortodoxă s-a retras din proces, acuzând unii membri din tribunalul religios că sunt părtinitori și că nu vor ține cont de adevăr în judecata lor. Retragerea ortodocșilor nu a împiedicat completul de judecată să judece cazul și să ia o hotărâre. Judecătorii au declarat că separarea este legitimă și dezirabilă din punct de vedere religios, întemeindu-și sentința pe principiul conform căruia „în comunitățile unde există sioniști, este obligatorie ieșirea din comunitate a persoanelor religioase."[715]

Sentința dată la Cluj a provocat proteste intense nu doar în comunitatea ortodoxă locală, ci și în mai multe comunități ortodoxe din Transilvania (Oradea, Baia Mare, Năsăud, Prundu Bârgăului, Reghin etc.), iar șef-rabinul Akiba Glasner a luat poziție împotriva ei în cadrul unei rugăciuni *musaf* ținute în sinagoga ortodoxă: „Nu sunt nici sionist, nici agudist. Sunt preot și din această poziție întreaga mea atenție se îndreaptă spre protejarea lucrurilor sfinte ale religiei. Însă chiar din cauza sentimentelor mele religioase nu sunt, nu pot fi atât de părtinitor încât să contribui la excluderea din comunitate a unei persoane doar pentru că este adeptă a unei anumite orientări politice."[716]

După cum putem observa, comunitățile care au protestat împotriva sentinței provin dintre suporterii mișcării naționale sau din grupul celor care nu au fost dispuși să recunoască dominanța și competențele Biroului Central Israelit Ortodox din Bistrița.

Rabinul Salamon Ullman, președintele Biroului Ortodox din Bistrița, a plecat la Cluj să medieze între părți, însă nu a reușit să restabilească pacea. Mai mult decât atât, a contribuit la escaladarea conflictului. Rabinul din Bistrița, recunoscut pentru atitudinea sa antisionistă, a declarat că nu este în măsură să declare nulă sentința tribunalului rabinic, însă este dispus să recunoască faptul că comunitatea ortodoxă din Cluj este clădită pe baze conservatoare. A propus o soluție prin care i-ar fi avantajat pe sefarzi, în raport cu ponderea lor numerică în comunitate. Astfel, de exemplu, a propus ca o pătrime din veniturile gabela să revină comuni-

714 Delegații comunității ortodoxe: Mór Bergner, Sámuel Adler, Jakab Schwartz, Adolf Hirsch, Mayer Grünfeld, Sándor Pollák, Bencion Weinstein, Samu Zélig. Delegații sefarzilor: Ferenc Helmann, Mór Herskovics, Náthán Baumhaft, Lázár Weisz, Samu Mamorstein, Dávid Sebestyén. *Új Kelet* 9 martie 1922. 54.

715 *Új Kelet* 20 iunie 1922. 131.

716 *Új Kelet* 25 iunie 1922. 136, 21 iulie. 157, 1 august. 167.

tății sefarde. Ortodocșii au considerat inacceptabilă propunerea, iar conducerea comunității și-a înaintat demisia în bloc, în semn de protest.[717]

În 1923 se părea că se va soluționa conflictul tergiversat ani de zile. La începutul lunii februarie 1923 ministrul cultelor a anulat ordinul său precedent din aprilie 1921, prin care și-a exprimat acordul pentru înființarea la Cluj a unei comunități sefarde independente.[718] Astfel, nu putea fi pus în funcție nici rabinul sefard ales în persoana lui R. Joel Teitelbaum în 1922.[719]

La începutul anului 1923, ministrul cultelor a ordonat sefarzilor să se întoarcă în comunitatea ortodoxă și a obligat comunitatea ortodoxă să asigure cadrele instituționale necesare practicării vieții religioase a sefarzilor. Decizia a fost motivată de experiența ministerului, conform căreia membrii comunității sefarde nu au respectat condițiile legate de autorizația lor de funcționare și au încercat prin orice mijloace să evite dispozițiile aflate în vigoare la vremea respectivă. Din aceste cauze, ministerul a considerat că înființarea comunității sefarde a fost cauzată de interese personale și în consecință nu a fost dovedită temeinicia intenției de separare. În același timp, ministerul a declarat nulă sentința *beth din* și a ordonat Biroului Ortodox din Bistrița să evite pe viitor imixtiunea în cazuri care țin de competența ministerului.[720]

Discordia dintre ortodocși și sefarzi a continuat în interiorul comunității. În 1926, conducerea ortodoxă a acuzat sefarzii că doresc din nou să obțină în secret permisiunea guvernului pentru înființarea unei noi comunități și că unul dintre măcelarii lor execută sacrificiul ritual al animalelor fără a percepe taxe gabela, producând astfel pagubă comunității.[721]

În 1929, în urma unei neînțelegeri, Ministerul Cultelor a permis din nou funcționarea comunității sefarde, care a fost înființată la data de 1 august. Conform transcrierii, Ministerul Cultelor a luat cunoștință despre independența comunității sefarde și a autorizat comunitatea să perceapă taxa gabela de la propriii membri până la intrarea în vigoare a modificărilor Legii cultelor.[722] Comunitatea ortodoxă a argumentat că legea își va face efectul doar odată cu finalizarea ordinului de aplicare, iar în data de 29 august a trimis o delegație la prim-ministrul național-țărănist Iuliu Maniu, care a solicitat retragerea autorizației de funcționare acordate comunității sefarde.[723]

717 *Új Kelet* 1 august 1922. 167.
718 SJAN Cluj, fond 1, cutia 301–700/1923, dosar 520/1923, f. 1–10.
719 Carmilly-Weinberger 1988: 95.
720 Transcrierea de la minister conținea următoarele motive concrete: sefarzii au încălcat decretele emise după autorizare și au urgentat anularea decretului care îi obliga să plătească toate taxele legale comunității ortodoxe pentru o perioadă de cinci ani. Au împiedicat intenția de reconciliere a ministerului recurgând la foruri fără competență în aceste probleme, iar în problema gabelei, pentru rezolvarea căreia doar ministerul deține competențele necesare, s-au adresat și au acceptat deciziile unui tribunal religios fără competențe în această chestiune. Comunitatea sefardă a încălcat condițiile prescrise de autorizație vânzând carne cușer și membrilor comunității vechi, acționând în chip de concurență neloială. În consecință, comunitatea veche a acumulat datorii, însă nici comunitatea sefardă nu a fost capabilă să se întrețină. SJAN Cluj, fond 1, cutia 301–700/1923, dosar 520/1923, f. 1–10, *Új Kelet* 22 februarie 1923. 4.
721 *Új Kelet* 15 aprilie 1926. 81.
722 Iancu 2000: 118–119, *Új Kelet* 2 august 1929. 172.
723 *Új Kelet* 30 august 1929. 196.

Procesul ortodox-sefard s-a terminat abia la sfârșitul anilor 1930. În conformitate cu acordul încheiat cu comunitatea ortodoxă, sefarzii au înființat o organizație independentă.[724] Cele mai importante instituții ale sefarzilor, ce merită amintite, sunt școala Talmud-Tora, o asociație care sprijinea căsătoriile, Gemilath Chessed (casă de credit fără dobândă) și Matan Beseder (chetă bisericească pentru săracii cărora le era rușine să cerșească).[725] Independența instituțională a sefarzilor a fost anulată de un decret ministerial din martie 1938. Ministerul Cultelor a retras autorizația de funcționare a organizației, stipulând obligația ca sefarzii și ortodocșii să se unească într-o organizație comună, cu statut comun și cadre instituționale comune. Totodată a obligat comunitatea ortodoxă să asigure minorității sefarde toate condițiile pentru practicarea religiei.[726]

7.1.3. Liderii comunității din conducerea Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania și din Partidul Maghiar

Istoria comunităților evreiești din Cluj a fost strâns legată de mișcarea națională evreiască din Transilvania. În nicio altă comunitatea evreiască mai importantă din Transilvania nu găsim legături atât de strânse între comunitatea de cult și mișcarea națională a evreilor și atât de multe personaje implicate în ambele orientări. Clujul s-a conectat chiar de la început la procesul de renaștere a identității etnice evreiești la nivel european. La începutul anilor 1900 s-au format mai multe asociații sioniste la Alba Iulia, Sibiu, Aiud, Bistrița, Baia Mare și Cluj, la inițiativa și prin activitatea avocatului János Rónai din Blaj.[727]

Există așadar precedente pentru activitățile naționale ale comunităților evreiești clujene (mai ales ale comunității ortodoxe) din perioada interbelică. Este suficient să amintim participarea șef-rabinului ortodox Mózes Glasner la conferința organizată de Mizrachi (organizația evreilor sioniști religioși) în Bratislava în 1904.[728] În perioda ce a urmat retrasării granițelor, șef-rabinul a jucat un rol important în evenimentele definitorii ale epocii. După câteva săptămâni de la prelegerea ținută la Cluj în cadrul adunării naționale a evreilor, a declarat ziarului *Új Kelet*:

724 Carmilly-Weinberger 1988: 95, Szabó 1938: 146.
725 Szabó 1938: 146.
726 SJAN Cluj, fond 1, cutia 4554–19454/1938, dosar 14240/1938, f. 1–2.
727 Carmilly-Weinberger 1994: 154, Carmilly-Weinberger 1995: 270.
728 Organizația Mizrachi din Transilvania a fost înființată în data de 15 februarie 1921 în holul sinagogii ortodoxe din Cluj. Sámuel Weinstein, administratorul bisericii, a fost ales președinte. Funcția de vicepreședinte i-a revenit lui Lajos Farkas (în același an, în decembrie, devine membru al Micii Comisii de Administrare a Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania). Mizrachi și-a desfășurat activitatea în cadrul Uniunii Naționale a Evreilor. După înființare au fost create mai multe grupuri locale. Ședința de înființare a grupului local din Cluj a fost ținută în data de 27 decembrie 1925. A fost aleasă conducerea, alcătuită din: Gyula Weisz (președinte), Náthán Sajovits și Mór Waldner (vicepreședinți), Gyula Rosenthal (casier), Herman Friedmann (cenzor), Samu Kepecs, Emánuel Fraenkel, Mór Spéter, Cheskel Rosenberger, Lajos Rosenberg, József A. Ernster, Arthur Finkelstein, József Wohl, Dávid Rosenfeld, Andor Ullmann și Hermann Wohl (membri ai comisiei). *Új Kelet* 17 mai 1921. 105 și 29 decembrie 1925. 296.

> „«Trennungs theorie», dezbinarea religioasă născută de galuth [diaspora], devine imposibilă în Palestina, unde un popor întreg se unește în spiritul Torei și unde suveranitatea poporului presupune practicarea riguroasă a religiei. Garanția fundamentală a unei asemenea situații este evident dată de ortodoxie, care trebuie să-și aproprie sionismul, a cărui necesitate rezultă din spiritul Torei.
>
> Însă ideea națională mai are o semnificație particulară pentru ortodoxie: aduce înapoi în sânul ortodoxiei «mieii rătăciți», pe care chiar diaspora i-a deturnat de la calea strămoșească. Ideea națională înseamnă unitate evreiască în spiritul Torei, care dă putere evreilor să trăiască liber și independent în Ereț Israel."[729]

Mózes Glasner a continuat promovarea acestei idei, evreii fideli Torei, și a elaborat o viziune despre actualitatea sionismului religios în volumul său publicat în 1920 (*Der Zionismus und seine Nebenerscheinungen im Lichte der Religion*). În acest volum scrie că evreii reprezintă un popor distinct și doresc un stat al lor, în care să poată vorbi propria limbă, ebraica.[730]

Nici Mátyás Eisler, rabinul aflat în fruntea comunității neologe, nu s-a delimitat de ideea națională. Însă relația lui cu sionismul a fost mult mai complicată și mult mai nuanțată. De exemplu, a acceptat să găzduiască în școala neologă în toamna anului 1918 prelegerile și cursurile Seminarului Sionist din Cluj. Mai mult, chiar el a ținut o prelegere la mijlocul lui noiembrie în 1918 despre istoria evreilor din Transilvania din epoca Principatului.[731] Nu era adept necondiționat al mișcării. A participat alături de Glasner la Marea Adunare din noiembrie 1918, vorbind despre caracterul de națiune al evreimii. Cu aceasta și-a epuizat activitatea în organizarea de început a mișcării.

În discursurile sale, Eisler scotea în evidență faptul că era dedicat ideii naționale, însă nu considera oportună și actuală organizarea instituțională a mișcării. Din această cauză nu a participat la prima conferință a sioniștilor din Transilvania, organizată la Cluj în 1920. Alegerea lui de a nu participa nu a trecut neobservată. El a explicat această alegere, spunând că după părerea lui, conducerea conferinței a comis o eroarea tactică neimplicând în organizarea conferinței toți evreii din Transilvania, indiferent de diferențele de opinie și de orientare. Credea că Mózes Glasner a greșit când i-a etichetat pe cei care nu se declaraseră de naționalitate evreiască. Eisler ar fi dorit o conferință „sprijinită de toți evreii din Transilvania, pentru ca imaginea unită a mișcării să fie creionată de un proces de confruntare a argumentelor și contraargumentelor." Considera că acest lucru poate fi realizat ulterior, în condiții mai prielnice.[732]

În primii ani după terminarea războiului mondial, majoritatea conducerii comunității ortodoxe era formată din persoane care sprijineau și reprezentau dorința de integrare etnică și culturală a evreilor în comunitatea maghiară. Însă condu-

729 *Új Kelet* 19 decembrie 1918. 1.
730 *Új Kelet* 7 septembrie 1920. 51, Carmilly-Weinberger 1994: 157, Carmilly-Weinberger 1995: 275.
731 Memoriile lui Chaim Weissburg... fond 3, dosar 27, f. 778.
732 *Keleti Újság* 25 noiembrie 1920. 258.

cerea schimbată în 1921 a comunității ortodoxe evreiești era formată exclusiv din suporterii ideii naționale. Președintele comunității, Jakab Schwartz, era membru al Micii Comisii Administrative (MCA) a Uniunii Naționale a Evreilor încă din 1920. Mai târziu, în 1922, a ocupat o funcție în conducerea Partidului Popular al Evreilor din Transilvania, partid înființat pe durata alegerilor parlamentare. În 1923 a participat la cea de-a patra conferință a sioniștilor din Transilvania, în calitate de delegat al organizației Mizrachi.[733]

Președinții care i-au succedat lui Jakab Schwartz în fruntea comunității ortodoxe proveneau aproape fără excepție din rândul sioniștilor și erau membri în conducerea Uniunii Naționale: Mór Bergner, vicepreședinte al Uniunii în 1920 și membru MCA în 1921 și 1922. Sámuel Adler era de asemenea membru MCA. Situația era valabilă și pentru ceilalți membri ai conducerii. În ceea ce privește Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania, putem spune că și-a ales conducerea (de exemplu, József Fischer și Tivadar Fischer) și membrii MCA dintre membrii conducerii comunității ortodoxe din Cluj, și într-o măsură mai mică dintre membrii conducerii comunității neologe. Practica a fost valabilă până în 1930, până la mutarea sediului central la Timișoara. După 1930 raportul s-a modificat în favoarea membrilor timișoreni. Comparația dintre orientarea politică a conducerii comunității ortodoxe și a celei neologe arată că ideile naționale au fost populare mai ales în rândul populației mai conservatoare din punct de vedere religios și mai puțin integrate din punct de vedere cultural. Disimilarea în raport cu populația maghiară a început mult mai greu și a fost un proces mai lent în cadrul evreilor care aparțineau de comunitatea neologă.

Așadar observăm întrepătrunderea structurilor religioase și politice. Nu putem neglija nici faptul că la conferințele sioniștilor din Transilvania, Clujul a fost prezent cu un număr mai mare de delegați decât celelalte orașe, fapt care semnalează, la rândul lui, o prezență mai puternică a clujenilor în mișcarea sionistă. Un fapt surprinzător: în 1921, Clujul a fost reprezentat de 38 de delegați, în timp ce localitățile cu un număr mai mare de evrei, cum ar fi Oradea, au fost reprezentate de un număr mai mic de delegați: Oradea 19, Sighetu Marmației 14.[734] Raportul a rămas același și în 1925: Clujul a avut 26 de delegați la conferință, Oradea 15, Sighetu Marmației 8.[735] În cazul orașului Cluj, asta însemna în jur de 1 300 de plătitori de *shekel*, 750 în cazul orașului Oradea și 400 în cel al orașului Sighetu Marmației.[736]

733 *Új Kelet* 21 august 1923. 150.
734 *Új Kelet* 22 octombrie 1921. 232.
735 *Új Kelet* 14 octombrie 1925. 234.
736 Conform regulamentului de organizare a conferinței sioniste din 1925, fiecare 50 de plătitori de shekel pot alege un delegat. În localitățile unde nu se adună 50 de shekeli, aparțin de cea mai apropiată localitate unde s-au strâns peste 50 de sekeli. *Új Kelet* 9 octombrie 1925. 231.

Cenzura Romana Cluj.

Nr. 46483 szám.

№ 0033

שקל

חזורעים ברמעה ברנה יקצורו!!

העליה השלישית

Chitanța

Domnul
Doamna

și-a achitat sekhelul pe anul 5680 pe calea Reuniunii Evreiche Naționale pe sama Organizației Cioniste Mondiale.

שובר

מר
מרת

נ
שקל את שקלה לשנת תר"פ ע"י ההתאחדות הלאומית היהודית בשביל הוספתרות הציונית העולמית.

יום 2 לחדש 1920

A gyűjtő aláírása:

תתי המקבץ

Nyugta

Weissburg Chaim ur
urno

Cluj n

kifizette sekelet az 5680. évre a Zsidó Nemzeti Szövetség utján a Cionista Világszervezet részére.

1920 hó 2 n.

B. Hagymanda Cluj, P. M. Vit. (v. Széchenyi-tér) 34.

Imaginea 15. *Chitanță shekel completată pentru Chaim Weissburg în data de 2 septembrie 1920.*[737]

Creșterea numărului suporterilor mișcării naționale evreiești și schimbarea compoziției conducerii comunităților avea miză doar pentru o parte a populației izraelite. În perioada interbelică erau majoritari cei care considerau sionismul o utopie. Însă trebuie să observăm că era în creștere tabăra celor care începeau să-și regândească și să reinterpreteze relația lor cu maghiarii și se considerau parte a comunității maghiare doar din punct de vedere cultural. Așadar, s-a format un strat social intermediar, care participa la viața socială a maghiarilor, vota Partidul Maghiar la alegerile generale, chiar participa la viața politică maghiară, însă își asuma sau chiar accentua identitatea sau originea evreiască. Însă acest strat social nu avea acces la luarea deciziilor în comunitățile de cult, ceea ce arată că de la începutul anilor 1920 conducerea culturală și religioasă a evreilor se afla în totalitate în mâna sioniștilor.

O parte dintre oponenții mișcării naționale evreiești care nu aveau acces la luarea deciziilor în comunitățile de cult s-au integrat cu succes în activitatea Partidului Maghiar. Însă persoanele de origine evreiască prezente în organizația locală sau națională a maghiarilor erau de obicei simpli membri în comunitățile evreiești. Dintre clujeni, Sándor Weiss, Mózes Farkas, Hugó Róth și Benő Gombos activau în Partidul Maghiar. Avocatul Hugó Róth și publicistul Benő Gombos și-au asumat funcții de conducere în Partidul Maghiar încă de la înființarea acestuia în 1922: Gombos a fost ales cenzor, iar Hugó Róth, membru în Comisia administrativă. Din 1924, îl găsim pe Hugó Róth printre membrii Consiliului de conducere a Partidului Maghiar. Gombos a rămas cenzorul partidului până la mijlocul anilor 1930, iar Hugó Róth a fost permanent prezent în conducerea partidului în calitate de membru în Consiliul prezidențial până la dizolvarea partidului în 1938.[738]

737 MMHSJ, Colecția digitală, B-4904.
738 György 2003: 412–417.

7.2. Rețeaua de instituții religioase și laice

Înainte de 1918, evreii din Transilvania erau organizați mai ales pe baze religioase. Comunitățile de cult au sprijinit și au administrat instituțiile populației. Această structură s-a transformat după terminarea Primului Război Mondial, în sensul că au apărut sioniștii și au înființat o serie de instituții și asociații politice și laice. În unele domenii, precum educația și domeniul social, comunitățile și-au păstrat rolul dominant. Chiar de aceea nu putem demarca precis granița dintre instituțiile religioase și cele laice. Confreriile Sacre sunt în mod evident structuri bisericești, la fel cum sunt și școlile Talmud-Tora și școlile elementare, deși școlile elementare aveau caracter laic, în ciuda faptului că erau susținute și administrate de comunitate. Situația nu este atât de clară în cazul liceelor sau al unor instituții sociale, cum ar fi Spitalul Evreiesc. Liceele evreiești din Cluj au fost înființate la inițiativa sioniștilor, iar comunitățile au început să se implice în administrarea și susținerea lor ulterior. Spitalul Evreiesc a rezultat din munca comună a tuturor celor implicați.

În ceea ce privește instituțiile comunității, putem spune că atât comunitatea neologă, cât și cea ortodoxă dispuneau de un sistem instituțional dezvoltat. Instituțiile lor activau cu precădere în domeniul activităților caritabile, se ocupau de îngrijirea bătrânilor și de educație. Cele mai multe instituții au avut un trecut îndelungat, și-au început activitatea cu mult timp înainte de 1918. Hevra Kadisha (Confreriile Sacre), asociațiile femeilor și școlile elementare erau astfel de instituții.

7.2.1. Hevra Kadisha

În perioada inițială Confreriile Sacre se ocupau de gestionarea problemelor legate atât de viața civilă, cât și de viața religioasă (căsătorii, divorț, ritualul de circumcizie, înmormântări etc.). Apoi, de la începutul secolului al XX-lea, au început să se ocupe tot mai mult de servicii religioase și sociale. Astfel, Hevra Kadisha s-au transformat într-un fel de instituție-cadru, în care existau și activau mai multe asociații: casă de bătrâni, asociație pentru sprijinirea văduvelor, pentru îngrijirea orfanilor, casă de oaspeți pentru cei care treceau prin localitate, asociație pentru îngrijirea sufletelor, cantină populară, fond de căsătorii, casă de credit și împrumuturi etc.[739]

Divizarea din 1921 a instituției înființate în 1836 a necesitat elaborarea unui nou statut. Noul statut a fost adoptat de adunarea generală Hevra Kadisha organizată de comunitatea ortodoxă în data de 12 august 1923. Primul capitol al documentului precizează numele, ștampila, sediul și limba oficială a asociației. Conform acestui capitol, numele era *Reuniunea Ortodoxă Hevra Kadisha*, iar limba oficială a asociației era româna în relația cu autoritățile și idiș sau ebraica în viața internă a instituției. Ștampila instituției conținea denumirea în limba română și cifra 1836, anul înființării.[740] Evident, instituția nu era în măsură să respecte prevederile legate de utilizarea

739 Vasiliu 2011: 71.
740 SJAN Cluj, fond 1, cutia 34733–44972/1939, dosar 28964/1939, f. 1–42.

de facto a limbii ebraice, respectiv române, pentru că o mare parte dintre membri nu vorbea limbile respective. Textul statutului a fost redactat în limba maghiară și română, iar versiunea în limba maghiară a apărut și în formă tipărită.[741]

Obiectivele și domeniul de activitate a instituției sunt incluse în capitolele 4–8: ajutor pentru săraci, vizite la bolnavi, tratament gratuit pentru bolnavii săraci și aprovizionarea lor cu medicamente și alimente, executarea ritualului obișnuit pentru persoanele aflate pe patul de moarte, înmormântarea decedaților conform ritualului obișnuit, consolarea persoanelor îndoliate, întreținerea cimitirului, înființarea și sprijinirea asociațiilor umanitare.[742]

În capitolele următoare, statutul reglementa calitatea de membru, structura organizatorică și conducerea instituției Hevra Kadisha. Conform acestor reglementări, puteau deveni membri ai instituției doar acele persoane majore care și-au condus viața după percepte morale și erau membri recunoscuți legal ai unei comunități ortodoxe locale sau din împrejurimi. Bărbații necăsătoriți nu erau primiți în organizație, femeile căsătorite erau primite doar împreună cu soțul lor, nu erau primite nici persoanele care nu erau căsătorite conform prescripților Shulhan Aruch sau nu erau cununate la biserică, nici părinții care nu și-au circumcis copiii de sex masculin, persoanele care administrau bordeluri sau persoanele membre ale altei organizații Hevra Kadisha.

Administrarea și conducerea Confreriei Sacre era asigurată de un comitet format din 15 membri, de un corp de 31 de aleși, de adunarea generală, comisiile ordinare (de contabilitate, electorală) și comisiile ocazionale, precum și de angajați plătiți (medici, oratori, secretar, notar). Președintele comunității de cult era membru din oficiu al instituției.[743]

În conformitate cu obiectivele și scopurile Hevra Kadisha, mai multe organizații activau în cadrul mai larg dat de asociație. În 1921 a fost înființată așanumita Asociație pentru Îngrijirea Sufletelor (Marpe Lönefes Egyesület), care la inițiativa președintei asociației, văduva lui Salamon Rosenfeld, a devenit ulterior organizație cu personalitate juridică și a început să funcționeze independent de Hevra. Era formată mai ales din membri de sex feminin. Acestea aprovizionau bolnavii din spitalele evreiești cu hrană rituală.[744] Celelalte două asociații caritabile care funcționau de asemenea în cadrul Hevra (Malbis Arumim, Bikur Cholim) ofereau îmbrăcăminte săracilor, respectiv se îngrijeau de bolnavii săraci.[745]

În ultimele „luni de unitate", lunile iulie și august ale anului 1921, a fost înființată sub președinția lui Miksa Wertheimer Asociația Națională de Sprijinire a Spitalelor Evreiești.[746] Tot atunci s-a hotărât crearea unui ambulatoriu evreiesc la Cluj.[747]

741 A Cluj–Kolozsvári Orthodox Chevra Kadisa 1923.
742 A Cluj–Kolozsvári Orthodox Chevra Kadisa 1923: 4.
743 A Cluj–Kolozsvári Orthodox Chevra Kadisa 1923: 13–29.
744 Szabó 1938: 148. Vezi statutul: SJAN Cluj, fond 1, cutia 34–12162/1941, dosar 12162/1941, f. 22–26.
745 Carmilly-Weinberger 1988: 43.
746 Comisia de pregătire era formată din delegații organizațiilor Hevra Kadisha, Asociația Beth Abraham, Asociația de Rugăciuni Șas Hevra, Joint D.C., ai comunității sefarde în curs de formare și ai Asociației de Rugăciuni Ohel Moshe. La ședința de înființare au mai participat comunitățile ortodoxă și neologă din Cluj, Asociația Femeilor Izraelite Iehudit, Benoth HaAliyah, Poale Tzedek, Barisia, Tzeire Tzion și Ezrah. *Új Kelet* 19 iulie 1921. 155.
747 *Új Kelet* 24 august 1921. 186.

În 1929 Hevra a sărbătorit 90 de ani de la înființare. Cu această ocazie, Hevra Kadisha a cumpărat o casă în strada Lungă pentru a amenaja o sală ritualică și un salon pentru bolnavii care cad în stradă și nu au aparținători care le-ar putea asigura servicii medicale. Au planificat să amenajeze sediul instituției tot în acest loc.[748]

Domeniul de activitate al Confreriei Sacre s-a extins în anii 1930: a crescut numărul membrilor, s-au angajat funcționari retribuiți, s-a cumpărat un sediu, s-a deschis un cimitir nou, unde în 1936a fost construită o capelă, și instituția s-a implicat mai intens în munca desfășurată de Spitalul Evreiesc.[749]

Domeniul de activitatea și structura organizațională a Confreriei Sacre a comunității neologe erau similare cu cea a ortodocșilor, pentru că indiferent de ritul comunității, instituțiile aveau caracter asemănător.

Pe lângă Hevra Kadisha, existau și alte instituții care dețineau un rol important în viața comunității, precum instituțiile de educație și învățământ. Ieșiva, înființată în 1934, și cantina și internatul nou-înființate în 1937 de șef-rabinul Akiba Glasner funcționau alături de școlile elementare gestionate de comunitatea ortodoxă. Tot la inițiativa lui Akiba Glasner și a administratorului școlii de Talmud-Tora a fost creată în 1932 Asociația Sinai Talmud-Tora. Scopul asociației era răspândirea cât mai largă a științelor biblice și religioase.[750] De fapt, rolul asociației era să pregătească tinerii talmudiști pentru ieșive, dar a inițiat și o campanie puternică și eficientă pentru eradicarea analfabetismului în rândul evreilor săraci din cartierul Lupșa.[751] În 1937, organizația a creat o școală pentru educația religioasă a fetelor. În medie, școala lucra anual cu 70 de eleve.[752]

Nu avem informații despre institutul de formare a rabinilor inaugurat în toamna anului 1923. Conform informațiilor oferite de ziarul *Új Kelet*, activitatea institutului a demarat cu cincizeci de studenți, iar dreptul de întreținere și administrare a instituției i-a revenit comunității ortodoxe din Cluj.[753]

7.2.2. Instituții sociale și de sănătate

Populația evreiască din Cluj a fost una dintre comunitățile evreiești din Transilvania care, datorită mărimii și forței sale, a reușit să organizeze viața evreilor în cel mai mic detaliu, prin crearea a nenumărate organizații și instituții. Evreii din Cluj erau în situația fericită de a beneficia și a se bucura atât de donațiile marii burghezii, care deținea un imens capital, a burgheziei de mijloc și a păturii intelectuale, cât și de sprijinul organizațiilor sioniste. În calitate de centru transilvănean al sionismului, orașul găzduia sediul celor mai multe organizații sioniste.

Asociația pentru Îngrijirea Orfanilor Evrei din Transilvania funcționa sub tutela Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania. Instituția a fost înființată la Cluj la

748 *Új Kelet* 25 aprilie 1929. 94.
749 SJAN Cluj, fond 1, dosar 33717/1936, f. 1, Carmilly-Weinberger 1988: 43.
750 Szabó 1938: 159–160, *Új Kelet* 21 aprilie 1937. 91.
751 Aici este vorba mai ales despre activitatea desfășurată în rândul evreilor săraci din cartierul Lupșa, a căror rată de analfabetism era ridicată.
752 Comunitatea Noastră 1940. 2. 15–16.
753 *Új Kelet* 6 noiembrie 1923. 208.

începutul anilor 1920 cu finanțarea Joint, cu scopul de a sprijini orfanii și văduvele de război. Tot aici s-a deschis în 14 octombrie 1924 internatul de elevi al Asociației de Îngrijire a Orfanilor.[754] Au fost înființate într-un timp relativ scurt mai multe internate și școli de meserii, astfel încât în 1940, în afară de cea din Cluj, au existat instituții de acest gen la Oradea, Satu Mare, Târgu-Mureș și Sighetu Marmației.[755] Scopul lor era reprofilarea tineretului evreiesc în ocupații legate de producție, favorizând astfel restructurarea societății evreiești. Dacă la început instituțiile primeau doar orfani de război, mai târziu au acceptat orice doritor. În aceste instituții se oferea calificare în mai multe meserii, cum ar fi cele de zidar, dulgher, cioplitor în piatră, sobar, instalator, zugrav, fierar, strungar etc.

Tabelul 39. *Distribuția ocupațională a absolvenților din școala de meserii a Asociației pentru Îngrijirea Orfanilor din Cluj între 1925 și 1935:*[756]

Meserii	Numărul elevilor	
Prelucrarea fierului și a metalelor	46	31,5%
Amenajarea clădirilor și a locuințelor	44	30,1%
Îmbrăcăminte	17	11,7%
Comerț	14	9,6%
Obiecte de lux	5	3,4%
Industrie chimică	3	2,1%
Altă ocupație	17	11,7%
Total	146	100,0%

Tabelul 40. *Elevii școlii de meserii a Asociației de Îngrijire a Orfanilor, în funcție de ramură industrială, în 1926:*[757]

Producător de cântar	10		**Tunător de cupru**	3
Șlefuitor de sticlă	2		**Tocilar**	2
Croitor	3		**Lăcătuș**	4
Mecanic de mașini	2		**Fierar**	2
Strungar în lemn	2		**Tâmplar**	2
Tinichigiu	2		**Instalator**	2
Total :				36

Asociația de Îngrijire a Orfanilor Evrei din Transilvania, precum și celelalte organizații la nivel național au înființat grupuri locale în localitățile din provincie cu scopul de a-și rotunji veniturile din chetă și cotizațiile de membru și de a populariza cursurile de meserii în rândul tineretului evreiesc. Organizația și-a început activita-

754 *Keleti Újság* 15 octombrie 1925. 234.
755 În 1940, 200 de ucenici lucrau în școlile de gen aflate în cele cinci orașe. Comunitatea Noastră 1940: 13.
756 Bazat pe: Tíz év a zsidóság átrétegződésének szolgálatában 1936: 13.
757 Árvák Könyve 1927: 25.

tea în 1926 cu 32 de grupuri locale, printre altele și în localități din Secuime unde numărul evreilor era extrem de mic (Praid, Sovata, Odorheiu Secuiesc).[758] Pe lângă pregătirea ucenicilor, asociația asigura loc de muncă unora dintre absolvenți. În fabrica Tricotage din Cluj (societate pe acțiuni din 1 ianuarie 1931) lucrau 45 de persoane, iar în fabrica din Sighetul Marmației erau angajate 100 de persoane.[759]

Asociația era o instituție de factură sionistă. Însă printre simpatizanți și susporteri îi găsim pe ziaristul clujean Benő Gombos și pe publicistul și politicianul orădean Nándor Hegedűs, ambii membri ai grupării asimilanților la maghiari.[760] Toate acestea sunt un exemplu în plus pentru suprapunerile structurale și de personal menționate anterior. Prezența evreilor apropiați de maghiari într-o instituție care activa în cadrul mișcării naționale evreiești poate fi explicată, pe lângă fenomenul dublei identități, și prin faptul că Asociația era sprijinită în mare măsură de comunități de cult, astfel încât avea legături și cu evrei aflați în afara mișcării sioniste. Evreii asimilați la maghiari erau caracterizați în continuare de un soi de dublă afiliere, izraeliți maghiari, ceea ce însemna că nu renunțaseră la religie, dar doreau să se asimileze la comunitatea maghiară. Religia îi ținea în contact permanent cu restul comunității evreiești.

Înainte de apariția școlilor de meserii și ucenicie au existat instituții care doreau să contribuie la restructurarea populației evreiești. În mai multe localități din Transilvania au fost create unități agricole, așa-numitele ferme/colonii de instruire a *halușilor*, iar la Cluj, „Tarbuth" a deschis ateliere în care școlarii au putut învăța meseriile de tâmplar, pantofar sau legător de carte.[761] Fermele de *haluțim* doreau să transmită cunoștințele necesare practicării agriculturii tinerilor care intenționau să emigreze în Palestina.

Una dintre cele mai importante instituții de sănătate a fost Spitalul Evreiesc din Cluj, a cărui construire a fost inițiată în 1921. În data de 17 iulie, delegații comunităților evreiești din Cluj și cei ai organizațiilor sioniste au creat Asociația Națională a Spitalelor Evreiești. Profesorul Miksa Wertheimer a fost invitat să ocupe funcția de președinte. Sarcina asociației ar fi fost să creeze condițiile financiare pentru construirea și susținerea spitalului, ceea ce ar fi fost imposibil în condițiile din epocă. După câțiva ani buni de stagnare, asociația a reușit să obțină banii necesari pentru deschiderea instituției. La recomandarea șef-rabinului ortodox din Cluj, Akiba Glasner, antreprenorul în construcții Dávid Sebestyén a donat un teren parțial construit pentru ridicarea spitalului.[762] În același timp, Asociația Spitalelor și-a reluat activitatea sub conducerea avocatului József Sebestyén, fiul lui Dávid Sebestyén. Cu ajutorul donațiilor au reușit să deschidă secția de urgențe a spitalului în 1928, iar în anul următor au inaugurat secția de maternitate și ginecologie într-o clădire proiectată de arhitectul Emil Devecseri. În 1931, spitalul s-a extins cu o nouă clădire și mai multe secții.[763] La inaugurarea festivă a noii instituții, în 1931, au participat nu numai membrii elitei comunității evreiești, ci și reprezentanți ai

758 Árvák Könyve 1927: 11.
759 Indicatorul industrial 1930: 199 și 202.
760 Árvák Könyve 1925: 18 și 129.
761 *Új Kelet* 28 martie 1923. 33.
762 Szabó 1938: 161.
763 Szabó 1938: 162–163.

conducerii orașului și ai Universității. Au fost prezenți Victor Hodor, secretar de stat transilvănean, Iuliu Hațieganu, rectorul Universității, Victor Papilian, decanul Facultății de Medicină din Cluj, și Sebastian Bornemisa, consilier local (mai târziu, din 1932, a ocupat funcția de primar al orașului).[764]

Imaginea 16. *Inaugurarea noii clădiri a Spitalului Evreiesc din Cluj, 1 septembrie 1931.*[765]

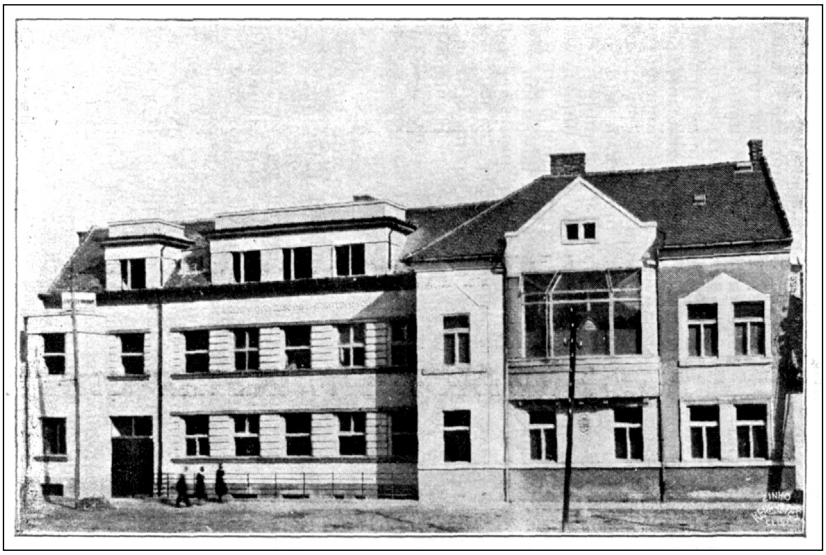

Imaginea 17. *Clădirea centrală a Spitalului Evreiesc din Cluj.*[766]

În perioada cuprinsă între noiembrie 1929 și septembrie 1930, spitalul a tratat 437 de bolnavi, dintre care 215 proveneau din afara Clujului, din mediul rural. Spitalul îngrijea și bolnavi creștini, și oferea tratament gratuit mai multor persoane. În perioada menționată, din totalul de 6 349 de zile de tratament, 1 996 au fost gratuite.[767] Educarea și instruirea personalului medical și sanitar era una dintre

764 A kolozsvári zsidó kórház 1931: 7–9.
765 Sursa: http://www.youtube.com/watch?v=n4bKB_0xeEI.
766 A kolozsvári zsidó kórház 1931: 22.
767 *Új Kelet* 27 septembrie 1930. 211.

preocupările majore ale conducerii spitalului. Diferitele secții aveau în permanență rezidenți și studenți cărora li s-a oferit ocazia de a câștiga experiență profesională lucrând alături de medici recunoscuți. Spitalul obișnuia să organizeze cursuri separate pentru asistente medicale și a înființat Ordinul „Estera" al Asistentelor și Îngrijitoarelor Evreice.[768]

În scurt timp, Spitalul Evreiesc a devenit unul dintre cele mai dotate instituții de sănătate din țară și se putea mândri cu un corp medical format din profesioniști recunoscuți. Aici au lucrat mai mulți medici recunoscuți, cum ar fi dermatologul de talie europeană dr. Ede Goldberger, internistul dr. Mór Fenichel, chirurgul dr. Marcell Haas, asistent universitar la Universitatea din Breslau, dr. Marcell Roth, conferențiar la clinica română de chirurgie.[769] Societatea Medicilor „Paul Ehrlich", înființată în 1930, își desfășura activitatea pe lângă Spitalul Evreiesc. În perioada interbelică, Societatea era cotată ca fiind una dintre cele mai prestigioase organizații profesionale din Cluj. Domeniul ei de activitate includea organizarea de prelegeri și conferințe și apărarea drepturilor membrilor corpului medical.[770]

7.2.3. Asociații și organizații profesionale, sociale și de reprezentare a intereselor

Datorită centralității geografice și cultural-sociale a Clujului, rețeaua instituțională a evreilor era formată din multe organizații regionale a căror activitate depășea granițele orașului. Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania a fost cea mai importantă dintre aceste organizații. Ea a cuprins întreaga populație evreiască din Transilvania datorită caracterului ei compozit de reprezentare a intereselor, de organizare socială și de construcție națională. Înființarea Uniunii în 20 noiembrie 1918 a fost precedată de crearea unei Comisii de Inițiativă Sionistă în frunte cu Hillel Kohn, devenit mai târziu lider comunist.[771] După ezitările și politizarea precaută inițială, comisia și-a început activitatea la presiunea lui Chaim Weissburg la mijlocul lunii noiembrie și a convocat adunarea generală a sioniștilor pe data de 20 noiembrie.[772] După cum am menționat deja, șef-rabinul comunității ortodoxe, Mózes Glasner, a rostit un discurs la această ședință ținută în Cafeneaua Urania. Vorbind despre organizarea națională, a spus că evreii trăiesc o epocă mesianică. Cuvintele lui au generat un incident memorabil. József Grünbaum, rabinul ortodox din Blaj, delegat de sioniștii din Blaj, și-a exprimat insatisfacția legată expresia *perioada mesianică* enunțată de rabinul ortodox Glasner, pentru că el considera că este o formulare nepotrivită din punct de vedere religios, mai ales în acest context, și a întrerupt discursul rabinului din Cluj. Participanții l-au scos în stradă.[773]

Adunarea a anunțat înființarea Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania și au ales membrii conducerii. Astfel, conducerea a fost formată din următoarele

768 A Cluji „Sebestyén Dávid és Neje" Zsidó Közkórház 1935: 24–25.
769 Lőwy 2005: 47.
770 Szabó 1938: 166.
771 Memoriile lui Chaim Weissburg... fond 3, dosar 27, f. 778.
772 *Ibid.*, f. 783–788 și dosar 29, f. 1025.
773 *Ibid.*, f. 802.

persoane: Mózes Glasner, rabin ortodox, și Mátyás Eisler, rabin neolog (președinți de onoare), avocatul Tivadar Fischer (președinte), avocatul Hillel Kohn (vicepreședinte executiv).[774] În încheierea evenimentului, un grup de circa o mie de evrei a mărșăluit pe străzile principale ale orașului purtând steagul evreiesc și cântând imnul evreiesc.[775]

Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania a câștigat de partea ei personalități recunoscute ale evreimii din Cluj. Organizația a fost condusă de avocatul Tivadar Fischer până în anul 1923, urmat de un alt avocat practicant, József Fischer, președinte al comunității neolog. Din conducerea Uniunii au făcut parte Mátyás Eisler, șef-rabin neolog, Akiba Glasner, șef-rabin ortodox, ambii suporteri ai mișcării naționale evreiești. Cazul lui József Fischer este un exemplu ilustrativ pentru modul în care s-au răspândit ideile sioniste. József Fischer, neînrudit cu Tivadar Fischer, a fost unul dintre cei mai înverșunați inamici ai evreilor organizați pe bază națională. În *Esti Lap* a publicat sub pseudonim mai multe articole defăimătoare la adresa liderilor și a instituțiilor sioniste. Tânărul avocat aflat la conducerea comunității neologe și-a reevaluat relația cu mișcarea sionistă și a trecut de partea ei datorită mai cu seamă muncii de organizare și puterii de convingere a lui Chaim Weissburg.[776]

În perioada interbelică, sub îndrumarea Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania au apărut multe organizații de tineret și organizații pentru adulți. Aceste organizații reprezentau diferitele orientări ideologice ale mișcării sioniste din Transilvania, respectiv din Cluj. Pe această paletă colorată a orientărilor sioniste găsim diverse organizații, de la cele de extremă dreaptă militantă (de exemplu Beitar, organizație înființată la Cluj în 1929) până la cele de extremă stângă (de exemplu, Partidul Muncitoresc Sionist B'rith Haavoda sau organizațiile de muncitori B'nei Avoda și Ezrah Hapoel, înființate în 1927). În general, organizațiile erau răspândite în toată Transilvania, dispunând de rețele instituționale regionale. În același timp, ele reprezentau la nivel regional diferite organizații sioniste internaționale. Unele dintre ele aveau câteva sute de membri la nivelul Transilvaniei, însă cele centriste reușeau să atragă chiar mai multe mii de membri. Ele au avut un rol important mai ales în organizarea pe bază națională a tineretului evreiesc și în răspândirea și promovarea ideilor sioniste.[777] Unele organizații aveau în administrare unități agricole și ateliere industriale în care pregăteau tinerii pentru emigrarea în Palestina. În aceste unități agricole și industriale lucrau în general circa 10–20 de persoane care învățau cunoștințele fundamentale necesare pentru munca pământului sau pentru practicarea unor ocupații în domeniul industrial. Prima fermă de formare a haluților din Cluj a fost înființată în 1922 de *Asociația Culturală a Femeilor „Iehudit"*.[778] Organizația internațională de tineret *Habonim* a administrat la Cluj o unitate industrială.[779]

774 *Ibid.*, f. 787 și 802–803.
775 *Ibid.*, f. 803.
776 Memoriile lui Chaim Weissburg... fond 3, dosar 29, f. 1008–1009 și 1062–1066.
777 Pentru aceste organizații sioniste, vezi: Perri 1995, capitolul 19.
778 *Új Kelet* 5 mai 1922. 98.
779 *Új Kelet* 13 martie 1940. 59.

Mai târziu a apărut nevoia de a înființa, pe lângă Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania, o organizație eminamente politică, care să se integreze în viața politică românească şi să reprezinte mai eficient interesele politice ale evreilor din Transilvania. Aşa a luat ființă, în 1930, Partidul Evreiesc cu sediul la Cluj.[780] La conducerea partidului a fost ales József Fischer, care ocupa şi funcția de preşedinte a Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania. În paralel cu organizarea vieții politice din Transilvania, a fost înființat un partid cu nume similar în Regat. Partidul a fost format prin unirea mai multor cluburi sioniste.[781] Cele două partide evreieşti şi Clubul Parlamentar Evreiesc, format din reprezentanții evreilor intrați în parlament în 1928 (Mayer Ebner, Tivadar Fischer, József Fischer, Michael Landau), au constituit fundamentul pe care s-a creat ulterior, în 1931, Partidul Evreiesc din România.[782] Tivadar Fischer a fost ales preşedinte al noului partid, iar József Fischer a fost ales conducătorul filialei transilvănene a partidului. Partidul a reuşit să atingă pragul electoral de 2% de două ori pe durata existenței sale. În 1931 a obținut 64 000 de voturi la nivel național, reuşind să obțină 5 mandate de deputat (deputatul din Transilvania a fost József Fischer). În 1932 partidul a obținut 67 000 voturi şi cinci mandate (din Transilvania, Ernő Marton şi József Fischer au obținut un loc în Camera Deputaților).[783]

În ambele scrutine Partidul Evreiesc a obținut majoritatea voturilor din teritoriile anexate. În 1931 şi în 1932, mai mult de 24 000 de alegători transilvăneni au votat partidul, ceea ce însemna circa 36–38% din totalul voturilor evreilor din România. Județele cu cea mai mare populație evreiască, precum Maramureş, Satu Mare, Timiş-Torontal, Bihor, Sălaj, Someş, Arad, Cluj şi Mureş, au dat cele mai multe voturi din Transilvania.[784] Dacă raportăm voturile exprimate la numărul evreilor transilvăneni cu drept de vot (aproximativ 35 000 de persoane), observăm că Partidul Evreiesc se bucura de încrederea a circa 70% din populația evreiască cu drept de vot din această regiune.

Nu cunoaştem numărul evreilor cu drept de vot la nivel de localitate, şi nici la nivel de județ, astfel încât nu putem decât să ne bazăm pe estimări în definirea mărimii bazei electorale a Partidului Evreiesc. Pornind de la raportul de 18% dintre populația totală evreiască şi cea cu drept de vot, raport estimat de deputatul din partea Partidului Maghiar József Willer în 1931, estimăm bazinul electoral al diferitelor județe după cum urmează: 3 100–3 200 de alegători evrei în județul Cluj, 1 800–1 900 în județul Arad, 1 900 în județul Mureş, 6 100–6 200 în județul Maramureş, 5 000–5 100 în județul Bihor, 4 400 în județul Satu Mare şi 1 950–2 050 în județul Timiş-Torontal.[785] Aşadar, cele 1 715 voturi exprimate în județul Cluj pentru Partidul Evreiesc au reprezentat 54–55% din voturile evreilor din județ, în Ma-

780 *Neue Zeit–Új Kor* 4 mai 1930. 9, *cf*. Carmilly-Weinberger 1988: 135.

781 Iancu 2000: 220.

782 În Clubul Parlamentar al Evreilor au intrat şi deputați de origine evreiască care au intrat în legislativ în culorile altor partide mai mari, nu printr-un program politic dedicat evreilor. Printre aceştia îl găsim şi pe Nándor Hegedűs, membru al Partidului Maghiar. Parlamentarii evrei 1998: 195, Cajal – Kuller 2004: 116.

783 Parlamentarii evrei 1998: 195, Cajal – Kuller 2004: 116.

784 *Monitorul Oficial al României* 10 iunie 1931. 131. 5426–5452 şi 26 iulie 1932. 173. 4470–4599.

785 *Új Kelet* 2 iulie 1931. 145.

ramureș, cele 2 641 voturi au însemnat 43% dintre voturi, iar cele 3 270 de voturi exprimate în Satu Mare au constituit 74–75% din voturile exprimate de evreii din județ. În Bihor, 50% din evreii cu drept de vot au ales Partidul Evreiesc. În județul Timiș, partidul a obținut mai mult de 90% din voturile propriului bazin electoral.[786]

Crearea Partidului Evreiesc a condus la reevaluarea rolului deținut până atunci de Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania. Uniunea a început să activeze mai degrabă în domeniul culturii și al asistenței sociale, a continuat să răspândească ideile sioniste și și-a redefinit obiectivul principal, care a devenit facilitarea emigrării în Palestina.

La nivel local, reprezentarea evreilor aparținând orientării naționale a fost asigurată de Uniunea Națională a Evreilor, iar din 1930, de Partidul Evreiesc. În 1926, trei reprezentanți de pe lista Blocului Electoral Evreiesc au intrat în Consiliul Municipal (József Fischer, Jenő Kertész și Jakab Schwartz).[787] La alegerile locale din 1930, Uniunea Națională a Evreilor a intrat în cursa electorală pe listă comună cu Partidul Național Țărănesc și cu Partidul Maghiar. De această dată a reușit să obțină patru locuri în Consiliul Local. Dintre cei patru, Ernő Marton a fost ales în funcția de viceprimar.[788] Unul dintre criteriile importante avute în vedere la selectarea candidaților pentru participare în competiția electorală a fost dat de dorința de a acoperi cele mai importante segmente sociale ale evreimii din Cluj. Astfel, în 1933 au intrat în Consiliul Local al municipiului persoane atât de diferite ca directorul de bancă Jenő Kertész, proprietarul de fabrică Izsó Vigdorovits, tinichigiul Márton Schwartz și avocatul Miksa Klein.[789] Politica de coaliție electorală la nivel local era similară cu strategia adoptată de Partidul Evreiesc la nivel național, în sensul că partidul intra în cursă independent sau în coaliție cu Partidul Național Țărănesc sau cu un alt partid democrat. Pe de altă parte, Partidul Național Liberal era partenerul tradițional al Uniunii Evreilor Români.[790]

Legea cetățeniei promulgată în 1924 a determinat conducătorii organizațiilor evreiești să convoace o întrunire la Cluj în data de 30 aprilie 1924. La întrunire au participat avocatul clujean Tivadar Fisher, președintele de onoare a Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania, rabinul Mátyás Eisler, președintele executiv al Biroului Izraelit Transilvania-Banat, Salamon Ullman, președintele Biroului Central Izraelit Ortodox din Transilvania, delegații comunităților din Transilvania și Banat și cei ai grupurilor sioniste locale.[791] La finalul întrunirii au creat Biroul Central pentru Apărarea Drepturilor, cu sediul la Cluj. Avocatul Miksa Klein a fost ales președinte al noului Birou.[792] Biroul pentru Apărarea Drepturilor a funcționat până la începutul celui de-al Doilea Război Mondial, sub conducerea celor mai buni avocați din Cluj.

Biroul Izraelit din Transilvania și Biroului Central Izraelit Ortodox din Transilvania erau instituții religioase. Cel mai important obiectiv al lor era reprezenta-

786 *Monitorul Oficial al României* 10 iunie 1931. 131. 5426–5452.
787 *Új Kelet* 4 ianuarie 1927. 2.
788 *Új Kelet* 15 martie 1930. 62.
789 ANIC, Fond. Ministerul Justiției. Dir. Judiciară, Comisia Centrală Electorală, dosar 16/1933, f. 19.
790 Pentru detalii, vezi: Vago 1972: 229–244.
791 *Új Kelet* 1 mai 1924. 98.
792 *Új Kelet* 3 mai 1924. 99.

rea intereselor comunităților ce aparțineau de ele și gestionarea problemelor religioase, precum și organizarea educației religioase din aceste comunități de cult. Comunitățile ortodoxe aparțineau de Biroul Ortodox, iar comunitățile neologe și *statu-quo*, de Biroul Izraelit. Apariția lor se datorează retrasării granițelor după Trianon. Comunitățile din teritoriile anexate s-au rupt de organizațiile din țara mamă, și a apărut nevoia integrării lor în alte structuri. Organizația comunităților ortodoxe, cu sediul la Bistrița, a fost înființată în cadrul congresului de la Oradea din 10 august 1920.[793] Organizația comunităților neologe, Biroul Izraelit din Transilvania, avea sediul la Cluj și a fost înființată în 22 iunie 1922.[794]

Organizațiile femeilor își desfășurau activitatea în strânsă colaborare cu instituțiile religioase. Domeniul lor de activitate era limitat la activități de caritate, strângerea fondurilor pentru finanțarea unor activități de natură socială și organizarea de evenimente culturale. În general, organizațiile femeilor colaborau cu Hevra Kadisha și sprijineau activitățile acestora. De multe ori acțiunile de caritate ale Confreriilor Sacre (distribuirea de îmbrăcăminte de iarnă, ajutor de *Pesah* etc.) erau gestionate de organizațiile de femei. Totodată, aceste organizații aveau în gestiune grădinițe și se îngrijeau de educația religioasă și morală a fetelor din comunitate. Asociația femeilor în cadrul comunității neologe din Cluj a fost înființată în 1895.[795]

Odată cu răspândirea sionismului au apărut și organizațiile laice de femei imediat după Primul Război Mondial. Ele funcționau în paralel cu organizațiile de gen ale comunităților. Organizațiile își desfășurau activitatea în cadrul așa-numitelor WIZO (*Women's International Zionist Organization*). Organizația mondială a femeilor evreice sioniste a înființat filiala din Transilvania în 1927, cu sediul la Cluj. Până în 1939, organizația a creat grupuri locale în 55 de localități din Transilvania.[796] Rolul WIZO era diferit de cel al organizațiilor tradiționale de femei. Sarcina principală a WIZO era promovarea ideii naționale evreiești și sprijinirea mișcării sioniste. O publicație de factură sionistă apărută în 1931 definea rolul organizației prin următoarele cuvinte: „Femeile care trăiesc în diaspora sprijină instituțiile femeilor din Palestina. Organizația mondială WIZO cuprinde toate evreicele care participă la construirea Palestinei. O altă sarcină principală a WIZO este promovarea culturii evreiești în *galut* și formarea unei noi generații de evrei drepți, puternici, cu conștiință națională îndreptată spre Palestina și renașterea poporului evreu. Membrii WIZO vor avea un rol important și în răspândirea limbii ebraice renăscute, ca ea să redevină limba maternă a poporului evreu."[797]

Iehudit, asociația culturală a femeilor, și-a fixat obiectivul de a promova cultura evreiască. Esența programului asumat de asociație a fost formulată în modificările aduse la statutul adoptat la adunarea generală din 1921: „Asociația este construită pe bază națională, iar scopul ei este să desfășoare activități care să deștepte și să consolideze conștiința națională a evreicelor".[798]

793 Sulyok – Fritz 1930: 114.
794 Zsidó Naptár 1935: 37.
795 Zsidó Naptár 1935: 53.
796 Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség XVI. konferenciája 1939: 126, Szabó 1938: 174.
797 Cionista ABC 1931: 19–20.
798 *Új Kelet* 28 iunie 1921. 137.

Asociația Națională a Școlilor Evreiești „Tarbuth" și Asociația Pedagogilor Transilvania-Banat și-au desfășurat activitatea în domeniul învățământului și al educației. „Tarbuth", în calitate de asociație care administra liceele evreiești din Cluj, se ocupa, alături de organizarea procesului de educație, și de predarea limbii ebraice pentru profesori și elevi. Scopul ei declarat era „înființarea cât mai multor instituții de învățământ primar, gimnazial și liceal pentru tineretul evreu, respectiv acordarea de sprijin material și moral celor existente."[799] Chiar de la început, la adunarea de înființare a organizației a fost declarată intenția de a reorganiza toate școlile aflate în administrarea acesteia în conformitate cu ideile naționale evreiești și cu tradițiile religioase ale comunităților.[800] Pentru Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania, învățământul evreiesc constituia mijlocul cel mai evident de răspândire a ideilor naționale, iar „Tarbuth" reprezenta una dintre instituțiile prin care Uniunea intenționa să promoveze aceste idei. Instituția nou creată a încercat să se deschidă și către comunitatea ortodoxă. De aceea, a declarat răspicat că dorește să atribuie un rol important educației religioase de factură tradițională.

Deși „Tarbuth" era o instituție cuprinzătoare, a apărut nevoia unei alte organizații care să adune laolaltă membrii corpului didactic evreiesc. Deși intenția de înființare a unei organizații de gen a apărut mai devreme, asociația a fost creată la mijlocul anului 1922, în 27–28 iunie, când pedagogii din școlile evreiești din Transilvania și Banat au creat la Cluj Asociația Pedagogilor Transilvania-Banat.[801]

Chiar după Primul Război Mondial, sioniștii au desfășurat cea mai intensă activitate organizatorică în plan politic, economic și cultural. Organizația Ezrah era una dintre asociațiile ce funcționau sub egida sionismului. Asociația organiza programe culturale și sportive, precum și cursuri de limbă ebraică pentru studenții evrei. Pe lângă toate acestea, administra și *Mensa Academica*, cantină care și-a început activitatea la începutul anului 1920. Cantina evreiască încerca să soluționeze problema hranei cușer pentru studenții săraci. La mesele gratuite oferite de cantina evreiască se îngrămădeau în general foarte mulți studenți.[802]

În toamna anului 1930 este înființată Asociația Evreiască pentru Ajutorarea Studenților, cu sprijinul asociațiilor de cultură din Transilvania.[803] Organizația a fost fondată de Jenő Kertész, liderul Asociației Evreiești de Îngrijire a Orfanilor. Ambele organizații erau apropriate de Uniunea Națională a Evreilor, deci ambele erau organizații de factură națională. Organizația de ajutorare a studenților desfășura activități sociale și culturale, venea în sprijinul evreilor care nu dispuneau de mijloacele materiale necesare pentru plata taxelor de înscriere la facultate și la examene sau nu aveau bani pentru mâncare.[804] Numărul studenților în-

799 *Új Kelet* 8 septembrie 1920. 52.
800 *Új Kelet* 8 septembrie 1920. 52.
801 *Új Kelet* 1 iulie 1922. 140.
802 SJAN Cluj, fond 1, cutia 6–991/1920, dosar 433/1920, f. 1–11, *Új Kelet* 14 noiembrie 1920. 101.
803 Alte surse spun că instituția a fost înființată în 1932. *Új Kelet* 4 noiembrie 1930. 239, *cf.:* Szabó 1938: 168.
804 Szabó 1938: 168.

scrişi la cantină era în continuă creştere. Astfel, de exemplu, în anul universitar 1932/1933 cantina oferea masă la o sută de studenți, dintre care 29 beneficiau de mâncare gratuită. În anul universitar 1934/1935 numărul studenților care beneficiau de masă la cantină a crescut la 154. În acelaşi an, 32 de studenți au beneficiat de masă gratuită.[805] Înainte de înființarea asociației a existat o altă organizație de gen cu denumirea de Comisia de Ajutor pentru Studenții Evrei din Transilvania. Această organizație a fost înființată la inițiativa Biroului Izraelit din Transilvania şi oferea sprijin studenților evrei din Transilvania care studiau în străinătate.[806]

Prima asociația culturală pentru promovarea limbii ebraice în Transilvania, *Ivria*, a fost înființată în cadrul mişcării sioniste la Cluj la începutul anului 1921. Scopul declarat al asociației a fost „ebraizarea pedagogilor şi a întregii societăți evreieşti".[807] La înființarea asociației au fost prezenți şi rabinii celor două comunități de cult, Mózes Glasner şi Mátyás Eisler, alături de liderii sionişti locali.[808]

Printre organizațiile profesionale ale evreilor din Cluj găsim *Asociația „Poale Tzedek"* (înființată în 1914) pentru meşteşugarii şi meseriaşii evrei ai oraşului şi *Societatea Medicilor „Paul Ehrlich"*.[809] Societatea Medicilor, înființată în 1930, activa pe lângă Spitalul Evreiesc. Asociația se ocupa de organizarea prelegerilor ştiințifice şi de apărarea drepturilor medicilor. Preşedintele asociației era renumitul dermatolog Ede Goldberger. Între 1930 şi 1938 asociația a organizat 107 sesiuni ştiințifice cu participanți din România şi din străinătate.[810]

Asociația meşteşugarilor „Poale Tzedek" a fost înființată de tinichigiul Jakab Klein şi de tipograful Ignác Schwartz. Mottoul organizației era „Tora şi Munca".[811] Medicul stomatolog dr. Jenő Deák a fost primul preşedinte al asociației, urmat de Ignác Schwartz. Sub preşedinția lui Ignác Schwartz asociația a cumpărat un sediu nou şi a construit în septembrie 1922 templul Poale Tzedek din strada Barițiu.[812] În decembrie 1922, adunarea generală l-a ales preşedinte pe fabricantul de îmbrăcăminte Géza Janovitz, succedat în 1926 de fabricantul de mobilă Rudolf Fischer. În anii 1930 asociația a fost condusă de Kálmán Goldberger, Rudolf Fischer şi Sándor Lilienthal. Puternica organizația a construit o casă de bătrâni în 1928 şi a angajat mai mulți medici şi procurori.[813]

Loja masonilor evrei *Shalom* era una dintre organizațiile care luptau pentru interesele comunității. Până în 1925 nu exista o mişcare masonică evreiască independentă pe teritoriul Transilvaniei. Persoanele de origine evreiască erau integrate în lojele masonice ale maghiarilor. La Cluj, masonii evrei făceau parte din Marea Lojă „Unio" până în 1925, an în care, sub patronajul Marii loje londoneze B'nai

805 Erdélyi Zsidó Diáksegélyző Bulletinje 1933. 3. 3, 1935. 6. 9.
806 Jelentés az Erdély–Bánáti Országos Izraelita Iroda működéséről 1925. 1: 21.
807 SJAN Cluj, fond 1, cutia 1002–2198/1922, dosar 1423/1922, f. 1–7, *Új Kelet* 26 ianuarie 1921. 17.
808 SJAN Cluj, fond 1, cutia 1002–2198/1922, dosar 1423/1922, f. 1.
809 Szabó 1938: 157–166.
810 Szabó 1938: 157–166.
811 Szabó 1938: 157–158.
812 SJAN Cluj, fond 1, cutia 9012–9990/1923, dosar 9173/1923, f. 1–38, *Új Kelet* 15 septembrie 1922. 204.
813 Szabó 1938: 158.

B'rith, a luat ființă prima lojă evreiască din Cluj, sub numele de Shalom (avea 140 de membri în 1930). Mai târziu au apărut mai multe loje evreiești în localitățile mai mari din Transilvania (*Avodah* la Târgu-Mureș în 1928 și *Iezirah* la Oradea în 1929). Obiectivul lor era „protejarea solidarității umane și evreiești, a adevăratului spirit evreiesc pur și a progresului".[814]

Deși lojele din Transilvania aparțineau de centrul masonic evreiesc de la Londra, Marea lojă „Zion" din București a fost cea care le-a înființat și care acționa în chip de lider al lojelor din provincie. Primii zece membri fondatori ai organizației din Cluj au fost inițiați la București. Nouă din cele zece persoane făceau parte din grupul conducătorilor sioniști din Cluj, iar al zecelea era Sándor Weiss, politician evreu afiliat comunității maghiare.[815] Sándor Weiss și Mór Rózsa au făcut parte din Marea lojă „Unio" înainte să intre în Marea lojă „Shalom". Și alți membrii ai lojei „Shalom" au fost anterior membrii Unio, cum ar fi de exemplu Ernő Ligeti, publicist, personalitate publică clujeană afiliată comunității maghiare, sau Izsó Diamant, directorul Industriei Sârmei din Câmpia Turzii (1934).[816] În altă ordine de idei, Diamant a ieșit din comunitatea evreiască și s-a creștinat în 1940.[817]

La nivel declarativ, lojele nu erau angajate în politică, însă unele acțiuni ale Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania erau decise în cadrul adunării lojei, ceea ce se datora mai ales faptului că mai mulți lideri ai Uniunii erau membri Shalom sau ai altor loje evreiești din Transilvania.

Lojele au acordat sprijin material substanțial mai multor instituții evreiești care aveau roluri importante în formarea conștiinței naționale evreiești și în organizarea socială. De exemplu, Shalom a sprijinit școlile evreiești din Cluj, Banca de Credit Mărunt, construirea Spitalului Evreiesc, revista editată în limba maghiară a organizației tineretului sionist de stânga Haşomer Haţair (*Az út* [*Drumul*]), editura clujeană Pharos, înființată în 1933, și publicația de orientare progresistă *Független Újság* (*Ziarul independent*), înființată în 1934.[818]

Enumerarea organizațiilor evreiești din Cluj nu este completă fără menționarea asociației sportive a evreilor, *Haggibbor*. Înființarea asociației a fost strâns legată de extinderea mișcării naționale evreiești din Transilvania. A fost o perioadă în care s-au înființat asociații sportive evreiești în mai multe orașe tran-

814 *Az erdélyi B'nai B'rith zsidó páholyok [1940].* MOL, fond K29, dosar 2 – h, f. 449–471.

815 Márk Antal (directorul liceului evreiesc „Tarbuth" din Cluj), Izsó Farkas (directorul S.A. Asigurări Franco-Romana, membru în conducerea Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania), Mózes Jacobi (lider de orientare sionistă în comunitatea neologă, vicepreședinte al comunității începând din 1928), Dezső Gyárfás (lider în comunitatea neologă, director al S.A. Bognár și Szántó), Dezső Hirsch (avocat, membru al conducerii restrânse a UNET în jurul anului 1922), Miksa Klein (avocat, membru în conducerea UNET, liderul Biroului pentru Apărarea Drepturilor Evreilor din Cluj), Jakab Molnár (lider în comunitatea neologă, membru în conducerea UNET, directorul S.A. Mina de Cărbune din Transilvania), Móricz Rózsa (comerciant, lider în comunitatea neologă), Lajos Simon (director), Sándor Weiss (membru al Partidului Maghiar, deputat din 1926). *Az erdélyi B'nai B'rith zsidó páholyok [1940].* MOL, fond K29, dosar 2 – h, f. 449.

816 Az erdélyi és délvidéki szabadkőműves páholyok tagjainak névsora román, illetve szerb megszállás alatt, 1919–1940. *OSZK*, Colecția de manuscrise, Analekta 1387, f. 1–29.

817 Pészachi Jelentés 1941: 19.

818 *Az erdélyi B'nai B'rith zsidó páholyok [1940].* MOL, fond K29, dosar 2 – h, f. 449–471.

silvănene, exprimând oarecum unul dintre principalele obiective ale mişcării sioniste, şi anume dezvoltarea unei noi şi viguroase generaţii de evrei. În afară de Haggibbor din Cluj, au existat asociaţii similare în Satu Mare (Bar-Kohba, înfiinţată în 1920), Sighetu Marmaţiei (Samson), Arad (Hakoah), Timişoara (Kadima), Oradea (Maccabea) şi Braşov (Ivria). Înfiinţarea tuturor acestor asociaţii au fost inspirate de idea promovată de Max Nordau şi de imaginea lui despre Muskeljudentum. Evident, înfiinţarea asociaţiilor sportive au avut şi cauze mai prozaice alături de înaltele idealuri sioniste. Asociaţiile ofereau un teren propice pentru crearea coeziunii de grup, pentru crearea evreimii în calitate de grup distinct. Sportul şi organizarea pe baze etnice a evreimii, pe de o parte, şi propagarea imaginii evreului mândru şi viguros, pe de altă parte, reprezentau adaptarea unui ideal sionist apărut mai devreme, în secolul al XIX-lea, la condiţiile din Transilvania. Idealul avea şi antecedente la nivel internaţional. Cluburile sportive evreieşti au început să se înmulţească după cel de-al şaselea congres sionist de la Basel (1903). Înainte de Primul Război Mondial existau în toată lumea mai mult de o sută de asemenea cluburi. Naşterea Haggibbor şi a altor cluburi evreieşti din Transilvania făcea parte din acelaşi proces ce se derula la nivel global.[819]

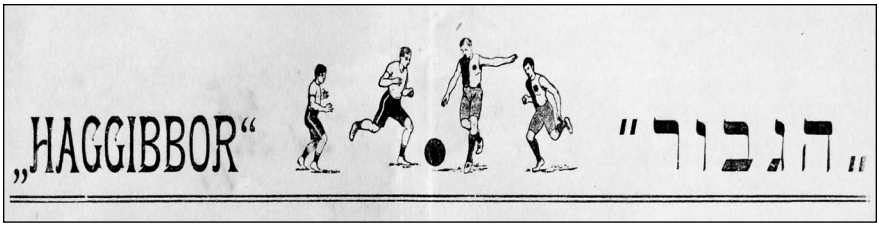

Imaginea 18. *Antetul asociaţiei sportive Haggibbor din Cluj, 1921*.[820]

Asociaţia sportivă Haggibbor a fost înfiinţat în 22 martie 1920 de scriitorul János Giszkalay, medicul Bernát Knöpfler şi avocatul Chaim Weissburg. Prima secţia lansată în cadrul grupului a fost cea de fotbal. Ministerul de Interne a aprobat statutul asociaţiei în acelaşi an, astfel încât Haggibbor a devenit o asociaţie sportivă înregistrată oficial.[821] Primul preşedinte al Haggibbor a fost una dintre cele mai importante personalităţi ale sionismului transilvănean, avocatul József Fischer.[822]

819 Pentru relaţia evreilor cu sportul, vezi: Zimmermann 2006: 13–26, *cf.* Szegedi 2006: 69–70. Pentru o tratare generală, vezi: Presner 2007.

820 Sursa imaginii: fond SJAN Cluj, 1, cutia 2001–2006/1921, dosar 2436/1921, f. 1.

821 SJAN Cluj, fond 1, cutia 2001–2006/1921, dosar 2436/1921, f. 1, *Új Kelet* 25 martie 1920. 13, Szabó 1938: 175.

822 Szabó 1938: 175.

Imaginea 19. *Ceremonia clubului sportiv Haggibbor din Cluj, anii 1930.*[823]

Mai multe secții sportive s-au dezvoltat rapid în anii 1930, cum ar fi secțiile de tenis, scrimă, gimnastică, tenis de masă, box, înot și polo pe apă. Sportivii și echipa au câștigat mai multe campionate. Chiar în primii ani de la înființare a apărut ideea de a construi o bază sportivă care să găzduiască toate sporturile practicate de sportivii din club.[824] Primul rezultat concret al ideii s-a materializat în 1922, când clubul Haggibbor a cumpărat un teren adecvat pentru construirea bazei sportive în strada Andrei Mureșan.[825]

Delegații Haggibbor și ai celorlalte organizații sportive ale evreilor din Transilvania s-au întrunit la Cluj în data de 4 decembrie 1921 și au hotărât să înființeze departamentul transilvănean al Federației Mondiale a Sportului Evreiesc Maccabi.[826] Departamentul făcea parte din Federația Română Maccabi cu sediul la Cluj.

7.2.4. Presă, editare de carte, cultură

7.2.4.1. Presa

Crearea sentimentului național și a identității evreiești este dificilă fără activitate culturală și lectură. Uniunea Națională a Evreilor știa acest lucru. Cu ajutorul ziarelor *Új Kelet* din Cluj și *Neue Zeit – Új Kor* din Timișoara au fost create instrumentele de propagandă și contact cotidian cu cititorii. Ambele organe de presă răspândeau programatic ideea națională evreiască, declarându-și clar obiectivul și intențiile chiar de la început.[827]

823 Sursa imaginii: Centropa – Central Europe Center for Research and Documentation, http://www.centropa.org/bilder/cache/1102200405529645.jpg (accesat în data de 25 iunie 2014).
824 *Új Kelet* 22 octombrie 1921. 232.
825 *Új Kelet* 10 iunie 1922. 124.
826 *Új Kelet* 6 decembrie 1921. 268.
827 *Új Kelet* 19 decembrie 1918. 1.

Grupul local sionist din Dej a fost primul din Transilvania care, începând din toamna anului 1919, a publicat sub denumirea de *Új Élet* (*Viață nouă*) o revistă lunară cu supliment în limba ebraică (redactorul revistei a fost Meir Jehuda Majorovits).[828] La sfârșitul anilor '20 au început să apară tot mai multe reviste ale tineretului sionist (de exemplu, *Zsidó Kisebbség* [*Minoritatea evreiască*] în Oradea, redactor Zoltán Leitner, *Barisszia* din Sighet, redactor Simeon Klein, sau *Hábrit Hákibucit* din Cluj, redactor István Barzilay Kugel).[829]

Ziarul *Új Kelet* a fost înființat la Cluj în 1918. Era săptămânalul central al Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania. Printre membrii fondatori îi găsim pe tipograful Ignác Schwartz (președintele Asociației „Poale Tzedek"), Chaim Weissburg, Hillel Kohn, Ernő Marton și Mózes Glasner. Redacția era formată din cei mai buni ziariști din Cluj: Béla Székely, Illés Kaczér, Péter Újvári, János Giszkalay, Imre Szabó, Sándor Benamy, László Salamon, Hillel Danzig etc.[830] Ignác Schwartz și-a asumat tipărirea primelor numere, iar funcția de redactor-șef a fost ocupată de Ernő Marton, la presiunea exercitată de Chaim Weissburg.[831] În 1919 revista a avut un tiraj de 3 500 de exemplare, care a crescut la 5 000 de exemplare în ianuarie 1920.[832] Tirajul nu era constat, fapt sugerat și de raportul lui Walter Turnowsky, care în timpul vizitei la Cluj din 1922 scria că tirajul cotidian al ziarului era de 4 000 de exemplare.[833] În cei mai buni ani ai perioadei interbelice, tirajul cotidian a ajuns probabil la aproape 10 000 de exemplare. Raportul Prefecturii Județului Cluj, întocmit în 9 martie 1939, arată că *Új Kelet* apărea în 7 200 de exemplare, tiraj ce l-a propulsat între cotidianele cu cel mai mare tiraj din Cluj.[834] Un an mai târziu, într-un raport din 1940 tirajul cotidianului era estimat la 8 000 de exemplare, însă știm că sursa a publicat cifre eronate în cazul mai multor cotidiene de limbă maghiară (de exemplu a estimat tirajul ziarului *Brassói Lapok* la 7 000 de exemplare în timp ce în realitate acesta era de 20 000–30 000), ceea ce ne face să credem că cifra reală este mult mai mare și în cazul ziarului evreiesc menționat mai sus.[835]

Ziarul a apărut regulat din 1920 până în septembrie 1940, când a fost interzis de autoritățile maghiare. Abonamentele acopereau circa 25–30% din costurile de producție ale ziarului, ceea ce înseamnă că ziarul lucra în pierdere. În 1922 producea în medie un deficit lunar de 30 000 de lei (prețul de vânzare era de 2 lei

828 Singer 1970: 144. și 189.
829 Pentru datele ziarelor sioniste din Transilvania vezi: Scheiber 1993.
830 Carmilly-Weinberger 1988: 193–195.
831 Memoriile lui Chaim Weissburg..., fond 3, dosar 27, f. 791–800.
832 Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség ügyvezető elnökségének munkaprogramja (Programul de lucru al conducerii Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania), 30 mai 1919, Cluj. ACSIER, fond 6, dosar 305, f. 51, *Új Kelet* 20 ianuarie 1920.
833 Walter Turnowsky: Bericht über unsere Reise in Transylvanien. Allgemeine Lage der Juden in Transylvanien, 1922. *Central Zionist Archives* (Arhivele Centrale Sioniste, Ierusalim), fond Z4, dosar 40639-1. t, f. 6.
834 Următoarele ziare din Cluj aveau tiraj mai mare decât *Új Kelet*: *Jó Estét* (22 500 de exemplare), *Tribuna* (12 000 de exemplare), *Magyar Újság* (10 000–12 000 de exemplare) și *Keleti Újság* (6 500–8 000 de exemplare). Ziarele prestigioase ca *Ellenzék* sau *Estilap* aveau un tiraj de 5 400, respectiv 6 900 de exemplare. SJAN Cluj, fond 3, inventar 29, tom. 76/1939, dosar 2039/1939, f. 1–5.
835 ANIC, Fond Ministerul Propagandei Naționale, dosar 97/1940, f. 14, Pentru tirajul ziarelor de limbă maghiară, vezi: Horváth 2007: 120.

în acel an).[836] Ziarul era publicat de S.A. Kadima. Uniunea Națională a Evreilor din România deținea 51% din acțiuni. În 1920 Uniunea a renunțat la acțiunile ei în favoarea Kadima, însă cotidianul a continuat să rămână portavoce a Uniunii. *Új Kelet* s-a ales cu importante pagube materiale în urma distrugerilor cauze de studenți în 1927. Uniunea Națională a Evreilor a contribuit la redresarea situației materiale a ziarului, șa primit de la S.A. Kadima un număr mare acțiuni și a redevenit acționar majoritar.[837] În privința conținutului, observăm că în anii 1920 dominau știrile despre evreii din Transilvania. În deceniul următor, ziarul a dedicat mai mult spațiu evenimentelor de politică internă, precum și știrilor din Palestina. Schimbarea se datorează faptului că în 1930 sediul Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania s-a mutat de la Cluj, iar știrile legate de organizație și informațiile despre sionism au apărut săptămânal în paginile *Neue Zeit – Új Kor* din Timișoara, înființat în 1920.[838] În anii 1930, *Új Kelet* a lansat o serie de suplimente care se adresau diferitelor straturi sociale sau diferitelor generații: *Az Új Kelet Szombatja* (*Sâmbăta noului răsărit*, supliment literar), *Ifjú Kelet* (*Tânărul răsărit*, supliment pentru tineret), *A Zsidó Nő* (*Evreica*, supliment al Organizației Mondiale a Femeilor Evreice Sioniste, WIZO), *A Zsidó Iparos* (*Meșteșugarul evreu*, supliment al meșteșugarilor sioniști), *Bánsági Új Kelet* (*Noul răsărit bănățean*, știri și reportaje din Banat), *Mizrachi* (supliment al organizației sioniștilor religioși din Transilvania, Mizrahi).

La Cluj au apărut mai multe ziare și reviste, alături de *Új Kelet*, care de altfel era fără îndoială cel mai important cotidian evreiesc de limbă maghiară din Cluj, dar și din Transilvania. Revista *Zsidó állam (Statul evreu),* axată pe tematica legată de Palestina, a apărut între 1930 și 1931. Tot la Cluj a fost lansată în 1933 revista evreilor orotocși *Hoemesz*, care mai târziu și-a mutat sediul la Turda. Sioniștii de stânga au fondat în ianuarie 1934 o revistă lunară cu numele de *Az Út* (*Drumul*), care după primele numere și-a schimbat denumirea în *A Zsidó Út* (*Drumul evreiesc*). Redactorul revistei, Ottó Salamon, era afiliat la orientarea sionistă socialistă.[839]

7.2.4.2. Editare de carte și literatură

După 1918 au apărut o serie de edituri care publicau lucrări cu tematică evreiască, respectiv sionistă. Dintre acestea le amintim pe următoarele: Pharos, Kadima, Fraternitas, Noar, Zsidó Könyvbarátok Társasága (Asociația Evreiască a Prietenilor Cărții), Zsidó Diáksegélyző (Ajutor pentru Studenții Evrei) (Cluj), Renaissance (Oradea), Cionista Könyvtár (Biblioteca Sionistă, Timișoara), Kirjat Szefer (Lugoj) etc.[840] Între 1934 și 1939 Kirjat Széfer a publicat și o revistă de literatură, știință și problematică socială sub numele de *Kézirat (Manuscris).*

Paleta cărților publicate cuprinde aproape orice, de la volume informative despre Palestina, scrise cu iz propagandistic, sau caiete despre istoria sionismu-

836 Walter Turnowsky: Bericht über unsere Reise in Transylvanien... fond Z4, dosar 40639-1. t, f. 6.
837 Darea de seamă a lui János Giszkalay despre Új Kelet, 1929. *Politikatörténeti Intézet Levéltára* (Arhivele Institutului de Istorie Politică, Budapesta. În continuare: PIL), fond 847, dosar 57, f. 12–21.
838 Despre rolul jucat de *Új Kelet,* vezi: Újvári 1996: 211–218.
839 Pentru date bibliografice, vezi: Scheiber 1993.
840 Carmilly-Weinberger 1994: 159, Carmilly-Weinberger 1995: 278, Monoki 1997: 19–32.

lui până la literatură. Între 1935 și 1940, organizația tineretului sionist, Barisia, a publicat mai multe volume despre Palestina și sionism în seria Cărților Noah. Lucrările lui János Giszkalay, una dintre cele mai importante figuri ale literaturii evreiești din Transilvania interbelică, au fost publicate de editurile Kadima, Kirjat Széfer, ori au apărut în seria Cărților Noah.[841] În 1936 Editura Pharos a publicat un volum de poezii scrise de poeți evrei din Palestina, cu un studiu introductiv semnat de István Barzilay.[842]

Grupurile locale ale Uniunii Naționale a Evreilor au organizat anual, la inițiativa și sub comanda centrului, mai multe serii de prelegeri publice. Prelegerile reușite au fost publicate sub formă de carte. Grupul local din Cluj a publicat în 1932 prelegerea lui József Fischer despre sionism.[843] De altfel, programul universității deschise avea tematici similare. În 1932, seria de seminarii organizată de grupul local din Cluj al UNET, programată pe o durată de 7 luni, a abordat istoria evreilor, sionismul, cunoștințele despre Palestina, cunoștințe demografice și cursuri de limbă ebraică.[844] În paralel, grupul local a lansat împreună cu filiala WIZO din Cluj o serie de prelegeri de istoria artei.[845]

Lucrările scriitorilor de orientare sionistă reflectau perspectiva asumată de ei. Foarte mulți scriitori considerau că opera literară echivalează cu servirea cauzei naționale. În 1925, scriitorii evrei din Palestina au lansat un apel către confrații lor din toată lumea, cerându-le să dedice ziua de 12 aprilie țării aflate în curs de construire. La inițiativa lui Béla Székely, scriitorii evrei din Transilvania, răspunzând pozitiv la apelul lansat, au înființat Liga Pro Palestina și la data menționată au organizat ceremonii și festivități în localitățile mai mari.[846]

7.2.4.3. Istorie, știință

Publicarea în 1937 a antologiei cu titlul *Kelet és Nyugat között* (*Între Orient și Occident*) semnalează o anumită schimbare de perspectivă și de generație petrecută în sânul mișcării naționale a evreilor din Transilvania. Însă schimbarea de generație nu a fost cea dorită de tinerii sioniști radicali din Transilvania. O mare parte a noii generații urma în continuare calea sionismului dubnovian, în sensul că dorea ca politica și organizarea națională a evreilor să aibă loc în cadrul Transilvaniei sau al României, iar pregătirea pentru emigrarea în Palestina și chiar emigrarea în sine erau de importanță secundară. În introducerea antologiei, József Hamburg a definit sarcina tinerilor intelectuali evrei din Transilvania într-un registru problematizant, fără patos: „A ieși și a păși în sânul poporului! A cunoaște și a ajuta!

841 Monoki 1997: 191 și 341.
842 Hubert 1936.
843 Monoki 1997: 165, Fischer 1932.
844 Programul seminarului: Semestrul I (februarie-martie): Istoria evreimii de la epoca biblică până la Evul Mediu, Istoria sionismului până la declarația de la Balfour, Cunoștințe despre Palestina, Limba ebraică. Semestrul II (octombrie-decembrie): Istoria congresului mondial sionist, Istoria sionismului după declarația de la Balfour și condiția prezentă a sionismului, Istoria evreilor de la Evul Mediu la epoca contemporană, Sociologia evreilor, Limba ebraică. *Új Kelet* 16 februarie 1932. 38.
845 *Új Kelet* 10 februarie 1932. 33.
846 *Új Kelet* 1 martie 1925. 60.

A culege folclor, a promova arta populară! A descrie fidel și în termeni cantitativi condițiile sociale! A iniția munca de sprijin social, cultural și de îngrijire medicală pe baza acestei descrieri! A lua legătura cu poporul, a munci pentru popor! [...] Ce ne spune de fapt această cărticică? Că tineretul evreiesc se află într-un moment de cotitură a istoriei, dar în pendularea între Orient și Occident a găsit un punct stabil. O poziție sub semnul căreia s-a unit și care reprezintă punctul de plecare al noii unități. Este asumarea activă, formatoare a comunității de soartă a evreilor."[847]

Programul lor era în consonanță cu inițiativa Tinerilor Transilvăneni: „Trebuie să privim în față problemele vieții, onest și liber, nepărtinitor, ascultând doar de propria noastră conștiință. Prima noastră sarcină este să creăm conștiința maghiară a noii generații de transilvăneni, dincolo de diferențele de religie sau de clasă, chiar și în rândul grupurilor universitare separate de distanță. Această conștiință va căuta și va găsi modalitățile de soluționare a problemelor noastre materiale și spirituale. [...] Vrem ca împreună cu tineretul popoarelor conlocuitoare să găsim calea spre înțelegerea problemelor noastre [...]."[848] Tot aici, János Demeter scrie: „[...] primul obiectiv concret al mișcărilor pentru o societate mai dreaptă este să adune – prin muncă organizatorică intensă, educație pentru popor și integrarea prin cultură a celor mai înapoiate cătune – într-o organizație viguroasă și dreaptă toți membrii comunității [...]"[849]

Antologia a formulat pentru prima dată la modul serios nevoia organizării științei la nivelul societății evreiești. (Idea a fost relansată în cadrul dezbaterii asupra Întâlnirii Intelectualilor Evrei din 1937.) Jenő Landó a propus înființarea unui institut evreiesc de știință, care ar elabora studii de literatură, sociologie, economie politică și cercetări despre Palestina, prin care ar contribui la dezvoltarea educației continue a cadrelor didactice de origine evreiască și la organizarea activităților culturale extrașcolare.[850] Propunerea a fost precedată de o altă idee lansată de Ernő Marton în 1934 în cadrul lojei masonice Shalom din Cluj, privind scrierea istoriei evreilor din Transilvania.[851] Autorii antologie au subliniat actualitatea efectuării mai multor cercetări în alte domenii decât istoria. De exemplu, compozitorul Sándor Boskovits a propus culegerea cântecelor populare evreiești și publicarea lor.[852] De altfel Andor Friedmann poate fi considerat un pionier al domeniului pentru că a început încă din 1920 munca de culegere a cântecelor populare în limba idiș cântate în Maramureș.[853]

În mod curios, Uniunea Națională a Evreilor a făcut primul pas concret în organizarea vieții științifice doar la sfârșitul anilor `30. Au existat și înainte inițiative de înființare a unor instituții științifice, însă niciuna dintre acestea nu a produs rezultate demne de menționat. Propunerea din 1934 a lui Ernő Marton privind

847 Hamburg 1937: 12.
848 *Erdélyi Fiatalok* 1930. 1. (1) 2.
849 Demeter 1930: 5–6.
850 Landó 1937: 78.
851 *Az erdélyi B'nai B'rith zsidó páholyok* [1940]. MOL, fond K29, dosar 2 – h, f. 468.
852 Boskovits 1937: 36.
853 *Új Kelet* 2 aprilie 1937. 76.

istoria evreilor din Transilvania și crearea unui muzeu evreiesc a fost una dintre inițiativele de acest gen.[854]

Instituția științifică schițată în antologia *Orient și Occident* a reapărut într-o formă simplificată, dar mult mai consistentă la conferința Uniunii Naționale a Evreilor din 1939. Propunerea lui Lajos Marton insista pe crearea unui institut de istorie pentru „descoperirea trecutului și a documentelor referitoare la evreii transilvăneni".[855] În spiritul hotărârii adoptate la conferință, în 1940 a fost înființată *Comisia de Istorie a Evreilor*, cu sediul la Cluj.[856] Comisia intenționa să dezvăluie trecutul evreilor din Transilvania și să creeze un centru documentar. Dorind să construiască propriul trecut și să creeze memoria istorică a poporului evreu, Comisia se constituia într-un mijloc de construire a identității evreiești. Înființarea institutului sugerează existența unor atitudini și practici relevante la nivelul societății evreiești din Transilvania, cum ar fi sentimentul de teamă și dorința disperată de legitimitate, încercările de a dovedi justețea luptei purtate pentru tratament nediferențiat în raport cu celelalte minorități.

7.2.4.4. Teatru, film, muzică

Primul teatru evreiesc independent din Transilvania a fost înființat prin constrângere în 1941. Actorii evrei erau de regulă distribuiți în piesele jucate de Teatrul Maghiar, cel puțin până în 1940. În septembrie 1940 actorii evrei au fost concediați în conformitate cu legea antievreiască în vigoare în 1940. Din această cauză a apărut la Cluj chiar în anul următor, în 1941, teatrul evreiesc Concordia. Piesele erau puse în scenă în sala Căminului Constructorilor. Compania a fost condusă inițial de Sándor Forgács, iar mai târziu de Mihály Fekete.[857]

În perioada interbelică, teatrul evreiesc din Transilvania însemna punerea în scenă a pieselor în idiș, produse de companii de teatru străine. Au existat câteva experimente de creare a unei companii permanente, dar toate au avut viață scurtă.[858] Teatrul Habima din Viena a efectuat mai multe turnee în Transilvania, la fel ca și starletele epocii, cântărețele Szidi Thal și Sarah Osnath Halevi. Repertoriul lor era format exclusiv din piese și cântece evreiești/idiș. În 1940, la spectacolul ei din Cluj, cântăreața de operă Sylvia Altheim-Feller a interpretat fragmente din lucrările marilor compozitori evrei (Felix Mendelssohn Bartholdy, Gustav Mahler, Erich Wolfgang Korngold, Giaccomo Meyerbeer) și cântece populare în limbile idiș, respectiv ebraică.[859]

854 Marton 1934: 70–71.
855 *Új Kelet* 30 decembrie 1939. 16.
856 *Új Kelet* 30 ianuarie 1940. 22.
857 Carmilly-Weinberger 1994: 134, Carmilly-Weinberger 1995: 254. Cf: Lőwy 2000: 75–80, Kötő 2002: 58.
858 Începând din anul 1919, compania de teatru idiș Habima a efectuat numeroase turnee în Transilvania, și astfel a susținut spectacole și la Cluj. În ianuarie 1922, compania a solicitat autorizație pentru înființarea unui teatru permanent cu sediul la Cluj. După ce Ministerul Cultelor și Artelor a eliberat autorizația solicitată, în 1933 a fost înființată compania de amatori, cu denumirea de Habima și cu sediul la Cluj. Prima premieră a companiei a fost găzduită de Teatrul Maghiar. *Új Kelet* 16 ianuarie 1922 și 16 februarie 1933. 38.
859 *Új Kelet* 12 martie 1940. 58.

Societatea Corală Hazamir şi Societatea Filarmonică Goldmark din Cluj erau organizațiile care au ghidat orientarea muzicii evreiești din Transilvania. Alături de muzica laică, viața muzicală evreiască din Cluj includea şi muzică religioasă. Ambele comunități aveau ansambluri de biserică.[860] Promotoare a muzicii laice, Societatea Filarmonică Goldmark a fost înființată în 1934, ca parte a departamentului cultural al comunității neolog.[861] Însă începuturile muzicii bisericești aparțin unei perioade anterioare. În 1932, Dávid Brief, învățător la şcoala neologă, a lansat ideea creării unei orchestre în cadrul comunității. Inițiativa lui a fost bine primită, dar a fost pusă în practică doar în 1934.[862] Sándor Boskovits, directorul Operei din Cluj, compozitor izraelian renumit, a avut un rol important în crearea Societății Filarmonice. Datorită activității lui, orchestra de 25 de muzicieni a ajuns în grupul select al celor mai bune orchestre din Transilvania.[863] Concertele simfonice ale orchestrei, compuse mai ales din medici, ingineri şi profesori, au avut întotdeauna casă plină şi au reuşit să obțină recunoaşterea profesioniştilor.[864] Orchestra a efectuat mai multe turnee în Transilvania. Concertele lor promovau atât cultura muzicală generală, cât şi muzica evreiască.[865]

Imaginea 20. *Concertul de sfârşit de an al orchestrei Goldmark, Teatrul Maghiar din Cluj, 1936.*[866]

860 Szabó 1938: 170.
861 Carmilly-Weinberger 1988: 255, *Hitközségi Értesítő* 1936. 2–3. 7.
862 *Új Kelet* 2 martie 1940. 50.
863 Propunerea din 1937 a lui Boskovits referitoare la organizarea vieții muzicale evreiești: crearea unei uniuni a muzicienilor evrei din Transilvania, culegerea folclorului evreiesc şi prelucrarea ştiințifică a cântecelor populare, publicarea cântecelor populare evreiești, turnee ale orchestrelor şi ale corurilor evreiești în provincie, cu interpretarea unui program de muzică evreiască, organizarea unor concursuri pentru descoperirea talentelor muzicale etc. Boskovits 1937: 36, Hirshberg 2006: 395–405, László 2006: 242–251.
864 Szabó 1938: 169.
865 Vezi reportajele despre turnee: *Új Kelet* 19 februarie 1937. 41, 12 martie 1937. 59 şi 22 februarie 1940. 42.
866 *Keleti Újság Képes Híradója* 14 iunie 1936. 6.

În 1940, orchestra era formată din 74 de membri, însă după intrarea Ungariei în război mai mulți instrumentiști din orchestră au fost nevoiți să plece la muncă obligatorie.[867] Războiul și sistemul muncii obligatorie au pus capăt activității Societății Filarmonice. După vara anului 1942 orchestra nu a susținut niciun concert în fața publicului. Totuși, cu participarea membrilor rămași, orchestra a susținut concerte în cadrul unor întâlniri private.[868]

Filmele artistice și documentare serveau propaganda sionistă, abordând temele predilecte ale mișcării, cum ar fi construirea statului palestinian sau marile personaje ale mișcării naționale evreiești. Proiecțiile acestor filme în localitățile din Transilvania erau frecvent legate de campaniile de strângere a fondurilor pentru construirea Palestinei. Filmul despre viața lui Theodor Herzl a fost prezentat la Teatrul Maghiar din Cluj în vara anului 1932.[869] Tot la Cluj a fost prezentat în premieră filmul despre Palestina cu titlul *Tărâmul făgăduinței.* Filmul prezintă activitatea și rezultatele fondului Keren Hayesod. După premiera de la Cluj, filmul a fost prezentat în multe orașe mai mari din Transilvania, printre care și Satu Mare.[870]

867 *Új Kelet* 2 martie 1940. 50.
868 Beszámoló az 1942. évről 1943: 25.
869 *Új Kelet* 22 iulie 1932. 164.
870 *Új Kelet* 14 ianuarie 1926. 10, Munkánk és feladataink 1926: 4.

8. Educație, strategii de şcolarizare

În acord cu statutul său juridic în România şi cu practicile de heteroidentificare ale elitei politice şi ale majorității societății române, populația evreiască din Transilvania a început să fie privită şi ca grup etnic, nu doar ca grup religios. Diferit de ceea ce se întâmpla în Ungaria, unde dincolo de chestiunile practice din sistemul de învățământ, educația evreilor era văzută în primul rând ca o problemă de confesiune, în Transilvania problema a devenit mai complexă odată ce identificarea evreilor a căpătat şi o coloratură etnică şi națională. Analizele dedicate condițiilor învățământului din Transilvania şi problemelor învățământului minoritar din perioada interbelică au produs un tip de discurs ştiințific şi pseudoştiințific care utiliza cu precădere o abordare supraetnicizată, resentimentară. În acest câmp discursiv, problema învățământului evreiesc poate fi definită în acelaşi timp ca o problemă minoritară maghiară şi o problemă confesională/minoritară evreiască. Problemele educaționale priveau o populație care, în majoritatea ei, vorbea limba maghiară şi se considera parte a culturii maghiare, dar care a fost nevoită să se îndepărteze treptat de cadrul instituțional maghiar din cauza schimbărilor din şcolile evreieşti şi a legilor şi a dispozițiilor care doreau să blocheze accesul elevilor evrei la învățământul în limba maghiară.

În capitolul de față tratăm oportunitățile educaționale ale elevilor evrei din Cluj şi problemele educației şi formării elitelor din perioada interbelică, încercând să evităm fundăturile abordării de tip resentimentar.[871] Pe lângă aceste probleme, ne îndreptăm atenția şi spre caracteristicile religioase şi etnice particulare.

8.1. Cadrul juridic şi instituțional al sistemului de învățământ din Transilvania

Până la sfârşitul Primului Război Mondial, sistemul de învățământ din Transilvania era integrat în sistemul mai larg al educației din Ungaria. Unirea Transilvaniei, a Bucovinei şi a Basarabiei cu România a generat nevoia de integrare a noilor provincii în cadrul noului stat al României Mari.

Primele măsuri de politică educațională au fost luate de Consiliul Dirigent de la Sibiu, înființat în data de 11 decembrie 1918, consiliu care a funcționat aproximativ doi ani. Însă legile şi decretele referitoare la integrarea sistemului de învățământ din Transilvania au fost produse de un proces mai lung, care a durat mai mulți ani. Trebuie să observăm că, de fapt, unificarea sistemelor educaționale ale

871 Pentru dezbaterile aferente, vezi: Mikó 1941, Nagy 1944, Balogh 1996, Bíró 2002, Bárdi 2004, Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul 1929, Caliani 1934, Drăgoescu 1999: 890–893 şi 1016–1226.

diferitelor regiuni din România s-a suprapus, în esență, cu dorința mai generală de a reforma sistemul de învățământ anterior.

Primul articol al *Rezoluției de la Alba Iulia*, adoptată la 1 decembrie 1918, conține și prima formulare referitoare la libertatea minorităților în domeniul învățământului. În anul următor, în data de 9 decembrie 1919, România a semnat *Tratatul Minorităților* de la Paris, care recunoștea dreptul minorităților la educație în limba maternă și stipula măsuri concrete care să asigure punerea în aplicare a acestui deziderat (articolele 9–11). Legile educației adoptate de statul român după Primul Război Mondial satisfăceau doar parțial condițiile prevăzute în Rezoluția de la Alba Iulia și în Tratatul Minorităților. Nerespectarea promisiunilor incluse în aceste documente s-a dovedit a fi nefavorabilă mai ales pentru educația maghiarilor din Transilvania, națiune titulară înainte de 1918. Însă și sistemul educațional al germanilor, sașilor și evreilor din Transilvania a fost nevoit să se confrunte cu dificultățile inerente produse de schimbările survenite.

În decembrie 1918 a început procesul de românizare a școlilor maghiare din Transilvania, sub conducerea Consiliului Dirigent de la Sibiu. Inspectorii permanenți ai Consiliului Dirigent au preluat inventarul școlilor și au introdus limba română ca materie obligatorie în toate școlile din Transilvania. Toate instituțiile publice de învățământ și cele catolice regale au trecut în proprietatea statului român în următorul an școlar, 1919/1920.[872]

Organizarea educației în perioada interbelică a cunoscut mai multe etape. Cele mai importante elemente ale procesului sunt legea din 1924 privind învățământul primar, legea din 1925 privind învățământul particular, legea din 1928 despre învățământul secundar și legea din 1932 despre învățământul universitar, precum și reglementările învățământului de profil comercial și industrial din 1936. Situația învățământului religios și cadrul general al învățământului pentru minorități au fost reglementate de legea despre învățământul particular, aprobată în 1925.

Publicată în 26 iulie 1924, Legea învățământului primar-normal, privind învățământul elementar de stat și formarea cadrelor didactice, a fost una dintre cele mai importante inițiative ale legislației române privind învățământul. Legea a suferit modificări parțiale în 1934 și 1937. Legea a definit limba română ca limba de predare în toate instituțiile de învățământ primar de stat. Totuși, legea permitea înființarea unor școli primare de stat pentru minorități în localitățile în care limba maternă a populației nu era limba română. În cazul acestor școli, limba de predare era limba minorității respective. Predarea limbii române a rămas, cu toate acestea, obligatorie pentru fiecare instituție de învățământ.

Minoritățile au fost grav afectate de articolul conform căruia cetățenii de origine română care „și-au pierdut limba maternă" erau obligați să-și înscrie copiii în școli de stat sau private cu predare în limba română, chiar dacă trăiau în localități în care majoritatea populației avea altă limbă maternă decât româna. Articolul 8 al legii a creat un instrument pentru autoritățile din sfera educațională prin care se putea verifica originea copiilor, iar pe baza acestei verificări autoritățile aveau puterea de a interzice sau a permite înscrierea acestor copii

872 Pentru detalii, vezi: Iancu 1970: 251–265.

în școlile minorităților. Dispoziția a provocat nenumărate abuzuri în defavoarea naționalităților.[873]

Învățământul secundar din perioada interbelică a fost reglementat de Legea pentru învățământul secundar, publicată în Monitorul Oficial în data de 15 mai 1928. Conform celor cuprinse în lege, învățământul secundar se desfășura sub două forme: sub forma învățământului de stat și sub forma învățământului privat religios sau de altă natură, în acord cu cele stipulate în legea din 1925 despre organizarea învățământului privat. Deși a fost modificată de mai multe ori, legea din 1928 a rămas în vigoare până la adoptarea în 1939 a noii legi a învățământului secundar teoretic.

După Marea Unire, școlile de stat au intrat sub tutela și supravegherea statului român. În consecință și în esență, măsura a introdus schimbarea limbii de predare. Astfel, sistemul instituțiilor învățământului de stat care utilizau limba maghiară ca limbă de predare a fost înlocuit de un sistem în care limba de predare era româna. În afară de schimbările instituționale, românizarea școlilor a transferat către biserici educația în limba maternă a minorităților.

Lege privind învățământul particular a fost publicată în Monitorul Oficial în data de 22 decembrie 1925. Legea reglementa organizarea și funcționarea școlilor private și a instituțiilor de învățământ gestionate de biserici sau asociații. Conform legii, fiecare cetățean român putea înființa o școală în mod individual sau prin asociere, dacă avea aprobarea Ministerului Educației. Supervizarea și monitorizarea acestor instituții era de competența Ministerului.

În privința limbii de predare, legea prevedea utilizarea limbii române ca limbă de predare în instituțiile de învățământ privat în care erau înscriși elevi ai căror părinți erau de *origine română*. În alte cazuri, alegerea limbii de predare era sarcina celui care gestiona școala, adică a bisericii sau asociației. Aceste școli putea admite doar copii a căror limbă maternă era identică cu limba de predare a instituției de învățământ. Dispoziția a creat o serie de piedici inedite, cu care trebuiau să se confrunte școlile religioase minoritare: în esență, aceste școli puteau să înscrie doar copiii care aparțineau de propria lor comunitate etnică. În acest sens, efectele legii au fost resimțite cel mai puternic de evreii maghiari din Transilvania și de șvabii din Satu Mare asimilați la maghiari din punct de vedere cultural și lingvistic.[874] Legea a afectat aceste grupuri pentru că, spre deosebire de practica statului maghiar din epoca anterioară, statul român nu-i considera parte a maghiarimii, ci minorități naționale distincte și autonome.

Legiuitorii au tratat problema școlilor private gestionate de evrei într-un paragraf dedicat special acestei chestiuni. Conform prevederilor legii, în aceste cazuri limba de predare era ori limba statului, adică limba română, ori limba „evreiască". Deși interzicerea adoptării limbii maghiare ca limbă de predare reprezenta o provocare serioasă pentru școlile evreiești (la început mai multe școli nu au reușit să satisfacă cerințele stipulate de lege, pentru că nici cadrele didactice, nici elevii nu cunoșteau limba română sau pe cea ebraică într-o măsură suficientă pentru organizarea învățământului în aceste limbi), alternativa oferită de lege, adică po-

873 Nagy 1944: 121.
874 Pentru învățământul șvăbesc din Satu Mare, vezi: Baumgartner 2012: 173–193.

sibilitatea de a alege între limba română și cea evreiască, a creat o portiță pentru aceste instituții.[875] Legea nu definea clar și precis ce se înțelege prin limbă evreiască. Astfel, școlile au interpretat această prevedere conform interesului lor, ca referindu-se la idiș sau ebraică.[876]

În afară de legislația ce reglementa organizarea învățământului la diferite niveluri, viața școlilor evreiești a fost influențată de mai multe dispoziții ale inspectoratelor locale și ale Ministerului Instrucțiunii Publice. Dintre acestea, cele mai multe erau adresate, de obicei, cu intenție de limitare, învățământului religios din comunitățile evreiești și prevedeau scutirea de obligația de a scrie în zilele de sâmbătă. În temeiul dispoziției nr. 137.603/1936 a Ministerului Învățământului, Serviciul Local de Învățământ din Cluj a interzis la mijlocul lunii octombrie 1936 organizarea orelor de religie mozaică în clădirile școlilor de stat. O lună mai târziu a revenit asupra problemei și, reducând exigențele impuse de lege, a permis organizarea orelor de religie mozaică, însă doar sub supravegherea direcțiunii și în afara programului școlar.[877] Scutirea de obligația de a scrie în zilele de sâmbătă a fost o permanentă temă de discuții pe tot parcursul perioadei interbelice. Școlile de stat nu țineau cont de dorința elevilor evrei de a se conforma prescripțiilor religioase și îi obligau să scrie și în zilele de sâmbătă. Elevii care refuzau să se supună acestei obligații riscau chiar exmatricularea.[878] Unirea Transilvaniei a condus la transformarea totală a sistemului de învățământ. Cele mai mari schimbări au survenit în privința administratorilor școlilor și a limbii de predare, respectiv a materiilor predate. Majoritatea instituțiilor maghiare de învățământ au fost preluate de statul român în decembrie 1918 și pe parcursul anului 1919. Preluarea echivala cu inițierea unui proces de românizare. Datorită românizării, înființării noilor școli de stat și închiderii forțate a multor școli confesionale, centrul de greutate al sistemului educațional din Transilvania, atât în privința educației normale, cât și în cel al pregătirii elitelor, a trecut de la sistemul școlilor confesionale la cel de stat. Următoarele ponderi sunt grăitoare în acest sens: dacă în anul școlar 1920/1921 32,7% dintre școlile elementare erau de stat, în anul școlar 1926/1927 ponderea a crescut la 77%. Observăm un proces similar, deși mai redus ca anvergură, și în cazul liceelor și al școlilor superioare de fete. În aceste cazuri, ponderea instituțiilor de stat a crescut de la 46,4% la 62,9%.[879]

Logica politicilor educaționale elaborate de statul român pentru învățământul din Transilvania era articulată de mai multe intenții. Printre acestea se numărau *etatizarea și modernizarea*, prima putând fi interpretată nu doar ca exersare a practicilor arbitrare ale statului în relația sa cu minoritățile, dar și ca tentativă de unificare. În Regat, spre deosebire de practicile din Ungaria, statul și-a asumat administrarea și menținerea școlilor chiar și înainte de Primul Război Mondial. Școlile religioase erau

875 Au existat mai multe încercări de schimbare a limbii de predare în școlile evreiești din Transilvania chiar și înainte de apariția legii din 1925 despre învățământul privat. De exemplu, în iunie 1922 Directoratul General Cluj a publicat un ordin prin care interzicea utilizarea limbii maghiare ca limbă de predare în școlile evreiești. *Új Kelet* 13 iunie 1922. 126, *Magyar Nép* 24 iunie 1922. 25.

876 Gyémánt 2004: 106.

877 *Buletinul Școlar al Serviciului Local de Învățământ din Cluj* 1936. 41–42. (2) 6 și 1936. 46. (2) 2.

878 *Buletinul Școlar al Inspectoratului Regional Școlar din Cluj* 1937. 62–63. (3) 2.

879 Am efectuat calculele de mai sus pe baza datelor furnizate de următoarele publicații: Statistica învățământului 1924, Statistica învățământului 1931. Vezi și: Gidó 2011, 29–33 și 45–47.

o prezență rară în această regiune.[880] Noua administrație română din Transilvania a dorit să instituie controlul statului asupra sistemului educațional, control ce s-a înfăptuit prin armonizarea practicilor obișnuite din Regat cu cele din noile teritorii. Cealaltă intenție era cea de *românizare*, adică schimbarea limbii de predare și transformarea programei școlare. A treia intenție sau dorință programatică a statului era formarea unei *elite naționale* proprii. În consecință, statul a consolidat învățământul secundar în limba română și a introdus reglementări mai severe în privința examenului de bacalaureat, ce reprezenta anticamera studiilor universitare.

Dacă încercăm să privim învățământul evreiesc din perspectiva acestei logici a statului, observăm că din punctul de vedere al evreilor, etatizarea reprezenta una dintre alternativele detașării structurale, adică promovată prin cadrele instituționale ale statului, a evreilor de comunitatea maghiară. Chiar dacă legile educației adoptate în anii 1920 au lăsat la latitudinea școlilor alegerea limbii de predare, permițând astfel utilizarea limbii materne, în anii următori, majoritatea instituțiilor publice de învățământ au introdus limba română ca limbă de predare, iar școlile au devenit și locul de socializare, de adunare a elevilor de naționalitate română. Fenomenul era prezent nu doar în context multietnic sau în diasporă, ci și în regiunile unde minoritățile trăiau în grupuri compacte, chiar dacă guvernele române au încercat să pună școlile religioase în situații imposibile și totodată să atragă elevii minoritari în școlile de stat. Majoritatea covârșitoare a copiilor maghiari și germani, sprijiniți de o puternică și extinsă rețea de instituții etnice, au rămas în școli administrate de biserici, așadar în școli care erau preocupate de transmiterea propriilor tipare culturale și naționale generațiilor următoare. Toate aceste procese au condus la situația în care, în anul școlar 1926/1927, 99,7% din elevii români din ciclul primar și 99,2% din liceeni studiau în școli publice. Situația elevilor maghiari și germani era diferită. Doar 54% dintre elevii maghiari din ciclul primar și 37% dintre elevii germani învățau în școli publice. Procentele sunt chiar mai scăzute la nivel de liceu: 25% dintre elevii maghiari și 32% dintre cei germani frecventau școlile de stat.[881]

Până în 1918, evreii din Transilvania au fost practic integrați exclusiv în structuri instituționale religioase sau în sistemul instituțiilor maghiare. Din această cauză, evreii nu și-au construit rețele proprii de educație, iar anul 1918 i-a găsit cu un sistem educațional limitat. De aceea, după 1918, odată cu etatizarea sistemului de învățământ, majoritatea elevilor de origine evreiască au frecventat școlile de stat sau pe cele administrate de bisericile creștine. În perioada interbelică comunitățile de cult evreiești administrau în jur de 30 de școli elementare în toată Transilvania. Numărul școlilor se schimba permanent, odată cu închiderea școlilor sau cu înființarea unora noi. Numărul școlilor gestionate de comunitățile evreiești era de 32 în anul școlar 1920/1921, 35 în 1924/1925, iar în anul școlar 1939/1940 funcționau doar 26 de școli, majoritatea lor în centrele evreiești mai mari, cum ar fi Oradea, Cluj, Timișoara, Satu Mare și Sighetu Marmației.[882] Comunitățile evreiești mai mici aveau în administrare școli care ofereau elevilor doar ore de religie, școli de Talmud-Tora, iar materiile laice erau predate de școlile publice locale sau de cele ale

880 Livezeanu 1995: 30–36 și 41–48, B. Kovács 1997: 19–21.
881 Gidó 2011: 30–32 și 46–48.
882 Gidó 2011: 29, Jelentés az Erdély–Bánáti Országos Izraelita Iroda működéséről 1925: 9–10, Tabloul școlilor primare 1940: 8–101.

comunităților creștine. Lipsa instituțiilor era mai acută la nivelul educației secundare. Până în 1918 nu a existat nici un gimnaziu sau un liceu evreiesc în Transilvania. După Primul Război Mondial au fost înființate licee la Timișoara, Oradea și Cluj. Reglementările sistemului educațional de la începutul anilor 1920 și legea privind învățământul privat adoptată în 1925 au îngreunat peste măsură înscrierea elevilor evrei la școlile religioase creștine. Astfel, majoritatea școlarilor evrei au fost nevoiți să frecventeze școlile din sectorul public, situație ilustrată concludent de schimbările survenite în perioada 1920–1926. În anul școlar 1920/1921 44,6% din elevii evrei din ciclul primar au frecventat școlile de stat sau școlile comunale. Până în anul 1926, ponderea acestora a crescut la 74,8%.

Tabelul 41. *Ponderea elevilor de diferite etnii în instituțiile publice de învățământ din Transilvania:*

1926/1927	Școala primară	Liceu
Români	99,7%	99,2%
Evrei	74,8%	63,0%
Maghiari	54,0%	25,0%
Germani	37,0%	32,0%

Tot în acest an, 63% din liceenii evrei studiau în școlile de stat care ofereau și bacalaureat. Majoritatea celorlalți învățau în liceele evreiești din Cluj, Oradea și Timișoara. Odată cu desființarea liceului „Tarbuth" din Cluj, ponderea liceenilor evrei înscriși în instituțiile publice a crescut la 73,7%.[883]

Românizarea, schimbarea limbii de predare și modificarea programei școlare au afectat mai mult elevii evrei decât elevii maghiari sau germani, din cauza situației descrise mai sus. Deja la începutul anilor 1920, instituțiile de învățământ evreiesc erau supuse unor presiuni extreme din cauza reglementărilor care obligau instituțiile să treacă de la limba maghiară ca limbă de predare la limba română sau limba „evreiască". O dispoziție a direcțiunii inspectoratului școlar din Cluj, publicată în 1922, a interzis predarea limbii maghiare în școlile evreiești.[884] Codificarea legală a limitărilor practicate *de facto* a apărut odată cu adoptarea legii din 1925 privind învățământul privat. Conform paragrafului 36, legea permitea folosirea exclusivă a limbii române sau evreiești (ebraică sau idiș) ca limbă de predare în școlile evreiești.[885] Doar puține școli evreiești puteau satisface cerințele riguroase ale legii, din cauza lipsei profesorilor cu competențe lingvistice adecvate. În consecință, cele mai multe instituții au ales limba română ca limbă de predare. Limba română a început să fie predată în școlile primare ale comunităților neologă și ortodoxă din Cluj din toamna lui 1922. În 1923, limba și literatura maghiară a fost eliminată din programa școlară. Însă limba maghiară a fost utilizată în continuare ca limbă auxiliară în predarea mai multor materii.

Așadar, de la mijlocul anilor 1920 puteau beneficia de învățământ în limba maghiară (în primul rând în Secuime, Crișana și Maramureș) doar elevii evrei în-

883 Statistica învățământului 1924: 440–441, Gidó 2011: 30–32 și 46–48.
884 *Új Kelet* 13 iunie 1922. 126, *Magyar Nép* 24 iunie 1922. 25.
885 Gyémánt 2004: 106.

scrișI în școlile de stat cu predare în limba maghiară, respectiv puținii elevi care erau admiși în situații excepționale în școlile confesionale maghiare.

Datele despre elevii români sunt sugestive pentru politica educațională a Guvernului României. Înainte de 1918, învățământul românesc a pus accent pe instrucția practică datorită reformei în domeniul educației inițiate de Spiru Haret. Perspectiva s-a răspândit și în Transilvania, ceea ce poate fi observat și în faptul că ponderea elevilor români în școlile industriale și vocaționale a depășit cu mult ponderea elevilor minoritari. Evident, situația a fost creată și de faptul că instituțiile de învățământ cu profil practic erau fără excepție școli publice în care limba de predare era româna. Nu este de neglijat nici faptul că aceste tipuri de școli erau cele mai accesibile pentru populația română majoritar rurală.

Elevii români au dominat și școlile pedagogice, a căror activitate era menită să formeze generația viitorilor dascăli pentru ciclul elementar al învățământului public, extins foarte mult în această perioadă. Școlile comerciale și liceele au fost, de asemenea, concentrate în mâna statului, situație confirmată de ponderea mare a elevilor români din aceste unități. Odată cu înființarea acestor instituții de învățământ s-a inițiat atât un proces de ameliorare a situației populației române în privința educației, cât și crearea unei baze extinse pentru schimbarea etnică a elitelor (instituții de stat, aparat cultural, corp de profesioniști, experți).

Tabelul 42. *Distribuția etnică a elevilor înscriși în școlile elementare și generale din Transilvania, 1928–1929:*[886]

	Români %	**Germani** %	**Maghiari** %	**Evrei** %	**Alții** %
Copii de vârstă școlară	60,7	9,1	24,0	3,2	3,0
Grădiniță	40,7	23,2	29,6	4,8	1,8
Școală elementară	59,1	10,5	25,1	3,1	2,2
Liceu pedagogic	81,9	5,2	12,2	0,2	0,5
Gimnazii și școli secundare pentru fete, gradul I	36,4	19,3	33,8	7,9	2,6
Licee și școli secundare pentru fete, gradul II	53,4	10,7	25,9	8,7	1,4
Școli comerciale (elementare, superioare)	63,0	7,5	18,8	9,9	0,8
Școli industriale, vocaționale	91,7	1,6	4,6	0,9	1,2
Totalul elevilor înscriși la școală	57,6	11,4	25,3	3,5	2,1

Așadar, în momentul celui de-al doilea Tratat de la Viena, din 1940, învățământul din Transilvania a fost complet schimbat față de condițiile din 1918. Administrația maghiară întoarsă în Transilvania de Nord a inițiat un proces de remaghiarizare la fiecare nivel de învățământ. Astfel, de exemplu, în 1939/1940

886 Calcule efectuate pe baza lucrărilor: Anuarul Statistic 1931: 434–453 și Statistica Învățământului din România 1931. *Cf.:* Gidó 2011: 118.

majoritatea școlilor de nivel gimnazial (54,3%) utilizau româna ca limbă de predare, iar în 1942/1943 ponderea acestora a scăzut la 2,1%. Administrația maghiară a reintrodus limba maghiară ca limbă de predare și în gimnazii. Totodată, a redeschis la Cluj Universitatea refugiată la Szeged după Primul Război Mondial. Distribuția etnică și confesională a elevilor din învățământul preuniversitar corespunde în mare datelor furnizate de recensământul din 1941. Dimpotrivă, la nivel universitar, studenții maghiari au fost suprareprezentați în Universitatea din Cluj, sugerând poziția pe care a adoptat-o statul maghiar, de a compensa neajunsurile procesului de pregătire a elitelor din perioada interbelică. Așadar sistemul de învățământ și piața educațională din Transilvania au fost în permanență definite de politicile statului (strategiile de formare a elitelor și politica națională).

8.2. Învățământul primar și secundar evreiesc din Cluj

Cum putem încadra învățământul evreiesc în acest sistem puternic etatizat al sistemului român de educație? Este întrebarea la care încercăm să răspundem în cele ce urmează. Înainte, este necesară o trecere în revistă a datelor statistice referitoare la instituțiile de învățământ evreiesc din perioada interbelică

La sfârșitul Primului Război Mondial, în 1918, evreii din Transilvania aveau o rețea școlară formată din 32 de școli elementare și 2 civile. Maghiara a fost limba de predare în toate aceste școli. Trei ani mai târziu, numărul instituțiilor de educație din ciclul I a scăzut la 29, iar în 1924 a crescut la 35.[887] Raportul rabinului neolog din Cluj Mátyás Eisler, întocmit pentru adunarea generală a Biroului Izraelit din Transilvania-Banat conține informații detaliate, dar nicidecum exhaustive despre învățământul primar evreiesc din Cluj.[888] Conform celor cuprinse în acest document, Biroul Izraelit a trimis chestionare comunităților evreiești din Transilvania. Comunitățile au fost rugate să completeze chestionarul și să menționeze, printre altele, instituțiile de învățământ aflate în administrația lor. Patru comunități ortodoxe, o comunitate neologă și una *statu-quo* nu au trimis datele referitoare la școli, ceea ce înseamnă că statistica întocmită de Biroul Izraelit conține doar datele a 29 de unități școlare din cele 35 de școli elementare existente în 1924.

Cu excepția uneia dintre școli, toate cele 29 de unități de învățământ primar erau gestionate de comunități. Excepția a fost reprezentată de o școală elementară din Sighetu Marmației, susținută și administrată de grupul local al mișcării sioniste. Majoritatea școlilor înregistrate au funcționat chiar înainte de Primul Război Mondial. Afirmația este valabilă și pentru școlile din Cluj. Doar 6 școli au fost înființate după 1918. Toate cele 29 de instituții erau de drept public. Majoritatea lor, 18 unități (62,1%), se aflau în administrarea comunităților ortodoxe (o unitate a fost închisă la Hațeg), 7 (24,1%) erau susținute de comunitățile neologe (o unitate a fost temporar suspendată la Făgăraș), iar comunitățile *statu-quo* din Târgu-Mureș

887 Sulyok–Fritz 1930: 116, Martinovici–Istrati 1921: 96, Jelentés az Erdély–Bánáti Országos Izraelita Iroda működéséről 1925. 2: 9.

888 Jelentés az Erdély–Bánáti Országos Izraelita Iroda működéséről 1925. 2: 9–10.

şi Sighetu Marmaţiei aveau în administrare câte o şcoală elementară. În afară de unităţile deja menţionate, în Braşov a funcţionat o şcoală administrată în comun de comunitatea ortodoxă şi cea neologă.[889] Analiza unităţilor de învăţământ în raport cu cele trei confesiuni mozaice din Transilvania ne arată că şcolile comunităţilor neologe se bucurau de cea mai bună situaţie. Luând în considerare toate cele 35 de şcoli elementare existente, nu doar pe cele despre care avem date în raportul menţionat mai sus, observăm că cele 23 de comunităţi neologe deţineau 8 şcoli elementare, ceea ce înseamnă un raport de 2,9 comunităţi pentru o unitate de învăţământ primar. La ortodocşi raportul era de 3,9. Comunităţile neologe se aflau într-o situaţie mai bună şi în privinţa personalului didactic: în cele 7 şcoli analizate de Biroul Izraelit, numărul de elevi raportat la un profesor era de 30,9, în timp ce în cele 18 unităţi ortodoxe raportul dintre cadrele didactice şi elevi era de 1/39,8. Din acest punct de vedere, comunităţile *statu-quo* se aflau în cea mai proastă situaţie, pentru că în şcoala analizată era doar un învăţător pentru 64 de elevi.

Tabelul 43. *Şcolile elementare evreieşti din Transilvania în anul şcolar 1924/1925:*

–	Ortodoxă	Neologă	Statu-quo	Sefardă	Comună	Asociativă	Total
Numărul comunităţilor de cult din Transilvania în 1925	85	23	6	1	–	–	115
Distribuţia şcolilor în funcţie de orientare religioasă	22	8	2	1	1	1	35
Numărul de comunităţi raportate la o unitate şcolară	3,9	2,9	3	1	2	–	3,3
Distribuţia celor 29 de şcoli din statistica Biroului Izraelit în funcţie de orientările religioase	18	7	1	1	1	1	29
Numărul învăţătorilor cu diplomă*	49	24	4	2	3	2	85
Numărul învăţătorilor cu diplomă raportat la o unitate şcolară*	2,7	3,4	4	2	3	2	2,9
Numărul de elevi*	1 952	742	256	94	67	85	3 193**
Numărul şcolilor de Talmud-Tora	14	–	1	1	1	–	17

* Doar conform datelor celor 29 de şcoli cuprinse în statistica Biroului Izraelit.

** Probabil că anumite date din statistica Biroului Izraelit sunt eronate, pentru că totalul calculat pe rândul Numărului de elevi este de 3 196.

889 Jelentés az Erdély–Bánáti Országos Izraelita Iroda működéséről 1925. 2. 10.

După războiul mondial, învățământul liceal evreiesc a cunoscut următoarea evoluție: existau licee în trei orașe din Transilvania, toate înființate între 1919 și 1920. Liceul din Timișoara și-a început activitatea cel mai devreme, în 1919, printr-un efort comun al comunităților locale și al Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania.[890] Pe lângă liceul de fete și cel de băieți, instituția gestiona și o secție cu profil comercial, care dispunea de un internat. În 1920, Asociația Națională a Școlilor Evreiești „Tarbuth" a deschis două licee la Cluj, unul pentru băieți și unul pentru fete.[891] În același an 1920, comunitatea neologă din Oradea a înființat un liceu propriu, încercând astfel să suplinească dispariția liceului regal cu profil real, desființat în august 1919, liceu în care majoritatea elevilor (70-80%) erau evrei.[892]

8.2.1. Grădinițele

Majoritatea copiilor evrei de vârstă preșcolară din Clujul interbelic au frecventat instituțiile de stat. În perioada analizată de noi, la Cluj existau trei grădinițe evreiești. Comunitatea ortodoxă a fost prima care a înființat o grădiniță proprie, chiar după terminarea războiului, în 1920.[893] Următoarea instituție de acest gen a fost înființată de comunitatea neologă în 1928. Limbile de predare în aceasta din urmă au fost ebraica și româna.[894] Alături de obiectivele generale de educație preșcolară, grădinița și-a fixat și alte obiective. Chiar de la început, procesul de educație a fost definit de spiritul național evreiesc, de obiectivele mișcării sioniste convergente cu politica educațională promovată de Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania. Prin promovarea acestui tip de educație, Uniunea dorea să formeze o nouă generație înzestrată cu o puternică conștiință evreiască. Acesta este motivul principal pentru care a înființat în 7 septembrie 1920 Asociația Națională a Școlilor Evreiești „Tarbuth" și motivul pentru care a sprijinit crearea instituțiilor de învățământ. Înființarea liceelor evreiești din Timișoara și Cluj, precum și a grădinițelor ebraice din Satu Mare (1920), Bistrița (1921), Târgu- Mureș (1922) și Cluj serveau același scop și se integrau perfect în strategia Uniunii.[895]

Procesul de educație din grădinițe se desfășura conform programei naționale, cu diferența că printre materiile predate găsim și limba ebraică și istoria evreilor. La sfârșitul fiecărui an școlar sau cu ocazia diferitelor sărbători religioase, se organizau festivități în cadrul cărora copiii aveau ocazia să-și etaleze cunoștințele de limbă ebraică acumulate pe parcursul anului școlar prezentând cântece și poezii în această limbă.[896]

Grădinița comunității neologe a fost condusă de Lajos Freu, care ocupa de altfel și funcția de director al școlii elementare gestionate de aceeași comunitate.[897] Cei

890 Sulyok–Fritz 1930: 116, Gidó 2009: 140–146.
891 Carmilly-Weinberger 1988: 114.
892 *Új Kelet* 7 octombrie 1920. 72, Gyémánt 2004: 115–117.
893 *Új Kelet* 4 septembrie 1920. 49.
894 Zsidó Naptár 1935: 48.
895 *Új Kelet* 6 noiembrie 1920. 94, 2 septembrie 1921. 194, Zsidó Naptár 1935: 88, Gyémánt 2004: 117.
896 *Új Kelet* 27 martie 1932. 73.
897 Zsidó Naptár 1935: 49.

doi educatori angajați aveau în grijă 82 de copii în anul școlar 1931/1932, 84–85 de copii în 1936/1937 și 80 de copii în anul școlar 1939/1940.[898]

La sfârșitul anilor 1930 și-a început activitatea grădinița Asociației Sinai Talmud-Tora. Nu dispunem de nicio altă informație în privința ei.[899]

În 1918 și-a început activitatea Căminul de Copii înființat de Asociația Femeilor Izraelite. Căminul se ocupa de orfani și copii părăsiți. În 1935, instituția avea în grijă mai mult de 150 de minori sub 14 ani. Pe lângă faptul că a adunat copiii evrei din orfelinatele de stat, instituția a fost importantă pentru evrei pentru că a educat copiii în spiritul evreiesc încetățenit în acest loc. Alături de învățământul teoretic, tinerii din Cămin au avut șansa de a învăța o meserie. Cu alte cuvinte, instituția i-a pregătit pentru viața independentă.[900]

8.2.2. Învățământul primar

Prima formă instituțională a învățământului evreiesc din Cluj a fost creată de comunitatea ortodoxă. Comunitatea a administrat instituții de învățământ primar în mai multe perioade din secolul al XIX-lea. Însă funcționarea constantă a fost asigurată doar din 1875 în așa-numita Școală „Ilkovics". În anii 1880, aici au studiat 25–30 de elevi evrei. Educația lor a fost subvenționată anual de comunitate cu suma de 624 de forinți.[901] Sámuel Ilkovics și-a început cariera de dascăl la Huedin. S-a mutat la Cluj în 1875 și a administrat școala elementară a comunității ortodoxe până în 1903, anul în care a decedat. În primii ani de funcționare, școala a oferit educație doar unei mici părți dintre copiii evrei din Cluj. Majoritatea copiilor de vârstă școlară au învățat în unități școlare creștine. Situația a început să se schimbe după 1889, când comunitatea ortodoxă a preluat Școala „Ilkovics" și a creat o școală elementară proprie. În primul an școlar, instituția a fost frecventată de 164 de elevi (120 de băieți și 44 de fete). Elevii școlii au fost educați de Sámuel Ilkovics și de încă patru învățători.[902] Cu excepția perioadei de început, instituția a funcționat ca școală de băieți, iar secția pentru fete, care a funcționat ca școală privată de drept public, a fost deschisă doar în anul 1908.[903] Numărul elevilor din școala primară a crescut de la an la an. În preajma Primului Război Mondial, numărul elevilor înscriși a depășit cifra de 300, iar în 1938 școala avea aproape 600 de elevi și un corp didactic format din 8 învățători.[904]

În decembrie 1903 comunitatea neologă a hotărât să înființeze o școală elementară proprie. În anul următor s-a pornit activitatea școlară cu două clase, care aveau în total 32 de elevi. Sub directoratul învățătorului Benő Zádor, școala a introdus și clasele a III-a (în 1905) și a IV-a (în 1906) și a angajat alți doi învățători.

898 SJAN Cluj, fond 1, cutia 1276–6790/1939, dosar 41657/1939, f. 1, Az Elöljáróság jelentése és zárszámadása 1932: 2, *Comunitatea Evreiască de Rit Occidental din Cluj* martie-aprilie 1937. 7.
899 *Új Kelet* 7 iunie 1938. 132, Szabó 1938: 160.
900 Zsidó Naptár 1935: 53.
901 A kolozsvári orth. izr. hitközség 1890: 4–22.
902 A kolozsvári orth. izr. hitközség 1904: 3–4.
903 Szabó 1938: 139.
904 Gyémánt 2002: 131–132.

Numărul elevilor a crescut la 99. În anul şcolar premergător izbucnirii Primului Război Mondial, 1913/1914, în această şcoală învățau 65 de elevi şi 60 de eleve.[905]

Legea română din 1924 despre învățământul primar stabilea ca obligatorie înființarea claselor V–VII în ciclul de învățământ primar, stabilind anul 1930 ca dată-limită pentru introducerea lor. În consecință, atât comunitatea ortodoxă, cât şi cea neologă au extins învățământul primar, transformând şcoala elementară în instituție de învățământ pentru clasele I–VII. În anul şcolar 1925/1926 au introdus clasa a V-a, iar în următorii doi ani au fost introduse clasele VI–VII. Sursele documentare existente sunt limitate la datele despre elevii din şcoala comunității neologe. Doar pentru aceştia dispunem de date precise. Cataloagele şi matricolele întocmite şi păstrate de şcoala elementară a comunității ortodoxe sunt extrem de lacunare. Totuşi, sursele existente ne permit creionarea unei imagini relativ precise despre evoluția numărului de elevi din învățământul primar evreiesc din Cluj.[906]

Tabelul 44. *Elevi ai şcolilor elementare administrate de comunitatea ortodoxă, respectiv neologă din Cluj:*

	1918/1919	1919/1920	1921/1922	1922/1923	1923/1924	1924/1925	1925/1926	1926/1927	1927/1928
Clase	**I–IV**	**I–IV**	**I–IV**	**I–IV**	**I–IV**	**I–IV**	**I–V**	**I–VI**	**I–VII**
Şcoală elementară a comunității ortodoxe	*?*	*?*	*?*	*?*	*?*	337	406	407	393
Şcoală elementară a comunității neologe	180	210	212	182	171	132	180	213	233
Total	*?*	*?*	*?*	*?*	*?*	469	586	620	626

Tabelul 45. *Elevi ai şcolilor elementare administrate de comunitatea ortodoxă, respectiv neologă din Cluj:*

	1930/1931	1931/1932	1936/1937	1938/1939	1939/1940	1940/1941
Şcoală elementară a comunității ortodoxe	**I–VII**	**I–VII**	**I–VII**	**I–VII**	**I–VIII**	**I–VIII**
	436	*?*	*?*	394	*?*	*?*
Şcoală elementară a comunității neologe	**I–VII**	**I–VII**	**I–IV**	**I–IV**	**I–IV**	**I–IV**
	241	228	162	155	167	194
Total	677	*?*	*?*	549	*?*	*?*

905 A kolozsvári izr. népiskola értesítője 1914: 3–9.
906 SJAN Cluj, fond 165, dosarele 3–7, 9–12, 14–15, 20–21, 37 şi 39–41.

Din datele de care dispunem putem citi o creştere continuă a numărului de elevi. 469 de elevi au învăţat în şcolile elementare ale comunităţilor ortodoxă şi neologă în anul şcolar 1924/1925. Odată cu creşterea numărului de clase, creştea şi numărul elevilor înscrişi în aceste şcoli. Astfel, în anul şcolar 1925/1926, în cele două şcoli studiau 586 de elevi de clasele I–V, iar în următorul an şcolar numărul elevilor din ciclul I–VI era de 620. Procesul de extindere a şcolilor s-a încheiat în anul 1927/1928, odată cu introducerea clasei a VII-a în ambele şcoli. Datorită extinderii, numărul total al elevilor din cele două şcoli a crescut la 626. În anii 1930, cu excepţia anului şcolar 1930/1931, numărul elevilor înscrişi în cele două instituţii era mai mic decât în perioada anterioară, din cauza faptului că şcoala elementară a comunităţii neologe a fost transformată în şcoală elementară cu clasele I–IV.

Creşterea efectivului de elevi din a doua jumătate a anilor 1920 a fost precedată de o tendinţă de descreştere care a durat câţiva ani (1921–1924). Scăderea iniţială a efectivului de elevi, iar mai apoi creşterea acestuia are două cauze, în afară de extinderea şcolilor. Descreşterea observată în perioada iniţială s-a datorat mai ales numărului mic de elevi înscrişi în clasa I. În şcoala comunităţii neologe, numărul elevilor din clasa I a scăzut cu 41,8% în perioada cuprinsă între anul şcolar 1921/1922, respectiv anul 1924/1925. Deşi nu avem date pentru evoluţia numărului de elevi din şcoala comunităţii ortodoxe, efectivele claselor din anul şcolar 1924/1925 sugerează o evoluţie similară şi în acest caz. Distribuirea elevilor pe clase era următoarea: 66 elevi de clasa I, 56 de elevi de clasa a II-a, 98 de elevi de clasa a III-a şi 117 elevi de clasa a IV-a. Seria de date arată că numărul de elevi de clasa I a fost mult mai mic în anul şcolar 1923/1924 decât în anul şcolar 1922/1923.[907]

Tabelul 46. *Numărul elevilor înscrişi în clasa I în şcoala primară ortodoxă, respectiv în cea neologă din Cluj:*

–	**1921/1922**	**1922/1923**	**1923/1924**	**1924/1925**	**1925/1926**	**1926/1927**
Şcoală elementară ortodoxă	*?*	*?*	*?*	66	87	100
Şcoală elementară neologă	43	28	27	25	39	54

Copiii care aveau vârsta pentru începerea clasei a I în perioada 1921–1924 proveneau din generaţia copiilor născuţi în timpul Primului Război Mondial. Indicatorii demografici ai perioadei au fost distorsionaţi de pierderile umane din timpul războiului. A scăzut numărul de naşteri în această perioadă. Aşadar cauza

907 SJAN Cluj, fond 165, dosar 4, f. 227–270, dosar 5, f. 1–351, dosar 6, f. 1–132, dosar 7, f. 1–337, dosar 9, f. 315–400, dosar 10, f. 1–39, dosar 11, f. 1–212, dosar 12, f. 303–402.

scăderii efectivului de elevi de la începutul anilor 1920 trebuie căutată probabil în implicațiile de natură demografică ale războiului.

Evident, procesele demografice intrate pe un făgaș normal după război au contribuit la creșterea numărului de elevi înscriși la școala elementară. Un alt factor, la fel de important, este politica educațională a statului. Numărul școlilor de stat din perioada Monarhiei austro-ungare a fost relativ mic. De aceea, elevii evrei frecventau în general școlile religioase (mai ales ale comunității maghiare) sau puținele școli de stat. După anexarea Transilvaniei de către România, autoritățile au încercat în mai multe etape să reorienteze elevii evrei din sistemul de învățământ maghiar. Drept rezultat, majoritatea elevilor care au ieșit din acest sistem și-au continuat studiile în școlile elementare ale comunităților de cult.

În prima etapă, autoritățile au exercitat o presiune enormă asupra instituțiilor de învățământ evreiești prin introducerea în primii ani ai deceniului al doilea a obligației de a trece de la învățământul în limba maghiară, practicat de școlile evreiești până la acea dată, la învățământul cu predare în limba română sau în limba „evreiască". La început, această presiune a fost exercitată prin adoptarea unei serii de dispoziții. Astfel, de exemplu, în iunie 1922, *Directoratul General* din Cluj a interzis predarea limbii maghiare în școlile evreiești.[908] Măsura, valabilă și pentru licee, a generat un val de nemulțumiri și a stimulat comunitățile evreiești care administrau școli să formuleze un protest în cadrul adunării lor de la Cluj din data de 12 iunie 1922.[909]

Însă obstacolele reale în organizarea învățământului evreiesc au fost create de legea din 1924 despre învățământul elementar și legea din 1925 despre învățământul privat. Legea din 1924 obliga „cetățenii de origine română care își pierduseră limba maternă" să-și înscrie copii în unități școlare de stat cu predare în limba română sau în școli private. Evreii de limbă maghiară din Transilvania au fost cel mai puternic afectați de lege.[910] Paragraful 36 din legea despre învățământul privat, aprobată un an mai târziu, obliga școlile evreiești să aleagă limba română sau limba evreiască ca limbă de predare în propriile unități școlare. După cum am sugerat mai devreme, sintagma „limbă evreiască" a fost interpretată în două moduri, iar instituțiile evreiești au putut să aleagă ebraica sau idișul ca limbă în care să se desfășoare activitățile școlare. Însă oportunitatea creată de această portiță legislativă a fost subminată de o serie de aspecte negative ale legii, cum ar fi obligația elevilor din învățământul privat de a susține examenele de sfârșit de an în unități de stat, sau limitarea dreptului instituțiilor private de a emite certificate sau diplome de studii.[911] Însă cea mai severă prevedere a legii, din punctul de vedere al evreilor, a fost cea care obliga școlile minorităților să admită exclusiv elevi din propria comunitate minoritară. Astfel, legea a exclus majoritatea elevilor evrei din instituțiile de învățământ religios în

908 *Új Kelet* 13 iunie 1922. 126, *Magyar Nép* 24 iunie 1922. 25.

909 *Új Kelet* 13 iunie 1922. 126. Din partea susținătorilor școlii din Cluj au fost prezenți: Adolf Hirsch, Sámuel Adler, Mór Neumann, Jakab Rimóczy, József Fischer, Mátyás Eisler, Márton Kertész.

910 Iancu 2000: 129.

911 Iancu 2000: 130, Gyémánt 2004: 106.

limba maghiară. În consecință, analiza descreșterii efectivului de elevi din școlile elementare ale comunității ortodoxă și neologă din anul școlar 1924/1925 trebuie să țină neapărat cont de rolul reglementărilor impuse de această din urmă lege.

Trecerea prescrisă de lege a școlilor evreiești de la învățământul în limba maghiară la învățământul în limba română poate fi urmărită și în cataloage. Până în anul școlar 1922/1923, școlile foloseau vechile cataloage în limba maghiară și le completau tot în limba maghiară. Din toamna anului 1922 cataloagele au devenit bilingve și în clasele a III-a și a IV-a s-a inițiat predarea limbii române, alături de limba ebraică și limba maghiară.[912] Începând cu anul școlar 1923/1924, cataloagele au fost completate în limba română, iar limba și literatura maghiară a dispărut din trunchiul materiilor principale, fiind predată doar în clasele a III-a și a IV-a.[913]

Procesul de marginalizare a limbilor maghiară și ebraică s-a încheiat în anul școlar 1924/1925, an în care predarea celor două limbi dispare din planul de învățământ al școlilor elementare administrate atât de comunitatea ortodoxă, cât și de cea neologă.[914] Însă școlile au continuat să țină cursuri de limbă ebraică după ore până în anul 1927, când aceasta a fost reintrodusă în planul de învățământ ca limbă străină opțională.[915] De exemplu, în anul 1936, elevii de clasa I din școala elementară a comunității neologe aveau săptămânal cinci ore de limbă ebraică, iar elevii din clasele II–IV învățau ebraica trei ore pe săptămână.[916]

S-au păstrat puține informații despre învățătorii și conducerea celor două școli. Știm din înregistrările din matricolele școlilor că directorul școlii elementare a comunității ortodoxe a fost învățătorul Benjámin Buxbaum. Știm, de asemenea, că școala comunității neologe a fost condusă de Benő Zádor până în 1925. El a fost urmat de Lajos Freu. Cei doi au lucrat o perioadă îndelungată în această școală. Zádor a fost directorul școlii chiar de la înființarea ei din 1904. La rândul lui, Lajos Freu a fost angajat la școală încă din 1906.[917] La sfârșitul anului 1938, în școala ortodoxă lucrau opt învățători, câte unul pentru fiecare an de studiu. În același timp, la școala neologă din strada Regele Ferdinand erau angajați patru învățători pentru cei patru ani de studiu.[918] În anii 1930, rabinii Mózes Weinberger și Elijáhu Klein au organizat predarea religiei pentru elevii școlii generale a comunității neologe și pentru elevii de rit neolog ai liceului evreiesc.[919]

912 SJAN Cluj, fond 165, dosar 5, f. 1–293.
913 SJAN Cluj, fond 165, dosar 5, f. 324–615.
914 SJAN Cluj, fond 165, dosar 6, f. 1–132, dosar 7, f. 1–337.
915 SJAN Cluj, fond 165, dosar 14.
916 *Comunitatea Evreiască de Rit Occidental din Cluj* mai – iunie 1937. 16.
917 SJAN Cluj, fond 165, dosarele 7 și 10, A kolozsvári izr. népiskola értesítője 1914: 5–6.
918 SJAN Cluj, fond 1, cutia 10477–33985/1939, dosar 18816/1939, f. 1, cutia 1276–6790/1939, dosar 41657/1939, f. 1, Szabó 1938: 139–143.
919 Zsidó Naptár 1935: 49.

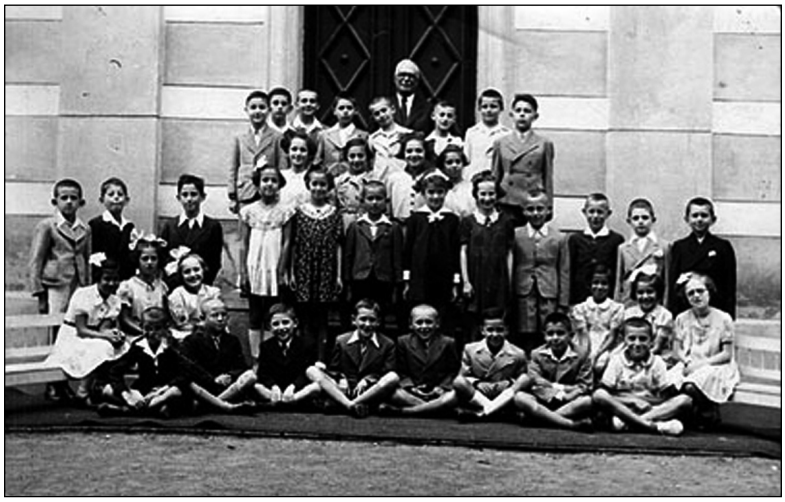

Imaginea 21. *Elevii școlii elementare a comunității neologe din Cluj, împreună cu directorul școlii Lajos Freu, 1942.*[920]

Școala Talmud-Tora funcționa separat, pe lângă școala comunității ortodoxe din Cluj. În plus, religia era predată și în mai multe case de rugăciuni mai mici din oraș. Școala Talmud-Tora susținută de Asociația Sinai Talmud Tora și casa de rugăciuni Beth Iacob erau frecventate în 1942 de 600 de băieți și 130–140 de fete.[921] Ieșivele asigurau transmiterea la cel mai înalt grad a cunoștințelor religioase. În Cluj, rabinul Ferenc Strohli a repornit în data de 25 octombrie 1919 ieșiva lui suspendată un an mai devreme. O altă ieșivă, înființată la inițiativa rabinului Akiba Glasner, funcționa sub denumirea de Chasan Sofer.[922]

În perioada interbelică, învățământul primar și liceal evreiesc s-a confruntat permanent cu probleme materiale. Sprijinul material oferit de stat era aleatoriu și insuficient. Se întâmpla ca subvențiile destinate școlilor evreiești să fie reținute de Direcția Finanțelor din Cluj. De exemplu, sprijinul material de 290 000 de lei destinat școlii comunității neologe a fost reținut de Finanțe.[923] Sprijinul oferit de oraș se înscrie în același tipar. De cele mai multe ori, școlile comunităților de cult au fost dezavantajate, nu au primit niciun fel de sprijin sau sprijinul oferit era disproporțional în raport cu sprijinul oferit bisericilor creștine.[924]

Evreii din Cluj aveau și o școală civilă pentru băieți, însă aceasta a fost desființată la începutul anilor 1920. Școala susținută de comunitatea ortodoxă și, condusă de Mór Lőwy, a avut 124 de elevi în 1919/1920, 107 în 1920/1921 și 92 în 1921/1922. Școala lucra cu patru învățători.[925]

920 Sursa imaginii: Centropa – Central Europe Center for Research and Documentation, http://www.centropa.hu/bilder/cache/1101012353268193.jpg (accesat în data de 25 iunie 2014).
921 Beszámoló az 1942. évről 1943: 29.
922 *Új Kelet* 21 aprilie 1937. 91, 17 octombrie. 227, Beszámoló az 1942. évről 1943: 30.
923 *Új Kelet* 18 aprilie 1930. 89.
924 SJAN Cluj, fond 1, cutia 1276–6790/1939, dosar 41657/1939, f. 1.
925 SJAN Cluj, fond 163, dosar 1, f. 1–37.

8.2.3. Învățământul liceal

Învățământul liceal evreiesc clujean a demarat în 1920. În același timp, au fost înființate licee evreiești în Timișoara (1919) și Oradea (1920). Aceasta a fost și perioada în care s-au înființat mai multe licee evreiești în Ungaria. Coincidența este importantă, pentru că până în 1918, Transilvania făcea parte din Ungaria, unde nu existase niciun liceu evreiesc până la sfârșitul Primului Război Mondial. Gimnaziul de fete și de băieți a fost inaugurat la Budapesta în 1919, fapt care a mărit interesul evreilor din Transilvania față de învățământul evreiesc.[926]

În data de 30 iulie 1920, Ministerul Instrucțiunii Publice din România a aprobat înființarea la Cluj a unui liceu evreiesc pentru băieți (prin Ordinul 19.628/1920) și a unui liceu pentru fete (prin Ordinul 19.628/1920).[927] Cele două licee și-au deschis porțile în data 1 septembrie 1920. Printr-o hotărâre emisă în data de 9 septembrie, ministrul instrucțiunii publice a solicitat liceelor să utilizeze limba maghiară doar ca limbă auxiliară. Totodată, a ordonat utilizarea exclusivă a limbii române în predarea așa-numitelor „materii naționale". Dispoziția din 1922 a *Directoratului General* din Cluj a fost însă mult mai severă față de școli, pentru că obliga instituțiile evreiești să adopte limba română, ebraică sau idiș ca limbă de predare începând din anul școlar 1922/1923.[928] Funcționarea celor două instituții de învățământ a fost supravegheată îndeaproape de Asociația Națională a Școlilor Evreiești „Tarbuth" înființată în data de 7 septembrie 1920.[929]

În afară de seria de limitări de ordin legislativ, cele două licee evreiești din Cluj s-au confruntat și cu problema creată de lipsa sălilor de studiu. Liceele „Tarbuth" au ocupat sălile destinate școlii elementare și școlii de Talmud-Tora din cadrul comunității ortodoxe, situație care a dat naștere unor dispute fără sfârșit.[930] Evident, liceele nu erau în măsură să asigure un loc pentru fiecare elev evreu. De aceea, foarte mulți elevi și-au continuat studiile în instituțiile de stat sau în școlile susținute de bisericile creștine.

În anii de început, cele două licee aveau în total circa 600–650 de elevi, însă numărul lor a început să scadă din 1923, din cauza faptului că a fost retras dreptul de publicitate al ambelor licee. Liceele cu șase ani de studiu au fost extinse în anul școlar 1922/1923. La liceul de băieți s-au introdus clasele a VII-a și a VIII-a, iar la liceul de fete s-a introdus clasa a VII-a.[931] Din 1923/1924, ambele licee au introdus și învățământul la nivelul clasei a VIII-a.[932]

926 Felkai 1998: 101–109.
927 MOL, fond K592, dosar 770 – 3, f. 29–30.
928 Carmilly-Weinberger 1988: 114.
929 Membrii Comisiei interimare de administrare: Mátyás Eisler, Mayer Grünfeld, Simon Farkas, Hillel Kohn, Chaim Weissburg și Jakab Klein. *Új Kelet* 8 septembrie 1920. 52.
930 *Új Kelet* 16 iulie 1925. 161.
931 SJAN Cluj, fond 168, dosar 3 și 4.
932 SJAN Cluj, fond 168, dosar 5 și 6.

Tabelul 47. *Numărul elevilor din liceele „Tarbuth" din Cluj:*[933]

–	1920/1921	1921/1922	1922/1923	1923/1924	1924/1925	1925/1926	1926/1927	1940/1941
Liceul de băieți	?	334	382	372	279	172	167	342
Liceul de fete	?	265	299	288	211	120	109	302
Total	?	599	681	660	490	292	276	644

În anul școlar 1926/1927, mai mult de 57% dintre liceenii evrei din Cluj au frecventat liceele evreiești. Majoritatea proveneau din familii de negustori, comercianți și meșteșugari evrei din Cluj, ceea ce sugerează că învățământul liceal evreiesc era preferat de clasa de mijloc. Elita intelectuală afiliată comunității maghiare și-a înscris copiii în liceele religioase maghiare până în momentul în care această alternativă a dispărut.[934]

În aprilie 1923, Ministerul Instrucțiunii Publice a emis un nou decret prin care solicita liceelor să adopte limba evreiască sau limba română ca limbă de predare și să utilizeze maghiara exclusiv ca limbă auxiliară.[935] Școlile vizate nu au reușit să satisfacă condițiile prevăzute de decret pentru că majoritatea personalului didactic și a elevilor nu vorbea nicio altă limbă în afară de limba maghiară. Din această cauză și din pricina faptului că școlile nu aveau săli de clasă, din data de 1 septembrie 1923, Ministerul a retras dreptul de publicitate tuturor liceelor evreiești din Transilvania.[936] Angelescu, ministrul instrucțiunii publice, a reacordat liceelor dreptul de publicitate după o lună, în data de 25 iulie, prin Decretul nr. 76.501/1923. Totodată a cerut în mod imperativ liceelor să utilizeze exclusiv limba română ca limbă de predare.[937] În perioada următoare, cele două licee și-au pierdut din nou dreptul de publicitate și au funcționat fără acest drept până în 1927.[938]

În perioada 1923–1927 Asociația „Tarbuth" a încercat în repetate rânduri să redobândească dreptul de publicitate al liceelor, însă fără succes. De obicei, autoritățile au motivat refuzul referindu-se la faptul că dreptul de publicitate este condiționat de existența unei clădiri proprii, de infrastructură adecvată și de conformare la regulile de sănătate impuse de Legea învățământului.[939]

933 SJAN Cluj, fond 168, dosar 1–14.
934 Ocupația părinților elevilor înscriși în anul școlar 1921/1922 a fost următoarea: comercianți 41,7%, industriași, mici industriași și meșteșugari 21,7%. Pentru ocupația părinților vezi: SJAN Cluj, fond 168, dosar 11–12, A Tarbut Országos Zsidó Iskolaegyesület 1922: 37.
935 *Új Kelet* 5 aprilie 1923. 38.
936 *Új Kelet* 5 iulie 1923. 110.
937 MOL, fond K592, dosar 770 – 3, f. 29–30.
938 *Új Kelet* 28 iulie 1923. 130.
939 *Új Kelet* 13 iulie 1925. 158.

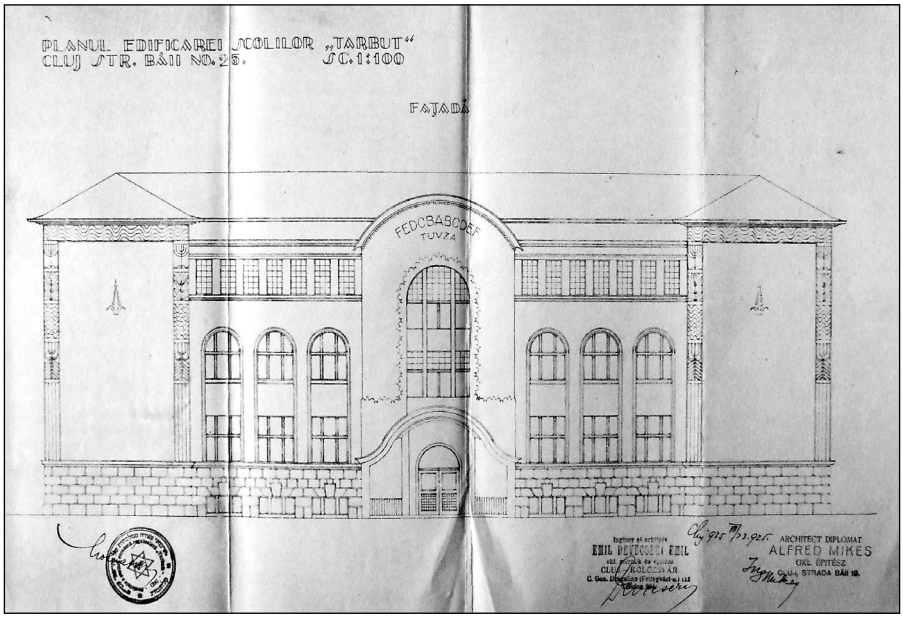

Imaginea 22. *Planul clădirii liceelor „Tarbuth" din Cluj, 1925.*[940]

Anul 1926 a adus schimbări în privința administrației școlilor. În ședința din 13 ianuarie, Consiliul de conducere al Asociației a transferat celor două comunități de cult din Cluj întreaga muncă de administrare a școlilor: „La ședința din 13 ianuarie 1926 a Consiliului de conducere a Asociației Naționale a Școlilor Evreiești „Tarbuth", luând în considerare situația creată de noua lege a învățământului, precum și faptul că efortul material al societății evreiești pentru susținerea școlilor poate fi mobilizat mai eficient de comunități, a adoptat în unanimitate hotărârea conform căreia Asociația este dispusă să predea celor două comunități evreiești din Cluj spre administrare și susținere cele două școli, împreună cu toate drepturile obținute până în momentul de față, cu atât mai mult cu cât susținătorii de drept ai școlilor „Tarbuth" au fost comunitățile menționate, dat fiind faptul că autorizația de funcționare a fost întocmită pe numele celor două comunități."[941]

Reorganizarea nu a ameliorat situația precară a școlilor. Drept urmare, în vara anului 1927 cele două licee evreiești clujene și-au încheiat activitatea. În 1927, Ministerul Instrucțiunii Publice le-a desființat definitiv sub pretextul că promovau iredentismul maghiar.[942] Însă liceele din Timișoara și Oradea și-au continuat activitatea.

Comunitatea ortodoxă a încercat să remedieze situația inițiind o serie de tratative cu conducerea Liceului „George Barițiu" pentru înființarea unei secții „extrabugetare".[943] Discuțiile au dat roade, astfel încât liceul românesc a intro-

940 Sursa imaginii: SJAN Cluj, fond 1, cutia 13813–19999/1925, dosar 15621/1925, f. 2.
941 *Új Kelet* 15 ianuarie 1926. 11.
942 MOL, fond K592, dosar 770 – 3, f. 30.
943 *Új Kelet* 6 septembrie 1927. 201.

dus câte o clasă de evrei pentru fiecare dintre cei patru ani de studiu. Dreptul de gestionare a secției evreiești revenea statului român, însă finanțarea claselor trebuia asigurată de elevi și de comunitățile de cult, ceea ce însemna un efort financiar anual de 6 000 de lei pentru fiecare elev, sumă necesară pentru acoperirea taxelor de școlarizare.[944]

Așadar, atât liceul evreiesc de fete, cât și cel de băieți funcționa fără drept de publicitate între 1923–1927. Cu toate acestea, majoritatea liceenilor evrei din Cluj au continuat să studieze în aceste două instituții de învățământ. 175 de elevi evrei studiau în celelalte licee minoritare, care ofereau diplomă de bacalaureat. Cu excepția Colegiului Unitarian, ponderea elevilor evrei a fost sub 10% în liceele respective:[945]

Tabelul 48. *Numărul elevilor evrei din liceele confesionale din Cluj în anul școlar 1923/1924:*

	Liceul Status al Bisericii Romano-Catolice		**Liceul Reformat pentru băieți**		**Colegiul Unitarian**	
Elevi evrei	13	2,9%	32	4,9%	53	19,9%
Numărul total de elevi	450	100,0%	659	100,0%	267	100,0%

	Liceul Reformat pentru fete		**Liceul de fete Marianum**		**Liceul comercial pentru fete Marianum al Bisericii Romano-Catolice**	
Elevi evrei	21	6,21%	47	7,9%	9	8,2%
Numărul total de elevi	338	100,0%	595	100,0%	110	100,0%

Numărul evreilor din liceele de stat mai importante era neglijabil, după cum arată și prezența elevilor evrei în Liceul de Fete „Regina Maria" sau în Liceul de băieți „George Barițiu". În anul școlar 1923/1924, 9 elevi evrei (2,3%) învățau la „Regina Maria" și 10 (2,7%) la „George Barițiu".[946]

Problemele învățământului evreiesc la nivel liceal nu erau limitate la problemele materiale ale liceelor „Tarbuth" și la chestiunea dreptului de publicitate. Cel puțin la fel de importantă era și problema examenelor de bacalaureat și a ratei reduse de reușită la aceste examene. În 1925, din cei 19 elevi ai liceului evreiesc care au dat examenele de bacalaureat, doar unul a reușit să obțină notă de trecere.[947] Deși nu-

944 *Új Kelet* 6 septembrie 1927. 201 și 10 septembrie. 205.

945 Az Erdélyi Római Katolikus Státus 1924: 24, A Kolozsvári Marianum Tan- és Nevelőintézet Értesítője 1924: 58, A Kolozsvári Református Kollégium értesítője 1925: 26, A Kolozsvári Unitárius Kollégium értesítője 1927: 40.

946 Anuarul Liceului de Fete „Regina Maria" 1924: 62, Anuarul Liceului de Stat „George Barițiu" 1925: 28.

947 *Új Kelet* 8 iulie 1925. 154.

mărul elevilor evrei care au obținut diplomă de bacalaureat a crescut în anii următori, performanțele evreilor au rămas mult în urma performanțelor realizate de alți elevi minoritari. Dintre cei 9 elevi evrei absolvenți ai Liceului „George Bariţiu" care au susținut examenele de bacalaureat, doar 3 au reușit să obțină diploma în 1931.[948] La examenele din 1937 s-au prezentat 34 de elevi evrei absolvenți ai liceelor de stat, dintre care 25 au reușit să obțină notă de trecere la examenul de bacalaureat.[949]

În perioada 1921–1927, formarea cadrelor didactice a fost asigurată de liceele „Tarbuth", însă fără a se reuși să se satisfacă cererea de cadre didactice a școlilor evreiești.[950] Lipsa cadrelor didactice s-a acutizat odată cu închiderea liceelor „Tarbuth" în 1927. La adunarea generală a Asociației Pedagogilor Evrei Transilvania-Banat din 1937, îmbătrânirea cadrelor didactice evreiești a fost una dintre principalele probleme de pe ordinea de zi. Majoritatea învățătorilor din școlile evreiești din Transilvania trecuseră de vârsta de 50 de ani.[951]

Anexarea Transilvaniei de Nord la Ungaria a creat condițiile pentru redeschiderea instituțiilor de învățământ desființate în perioada interbelică. Însă în conformitate cu legile antievreiești, ponderea elevilor admiși în școlile de stat sau în școlile creștine nu putea depăși 6%.[952] În consecință exista pericolul ca majoritatea elevilor evrei să nu aibă acces la învățământ secundar. În toamna anului 1940 a fost creat Curatoriul Liceelor Evreiești din Cluj, alcătuit din delegații comunității ortodoxe și ai celei neologe. Curatoriul l-a mandatat pe Márk Antal, fostul președinte al Asociației Naționale a Școlilor Evreiești, să conducă școlile redeschise. În fruntea gimnaziului de fete a fost aleasă fosta directoare a liceului de fete „Tarbuth", Janka R. Winkler, în calitate de vicepreședinte.[953] În data de 8 octombrie 1940, ministrul ungar al cultelor și educației, Bálint Hóman, și-a dat acordul verbal pentru înființarea unei școli secundare mixte de băieți și fete. Instituția și-a început activitatea după începerea anului școlar, în 15 octombrie, și a funcționat până în aprilie 1944.[954]

Imaginea 23. *Reuniunile elevilor din Liceul Evreiesc din Cluj, redeschis în 1940.*[955]

948 *Új Kelet* 9 iulie 1931. 151.
949 *Új Kelet* 7 iulie 1937. 150.
950 *Új Kelet* 26 mai 1921. 112.
951 *Új Kelet* 13 mai 1937. 106.
952 *Kolozsvár Thj. Szabad Kir. Város Hivatalos Lapja*, 1 octombrie 1940. 1. 12.
953 Pentru istoria Liceului Evreiesc redeschis în 1940 și pentru reuniunile elevilor liceului după cel de-al Doilea Război Mondial, vezi: Tibori 2012.
954 *Kolozsvár Thj. Szabad Kir. Város Hivatalos Lapja*, 1 octombrie 1940. 1. 12, Carmilly-Weinberger 1988: 115–116, Moskovits 1964: 288.
955 Jakabffy Tamás: *ZsidLic. Kolozsvári zsidók iskolatalálkozói.* Film documentar, Cluj, 2014. https://www.youtube.com/watch?v=qXhxjLP-_Z4 (accesat în data de 25 iunie 2014).

8.3. Caracteristicile generale ale învățământului evreiesc din Cluj

Tendințele observate în școlarizarea elevilor evrei din Cluj erau contrare celor general valabile pentru învățământul din Transilvania. Tendințele erau diferite chiar și în privința raportului dintre instituțiile de stat și cele religioase.[956] Școlile publice au devenit dominante în peisajul instituțiilor de învățământ din Transilvania anilor 1920. Dată fiind structura etnică și religioasă a orașului Cluj, această distribuție nu s-a putut încetățeni aici. Instituțiile de învățământ primar și secundar administrate de biserici au continuat să rămână dominante în oraș, mai ales datorită ponderii relativ mari (aproximativ două treimi din populația orașului) a minorității maghiare și a celei evreiești din oraș.

Rețeaua școlilor evreiești, subdezvoltată în comparație cu sistemul educațional al celorlalte minorități/confesiuni din Transilvania, însemna în mod practic concentrarea instituțiilor de învățământ evreiesc în câteva orașe cu populație importantă de evrei, cum a fost și Clujul. Pe de altă parte, erau multe localități în care nu exista deloc învățământ evreiesc, cu excepția școlilor Talmud-Tora.

Așa se explică și faptul că, în timp ce la nivelul Transilvaniei mai mult de două treimi dintre elevii evrei studiau în școli de stat, la nivelul orașului Cluj ponderea acestora a fost de o cincime. Evident, există diferențe și la nivelul orașului, pentru că majoritatea elevilor evrei s-au înscris în școlile de stat pentru a urma cursuri pe care învățământul evreiesc nu le putea acoperi, de exemplu învățământ la un anumit nivel de educație sau de un anumit profil, cum ar fi școala comercială superioară. Elevii care doreau să-și continue studiile în acest profil au optat pentru școala comercială superioară de băieți sau de fete, administrată de stat, sau pentru instituția cu profil similar administrată de biserica romano-catolică. În anul școlar 1926/1927, constrânși și de reglementările în vigoare la vremea respectivă, 27 de elevi s-au înscris în școala comercială de stat, în timp ce doar unul s-a înscris la școala confesională. Merită menționat faptul că școala comercială superioară de stat pentru băieți avea atât secție în limba română, cât și secție în limba maghiară. Totuși, elevii evrei s-au înscris fără excepție la secția română.[957]

Sursele existente nu ne permit efectuarea unei analize precise a distribuției elevilor evrei din Cluj în funcție de administratorii instituțiilor. Nu știm, de exemplu, câte grădinițe și școli elementare existau în Cluj în perioada interbelică. Reconstituirea de mai jos a rețelei educaționale pornește de la statisticile guvernului, buletinele de știri ale școlilor și documente de arhivă, toate acestea pentru anul școlar 1926/1927.

956 O versiune anterioară a subcapitolului a apărut în: Gidó 2012: 432–447.

957 A kolozsvári Marianum Tan- és Nevelőintézet Értesítője 1927: 48, Statistica învățământului 1931: 277 și 298–299.

Tabelul 49. *Distribuția estimată a elevilor evrei din Cluj în funcție de tipul de instituție frecventată, 1926/1927:*[958]

	Instituție de stat		Instituție confesională		Total
		%		%	
Grădinițe	33	?	?	?	?
Școli elementare (generale și vocaționale)	132	17,5	621	82,5	753
Școli pedagogice	0	0,0	0	0,0	0
Gimnazii de băieți, respectiv de fete	33	100,0	0	0,0	33
Licee de băieți și de fete (ciclul I și II)	70	17,2	332	82,6	402
Seminar pedagogic universitar	6	100,0	0	0,0	6
Școli superioare cu profil comercial (pentru băieți, respectiv fete)	27	96,4	1	3,6	28
Școli vocaționale pentru fete, gradul II	3	100,0	0	0,0	3
Școli profesionale superioare	7	100,0	0	0,0	7
Total	278	22,6	954	77,4	1 232

În acest an, 15,3% (1 247) dintre copiii de vârstă școlară (5–18 ani) erau evrei. Estimăm că în oraș erau în jur de 10–11 grădinițe, dintre care 6 erau de stat și 4–5 erau administrate de biserici (una dintre ele aparținea de comunitatea izraelită ortodoxă). 33 de copii evrei erau înscriși în grădinițele de stat, ceea ce reprezintă 7,5% din totalul copiilor înscriși la grădiniță. Nu cunoaștem numărul copiilor înscriși în instituțiile confesionale, însă pornind de la informația conform căreia grădinița comunității neologe deschisă în 1928 lucra cu 80 de copii, putem presupune că și comunitatea ortodoxă lucra cu aproximativ același număr de copii.

Informațiile sunt lacunare și în privința școlilor elementare. Alături de cele opt școli publice funcționau alte 8–10 școli confesionale. Aveau școli proprii romano-catolicii (probabil 3–4), reformații (2), unitarienii (1), greco-catolicii (1) și izraeliții (2). Din datele referitoare la cele opt școli de stat, respectiv la cele opt școli confesionale, deducem că majoritatea (82,5%) celor 753 de elevi evrei înscriși la școala elementară frecventau instituțiile celor două comunități evreiești, iar restul copiilor frecventau școlile publice. În 1926, școlile creștine erau frecventate de 1–2 elevi evrei.

958 Surse: Statistica învățământului 1931: 16–405; Az Erdélyi Róm. Kath. Státus 1927: 28; A Kolozsvári Marianum Tan- és Nevelőintézet Értesítője 1927: 48; Az Erdélyi Református Egyházkerület 1927: 21; A Kolozsvári Református Kollégium értesítője 1927: 25; A Kolozsvári Unitárius Kollégium értesítője 1926: 32; SJAN Cluj, fond 164, dosar 42/1926, f. 1–187; SJAN Cluj, fond 1144, dosar 23/1926, f. 1–90; SJAN Cluj, fond 1010, dosar 38/1927, f. 5; SJAN Cluj, fond 1145, dosar 9/1926, f. 1–119.

Majoritatea liceenilor evrei erau înscriși la liceul izraelit pentru băieți, respectiv la cel pentru fete. În anul școlar 1926/1927, în oraș erau 19 instituții de educație secundară (gimnazii de băieți și fete, licee, școală comercială superioară, liceu pedagogic, școală cu profil real). Dintre acestea, 11 erau de stat și 8 aparțineau de biserici. În total erau 479 de liceeni evrei în oraș, ceea ce reprezenta 9,6 din totalul elevilor din învățământul secundar. Dintre elevii evrei, 276 (57,6%) studiau în cele două licee evreiești, 57 în școli creștine și 146 în școli publice. Observăm că proporția liceenilor evrei înscriși în școlile de stat din Cluj era sub o treime, în timp ce la nivelul Transilvaniei ponderea lor era de aproape două treimi în anul școlar 1926/1927.

Tabelul 50. *Distribuția elevilor evrei din Cluj în funcție de tipul instituției de învățământ, 1926/1927:*

	Instituții de stat	%	**Instituții religioase**	%	**Total**
Școli elementare (generale și vocaționale)	132	17,5	621	82,5	753
Licee (total)	146	30,2	333	69,5	479
Școli (total)	278	22,6	954	77,4	1 232

Aceste ponderi au rămas neschimbate pentru Cluj doar până în 1927. Elevii evrei au fost nevoiți să se înscrie în liceele de stat încă de la începutul anilor 1920. Odată cu retragerea dreptului de publicitate al liceului evreiesc de băieți, respectiv al celui de fete în 1923, numărul elevilor în aceste instituții a scăzut de la an la an.[959] În mod similar, evreii au ieșit treptat din liceele confesionale din cauza limitărilor impuse de legile în vigoare.[960] De exemplu, numărul evreilor din liceul reformat a avut următoarea evoluție descendentă: 53 de elevi în 1923/1924, 34 în anul următor, 19 în 1926/1927 și doar 10 în 1927/1928. Reducerea numărului de elevi evrei a fost la fel de drastică (de la 53 la 12 elevi pentru perioada de mai sus) și în cazul Colegiului Unitarian.[961] Însă turnura definitivă a fost dată de închiderea liceului evreiesc de băieți, respectiv a celei de fete în 1927. Din acel moment, majoritatea liceenilor evrei din Cluj au fost nevoiți să frecventeze instituțiile de stat cu predare în limba română. Astfel, numărul elevilor evrei din Liceul „Principesa Ileana"

959 Pe lângă scăderea numărului de elevi înscriși în cele două licee, a crescut și numărul celor care au părăsit instituția în timpul anului școlar. De exemplu, în anul școlar 1923/1924, cele două licee au început anul cu un efectiv de 660 de elevi, însă în cursul anului 194 de elevi au părăsit liceele. Mulți dintre aceștia au trecut în școlile publice, însă au fost și elevi care și-au întrerupt studiile definitiv. SJAN Cluj, fond 168, dosar 5, f. 1–371 și dosar 6, f. 1–288.

960 Printr-o circulară din septembrie 1923, Inspectoratul Școlar din Cluj a interzis admiterea evreilor în licee aflate în administrarea minorității maghiare (Dispoziția 6166/1923). *Cf. Új Kelet* 14 septembrie 1923. 169.

961 A Kolozsvári Református Kollégium értesítője 1925: 26, 1926: 26–49, 1927: 25 și 1928: 30; Az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári leányfőgimnáziumának értesítője 1927: 21 și 1928: 17; A Kolozsvári Unitárius Kollégium értesítője 1927: 40 și 1930: 21; SJAN Cluj, fond 164, dosar 43/1927, f. 1–197.

de gradul I, a crescut de la 25 (18%) în 1926/1927 la 70 (35,7%) în 1927/1928, din Liceul „Regina Maria" de gradul II, de la 25 (5,3%) la 63 (12,9%) și din Liceul de băieți „George Barițiu", de la 45 (8,2%) la 134 (21,9%).[962]

Ponderea elevilor evrei în totalul populației de elevi de la un anumit nivel de educație a evoluat diferit de tendințele globale. În mod caracteristic, elevii evrei au fost suprareprezentați la nivelul liceelor și al universităților atât în Transilvania, cât și în sistemul de învățământ de la nivel național. În Transilvania (Transilvania istorică, Banatul, Crișana și Maramureșul) suprareprezentarea elevilor evrei era mai pregnantă mai ales în școlile comerciale (o pondere de trei ori mai mare în raport cu populația evreilor de vârstă școlară), în licee (pondere de 2,7 ori mai mare) și în gimnazii (pondere de 2,5 ori mai mare).[963] Însă în cazul orașului Cluj, cu excepția școlilor elementare, elevii evrei au fost subreprezentați la toate nivelurile de învățământ.

Tabelul 51. *Ponderea elevilor evrei din Cluj la diferite nivele de educație în 1926/1927:*

	Evrei	%	Non evrei	Total
Copii de vârstă școlară (5–18 ani) în 1926	1 247	15,3	6 880	8 127
Școli elementare (generale și vocaționale)	753	22,7	2 564	3 317
Școli pedagogice	0	0,0	560	560
Gimnazii de băieți, respectiv de fete	33	10,0	296	329
Licee de băieți și de fete (ciclul I și II)	402	13,0	2 681	3 083
Seminar pedagogic universitar	6	5,3	107	113
Școli superioare cu profil comercial (pentru băieți, respectiv fete)	28	5,3	502	530
Școli vocaționale pentru fete, gradul II	3	1,3	235	238
Școli profesionale superioare	7	5,5	121	128
Total*	1 232	14,8	7 066	8 298

* Populația totală a elevilor depășește numărul copiilor de vârstă școlară pentru că conține și datele elevilor din afara orașului.

Subreprezentarea elevilor evrei poate fi observată și în alte orașe mari (Oradea, Satu Mare, Sighetu Marmației, Târgu-Mureș). Se poate formula întrebarea: cum este posibilă suprareprezentarea la nivelul Transilvaniei, dacă în cele mai importante centre evreiești observăm contrariul? Există mai multe explicații pentru această situație.

Educația a fost unul dintre pilonii de bază ai politicii statului român prin care se dorea schimbarea elitei maghiare și a elitei evreiești de limbă maghiară. Populația elevilor maghiari, care avea la dispoziție mai multe licee confesionale, nu

962 Anuarul Liceului de Fete „Principesa Ileana" 1932: 92; Anuarul Liceului de Fete „Regina Maria" 1928: 92 și 1929: 85; Anuarul Liceului „Gheorghe Barițiu" 1928: 56 și 1929: 35.
963 Gidó 2011: 93.

a fost atât de vulnerabilă ca și populația de elevi evrei. Elevii evrei cărora li s-a interzis frecventarea liceelor creștine nu puteau decât să urmeze propriile școli confesionale sau școlile publice. Însă în practică, liceele de stat doreau să limiteze numărul de elevi evrei. Aceștia erau admiși doar pe locurile rămase libere. După desființarea din 1927 a liceului evreiesc de băieți, respectiv a celui de fete din Cluj, se părea că politica liceelor se schimbă. Liceul de stat pentru băieți „George Barițiu" a înființat o secție extrabugetară pentru elevii evrei (impunând o taxă de studiu extrem de costisitoare). Însă elevii evrei din celelalte licee s-au confruntat cu situații imposibile. În toamna anului 1927, Școala Comercială Superioară a exclus pe motiv de supraaglomerare zece elevi evrei, admiși în primul an de studiu cu câteva săptămâni mai devreme. A reprimit șapte dintre ei după îndelungi tratative și reevaluări.[964] Situația a fost similară și în celelalte licee de stat. În comparație cu anii precedenți, în 1927/1928 a crescut numărul elevilor evrei care doreau să-și continue studiile la nivel liceal, însă doar o fracțiune dintre doritori au reușit să se înscrie într-o instituție de învățământ. Situația a rămas la fel și mai târziu. În toamna anului 1930, dintre cele 30 de candidate pentru admiterea în primul an la Liceul „Regina Maria" de gradul II, doar 3 au fost acceptate.[965]

Așadar scăderea ponderii elevilor evrei și ai altor minorități din Cluj în educația secundară nu se datorează în primul rând lipsei de interes față de continuarea studiilor, ci mai degrabă faptului că s-au limitat oportunitățile. Faptul este semnalat și de ponderea liceenilor români (46,2%), pondere care a depășit cu mult populația română de vârstă școlară (28,8%) din Cluj, un oraș de importanță strategică pentru formarea elitei românești și pentru crearea supremației etnice în Transilvania. Un alt fenomen important este orientarea tinerilor evrei spre școlile profesionale după absolvirea ciclului elementar. Această orientare era generată de condițiile din învățământ menționate deja și de mișcarea sionistă care promova ocupațiile din sfera producției industriale sau manufacturiere. Alături de factorii deja menționați, evoluția ponderilor era dependentă și de gradul de urbanizare a diferitelor etnii și de ponderea lor la nivelul Transilvaniei. Deși liceenii evrei – care în general aveau o pondere mai mare de 10% – erau subreprezentați în marile orașe, la nivelul regiunii Transilvania erau suprareprezentați, datorită faptului că majoritatea populației evreiești trăia în mediul urban.

Raportat la condițiile premergătoare Primului Război Mondial, instituțiile de învățământ și elevii evrei au trecut prin schimbări importante datorate legislației din anii 1920. Instituțiile de învățământ din Cluj și din celelalte orașe mari cu profil cultural maghiar au avut tot mai puține mijloace pentru maghiarizarea tinerelor generații de evrei. Excluderea elevilor evrei din școlile confesionale maghiare și din școlile în care limba de predare era limba maghiară a creat obstacole suplimentare pentru continuarea procesului de asimilare la comunitatea maghiară. Cu câteva excepții (precum Liceul Evreiesc din Oradea), școlile evreiești au contribuit la revigorarea identității etnice a tineretului evreiesc și astfel și la desprinderea de comunitatea maghiară. Toate acestea au condus la o situație paradoxală, chiar și în opinia liderilor evrei din epocă, în care limba și cultura maghiară învățată în

964 *Új Kelet* 4 octombrie 1927. 223 și 14 octombrie. 229.
965 *Új Kelet* 9 septembrie 1930. 197.

mediul familial s-a amestecat cu cultura română transmisă prin programa şcolară şi cu conştiinţa etnică evreiască sau cel puţin cu sentimentul apartenenţei la un grup etnic distinct.[966] Trebuie subliniat faptul că şcolile evreieşti în care s-a introdus limba română ca limbă de predare au influenţat în primul rând schimbările la nivel identitar şi doar în al doilea rând schimbarea culturală şi lingvistică. Deşi decretele statului român au interzis educaţia în limba maghiară, în practică limba maghiară a fost utilizată în continuare. În cele două licee din Cluj, orele de religie şi celelalte materii conexe se desfăşurau în limba maghiară, în ciuda interdicţiilor. Anuarele şcolare şi ziarul studenţesc *Ifjú Kelet* au apărut tot în limba maghiară.[967]

Modul în care schimbările survenite după 1918 au influenţat oportunităţile de formare a unei elite evreieşti poate constitui obiectul unei analize separate. Însă în lipsa datelor statistice adecvate, nu putem decât să presupunem că în perioada interbelică tendinţele negative au fost cele dominante. Din datele agregate la nivelul Transilvaniei ştim că participarea elevilor evrei în învăţământul secundar a scăzut treptat în comparaţie cu numărul absolvenţilor de ciclu primar. În cazul elevilor români observăm o tendinţă de creştere. Din 1919 până în 1928 numărul liceenilor evrei a scăzut cu 16,6%, în timp ce numărul liceenilor români a crescut cu 66,9%.[968] În cazul oraşului Cluj, formarea elitelor evreieşti s-a confruntat cu dificultăţi şi mai mari.

Restructurarea etnică a populaţiei de studenţi a fost una dintre consecinţele directe ale proceselor menţionate, alături de sistemul de bacalaureat discriminatoriu şi de antisemitismul universitar tot mai pronunţat. Numărul studenţilor evrei de la Universitatea din Cluj a scăzut cu 67,9% în perioada cuprinsă între anul universitar 1921/1922 şi 1928/1929. Dacă ne raportăm la întreaga perioadă interbelică, observăm o scădere de 46,9%, o pondere mai mică datorită stabilizării din anii 1930. Arbitrajul de la Viena din 1940 a creat un context nou şi a oprit pentru un timp desprinderea tineretului evreu de cultura maghiară. A fost reintrodusă limba maghiară ca limbă de predare în şcolile evreieşti şi s-au redeschis liceele evreieşti din Cluj. Însă toate acestea nu anunţau zorii unei noi epoci de asimilare, pentru că politica de excludere promovată de statul maghiar nu permitea acest lucru.

8.4. Şcolile profesionale şi principiile directoare ale învăţământului evreiesc

În cadrul populaţiei evreieşti din Transilvania, învăţământul profesional a fost revalorizat odată cu răspândirea sionismului. Încercările de restructurare a societăţii evreieşti din perioada interbelică nu erau inedite. Prin edictul de toleranţă emis în 1783 (*Systematica gentis Judaicae Regulatio*), Iosif al II-lea a încercat să reorganizeze structura ocupaţională a evreilor din Ungaria. În 1842 a fost înfiinţată *Nehéz Kézműveket és Földművelést az Izraeliták Között Terjesztő Pesti Egylet* (Societatea de

966 Vezi Gidó 2009: 24.
967 MOL, fond K592, dosar 770 – 3, f. 30.
968 Calcule efectuate pe baza următoarelor publicaţii: *Statistica învăţământului 1924* şi *Statistica învăţământului 1931*.

Propagare a Industriei Manufacturiere și a Agriculturii printre Izraeliți din Pesta), mai târziu denumită *Magyar Izraelita Kézmű- és Földművesegylet* (Societatea Izraelită Maghiară pentru Manufactură și Agricultură).[969] De asemenea, dictatura comunistă a încercat să restructureze societatea evreiască pe baze ideologice după cel de-al Doilea Război Mondial. Pentru Comitetul Democratic Evreiesc controlat de Partidul Comunist în perioada 1945–1953, restructurarea societății evreiești a fost un obiectiv programatic.[970] Însă activitatea mișcării sioniste din Transilvania din perioada interbelică era fundamentată pe considerente pragmatice și de construcție națională/socială venite din interiorul comunității. Încercarea Uniunii Naționale a Evreilor de a reorganiza societatea evreiască a dorit nu doar să reacționeze la acuzațiile de antisemitism, ci și să creeze o comunitate națională diversificată, care să facă față provocărilor epocii (antisemitism, legislație antievreiască, construcția Palestinei).

Accelerarea restructurării a fost unul dintre obiectivele principale ale mișcării naționale, nemulțumită de structura nesănătoasă a societății evreiești. Asociația de Îngrijire a Orfanilor Evrei din Transilvania a încercat să-și asume acest obiectiv prin crearea unor școli de meserii cu internat, în care participanții aveau posibilitatea să învețe o meserie. Din 1927 funcționa în cadrul Asociației și o comisie care acorda asistență ucenicilor în alegerea unei cariere.[971]

Școlile de meserii ale Asociației de Îngrijire a Orfanilor nu reușeau să asigure decât parțial pregătirea ucenicilor. În 1926, din cei aproape 400 de ucenici evrei din Cluj doar 36 erau pregătiți de Asociație.[972] Numărul lor a crescut la aproximativ 50 în anul 1930.[973] La începutul celui de-al Doilea Război Mondial, din 1940, comunitatea ortodoxă s-a angajat în acest proces de pregătire a meseriașilor și a amenajat ateliere în școala elementară pe care de Chasan Sofer o gestiona..[974]

Datele publicate în *Buletinul Muncii,* o publicație a Camerei de Muncă din Cluj, arată că în 1931 la programele de calificare au participat 223 de evrei. Aceștia au reprezentat 12% din populația ucenicilor. Un an mai târziu existau 150 de ucenici izraeliți, care la rândul lor reprezentau 14,8% din populația de ucenici.

Tabelul 52. *Distribuția etnică a ucenicilor din Cluj, 1924–1932:*[975]

	1924		1928		1931		1932	
		%		%		%		%
Evrei	330	14,9	446	14,2	223	12,0	150	14,8
Români	560	25,3	1 068	32,8	512	27,6	268	26,6
Maghiari	1 314	59,5	1 681	51,5	1 075	57,8	576	57,2
Total	2 208	100,0	3 244	100,0	1 858	100,0	1 007	100,0

969 Gyurgyák 2001: 81.
970 Pentru activitatea Comitetului Democratic Evreiesc, vezi: Leibovici-Lais 2003.
971 *Új Kelet* 16 mai 1927. 108.
972 Árvák Könyve 1927: 25.
973 *Buletinul Muncii* 1933. 1–4. 71 și 1939. 9–12. 745.
974 Planul de învățământ pentru formarea ucenicilor din școlile elementare a fost elaborat de învățătorul Árpád Bihari și publicat în buletinul comunității. Árpád Bihari: Az iskolakérdés. In: *Comunitatea Noastră*, 1940. 1. 7–10, *Új Kelet* 4 mai 1940. 101.
975 *Buletinul Muncii* 1924. 11–12. 425 și 1933. 1–4. 70.

Tabelul 53. *Distribuția etnică a ucenicilor din Cluj, 1936–1939:*[976]

	1936		1937		1938		1939	
		%		%		%		%
Evrei	138	11,8	188	16,2	120	14,9	152	17,3
Români	348	29,9	348	30	268	33,4	285	32,6
Maghiari	649	55,9	608	52,5	393	49,0	430	49,1
Total	1 161	100,0	1 157	100,0	801	100,0	874	100,0

Camera de Muncă a fost îngrijorată de creşterea ponderii ucenicilor evrei şi de creşterea generală a numărului de ucenici minoritari. A dorit să soluționeze „problema" ivită pe două căi considerate viabile. Pe de o parte, a urmărit să sporească numărul ucenicilor de naționalitate română prin înființarea mai multor unități de pregătire. Pe de altă parte, și-a propus să oblige întreprinderile din oraș să angajeze un număr determinat de ucenici români.[977]

Pentru mişcarea naţională evreiască, crearea sistemului de învăţământ propriu la nivel elementar şi liceal reprezenta o oportunitate pentru consolidarea prin educaţie a identităţii etnice. Şcolile elementare ale comunităţilor, aflate sub influenţa mişcării sioniste, respectiv şcolile înfiinţate cu sprijinul mişcării naţionale (la Timişoara şi Cluj) au utilizat cadrul dat de orele de religie şi de limba ebraică din programa oficială, respectiv de activităţile similare extracurriculare pentru întărirea conştiinţei evreieşti.

În 1927, şef-rabinul comunităţii neologe din Cluj, Mátyás Eisler, a elaborat un plan de învăţământ religios pentru şcolile evreieşti. Alături de educaţia religioasă/morală, planul a ţinut cont şi de necesitatea formării conştiinţei evreieşti. Scopul era „formarea unor persoane care, datorită cunoaşterii aprofundate a religiei şi a valorilor poporului evreu, vor fi apte să trăiască conform cerinţelor impuse de religie şi de sentimentul popular evreiesc."[978] În afară de dobândirea cunoştinţelor biblice, planul lui Eisler a subliniat importanţa predării limbii ebraice şi a istoriei evreilor. Pentru el, ebraica nu era o limbă moartă, ci limba naţională a evreilor, renăscută odată cu lansarea mişcării naţionale a evreilor, o limbă care îşi găsea utilitatea în tot mai multe sfere ale vieţii. Eisler a considerat că istoria evreilor după epoca biblică (de la epoca elenă până în prezent) şi cunoştinţele despre Palestina pot fi predate în clasele a IV-a şi a VIII-a (utilizând biografii, istoria culturii şi elemente de cultură populară).[979]

Primatul educaţiei de factură naţională poate fi identificat şi în programul Asociaţiei Pedagogilor Evrei Transilvania-Banat. În 1935, în cadrul primei adunări a asociaţiei, a fost adoptat un plan de învăţământ religios elaborat de şef-rabinul neolog din Arad, Lajos Vágvölgyi. Planul se referea atât la predarea cunoştinţelor

976 *Buletinul Muncii* 1937. 7–12. 490–491, 1938. 5–8. 228–229, 1939. 5–8. 350–351 şi 1940. 5–8. 328–329.
977 *Buletinul Muncii* 1933. 1–4. 70.
978 *Új Kelet* 25 august 1927. 191.
979 *Új Kelet* 25 august 1927. 191.

biblice, cât şi la predarea istoriei evreilor. Asociaţia a stabilit un anumit număr de ore pe săptămână pentru predarea limbii ebraice moderne.[980]

Educaţia evreiască a rămas o preocupare continuă pe toată durata perioadei interbelice. Eficienţa ei a fost adesea pusă sub semnul întrebării. Într-un articol publicat în *Új Kelet*, József Kéri a încercat să evidenţieze lacunele educaţiei evreieşti. Autorul articolului considera că „apartenenţa la comunitatea evreiască se manifestă prin negaţii. Asumarea identităţii de evreu în Transilvania este de cele mai multe ori o consecinţă a excluderii evreilor din alte comunităţi naţionale şi a resemnării cu apartenenţa la comunitate." În opinia sa, problemele fundamentale ale educaţie evreieşti erau caracterul sterp al educaţiei religioase din şcolile elementare şi insuficienta pregătire profesională a personalului didactic. Elevii evrei absolvenţi ai şcolii elementare nu cunoşteau eroii propriei istorii, spre deosebire de elevii maghiari şi români, pentru care existau asemenea eroi naţionali, cum ar fi Matei Corvin sau Mihai Viteazul. Mai mult, tineretul evreiesc nu cunoştea cultura evreilor şi limba naţională, două dimensiuni indispensabile în procesul de formare a conştiinţei naţionale. Autorul a propus îmbunătăţirea predării literaturii ebraice şi a istoriei evreilor din Transilvania.[981]

Indiferent de criticile ce i-au fost aduse, putem afirma fără exagerare că în ansamblu, educaţia evreiască din Transilvania a influenţat într-o măsură considerabilă evoluţia identităţii tineretului evreu. Activităţile extraşcolare (festivităţi, excursii, cercuri de educaţie) au creat atmosfera propice pentru întărirea solidarităţii de grup.

8.5. Învăţământul universitar

Universitatea din Cluj era cea mai importantă instituţie de învăţământ superior din Transilvania, atât în perioada analizată de noi, cât şi anterior. Am descris în detaliu instituţia şi caracteristicile studenţilor Universităţii într-o altă lucrare.[982] În cele ce urmează, pe baza analizei deja efectuate în lucrarea menţionată, voi trece în revistă doar aspectele relevante pentru istoria evreilor din Cluj din perioada interbelică.

În esenţă, situaţia învăţământului universitar era oglinda perfectă a situaţiei învăţământului liceal. Atât în cazul românilor, cât şi în cel al evreilor observăm fenomenul supraşcolarizării, însă cu tendinţe contrare. În perioada interbelică a fost suspendat procesul de formare a elitelor minoritare. Pe de altă parte, a crescut numărul licenţiaţilor de naţionalitate română datorită românizării liceelor care ofereau bacalaureat şi numărului tot mai mare de studenţi români.

Numărul studenţilor a crescut de patru ori în perioada interbelică (în timp ce populaţia totală a crescut doar de două ori), ceea ce a condus la suprapopularea sferei universitare. Afirmaţia este adevărată şi pentru Universitatea din Cluj,

980 *Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Timiş*, fond 34, dosar 134, f. 19–24.
981 *Új Kelet* 3 mai 1940. 102.
982 În limba engleză: Gidó 2011: 81–94. În limba maghiară: Gidó 2013: 127–140.

deşi numărul studenţilor înscrişi aici a crescut într-o măsură mai mică. Absolvenţii universităţii găseau tot mai greu locuri de muncă adecvate pregătirii lor din cauza saturării pieţei muncii. Proaspeţii absolvenţi de naţionalitate română s-au confruntat cu dificultăţi pe piaţa muncii pentru că ocupaţiile din domeniul profesiilor liberale erau, în mare parte, deja ocupate de evrei şi maghiari datorită structurilor existente înainte de 1918. Suprapopularea a dat naştere unor conflicte care s-au manifestat preponderent sub forma acţiunilor antiminoritare (antievreieşti).[983]

Românii au ajuns să domine nu doar Universitatea din Cluj, ci şi alte universităţi de pe teritoriul Transilvaniei, unde s-a făcut simţită chiar mai acut încercarea statului român de a forma propria elită profesională şi culturală loială statului şi naţiunii. Ponderea studenţilor români în aceste instituţii, care s-au axat pe dezvoltarea competenţelor tehnice şi economice, pe lângă transmiterea cunoştinţelor în domeniul artei, era de 80,6% în 1935/1936.

Universitatea Regală „Francisc Iosif" din Cluj, înfiinţată în 1872, a fost preluată de statul român în 1919. Instituţia şi-a schimbat numele în Universitatea „Regele Ferdinand I". Majoritatea profesorilor universitari maghiari au fugit din Cluj, iar universitatea maghiară expulzată şi-a continuat activitatea la Szeged până în 1940. Universitatea „Regele Ferdinand I" şi-a deschis porţile în data de 3 noiembrie 1919. La acea dată avea mai mult de 2 000 de studenţi. De la cel de-al Doilea Arbitraj de la Viena până în 1944, Universitatea a funcţionat din nou ca instituţie maghiară. În această perioadă, Universitatea „Regele Ferdinand I", refugiată din Cluj, şi-a continuat activitatea la Sibiu. După cel de-al Doilea Război Mondial, continuitatea învăţământului universitar din Cluj a fost asigurată de două instituţii separate. Din anul 1945 la Cluj au funcţionat două universităţi: Universitatea „Bolyai" şi Universitatea „Babeş" (succesoarea de drept a Universităţii „Regele Ferdinand I" reîntoarse de la Sibiu). Limba de predare a celei dintâi a fost maghiara, iar a celei din urmă, româna.[984]

În primii ani după Primul Război Mondial observăm o tendinţă de creştere, apoi pentru o perioadă scurtă o tendinţă de scădere în evoluţia numărului de studenţi. Efectivul de studenţi a ajuns la maxim în prima jumătate a anilor 1930, după care observăm o nouă scădere a numărului acestora. Din 1934 a fost introdus sistemul de admitere la universitate pentru ameliorarea stării de supraaglomerare. Măsura a fost urmată de o scădere a efectivului de studenţi. Acest tip de limitare a afectat mai puternic studenţii şi studentele aparţinând minorităţilor, pentru că era asociată cu mişcarea *numerus valachicus*.[985] Ţinând cont de toate acestea, observăm o reducere şi mai pronunţată a efectivului de studenţi în anul şcolar 1941/1942. Alături de consecinţele negative ale războiului, scăderea efectivului de studenţi poate fi pusă pe seama faptului că, odată cu reanexarea Transilvaniei de Nord la Ungaria, zona de recrutare a studenţilor universităţii române refugiate în Sibiu s-a diminuat considerabil.

În conformitate cu planurile de carieră dominante în epocă, majoritatea studenţilor urmau cursurile Facultăţilor de Drept şi Medicină. De exemplu, în

983 Pálfy 2004: 160, Livezeanu 1995: 212–216.
984 Pentru istoria Universităţii „Babeş", vezi: Nicoară 2010.
985 Pálfy 2004: 169–172.

1921/1922, 44,5% dintre studenți s-au înscris la Facultatea de Drept. În anul următor ponderea lor era de 43,6%, iar în 1935/1936 a ajuns la 48,1%. Preferința pentru studiile de drept și de medicină a fost chiar mai accentuată în cazul studenților evrei, mai ales din cauza structurii societății evreiești. În anul 1921/1922, din totalul de 539 de studenți evrei, 26,5% erau înscriși la Drept și 61% la Medicină. Raportul s-a inversat în anul universitar 1927/1928: 55% dintre studenții evrei urmau cursurile Facultății de Drept și 17,6%, ale Facultății de Medicină. Studiile umaniste au devenit mai populare în această perioadă, probabil din cauza antisemitismului apărut între timp la Facultățile de Drept și Medicină. În anul universitar menționat, 18,3% dintre studenții evrei erau înscriși la Facultatea de Filozofie. În anii 1930, medicina și farmaceutica a ajuns iar în fruntea ierarhiei preferințelor studenților evrei, iar pe locul doi s-a clasat Facultatea de Drept.[986]

Structura etnică a populației de studenți a suferit transformări importante în perioada interbelică. Superioritatea numerică de 80% adjudecată de minoritatea maghiară a dispărut după 1918. De fapt, s-a transformat în superioritatea numerică a studenților români. Cauzele sunt multiple. După război, universitatea maghiară s-a refugiat la Szeged. Universitatea rămasă la Cluj a fost preluată de statul român. Limba de predare în universitate era limba română. Studiul era extrem de anevoios pentru studenții care nu cunoșteau limba română. Deși în principiu fiecare individ, indiferent de naționalitate, avea același drepturi de a se înscrie și a urma cursurile universității, practica încetățenită după Primul Război Mondial arată că studenții minoritari (mai cu seamă maghiarii și evreii) erau dezavantajați de politica educațională a statului. Conform unor estimări, în primii ani după război, 90% dintre potențialii studenți maghiari s-au înscris la universități străine (mai ales la cele din Ungaria) sau nu și-au continuat studiile în niciun fel.[987]

Tabelul 54 ilustrează elocvent evoluția structurii etnice a populației de studenți înscriși la Universitatea din Cluj în perioada interbelică. Până în anul universitar 1925/1926 avem date precise doar pentru studenții români și evrei. Observăm că în primii ani ponderea studenților români a crescut treptat de la 66,6% la 75%. În schimb a scăzut ponderea studenților evrei și a studenților maghiari și germani, trecuți la categoria *Altă etnie.* Anul 1925/1926 este primul an în care observăm o ușoară creștere a numărului de studenți de altă etnie decât cea română. Din acest punct de vedere, anul 1933/1934 poate fi considerat de excepție, în sensul că ponderea studenților maghiari era de 25,4%, cea a germanilor era de 6,4%, iar cea a evreilor, de 10,3%. În perioada următoare a scăzut numărul studenților minoritari, mai ales din cauza introducerii principiului *numerus valachicus.*

986 Vezi: Gidó 2011: 120–122.
987 Pálfy 2004: 161, Livezeanu 1995: 226–227.

Tabelul 54. *Structura etnică a studenților de la Universitatea „Regele Ferdinand I", în procente:*[988]

	Români		Maghiari		Germani		Evrei		Altă etnie		Total
		%		%		%		%		%	
1921/1922	1 759	66,6	?	?	?	?	539	20,4	345	13,1	2 643
1927/1928	1 923	70,9	488	18,0	127	4,7	153	5,6	21	0,8	2 712
1933/1934	2 518	56,6	1 127	25,4	284	6,4	456	10,3	-	-	4 445
1934/1935	2 757	64,1	945	22,0	177	4,1	396	9,2	-	-	4 300
1938/1939	2 029	65,6	553	17,9	147	4,8	286	9,2	-	-	3 094
1941/1942	2 080	94,2	18	0,8	100	4,5	-	-	-	-	2 208

Cea mai semnificativă reducere a efectivului de studenți a avut loc în rândul evreilor. În comparație cu anul de referință 1921, în 1923 numărul studenților înscriși la Universitate a fost cu 58,6% mai mic. Una dintre cauzele reducerii numărului de studenți a fost antisemitismul universitar tot mai pronunțat. Începând din 1920, studenții români au organizat tot mai multe acțiuni îndreptate împotriva evreilor. Punctele culminante ale acestor acțiuni au fost atinse în martie, respectiv în octombrie-noiembrie 1922, odată cu solicitarea formulată de studenții de la Facultatea de Medicină de a se introduce principiul *numerus clausus*. Studenții evrei au fost împiedicați să participe la cursuri și au fost atacate mai multe magazine și redacții de ziar care aparțineau evreilor.[989] Cealaltă cauză a fost, evident, lipsa competențelor lingvistice. Pentru evreii afiliați la comunitatea maghiară, la fel ca pentru studenții maghiari, studiile în limba română reprezentau o adevărată încercare. De aceea mulți au plecat din Cluj să-și continue studiile în universitățile din Ungaria sau din altă țară.

Independent de caracterul fluctuant al ponderilor, trebuie să ne îndreptăm atenția spre două caracteristici constante. Am văzut deja că românii și evreii au fost suprareprezentați în liceele care ofereau diplomă de bacalaureat, ceea ce în mod evident a însemnat că aceste două etnii dispuneau de un potențial mai mare pentru formarea elitelor. Studenții români au fost avantajați la admiterea la facultate, însă în comparație cu datele despre licee, observăm că rata de reușită la facultate era mai mare în rândul evreilor. În anul școlar 1928/1929, 54,5% dintre elevii din liceele care ofereau bacalaureat, precum și din liceul de fete de gradul II și din liceele comerciale superioare erau români. După patru-cinci ani, când generația din 1928/1929 a ajuns în pragul admiterii la facultate, ponderea elevilor români înscriși la Universitatea din Cluj era de 56,6–64,1%. Obținem rezultate similare pornind de la datele dezagregate în raport cu religia: elevii de religie creștin-ortodoxă și greco-catolică au reprezentat 54,8% dintre elevii înscriși în liceele din Transilvania care ofereau bacalaureat și 56,8–63,5% dintre elevii admiși la facultate în 1933/1934 și 1934/1935. Situația pentru izraeliți era următoarea: în 1928/1929 ponderea evreilor în rândul elevilor de la liceele care ofereau bacalau-

988 Calcule efectuate pe baza publicațiilor: Statistica învățământului 1931, Anuarul Statistic 1931, Anuarul Statistic 1939.

989 Gidó 2006: 41.

reat era de 8,9%, iar ponderea studenților evrei admiși la facultate în 1933/1934 și 1934/1935 era de 9,2–10,3%.

Observăm că supraşcolarizarea evreilor din perioada premergătoare Primului Război Mondial s-a menținut și după 1918, deși ponderea evreilor în instituțiile mai importante din învățământul superior a scăzut până în anii 1930. Pe de altă parte, dezavantajele populației românești sub aspectul școlarizării au dispărut treptat odată cu românizarea tuturor formelor de învățământ.

Structura etnică a populației de studenți se schimbase în favoarea populației române după ce Universitatea din Cluj s-a refugiat la Sibiu în 1940. În această perioadă nu găsim niciun evreu printre studenții Universității refugiate.

În 1940, 2 334 de studenți s-au înscris în semestrul al II-lea la Universitatea din Cluj, revenită în Ungaria. Dintre studenți, 286 (12,3%) erau de sex feminin, ceea ce arată o scădere considerabilă față de perioada interbelică. În anul 1941/1942 ponderea femeilor a crescut la 16,3%.[990] Ponderea femeilor a înregistrat o scădere semnificativă în comparație cu raportul dintre sexe din perioada interbelică. Totodată, și numărul total de studenți a fost mai mic în comparație cu anii anteriori, pentru că împărțirea Transilvaniei a condus la scăderea numărului de studenți ai universității.

Scăderea numărului de studenți români se datorează mai ales faptului că majoritatea lor și-a continuat studiile la Universitatea „Regele Ferdinand I", refugiată la Sibiu în 1940. Reducerea numărului de studenți evrei a avut alte cauze. În 1939, statul maghiar a introdus cea de-a doua lege antievreiască, care în afară de segregarea evreilor pe bază rasială, stabilea un prag superior mai scăzut (de la 20% la 6%) pentru prezența evreilor în profesiile intelectuale și liberale. Universitățile au introdus principiul *numerus clausus*, conform căruia ponderea studenților evrei admiși nu putea depăși 6% din studenții înscriși la facultatea respectivă. Excepția de la regulă era Facultatea Tehnică a Universității de Științe Tehnice și Economice „József Nádor" din Budapesta, unde s-a stabilit un prag de 12% pentru ponderea maximă a studenților evrei admiși.[991] Severitatea legii a fost resimțită și la Cluj, unde în anul 1941/1942 ponderea studenților evrei a fost de 5%, iar în anul următor, de 3,5%.

990 *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1943: 211 și 1944: 227.

991 Vezi textul legii la: http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8098 (accesat în data de 25 iunie 2014). *Cf.* Gyurgyák 2001: 144–146.

9. Autoidentificarea evreilor şi societatea evreiască clujeană

Victoria obţinută de Revoluţia Crizantemelor din Ungaria a avut ca rezultat înfiinţarea pretutindeni în Transilvania a consiliilor naţionale. În consiliile naţionale maghiare create în octombrie şi noiembrie 1918 s-au aflat o serie de personalităţi publice din rândul evreilor sau de origine evreiască, care au fost cu toţii adepţi ai integrităţii teritoriale a Ungariei. Directorul de teatru din Cluj Jenő Janovics (a trecut la creştinism în 1895), economistul Ödön Hirsch (proprietarul fabricii de spirt), avocatul Jenő Kertész (mai târziu s-a implicat în politică pe baze etnice evreieşti, devenind directorul Asociaţiei de Îngrijire a Orfanilor Evrei şi consilier orăşenesc din partea Partidului Evreiesc), respectiv Aladár Stotter (mai târziu liderul clubului sportiv evreiesc Haggibbor din Cluj) au fost, de asemenea, membri ai Consiliului Naţional maghiar.[992] După ce pe 8 decembrie 1918 guvernul maghiar l-a desemnat pe profesorul universitar István Apáthy din Cluj în funcţia de comisar regal al Ungariei de Est, lui Jenő Kertész i s-a încredinţat conducerea departamentului responsabil pentru relaţiile cu românii al Comisariatului cu sediul în Cluj. Jenő Janovics a fost ales preşedinte al *Partidului Radical* maghiar înfiinţat în aceeaşi zi în Cluj, în rândul vicepreşedinţilor aflându-se şi Mózes Farkas, proprietarul unei fabrici de pielărie. Aşadar la sfârşitul Primului Război Mondial şi în primele săptămâni ale schimbării puterii, majoritatea evreilor clujeni şi transilvăneni se aflau în tabăra formată din adepţii integrităţii teritoriale maghiare, calitate în care au participat la organizarea vieţii politice maghiare. Nici mişcarea sionistă aflată în curs de organizare nu s-a detaşat de ideea statului maghiar, singurul ei scop fiind organizarea evreilor pe baze etnice şi lupta împotriva asimilării.

La Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, românii din Transilvania au proclamat unirea cu România, urmând ca verdictul de la Trianon din anul 1920 să transfere legal Transilvania sub suveranitatea României Mari. Primul grup etnic care s-a alăturat deciziilor din 1918 de la Alba Iulia a fost cel al saşilor. Evreii din Transilvania însă nu au procedat la fel. Evreii maghiarofili, adepţi ai asimilării la comunitatea maghiară, au reprezentat, desigur, poziţia maghiarilor care au refuzat categoric separarea Transilvaniei de Ungaria. Sioniştii au rămas în expectativă şi au urmat calea neutralităţii pentru o perioadă îndelungată. Au considerat că apartenenţa Transilvaniei îi priveşte pe români şi pe maghiari, chestiune în care evreii nu ar trebui să se amestece, mai ales înainte de decizia conferinţei de pace de după război.[993] În ianuarie 1919, Iuliu Maniu, preşedintele Consiliului

992 Kertész 1929.

993 Memoriile lui Chaim Weissburg... fond 3, dosar 27, f. 807 şi dosar 28, f. 865–866, Vezi: I. Rubinstein: Report on all Transylvanian Reconstruction Conference..., JDC Archives, Reconstruction Committee, f. 18.

Dirigent al Transilvaniei, a purtat tratative cu József Fischer, unul dintre conducătorii sioniştilor. El a vrut să-i convingă pe evrei ca, asemenea saşilor, să publice şi ei o declaraţie de loialitate.[994] Însă Fischer a refuzat acest lucru, procedând la fel şi cu propunerea lui Maniu de la sfârşitul lunii aprilie 1919. Maniu i-a solicitat lui József Fischer, citat la Sibiu, ca sioniştii să convoace o adunare naţională a evreilor la Cluj şi să proclame unirea cu România Mare. Consiliul Dirigent de la Sibiu ar fi pus la dispoziţia evreilor trenuri speciale în acest scop.[995] Fischer a refuzat şi această propunere, şi până în 1920 evreii organizaţi pe baze etnice nici nu au formulat vreo declaraţie de loialitate faţă de români.[996]

În toamna anului 1919, într-o retrospectivă de un an, avocatul Chaim Weissburg, folosind pseudonimul *Ben Atid*, a scris în ziarul *Új Kelet* că „clădirile" evreilor asimilanţi au fost şubrezite de războiul mondial.[997] Potrivit autorului, „clădirea" evreilor maghiari a rezistat cel mai bine, însă „se apropie ziua judecăţii, iar în marea sinagogă din strada Dohány (din Budapesta) va răsuna în curând orga."[998] Textul, pe lângă faptul că a aplicat formulele folosite de evreii sionişti împotriva asimilării, este interesant şi pentru faptul că a utilizat imagini *Noi* şi *Ei*, respectiv *Eu* şi *Tu* într-o variantă inspirată de Martin Buber. Autorul, cetăţean transilvănean cu identitate evreiască, într-o regiune multietnică, se detaşează ferm de evreii asimilanţi din Ungaria. În perioada redactării articolului – toamna anului 1919 – Transilvania se afla deja de aproape un an sub suveranitate română, timp în care evreii naţionalişti au început să-şi însuşească şi o identitate nouă, regională, pe lângă conştiinţa etnică.

Indiscutabil, mişcarea sionistă şi Uniunea Naţională a Evreilor din Transilvania, care a oferit cadrul instituţional al mişcării, au avut rolul determinant în formarea identităţii evreilor. După cum am menţionat mai devreme, în Transilvania au existat grupări sioniste încă înainte de Primul Război Mondial, însă acestea nu au avut un impact prea mare. Impulsul necesar a fost dat de evenimentele războiului şi de evenimentele de politică externă şi internă din 1918. Pentru consolidarea mişcării sioniste era nevoie de reîntoarcerea soldaţilor evrei în Transilvania, evrei care au luptat pe frontul din Rusia şi eventual au fost prizonieri la ruşi, evrei care au făcut cunoştinţă cu ideile mişcării sioniste din Rusia. După întoarcerea lor, aceşti soldaţi au început să răspândească aceste idei; mai mult, au depus eforturi considerabile pentru crearea unei organizaţii sioniste puternice. Procesul este prezentat detaliat în memoriile lui Chaim Weissburg. Acesta din urmă, care de altfel a desfăşurat o activitate sionistă şi înainte de război, a ajuns prizonier pe frontul estic în 1915 şi s-a întors acasă în 1918. Marea adunare sionistă din 20 noiembrie 1918 din Cluj a fost organizată sub îndrumarea sa. La această adunare s-a proclamat înfiinţarea Uniunii Naţionale a Evreilor din Transilvania. De asemenea, Tivadar Fischer s-a întors din Rusia cu aceste idei ale sionismului, el fiind preşedintele Uniunii Naţionale a Evreilor din Transilvania

994 György 2006: 58.
995 Iniţiativa din aprilie 1919 a lui Maniu menţionată în memoriul lui József Fischer către primministrul Ungariei, Pál Teleki, 23 septembrie 1940. *MOL*, fond K28, dosar 139 – 222, f. 3.
996 Gidó 2009: 29.
997 Ben Atid: A magyar zsidóságról. In: *Új Kelet* 25 septembrie 1919. 36. 4.
998 *Ibid.*

între anii 1918 şi 1923.[999] În primii ani după război, mişcarea sionistă exista într-un cerc relativ restrâns, dar jurnalistul maghiar evreu Ernő Ligeti din Cluj a atras atenţia încă din 1922 asupra faptului că majoritatea evreilor din Transilvania se vor îndepărta de maghiari şi îşi vor asuma o identitate etnică evreiască. El a văzut cauzele acestui fenomen în eronata „politică faţă de evrei" a maghiarilor din Transilvania, în intensificarea antisemitismului din Ungaria şi din România şi în politica statului român de susţinere a disimilării.[1000] În 1925, Societatea Literară Populară (Népies Irodalmi Társaság), cu sediul în Budapesta, l-a avertizat chiar şi pe prim-ministrul maghiar István Bethlen în acest sens.[1001]

Aşadar, detaşarea de evreii din Ungaria a început imediat după Primul Război Mondial. Desigur, relaţiile familiale, de prietenie şi interesul cultural, respectiv legăturile economice nu au fost complet eliminate. Însuşi ziarul *Új Kelet*, de orientare sionistă, a înştiinţat permanent cititorii despre evenimentele şi problemele evreilor din Ungaria. De altfel, ziarul a fost organul de presă care, cu ocazia recensămintelor româneşti, a îndemnat cititorii să se declare evrei, şi nu maghiari. Când, la sfârşitul anului 1920, statul român a efectuat un recensământ, un articol din *Új Kelet* i-a numit „conjuncturişti" pe evreii care s-au declarat maghiari sau români: „Acel evreu care, cu ocazia recensământului, încearcă să-şi nege identitatea evreiască şi se declară maghiar sau român este un conjuncturist. [...] În numele rasei milenare evreieşti, trebuie să luptăm împotriva ridicolului."[1002] Cu câteva zile în urmă, o anchetă publicată a arătat că tendinţa de disimilare în rândul evreilor din Transilvania, deci şi al celor din Cluj, a fost foarte puternică chiar în perioada schimbării puterii. Ancheta a fost efectuată cu ocazia apropierii recensământului din 1920 din România şi a prezentat opiniile unor personalităţi clujene, evrei şi non-evrei. În rândul respondenţilor se aflau cei doi şef-rabini, ortodoxul Mózes Glasner şi neologul Mátyás Eisler. Era un lucru bine cunoscut că ambii rabini erau suporteri ai naţionalismului evreiesc; mai mult, rabinul Glasner se pregătea să emigreze în Palestina. Conform convingerilor lor, ei au afirmat că locuitorii de origine evreiască trebuie să se declare de naţionalitate evreiască. Proprietarul de fabrică Mózes Farkas, unul dintre liderii comunităţii neologe, a avut o atitudine similară.[1003] Personalitatea lui Farkas este interesantă, pentru că în perioada interbelică a susţinut permanent cauza maghiarilor, în 1918 a fost vicepreşedintele Partidului Radical maghiar, iar în 1921, la şedinţa de înfiinţare a Uniunii Maghiare din Cluj, s-a angajat în favoarea cauzei maghiarilor în numele evreilor maghiari. Pe lângă acestea, în permanenţă a sprijinit financiar viaţa culturală maghiară. Faptul că a fost preocupat de problemele evreilor şi nu a renunţat complet la identitatea evreiască reiese nu numai din răspunsul dat la întrebările anchetei din 1920, ci şi din faptul că în 1922 a devenit preşedintele transilvănean al organizaţiei Keren Hayesod, care se ocupa de sprijinirea

999 Memoriile lui Chaim Weissburg... fond 3, dosar 25, f. 489 *passim*. Vezi: I. Rubinstein: Report on all Transylvanian Reconstruction Conference..., JDC Archives, Reconstruction Committee, f. 15.
1000 Citat de: Gidó 2009: 307.
1001 Detaliat în: Gidó 2009: 92.
1002 *Új Kelet* 17 noiembrie 1920. 103.
1003 *Új Kelet* 21 noiembrie 1920. 107.

financiară a emigrării evreilor în Palestina.[1004] Astfel, pentru ziarul *Új Kelet*, şi în general pentru mişcarea naţională evreiască, declaraţia lui Mózes Farkas, care i-a îndemnat pe evrei să se declare de naţionalitate evreiască, reprezenta o armă extraordinar de puternică. Prin ziarul *Új Kelet*, cu un tiraj de 5 000–6 000 exemplare, această luare de poziţie a ajuns la mii de evrei. Un alt factor convingător important a fost exercitat şi prin faptul că din partea maghiarilor fostul prefect al judeţului Cluj, Emil Grandpierre, a răspuns în felul următor la întrebarea formulată de anchetă: Cel care s-a alăturat ideilor propagate de Uniunea Naţională a Evreilor din Transilvania se poate declara cu mândrie evreu. Grandpierre a atras însă atenţia şi asupra faptului că trebuie înţelese şi acele persoane care s-au alăturat culturii maghiare, şi din acest motiv nu s-au declarat evrei.[1005] A mai fost şi un al patrulea respondent de origine evreiască, medicul Oszkár Vértes, anterior profesor la Universitatea din Cluj. Vértes era un evreu care trecuse la catolicism. A considerat că autodefinirea etnică a evreilor este o chestiune politică: „Sunt de religie romano-catolică, mă simt evreu, însă nu sunt sionist, pentru că nu doresc să fac politică."[1006] În cadrul anchetei au mai dat declaraţii Constantin Bucşan, secretarul de stat al Ministerului de Interne, Petru Meteş, prefectul judeţului Cluj, Iulian Pop, primarul Clujului şi Henrik Plattner, conducătorul clujean al Consiliului Naţional al Saşilor. Ei toţi au definit evreii ca o etnie. Numai istoricul maghiar Sándor Márki, fostul rector al Universităţii clujene, a declarat că ar fi firesc dacă toţi evreii transilvăneni vorbitori de limba maghiară s-ar declara de naţionalitate maghiară.[1007]

Imaginea de sine, identitatea etnică şi religioasă a evreilor din Cluj poate fi descifrată cel mai bine din diferitele manifestări artistice (literare şi de arte plastice) şi sociale (participare la viaţa publică, politică, înscrieri în diferite organizaţii şi asociaţii) ale intelectualităţii. Autodefinirile evreilor clujeni din perioada interbelică, imaginea evreimii intelectuale regăsită în literatură, în arte, în presă nu pot fi delimitate de fenomenele generale din Transilvania. Tocmai de aceea, când vorbim despre autodefinirea evreilor clujeni, despre clivajele ideologice, vorbim de fapt şi despre situaţia din Transilvania. Viaţa literară, respectiv identitatea şi activitatea literară a scriitorilor de origine evreiască, adânc ancoraţi în şi identificaţi cu literatura maghiară, ar putea constitui subiectul unei cercetări distincte. De asemenea, s-ar putea scrie studii extinse despre autorii cu identitate evreiască care au opere specific evreieşti şi care după Primul Război Mondial au fost actori activi în mişcarea sionistă din Cluj şi din Transilvania. Cu privire la aceste subiecte, lucrările lui Moshe Carmilly-Weinberger, Dániel Lőwy şi Ivan Sanders oferă informaţii esenţiale.[1008]

Rolurile asumate în viaţa socială de elita de origine evreiască şi operele create de aceasta reflectă faptul că diferitele identităţi nu pot fi separate prin linii de de-

1004 Pentru datele biografice ale lui Farkas, vezi: Gidó 2009: 500.
1005 Emil Grandpierre prefectul şi comisarul regal al Clujului între 1 decembrie 1918 şi 18 ianuarie 1919. Pentru declaraţia sa, vezi: *Új Kelet* 21 noiembrie 1920. 107.
1006 *Új Kelet* 21 noiembrie 1920. 107.
1007 *Új Kelet* 21 noiembrie 1920. 107.
1008 Carmilly-Weinberger 1994: 107–146, Carmilly-Weinberger 1995: 221–260, Lőwy 2005: 51–83, Sanders 1996: 61–67.

marcaţie precisă. Deşi în cele ce urmează se încearcă prezentarea a cinci tendinţe mai însemnate (asimilanţi maghiari, sionişti, evrei ultrareligioşi, susţinători ai românilor şi ai integrării româno-evreieşti, adepţi ai ideologiilor supranaţionale), exemplele enumerate arată clar că ne confruntăm cu suprapuneri permanente şi identităţi hibride.

Aşadar descrierea identităţii evreilor din Cluj în perioada interbelică nu este o sarcină simplă. Însăşi întrebarea ar primi o formulare mai corectă dacă s-ar examina nu atât identitatea, cât identităţile şi tranziţiile dintre identităţi. Din cele de mai sus se vede că, de fapt, evreii din Cluj şi în general evreii din Transilvania au avut alternativa de a urma cinci mari tendinţe, cinci căi mai importante oferite de contextul din epocă. Însă tendinţele nu sunt vizibile din analiza datelor de recensământ sau din alte date cantitative, pentru că – rămânând la logica de clasificare a recensămintelor – din date rezultă doar numărul celor de religie iudaică, al celor de etnie evreiască sau numărul celor care au votat cu Partidul Evreiesc. Prin intermediul unor factori de simplificare, am încercat totuşi să facem măsurabilă identitatea evreilor clujeni (metoda poate fi întrebuinţată şi la scara Transilvaniei). Cred că ne putem apropia de înţelegerea formelor de manifestare a identităţilor evreilor clujeni dacă pornim de la indicatori de identitate de acest gen şi din analiza tendinţelor.

Cu ajutorul unei formule simple, am adus la un numitor comun patru factori, considerând valoarea astfel obţinută indicele de identitate. La recensământul din 1930, 96,7% dintre locuitorii de religie izraelită ai Clujului s-au declarat de naţionalitate evreiască. S-a discutat deja caracterul problematic al metodei de numărare şi despre faptul că rezultatele clasificării etnice pot fi puse la îndoială. Tocmai de aceea, ponderea de 96,7% nu poate fi considerată un indice real. Acest indice este calibrat de indicatorii de limbă maternă, respectiv de voturile obţinute de Partidul Evreiesc şi de rezultatele plăţilor de shekel. La recensământ, 49,5% dintre evreii din Cluj au declarat că limba lor maternă este limba idiş. Avem date despre alegerile din 1931, când 55% dintre evreii clujeni cu drept de vot au votat cu Partidul Evreiesc. În ceea ce priveşte plăţile de shekel, ne putem baza pe o listă din 1929. În acel an, 917 persoane dintre evreii clujeni cu vârsta de peste 18 de ani au plătit taxă sionistă, adică shekeli.[1009] Acest număr reprezintă aproximativ 11% din populaţia evreiască adultă (presupunând că în 1930, evreii clujeni de peste 18 ani au constituit 60% din populaţia evreiască). Însă măsura plăţilor de shekel a variat de la un an la altul, fiind influenţată de mai mulţi factori. De exemplu, în perioada crizei economice, mult mai puţine persoane au fost dispuse să ofere bani pentru cauza sionismului. Multe depindeau şi de mobilizări, de măsura în care comisarii de shekel ai localităţilor au reuşit să popularizeze acţiunea. Măsura plăţilor de shekel a fost influenţată şi de atmosfera antisemită a perioadei, respectiv de evenimentele de politică internă şi de politica din Palestina. De exemplu, în 1925, în Cluj erau 1 245 de plătitori de shekel, ceea ce reprezenta 17–18% din populaţia adultă de evrei rezidentă în Cluj.[1010] Aşadar, evaluarea corectă va ţine cont de faptul că în perioada interbelică procentul plătitorilor de shekel era în medie de 15%. Aducând aceşti patru indicatori la un numitor comun, ajungem la o proporţie de 54%.

1009 Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség IX. konferenciája (Conferinţa Uniunii Naţionale a Evreilor din Transilvania) 1929: 22.

1010 Gidó 2009: 194.

Tabelul 55. *Evaluarea indicelui de identitate etnică evreiască a evreilor clujeni:*

Anul	Procente	Cluj	Oradea	Sighetu Marmaţiei	Transilvania
1930	Locuitori de etnie evreiască	96,7%	74,1%	99,2%	92,6%
1930	Locuitori cu limba maternă idiş	49,5%	20,8%	94,2%	57,7%
1931*	Cei care au votat cu Partidul Evreiesc	55%	50%	43%	70%
Perioada interbelică*	Plătitori de shekel	15%	8%	5%	10%
	Media totală	54%	38,2%	60,4%	57,6%

* Valoare estimată!

Indicele de identitate de 54% sugerează că până în anii 1930, autoidentificarea a fost transformată în cazul a jumătate din locuitorii evrei clujeni. Adică aproximativ atâtea persoane s-au considerat de etnie evreiască, mai precis, atâtea persoane nu s-au considerat de etnie maghiară, pentru că în această categorie intră, de asemenea, sioniştii şi evreii religioşi care au refuzat sionismul. Desigur că schimbarea culturală nu putea fi la fel de semnificativă, lucru demonstrat şi de suprapunerile diferitelor opţiuni identitare. Aşadar majoritatea acestei populaţii de 54% şi-a păstrat afilierea la limba şi cultura maghiară (prin acest lucru se înţelege consumul produselor culturale maghiare şi utilizarea limbii maghiare în comunicarea în cadrul societăţii şi al familiei). Nici în cazul celor 46% evrei nu este clar cine şi în ce măsură s-a considerat maghiar sau persoană afiliată la cultura maghiară. Probabil că mai mulţi evrei aveau identitate dublă, maghiară-evreiască, o identitate hibridă. În general aceştia s-au distanţat de viaţa publică şi instituţională organizată pe baze etnice evreieşti, sau participarea lor a fost redusă. Ei au făcut parte în primul rând din viaţa minoritară maghiară.

Pentru majoritatea evreilor maghiari destrămarea Austro-Ungariei era o tragedie, pe care au trăit-o ca atare. La marea adunare a *Biroului Naţional Izraelit Transilvania-Banat* ţinută în toamna anului 1924 la Arad, rabinul neolog din Cluj, Mátyás Eisler, care era de altfel un simpatizant al mişcării naţionale evreieşti, a reliefat incertitudinea, dezorientarea de la sfârşitul războiului, după retrasarea graniţelor şi schimbarea puterii: „Am pierdut legătura ideologică, relaţiile lingvistice şi culturale cu trecutul, iar viitorul ni s-a arătat ca un mare semn de întrebare, fără conţinut, pentru că nu exista în noi niciun alt conţinut ideologic cu care am fi putut să-l umplem. *Quo vadis?* Această întrebare ne-a frământat sufletul."[1011]

1011 Jelentés az Erdély–Bánáti Országos Izraelita Iroda működéséről 1925. 1. 4.

În cartea sa din 1941, Ernő Ligeti, amintindu-şi de evenimentele din 1918–1919, s-a exprimat printr-o formulare similară: „Ne-a cuprins o neliniște permanentă, am trăit cuprinşi de teamă. Dat fiind că au ars siguranțele vieții date de statul maghiar, am rătăcit în beznă, iar dacă din când în când teama a sucombat, cedând speranței, chiar şi atunci nesiguranța ne înconjura ca o ceață densă, de nepătruns."[1012]

Faptul că în interiorul comunității evreieşti din Transilvania s-au intensificat divergențele, iar mişcarea națională evreiască a reuşit să obțină anumite rezultate s-a datorat mai ales antisemitismului feroce de la sfârşitul Primului Război Mondial, situației internaționale, respectiv politicii românești, care susținea şi promova disimilarea. Nu a fost deci o întâmplare că mişcarea sionistă, până atunci prea puțin populară, s-a consolidat şi a reuşit să-şi creeze şi propriul cadru organizațional (Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania). Este totodată important să accentuăm că mişcarea sionistă în ascensiune nu a fost antimaghiară, ci – asumându-şi într-o anumită măsură limba şi cultura maghiară – angajată în procesul de construire a națiunii evreieşti, promovând consolidarea conştiinței evreieşti şi a formării statului evreiesc în Palestina.

S-au formulat mai multe alternative ca atitudine a evreilor transilvăneni față de noua situație. Una dintre aceste atitudini a fost asumarea în continuare a asimilării, identificarea cu maghiarii şi cu problemele lor. Scriitorul bihorean Nándor Hegedűs, care a fost ales în Parlamentul României în repetate rânduri ca şi reprezentant al Partidului Maghiar, ne oferă un exemplu în acest sens. Hegedűs a trecut de la identitatea maghiar-evreiască spre identitatea complet maghiară, de multe ori ignorând originile sale evreieşti. Imre Kádár, directorul Teatrului Maghiar din Cluj între anii 1933 şi 1940, a renunțat definitiv la apartenența la comunitatea evreilor şi în 1940 a trecut la creştinism.[1013]

Cealaltă alternativă era sionismul, transformarea din evreu maghiar în evreu, scopul final fiind emigrarea în țara sfântă. Inițial această cale a avut foarte mulți oponenți în rândul evreilor, majoritatea rabinilor neologi şi ortodocşi i s-au împotrivit, argumentând că pe termen lung mişcarea sionistă ar conduce la slăbirea comunităților şi la scăderea numărului de membri. Astfel, anunțul lui Mózes Glasner, şef-rabinul ortodox din Cluj, comunicat autorităților pe 15 iulie 1919, despre intenția de a emigra în Palestina împreună cu soția, a provocat o reacție puternică. A emigrat în 1923.[1014] Pentru Uniunea Națională a Evreilor *aliyahul* lui Glasner s-a dovedit a fi o demonstrație excelentă. La ceremonia de rămas-bun organizată în 3 mai de Mica Comisie de Administrare a Uniunii, în sala mare a clădirii Redout din Cluj s-au adunat mai multe sute de oameni, iar după trei zile rabinul a fost condus la gară de o mulțime de evrei.[1015]

Schimbarea imperiului nu a condus la apariția unei crize de identitate în unele straturi ortodoxe, respectiv hasidice neasimilate la populația maghiară. Situația se explică prin faptul că pentru aceştia religia şi tradițiile religioase constituiau o bază solidă. Aceste tradiții au funcționat conform aceluiaşi sistem, indiferent de

1012 Ligeti 1941: 10.
1013 Pészachi Jelentés 1941: 19.
1014 Szabó 1938: 135.
1015 *Új Kelet* 4 mai 1923. 61 şi 8 mai. 64.

schimbarea puterii. Identitatea acestor persoane a fost determinată de principii religioase, şi nu de criterii naţionale.[1016] Aceasta era o cale aparte, un răspuns alternativ privind viitorul evreilor transilvăneni, formulat pe alte considerente decât cele naţionale. Această atitudine poate fi numită şi tactica aşteptării, dar şi a izolării, manifestată în practicarea neîntreruptă a tradiţiilor religioase şi în menţinerea lumii evreieşti izolate, tradiţionale, organizate în jurul rabinilor, care se bucurau de autoritate absolută.

Un reprezentant excelent al detaşării de tip hasidic a fost Joel Teitelbaum din Carei, care în 1934 a fost desemnat rabinul al comunităţii ortodoxe din Satu Mare. Teitelbaum a condamnat orice tip de sionism, astfel şi organizaţia Mizrahi, organizată pe baze religioase. În anul 1933, fiind încă rabin în Carei, a emis o *interdicţie* religioasă împotriva grupului local Mizrahi.[1017] În *ieşiva* fondată de Jehuda Grünwald şi preluată în 1934 de către Teitelbaum, precum şi în multe alte instituţii educaţionale aflate sub influenţă hasidică din Transilvania (la Dej, Marghita, Carei, Sighetu Marmaţiei, Săpânţa) nu s-au predat materii laice deloc sau doar în mică măsură. Majoritatea rabinilor hasidici nu au permis însuşirea unei culturi laice de teama asimilării, apoi, în perioada interbelică, de teama sionismului.[1018] În opinia lor, atât sionismul, cât şi asimilarea periclitau viaţa religioasă şi tradiţiile evreieşti.

Ar fi greşit să concepem întreaga lume a adepţilor hasidismului ca oponenţi obsedaţi ai sionismului. Rabinul Israel Hager, care în 1915 s-a refugiat de armatele imperiale din Bucovina în Oradea, a susţinut deschis mişcarea sionistă (în 1919 a participat la şedinţa de înfiinţare a grupului sionist din Oradea).[1019] În anii '30, mai ales în urma persecutării evreilor în Germania, apoi a măsurilor antievreieşti din România, găsim în rândul liderilor comunităţilor religioase şi alte persoane care, deşi cu reţineri, păreau a recunoaşte activitatea mişcării naţionale orientate spre înfiinţarea ţării evreilor. În primăvara anului 1934, rabinul ortodox din Dej Jakab Paneth a vizitat Palestina însoţit de câţiva membri ai comunităţii, pentru a se convinge de condiţiile de trai ale comunităţii evreieşti din Palestina. A relatat experienţele sale pozitive în prima sâmbătă după întoarcerea sa acasă, în marea sinagogă din Dej. În discursul său de mare importanţă, a recunoscut că vechea sa convingere, potrivit căreia sioniştii nu ar fi religioşi, a fost dezminţită în cursul vizitei în Palestina, şi şi-a exprimat regretul pentru faptul că în trecut s-a opus emigrării evreilor religioşi.[1020]

În mai 1938, deci în umbra revizuirii cetăţeniei ordonate de guvernul Goga – Cuza şi a primelor legi antievreieşti din Ungaria, în Borşa şi Vişeu de Sus s-a produs un eveniment de neconceput până atunci: preşedinţii comunităţilor ortodoxe de orientare hasidică au asumat poziţii de lider în grupurile sioniste locale.[1021]

O altă alternativă era adaptarea la noua putere, apropierea de populaţia română. Însă această atitudine era văzută ca o cale ocolită chiar şi de evrei, comunităţile respective calificând drept trădare manifestările care depăşeau minimul cerut

1016 Hartman 2000: 169.
1017 *Új Kelet* 18 martie 1933. 64.
1018 Moskovits: 1999: 38–49.
1019 Glück 1994: 161.
1020 Singer 1970: 37–38 şi 89–90.
1021 *Új Kelet* 27 mai 1938. 118.

de exprimare a loialităţii faţă de stat. Din cauza diferenţelor de limbă şi de cultură, nici aderarea la Uniunea Evreilor Români nu a fost acceptată. Cazul lui Miksa Klein din Cluj este un exemplu grăitor în acest sens. După înfiinţarea filialei din Transilvania a Uniunii Evreilor Români, Klein a fost marginalizat în cadrul Uniunii Naţionale a Evreilor din Transilvania şi a primit din nou un rol important numai în Partidul Evreiesc din România, înfiinţat cu sprijinul organizaţiilor sioniste din ţară.[1022]

Clujul era un refugiu pentru mai multe persoane care îşi asumaseră un rol în Republica Sfaturilor din Ungaria (21 martie – 1 august 1919). Astfel a ajuns la Cluj şi Imre Kádár, mai târziu director de teatru, care în timpul Republicii Sfaturilor a lucrat la secţia de propagandă a Comisariatului Popular pentru Educaţie. El a ales calea asimilării şi în perioada următoare. Ferenc Jámbor a lucrat la secţia de propagandă a organizaţiei Tineretului Comunist, iar după căderea Republicii Sfaturilor s-a refugiat în Iugoslavia şi a venit în România în 1921. S-a alăturat mişcării sioniste, şi între anii 1927 şi 1938 a fost redactorul ziarului *Új Kelet*.[1023]

De fapt, majoritatea evreilor de stânga care s-au alăturat mişcărilor supranaţionale, non-sioniste, s-au detaşat de lumea evreilor, de viaţa comunităţii. De exemplu, Hillel Kohn, unul dintre fondatorii şi liderii iniţiali ai Uniunii Naţionale a Evreilor din Transilvania (în toamna anului 1918 a fost conducătorul Comitetului de Iniţiativă Sionistă din Cluj; în 1919 a fost membru al Comitetului executiv al Uniunii Naţionale), s-a apropiat de mişcarea sionistă de stânga (în anii '20 a fost membru în Tzeire Tzion şi în partidul muncitoresc sionist B'rith Haavoda), iar din 1924, de Partidul Comunist aflat în ilegalitate. Intrarea sa în partid în anul 1931 a însemnat totodată şi ruperea definitivă cu Uniunea Naţională a Evreilor şi cu mişcarea sionistă.[1024] Dat fiind că mişcarea sionistă a avut şi o aripă puternică de stânga, a reuşit să integreze cu succes o parte dintre evreii deschişi la ideile social-democratice, socialiste şi comuniste.

În condiţiile din România, pentru evreii din Transilvania mişcarea naţională, respectiv asumarea apartenenţei la poporul evreiesc părea a fi calea cea mai bună, deşi nu lipsită de conflicte. Puterea nu a ridicat obstacole în faţa detaşării evreilor vorbitori de limba maghiară de comunitatea maghiară; mai mult, o lege emisă în 1924 de Angelescu le-a interzis acestora frecventarea altor instituţii educaţionale decât a celor cu limba de predare ebraică sau română. Desigur, apropierea de sionism nu era lipsită de frământări individuale şi de conflicte interioare şi exterioare.

Pentru mişcarea naţională evreiască, retrasarea graniţelor a însemnat o ocazie de a se dezvolta. Aşadar evenimentele trăite de evrei ca o tragedie au însemnat totodată o posibilitate şi un motiv pentru a propovădui actualitatea mişcării. Adepţii sionismului au afirmat că atrocităţile, manifestările antisemite din 1918–1919 au

1022 La alegerile din 1931, Klein a deţinut primul loc pe lista Partidului Evreiesc din judeţul Sălaj, iar în 1933 a fost ales consilier local la Cluj. *Monitorul Oficial* 10 iunie 1931. 5427, ANIC, Fond Ministerul Justiţiei. Direcţia Judiciară. Comisia Centrală Electorală, dosar 16/1933, f. 19.

1023 Tablou relativ la indivizii care au activat în timpul regimului lui Béla Kun şi s-au stabilit în ţară. PIL, fond 507, microfilm nr. 629, rola II, cadrele 00052–00055.

1024 După intrarea în partid, cariera lui Hillel Kohn era în plină ascensiune. Între 1936 şi 1940 a fost membru al Secretariatului regional al Partidului, iar după Dictatul de la Viena a fost secretarul regional al Partidului Comuniştilor din Ungaria din Transilvania de Nord până în vara anului 1941. După cel de-al Doilea Război Mondial a fost preşedintele raional al Comitetului Democratic Evreiesc din România.

fost determinante pentru deşteptarea naţională.[1025] A devenit actual ceea ce sioniştii au propagat încă de la început: asumarea deschisă şi conştientă a apartenenţei la poporul evreu.

După preluarea puterii de către Adolf Hitler, argumentaţia antiasimilare a mişcării sioniste transilvănene s-a folosit şi de exemplul evreilor germani, care s-au asimilat la societatea germană similar evreilor maghiari, însă în anii 1930 au devenit paria.[1026]

La fel cum nu exista consens în privinţa căii de urmat de către evreii de limba maghiară din Transilvania după 1918, diferitele grupuri nu s-au înţeles nici asupra modului în care evreii ar trebuie definiţi: naţionalitate/minoritate independentă, confesiune, grup etnic-religios sau parte a comunităţii maghiare. În cele ce urmează, descriem punctul de vedere naţionalist şi pe cel care susţinea asimilarea la comunitatea maghiară, aceste două atitudini fiind cele mai răspândite.

Sioniştii au definit evreii ca o naţionalitate, în opoziţie cu definiţia dată de adepţii asimilării, care susţineau că evreii vorbitori de limba maghiară fac parte din comunitatea maghiară, iar evreii ar trebuie definiţi ca un grup religios, ca o confesiune distinctă. Sintagma *grup etnic-religios* poate fi interpretată ca o definiţie intermediară şi ar putea fi aplicată mai ales persoanelor care s-au declarat evrei maghiari, respectiv straturilor ortodoxe şi hasidice neasimilate, care nici nu erau simpatizante ale sionismului.

Unul dintre cei mai importanţi reprezentanţi ai evreilor cu identitate maghiară a fost şef-rabinul neolog din Oradea Lipót Kecskeméti. În articolele şi predicile sale a atacat ideile naţionale evreieşti şi a propagat ideea că evreii pot supravieţui în diasporă numai ca o comunitate religioasă: „[...] suntem un popor diferit, dar în sentimentele naţionale uniţi cu ei [cu maghiarii], cu care împărtăşim aceeaşi cultură; alt popor, însă nu şi altă naţiune, numai altă religie. [...] Pentru ca evreii să stăruiască pretutindeni în ţările popoarelor, să supravieţuiască în calitate de popor, trebuie să fie o religie."[1027] Această afirmaţie a lui Kecskeméti provine dintr-o predică ţinută în aprilie 1920, nu cu mult înainte de semnarea Tratatului de Pace de la Trianon.

Medicul Béla Konrád, vicepreşedintele organizaţiei centrale transilvănene a orientării congresiste (neologe), al Biroului Izraelit din Transilvania-Banat şi membru al Comitetului executiv al filialei din Oradea a Partidului Maghiar, reprezentând curentul pro-asimilare, a adus argumente în favoarea statutului de confesiune al evreilor. În 1923 a fost ales preşedintele comunităţii de rit neolog din Oradea, iar în discursul de inaugurare a afirmat: „Interpretez identitatea evreiască din perspectiva confesiunii, a religiei. Iudaismul este religia noastră sfântă ancestrală, de care suntem ataşaţi, deşi cultura noastră laică are rădăcini întru totul diferite."[1028] Într-o intervenţie în adunarea comunităţii din februarie 1929, s-a pronunţat împotriva acţiunii de strângere de fonduri pentru Palestina efectuată de sioniştii din

1025 Vezi: Weiss 1928: 16–17, Marton 1922: 32–33.

1026 Vezi articolul lui Miksa Klein: Hídverés a négy országrész zsidósága között (Az Országos Izraelita Iroda és a zsidó egység). In: *Népünk* 22 iunie 1934. 6.

1027 Kecskeméti 1922: 13. Vezi în *idem* predica lui Kecskeméti din 1921, intitulată *A nemzeti elv lázában* (Sub influenţa ideilor naţionale).

1028 Hitközségi értesítő 5701 Sevat – februarie 1941: 5.

Oradea. A accentuat faptul că identitatea evreiască trebuie dezvoltată şi consolidată prin viaţa culturală şi religioasă, iar fondurile strânse pentru Palestina ar trebui dedicate culturii religioase iudaice locale.[1029]

Ultima parte a declaraţiei a provocat furia cercurilor sioniste faţă de Konrád. În martie 1929, revista tinerilor sionişti din Oradea, redactată de Zoltán Leitner şi numită *Zsidó Kisebbség (Minoritatea evreiască)* prin atacul la adresa lui Konrád a atacat întreaga comunitate neologă. Sámuel Nussbaum, copreşedintele Uniunii Naţionale a Evreilor, l-a acuzat pe preşedintele comunităţii de lipsă de informare în privinţa acţiunii Palestina, iar Zoltán Leitner a dezminţit perspectiva lui Konrád despre evrei. Potrivit argumentării sale, asimilarea era un drum impracticabil, mai nou chiar şi atitudinea maghiarilor fiind una de refuz.[1030] Adolf Landau, preşedintele Blocului Tinerilor Sionişti din Oradea, a declarat război împotriva lui Konrád în numele tinerilor sionişti ai oraşului, promiţând îndepărtarea sa din fruntea comunităţii în viitorul apropiat.[1031]

Autodefinirea evreilor cu identitate maghiară ca şi religie a semnalat în mod evident faptul că ei se considerau în continuare parte integrantă a poporului maghiar. Acest lucru a fost declarat deschis în 1924, la adunarea generală din Braşov a Partidului Maghiar. La acest eveniment, avocatul Mihály Leitner, preşedintele filialei din Deva a Partidului şi colaborator la revista *Magyar Kisebbség* (*Minoritatea maghiară*), a afirmat, că „evreul maghiar vrea să rămână maghiar".[1032]

Desigur, „declaraţia de loialitate" a lui Mihály Leitner nu a fost prima afirmaţie de acest gen. Încă de la instaurarea puterii române s-au formulat declaraţii de loialitate faţă de maghiari. La şedinţele de înfiinţare a filialelor *Uniunii Maghiare* au participat inclusiv personalităţi publice de origine evreiască. La şedinţa de înfiinţare a filialei din Cluj (10 ianuarie 1921) au vorbit din partea comunităţii evreieşti jurnalistul Benő Gombos şi marele industriaş Mózes Farkas, cel dintâi afirmând următoarele: „Sunt un adept al evreilor maghiari, eu, care am fost pregătit să îmi asum orice sacrificiu pentru cultura maghiară până acum şi după revoluţie, şi nu cunosc nicio barieră între maghiari şi evrei maghiari."[1033] Mózes Farkas a afirmat următoarele: „Eu, ca şi evreu, m-am născut pe pământ maghiar, am crescut înconjurat de cultura maghiară. Asemenea domnilor, nici noi, evreii maghiari, nu am considerat oportună organizarea unei mişcări. Declar în numele meu, dat fiind că încă nu am fost mandatat, că prin munca entuziastă intenţionez să particip la menţinerea şi dezvoltarea culturii maghiare de acum."[1034] La şedinţa de înfiinţare a Uniunii Maghiare din Târgu-Mureş (10 iulie 1921), dr. Miklós Sebestyén, preşedintele comunităţii *statu-quo*, a vorbit în numele „maghiarilor de religie iudaică" şi s-a angajat în favoarea cauzei maghiarilor: „Ne declarăm maghiari, pentru că considerăm că această trăsătură este dată individului nu prin descendenţă sau, în limbajul sociologiei moderne, de rasă, sau cel puţin nu exclusiv de rasă. Iar dacă rasa nu poate fi baza distincţiei, nu poate fi nici religia, care exprimă relaţia omu-

1029 *Zsidó Kisebbség* 1929. 1. 1.
1030 *Zsidó Kisebbség* 1929. 1. 1.
1031 *Zsidó Kisebbség* 1929. 1. 1.
1032 Balázs 1991: 973.
1033 *Keleti Újság* 11 ianuarie 1921. 6.
1034 *Keleti Újság* 11 ianuarie 1921. 6.

lui cu Dumnezeu, în timp ce conceptul de națiune exprimă afilierea omului cu semenii săi. [...] Dragostea, memoria și devotamentul constituie tripla conexiune care ne leagă definitiv de comunitatea maghiară. Suntem maghiari, pentru că nu putem fi altceva, și suntem soldații cinstiți, loiali fiecărei cauze maghiare."[1035]

Sioniștii, care defineau evreii ca națiune, s-au delimitat de maghiari și au încercat să dovedească faptul că asimilarea nu reprezintă o posibilitate reală pentru evrei. Desigur, acest lucru nu a însemnat că ar fi negat cultura maghiară sau că ar fi ignorat acele conexiuni care i-au legat de maghiari. De exemplu, rabinul Mátyás Eisler a descris relația evreilor cu maghiarii în felul următor: „Iar în ceea ce privește raportul dintre maghiari și evrei, suntem mulți care nutrim o mare simpatie față de maghiari, cu care am format o națiune și alături de care, prin muncă comună, am construit o viață statală dezvoltată. Am avut un rol semnificativ în cultura maghiară, iar modul și orientarea dezvoltării acestei culturi nu ne pot fi indiferente. Nu putem nega nici faptul că, datorită trecutului, educației, destinului nostru comun, fie el bun sau rău, dorim să contribuim la munca maghiarilor din Transilvania, pe de o parte alăturându-ne lor, pe de altă parte ca și cetățeni de naționalitate evreiască. Pentru noi, orice cultură este importantă, dar în primul rând cea maghiară, pentru că educația noastră este maghiară și am lucrat împreună cu maghiari."[1036]

În opinia lui Ernő Marton, „asimilarea a fost marea școală a vieții, în care taxa de școlarizare a fost plătită cu sânge de evrei, însă școala ne-a învățat multe lucruri. Fără asimilare poate nici nu am fi ajuns la noile forme ale vieții naționale, sau cel puțin nu atât de repede și cu atâta fervoare revoluționară."[1037] Au apărut serii de publicații de propagandă în vederea *trezirii* evreilor transilvăneni, începând cu cărți despre istoria sionismului până la ghiduri care prezentau viața coloniilor evreiești din Palestina. Toate aceste publicații încercau să sugereze că perioada de după emanciparea caracterizată de asimilare este istoria unei boli, în care comunitatea evreiască este pacientul – un pacient dezechilibrat, care și-a negat identitatea evreiască, însă nu a putut deveni nici membru deplin al națiunii maghiare, pentru că acesta din urmă nu l-a recunoscut ca atare. S-a ivit deci întrebarea: „De ce, cu ce drept și pe ce baze se poate declara azi evreul de naționalitate maghiară, și pe ce temei maghiarii și-ar putea reclama evreii pentru ei înșiși, sau pe evreul trecut la creștinism, dat fiind faptul că nu l-au considerat maghiar timp de un mileniu?"[1038]

1035 *Keleti Újság* 12 iulie 1921. 143.
1036 *Keleti Újság* 25 noiembrie 1920. 258.
1037 Marton 1922: 33.
1038 Weiss 1928: 12.

10. Evreii din Cluj după 1940

În data de 30 august 1940, în vederea soluționării disputei teritoriale româno-maghiare, arbitrajul condus de miniștrii de externe ai Germaniei și Italiei a cedat Ungariei Transilvania de Nord (2 185 000 de locuitori, din care 1 123 000 maghiari).

Armata maghiară a intrat în Cluj pe 11 septembrie. La vremea respectivă trăiau în oraș peste 16 000 de izraeliți. (Potrivit recensământului din 1941, numărul lor era de 16 763, ceea ce reprezenta 15,1% din populația Clujului.)[1039]

Majoritatea evreilor clujeni au întâmpinat cu entuziasm intrarea trupelor maghiare, în ciuda faptului că se cunoștea bine situația evreilor din Ungaria. Acest lucru se explică în primul rând prin faptul că antisemitismul instituțional român din ce în ce mai pronunțat, măsurile drastice la care se așteptau de la guvernul Gigurtu, învestit abia cu o lună mai devreme, respectiv nostalgia generației mai în vârstă față de Ungaria de dinainte de 1918 au reprimat temerile legate de introducerea legilor antievreiești de către administrația maghiară. Evreii din Transilvania de Nord suferiseră deja consecințele câtorva măsuri extrem de discriminatorii: situația avocaților era din ce în ce mai grea, antreprenorii și micii meșteșugari evrei, privați de cetățenia română, își pierduseră avizul de practicare a meșteșugului odată cu revizuirea cetățeniei din 1938, în vara anului 1940 funcționarii publici evrei fuseseră concediați etc. Însă iluziile generate de schimbarea puterii s-au destrămat într-un timp foarte scurt. Administrația militară instalată până în octombrie 1940 a impus o serie de măsuri antievreiești care au fost imediat preluate și de autoritățile civile.

În septembrie, comandamentul militar al Clujului a emis un ordin prin care reglementa apariția publicațiilor din Cluj. Reglementarea a interzis, printre altele, publicarea ziarului *Új Kelet*, ziar de orientare sionistă ce apărea din decembrie 1918. Organizațiile și cluburile evreiești, respectiv asociația sportivă Haggibbor au avut aceeași soartă. Decretul ministrului educației prin care se introducea principiul *numerus clausus* a determinat cele două comunități din Cluj (cea ortodoxă și cea neologă) să reînființeze liceul de băieți, respectiv pe cel de fete, licee închise în 1927. Urmând exemplul clujean, au fost redeschise școli similare în Oradea și Satu Mare. Pe lângă obstacolele cu care s-au confruntat în educația secundară, tinerii evrei au fost privați și de posibilitățile de a urma studii universitare. În anul universitar 1940/1941, numai 10 studenți evrei privilegiați, exceptați de la regula generală, au fost admiși la Universitatea din Cluj.[1040]

Până la pronunțarea rezoluției date de Arbitrajul de la Viena, domeniul de activitate al negustorilor, proprietarilor de fabrici evrei, al figurilor determinante ale vieții economice a orașului se restrânsese deja foarte mult. Până la inițierea expro-

1039 Varga 2001: 667.
1040 Gyémánt 2004: 125–126, Lőwy 2005: 131–134.

prierilor, majoritatea magazinelor, atelierelor şi restaurantelor din centrul oraşului se aflau în proprietatea familiilor evreieşti din clasa de mijloc (menţinerea acestor unităţi economice era tot mai greu de realizat). Asociaţia „Baross", Cooperativa „Hangya" (Furnica) şi Asociaţia Economică Transilvăneană au subminat treptat viaţa comercială şi economică a evreilor.

Din anul 1941, antisemitismul a pătruns tot mai adânc viaţa socială. În Cluj numărul şi influenţa organizaţiilor de extremă dreaptă a crescut şi atrăgea din ce în ce mai mulţi adepţi. Tibor Baráth, conducătorul Departamentului de Istorie Naţională de la Universitatea maghiară clujeană, a devenit ideologul principal al mişcării locale de extremă dreaptă. Nu au mai fost numiţi profesori evrei la Universitate. Membrii evrei au fost excluşi, printre altele, din rândul organizaţiilor maghiare (Societatea Carpatină Ardeleană, Breasla „Barabás Miklós" şi Teatrul Maghiar). Actorii evrei fără loc de muncă au înfiinţat în februarie 1941 o companie proprie cu numele *Concordia*.[1041]

Consecinţele măsurilor restrictive au fost agravate de faptul că elita intelectuală a evreilor a suferit pierderi semnificative în anii 1942–1943 din mai multe cauze: munca obligatorie (după 1942, în jur de 15 000 de bărbaţi din Transilvania de Nord au fost trimişi în tabere de muncă forţată), mutarea unei părţi a intelectualilor evrei la Budapesta, procesele intentate împotriva intelectualilor care în trecut erau afiliaţi la stânga politică. În consecinţă, comunitatea evreiască de 16 000 de persoane a rămas treptat fără conducere eficientă. Până în 1944 populaţia evreiască a ajuns o comunitate terorizată şi sărăcită din punct de vedere economic.

Ocuparea Ungariei de către germani pe 19 martie 1944 şi măsurile noului guvern condus de Döme Sztójay nu prevesteau nimic bun pentru evrei. În prima etapă a invaziei, germanii au ajuns până la Tisa, urmând să ocupe Transilvania de Nord la sfârşitul lunii.

Trupele germane au intrat în Cluj pe 27 martie 1944; în ziua următoare, pe baza unei liste întocmite anterior, au arestat aproximativ 150 de evrei intelectuali sau înstăriţi. Printre persoanele arestate s-au aflat şi avocatul Hugó Róth, care până 1938 a fost membru al Consiliului Prezidenţial al Partidului Maghiar, scriitorul László Salamon şi proprietarul de fabrică Izsó Diamant, scriitorul şi fostul director de teatru Imre Kádár, respectiv jurnalistul Imre Lakatos. Ultimii trei au fost membrii comunităţii neologe, însă în 1940 au trecut la creştinism. De fapt. arestările au ţintit persoanele publice care ar fi putut influenţa comunităţile evreieşti din Cluj.[1042]

Noile reglementări au avut ca scop privarea completă de drepturi şi distrugerea populaţiei evreieşti. Evreii au fost excluşi din sindicatele profesionale şi din instituţiile publice, le-a fost interzis să angajeze servitori creştini, au fost obligaţi să predea aparatele radio etc. Decretul din 31 martie 1944 care impunea purtarea stelei galbene a fost unul dintre momentele cele mai umilitoare al întregului proces de excludere.

Una dintre primele acţiuni ale Gestapoului instalat în vila Péter-Pál a fost înfiinţarea Consiliului Evreiesc (Judenrat), însărcinat cu gestionarea problemelor

1041 Carmilly-Weinberger 1994: 134, Carmilly-Weinberger 1995: 261.
1042 Lőwy 2005: 169–170.

comunității și cu menținerea relațiilor cu autoritățile. Mai târziu, organizația a primit sarcina de a asigura adunarea disciplinată a evreilor în ghetouri. În Consiliu au fost admise personalitățile eminente ale comunității evreiești: funcția de președinte era deținută de avocatul József Fischer, președintele comunității neologe din Cluj, personalitate eminentă a mișcării sioniste din Transilvania. Din comisie făceau parte șef-rabinul ortodox Akiba Glasner și cel neolog Mózes Weinberger, președintele comunității ortodoxe Zsigmond Léb, jurnalistul Ernő Marton, ideolog al sionismului, Gyula Klein, președintele Comisiei de educație, respectiv József Fenichel, medic primar de clinică.[1043]

Până la organizarea ghetoului, Consiliul a fost restructurat de multe ori, compoziția sa a fost modificată din temelii până în mijlocul lunii aprilie. De exemplu Rezső Kasztner, care a avut un rol-cheie în salvarea evreilor exceptați, a fost admis în conducere, însă au fost excluși cei doi șef-rabini clujeni.

Probabil că membrii Consiliului Evreiesc știau deja în 16 aprilie despre planurile de înființare a ghetoului din Cluj, însă nu au înștiințat comunitatea. Locuitorii evrei au conștientizat acest pericol abia în zilele dinaintea transportării lor în ghetou, însă aproape nimeni nu s-a gândit să fugă, oamenii amăgindu-se în continuare cu iluzia că este imposibil ca evreilor maghiari să li se întâmple ceva îngrozitor. Nici Decretul nr. 6163/1944 al Ministerului de Interne, valabil pe tot teritoriul țării, care prevedea adunarea evreilor, nu i-a deșteptat pe evrei, care urmaseră instrucțiunile Consiliului Evreiesc și ale autorităților locale, dând dovadă de o disciplină exemplară.[1044]

Detaliile închiderii evreilor din Cluj și din împrejurimi au fost fixate la reuniunea secretă din Satu Mare, în 26 aprilie. Potrivit planurilor, operațiunile de adunare a evreilor în ghetouri, conduse de primari și vicecomiți, trebuiau începute pe 3 mai în localitățile aparținând districtelor de jandarmerie IX (Bihor, Satu Mare, Sălaj, Cluj, Solnoc-Dăbâca și Bistrița-Năsăud) și X (Mureș-Turda, Ciuc, Odorhei, Trei Scaune). Executarea a fost încredințată însă organelor de poliție și jandarmerie. La ordinul secretarului de stat al Ministerului de Interne László Endre, au fost înființate ghetouri principale/centrale în 11 localități pentru evreii din Transilvania de Nord: în Satu Mare, Baia Mare, Oradea, Șimleu Silvaniei, Gherla, Dej, Cluj, Bistrița, Reghin, Târgu-Mureș și Sfântu Gheorghe.[1045]

Modul de adunare a locuitorilor evrei din Cluj și din împrejurimi a fost elaborat la ședința din 2 mai, la care au participat 150 de funcționari publici, primarul Clujului László Vásárhelyi, șeful poliției László Urbán și colonelul de jandarmi Tibor Paksy-Kiss. Conform metodologiei elaborate, în dimineața zilei de 3 mai, autoritățile au început transportarea evreilor în ghetoul din districtul Iris.[1046]

Umilirea familiilor de evrei, îngrămădite în mașini de gunoi și camioane sau conduși pe jos în ghetou, a fost privită de majoritatea localnicilor cu indiferență sau cu bucurie malițioasă. În scurt timp casele evreilor luați au fost jefuite. La mij-

1043 Braham 2008: 157.
1044 Braham 2008: 157.
1045 Gyémánt 2004: 126.
1046 Braham 2008: 159–160.

locul lunii mai s-au consemnat 1 500 de solicitări din partea creştinilor pentru cele 400 de magazine evreieşti confiscate.[1047]

În câteva zile numărul persoanelor adunate în ghetou a ajuns la 12 000, iar în zilele dinaintea deportărilor, acest număr a crescut la 18.000, incluzând evreii transferaţi din ghetoul din Gherla. Evreii au fost siliţi să suporte condiţii inumane, nu li s-au asigurat nici cele mai elementare condiţii. Pe teritoriul fabricii de cărămidă de 19 600 de metri pătraţi, oamenii îngrămădiţi au avut la dispoziţie abia un metru pătrat de persoană. Nu existau nici condiţiile necesare de igienă şi alimentare. Aprovizionarea cu apă a celor 18 000 de persoane era asigurată de 15 robinete care funcţionau aleatoriu. S-au săpat doar 4 latrine, 2 pentru femei şi 2 pentru bărbaţi. Bolile infecţioase erau frecvente, iar în lipsa condiţiilor necesare, acestea nu puteau fi tratate.

Aşa-numitul „atelier monetar" era o altă scenă a umilirii şi a chinuirii evreilor. Aici autorităţile au interogat evreii înstăriţi sau presupuşi a fi înstăriţi, încercând să-i convingă să predea presupusele lor obiecte de valoare. Torturile de o brutalitate extremă şi metodele variate, tratamentul inuman au cauzat înnebunirea multor persoane şi sinuciderea altora.[1048]

La fel ca în celelalte ghetouri din Ungaria, şi în Cluj ordinea şi disciplina erau asigurate de Consiliul Evreiesc, membrii Consiliului liniştindu-i încontinuu pe evreii adunaţi şi îndemnându-i să fie obedienţi faţă de autorităţi. De exemplu, comandantul de tabără Endre Balázs, membru al Consiliului, amăgea locuitorii ghetoului amplasat pe teritoriul fabricii de cărămidă spunându-le că primii evrei clujeni au ajuns deja în Câmpul Păinii şi cu toţii vor fi trimişi acolo în tabără de muncă. Foarte puţini dintre evreii terorizaţi şi în acelaşi timp dezinformaţi de Consiliul Evreiesc au încercat să fugă. Prin urmare, după război conducerea evreiască din Cluj a primit multe critici pentru ascunderea adevărului şi pentru că şi-a lăsat propria comunitate să piară.[1049]

După Arbitrajul de la Viena, graniţa româno-maghiară putea fi trecută spre România în mai multe puncte de frontieră, însă foarte puţine persoane s-au folosit de această posibilitate. La aceste „puncte de trecere" (Arad, Beiuş, Braşov, Ginta, Sighişoara, Timişoara, Turda) traficul cel mai intens a fost înregistrat în perioada 1943–1944. Cele mai multe persoane au fugit în cursul lunilor aprilie şi mai 1944.

În majoritatea cazurilor, autorităţile române au tolerat trecerea ilegală a graniţei de către evreii din Ungaria şi din Transilvania de Nord care fugeau de ghetouri şi deportări. Cu toate acestea, trecerea ilegală a graniţei era extrem de periculoasă, pentru că România era încă aliata Germaniei, iar autorităţile române au predat refugiaţii în multe cazuri, la solicitare germanilor sau din proprie iniţiativă.

Clujul era una dintre localităţile Transilvaniei de Nord care se afla foarte aproape de graniţă, iar mulţi dintre locuitorii aşezărilor învecinate şi-au asumat riscul – în general pentru bani – de a-i ajuta pe refugiaţi. Din motivele deja menţionate, numai 200 de evrei clujeni au încercat să treacă graniţa dintre Cluj şi Turda în perioada 19 martie–23 august 1944. Traseele spre comunele Feleacu şi Aiton, care aparţineau României, au constituit posibilităţile cele mai cunoscute pentru cei

1047 Braham 2008: 162.
1048 Tibori 2007: 23.
1049 Tibori 2007: 42.

care s-au refugiat din Cluj. Astfel au trecut granița Ernő Hátszegi, membru al Comitetului de Salvare din Cluj, rabinul neolog Mózes Weinberger, avocatul Elemér Hirsch și negustorul Bernát Krémer, cu toții personalități eminente ale societății evreiești clujene.[1050]

Un aspect al Holocaustului din Ungaria, care provoacă și azi multe dezbateri, a fost salvarea evreilor exceptați cunoscuți ca „grupul Kasztner". În aprilie 1944, avocatul clujean și liderul sionist Rezső Kasztner, ca și membru în conducerea Comitetului Maghiar de Salvare, a contactat autoritățile germane care ocupaseră Ungaria, cu scopul de a salva cât mai mulți evrei. În cursul tratativelor a reușit să „negocieze" cruțarea vieților a 1 700 de evrei, mai ales din Budapesta. Pe listă au fost incluse 388 de persoane din Cluj și din Transilvania, printre care șef-rabinul ortodox Akiba Glasner și liderul sionist József Fischer. În grupul clujean au fost selectate mai ales acele persoane care în anii războiului și prin activitatea lor de dinaintea războiului au servit interesele comunității evreiești. Relațiile familiale și de prietenie au avut un rol determinant în luarea deciziilor.

Lista exceptaților clujeni, modificată până aproape în ultima clipă, a fost întocmită pe baza recomandărilor lui Zsigmond Léb, președintele comunității ortodoxe, și a liderilor locali József Fischer, Hillél Danzig, Lajos Marton, Jenő Kertész și Sándor Weisz. Cei aleși au fost transportați la Budapesta cu un tren special, care a pornit pe 10 iunie, după plecarea ultimelor trenuri care transportau evreii din Cluj spre Auschwitz.

Membrii grupului Kasztner au sosit la începutul lunii iulie 1944 în lagărul din Bergen-Belsen, de unde au putut pleca în Elveția în cursul lunilor august și decembrie. După terminarea războiului, Kasztner a fost atacat vehement de opinia publică din cauza modului în care au fost selectați exceptații. În 1952, a fost acuzat în Israel de colaborare și trădare, iar în 1955 a fost condamnat de judecătorie. După doi ani a fost ucis.[1051]

Printre spectatorii pasivi, unii pătrunși de o bucurie răutăcioasă, alții de rușine, s-au aflat și oameni care au încercat să facă ceva pentru evreii persecutați. Numeroși intelectuali și oameni simpli maghiari și români și-au asumat riscul de a ascunde sau de a salva evrei. Printre alți intelectuali, profesorii universitari József Tóth, Attila T. Szabó au luat apărarea evreilor. Avocatul Aurel Socol a ajutat refugiații în România printr-o rețea organizată de el însuși. Sándor Vita, deputat din partea Partidului Ardelean, a salvat de la deportare peste 60 de familii de evrei pe parcursul evaluării cererilor de exceptare.

Au rămas în viață și cei adăpostiți de clinica Haynal. Profesorii Imre Haynal și Dezső Miskolczy au reușit să salveze multe persoane, declarând că sunt bolnavi internați.

Indiscutabil, Andor Járosi și Áron Márton au fost acei membri ai clerului care și-au asumat susținerea evreilor în modul cel mai curajos. Chiar și după introducerea legilor antievreiești, protopopul evanghelic Andor Járosi a menținut legăturile cu prietenii stigmatizați. Nefiind speriat nici de hărțuirile autorităților, predicile sale au continuat să critice măsurile antievreiești și politica de excludere a guvernelor ma-

1050 Tibori 2001: 148, Traşcă – Deletant 2007: 757–761.
1051 Gerlach – Aly 2005: 257–264.

ghiare. În timpul ocupației germane, a emis nenumărate certificate de naştere false şi a intervenit în interesul mai multor persoane în vederea exceptării lor.

Episcopul Áron Márton se distinge în rândul persoanelor care au susținut evreii din Transilvania de Nord prin predica ținută în 18 mai 1944 și prin scrisorile de protest adresate autorităților maghiare, respectiv prin scrisoarea trimisă nunțiului papal Angelo Rotta și arhiepiscopului Jusztinián Serédi. Datorită afirmațiilor sale exprimate în biserica Sfântul Mihail din Cluj, în care a criticat autoritățile şi a condamnat deportările, guvernul l-a expulzat din Ungaria.[1052]

În 15 mai 1944 a început deportarea evreilor din Transilvania de Nord. Din Cluj, primul tren a pornit spre taberele de exterminare în 25 mai, iar ultimul, în 9 iunie. Orașul a sărbătorit „curățarea de evrei" în data de 16 iunie, printr-o expoziție antibolșevică.[1053]

Locuitorii creştini au privit pasiv deportarea silită a evreilor, fiindu-le frică să ajute. Au existat foarte multe persoane care au colaborat cu autoritățile. O parte a intelectualității și a episcopilor maghiari transilvăneni au adoptat o atitudine pasivă și au refuzat asumarea unei poziții. Episcopul catolic de la Alba Iulia (în Ardealul de Sud) Áron Márton a reprezentat singura excepție, luând atitudine public în apărarea persecutaților, pe 18 mai 1944. Sperând să ajungă la tabăra de muncă (fictivă) din Câmpul Pâinii, locuitorii ghetoului au îndurat cu resemnare să fie insultați, bătuți și înghesuiți în grupuri de 70–105 în vagoane de vite și să fie transportați în Auschwitz.[1054] În primul transport s-au aflat mulți intelectuali, ingineri şi medici care s-au prezentat din propria voință, sperând că în calitatea lor de experți vor primi posturi mai avantajoase în tabăra de muncă.

Din ghetoul amplasat pe teritoriul fabricii de cărămidă au fost trimise şase transporturi de deportați cu direcția către lagărul de exterminare din Auschwitz. În vagoanele supraaglomerate mulți nu au avut nici unde să se aşeze, au fost nevoiți să supraviețuiască tot drumul cu o porție minimă de mâncare şi apă. Soldații SS nu au permis scoaterea morților din vagoane, astfel încât cei rămaşi în viață au fost nevoiți să suporte mirosul cadavrelor umflate aflate în descompunere până la sosirea în Auschwitz.[1055]

Un sfert din populația evreiască de 165 000 de persoane din Transilvania de Nord a supraviețuit Holocaustului. Puținii supraviețuitori întorşi în Cluj (numărul celor care s-au întors până în iunie 1945 era sub 1 000) erau adesea întâmpinați cu ostilitate și suspiciune. În majoritatea cazurilor, supraviețuitorii nu s-au putut întoarce în locuințele lor ocupate de populația creştină și a trebuit să renunțe și la redobândirea completă a valorilor lor lăsate în Cluj.[1056]

După 1945 au urmat anii unui nou început, anii în care o parte dintre cei întorşi acasă au emigrat în Israel în speranța unei vieți mai bune, anii în care cealaltă parte, reevaluându-și relația cu maghiarii și românii, au încercat să-și găsească locul în noile condiții politice. În anul 2002, 223 dintre locuitorii orașului s-au declarat evrei.

1052 Gyémánt 2004: 126–127, Tibori 2007: 25.
1053 Braham 2008: 160.
1054 Gidó 2010: 19.
1055 Braham 2008: 161.
1056 Tibori 2007: 30–31.

Anexe

1. Distribuția populației de diferite etnii din județul Cluj în funcție de domenii economice, 1930:

		Evrei		Români		Maghiari		Total	
			%		%		%		%
Agricultură		561	3,3	156 871	76,8	43 905	43,6	206 213	61,6
Minerit		44	0,3	1 198	0,6	1 064	1,1	2 405	0,7
Industrie	**Industria metalurgică**	672	3,9	1 655	0,8	3 411	3,4	6 502	1,9
	Industria lemnului	406	2,4	1 332	0,7	3 377	3,4	5 622	1,7
	Construcții	170	1,0	997	0,5	3 795	3,8	5 373	1,6
	Industria textilă și manufacturieră	2 659	15,5	2 830	1,4	7 684	7,6	13 559	4,0
	Industria alimentară, tutun	1 093	6,4	2 429	1,2	3 063	3,0	6 860	2,0
	Industria chimică, industria hârtiei și tipografie	545	3,2	895	0,4	1 880	1,9	3 466	1,0
	Alte întreprinderi industriale	64	0,4	72	0,0	165	0,2	312	0,1
	Total	5 609	32,7	10 210	5,0	23 375	23,2	41 694	12,4
Comerț și creditare	**Creditare, reprezentanță, agenții comerciale**	545	3,2	783	0,4	1 597	1,6	3 087	0,9
	Comerț	6 004	35,0	3 348	1,6	4 420	4,4	14 185	4,2
	Total	6 549	38,2	4 131	2,0	6 017	6,0	17 272	5,2
Transport, comunicații		380	2,2	6 480	3,2	7 271	7,2	14 430	4,3
Instituții publice		1 379	8,0	14 580	7,1	4 884	4,8	22 355	6,7
Servicii, activități de interes general, profesii liberale		2 155	12,6	10 286	5,0	13 378	13,3	28 625	8,5
Necunoscut		486	2,8	383	0,2	865	0,9	1 997	0,6
Total		17 163	100,0	204 139	100,0	100 759	100,0	334 991	100,0

2. Ponderea evreilor clujeni raportată la populația evreiască din județului Cluj, în funcție de categorii de ocupații, 1930:

		Evrei			Populația totală		
		Cluj		Județ	Cluj		Județ
Agricultură		127	22,6	561	5 803	2,8	206 213
Minerit		22	50,0	44	280	11,6	2 405
Industrie	**Industria metalurgică**	556	82,7	672	3 996	61,5	6 502
	Industria lemnului	278	68,5	406	2 867	51,0	5 622
	Construcții	142	83,5	170	3 807	70,9	5 373
	Industria textilă și manufacturieră	2 180	82,0	2 659	10 514	77,5	13 559
	Industria alimentară, tutun	762	69,7	1 093	5 032	73,4	6 860
	Industria chimică, industria hârtiei și tipografie	529	97,1	545	3 294	95,0	3 466
	Alte întreprinderi industriale	60	93,8	64	239	76,6	312
	Total	4 507	80,4	5 609	29 749	71,4	41 694
Comerț și creditare	**Creditare, reprezentanță, agenții comerciale**	526	96,5	545	2 923	94,7	3 087
	Comerț	4 202	70,0	6 004	9 990	70,4	14 185
	Total	4 728	72,2	6 549	12 913	74,8	17 272
Transport, comunicații		279	73,4	380	10 332	71,6	14 430
Instituții publice		1 055	76,5	1 379	17 073	76,4	22 355
Servicii, activități de interes general, profesii liberale		1 900	88,2	2 155	23 015	80,4	28 625
Necunoscut		444	91,4	486	1 679	84,1	1 997
Total		13 062	76,1	17 163	100 844	30,1	334 991

3. Case de rugăciuni izraelite, Cluj:[1057]

Casă de rugăciuni	Asociație	Anul înființării	Fondator	Sediu	Membri	Orientare religioasă
?	?	Anii 1930	?	Str. Dávid Ferenc 11.	Sefarzi „secesioniști”	Sefardă
Avodat Kehuna		1918	?	?	?	?
Beth Avraham	Asociația Beth Avraham	1872	?	Str. Bariţiu	?	Sefardă
Beth Aharon	?	1926	Áron Mátyás	Str. Timotei Cipariu	?	Ortodoxă
Beth Hamidraș Czechow	?	1918	Jákob Rabbénu, Kauner Simson	Terenul asociației Ohel Moshe,Piața Mihai Viteazu	?	?
Beth Hillel	?	Între anii 1914–1918	?	Str. Dávid Ferenc 8.	?	?
Beth Iaacov	?	1917	Jakab Schwartz	Str. Mică	?	Ortodoxă
Beth Iehuda	?	1930	Lajos Goldstein	Terenul fabricii de ulei din Piața Fânului	Cei mai săraci evrei din oraș	Ortodoxă
Beth Levi	?	Înainte de 1900?	Reb Moshe Lévi Jehuda	Str. Cotită 5.	?	?
Beth Meir	?	După 1918	Miksa Wertheimer	Str. Traian	?	?
Ezrat Yisrael	?	1935	Sámuel Janovitz, Máté Rosenzweig etc.	Str. Regele Ferdinand	?	?

1057 Surse: SJAN Cluj, fond 1, cutia 1702–2097/1923, dosar 1796/1923, f. 4–7, cutia 12242–23152/1941, dosar 16416/1941, f. 1, Szabó 1938: 151–159, Carmilly-Weinberger 1988: 96–104, Lőwy 2005: 32–37, *Új Kelet* 25 iunie 1938. 139.

Casă de rugăciuni	Asociație	Anul înființării	Fondator	Sediu	Membri	Orientare religioasă
Casa de rugăciuni Friedmann	?	?	?	Str. Baciului	?	?
Casa de rugăciuni Izsák	?	1925	Simon Izsák	În casa lui Simon Izsák	?	?
Kneset Yeheskel	?	1906	?	?	?	Sefardă
Casa de rugăciuni din Mănăștur	?	1906	?	?	?	Ortodoxă
Ohel David	?	?	?	Str. Mărășești 16.	Evrei ortodocși	Ortodoxă
Ohel Moshe	?	1910	?	Piața Mihai Viteazu	Hasizi din Maramureș și Ungaria	Hasidică
Ole Lemelech	?	În jurul anului 1911	?	?	?	Sefardă?
Sinagoga Poale Tzedek	Asociația „Poale Tzedek”	1922, respectiv 1914	Jakab Klein, Ignác Schwartz	Malul Someșului Mic, strada Bariț̦iu	Meșteșugari, mici industriași	?
Poale Hadati Hamizrahi	?	?	?	Str. Paris. 47.	Industriași sioniști religioși	Ortodoxă
Sinagoga Șas Hevra	Asociația talmudică Șas Hevra	1922 respectiv 1898	?	Str. Croitorilor 13.	?	?
Casa de rugăciuni Michálovits	?	Anii 1930	reb Mencel Michálovits	Str. Cotită 2.	Ortodocși din împrejurimi	Ortodoxă
?	Asociația Machzike Tora	1905	Béla Goldman, Sándor Fisch	?	?	Ortodoxă

Surse – bibliografie selectivă

1. Surse arhivistice

American Joint Distribution Committee Archives (arhivă online, ultima accesare: 2 iulie 2014).
- Reconstruction Committee

The Archive of the Ben-Gurion Research Institute for the Study of Israel and Zionism, Sede Boker – Midreshet Ben Gurion (Israel)
- fond 3 (The personal archives of Chaim Weissburg)

Arhiva Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, Bucureşti:
- fond 2
- fond 3 (Congresul Mondial Evreiesc)
- fond 4
- fond 6

Arhivele Naţionale Istorice Centrale, Bucureşti:
- Fond Consiliul Dirigent. Secţia Siguranţei Generale Poliţiei şi Jandarmeriei
- Fond Ministerul Justiţiei. Direcţia Judiciară
- Fond Ministerul Propagandei Naţionale

Biblioteca Universitară Centrală „Lucian Blaga", Cluj-Napoca
- Colecţii Speciale, Hărţi
- Colecţii Speciale, Ilustrate

Central Zionist Archives, Ierusalim (Israel)
- fond A 106 (Personal Archives of Joshua Gordon)
- fond S 25 (Political Department)
- fond Z 4 (The Central Zionist Office in London)

Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára/Colecţia de manuscrise a Societăţii Muzeului Ardelean, Cluj:
- Janovics Jenő Hagyaték/Colecţia Janovics Jenő

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár/Biblioteca „Szabó Ervin" a Capitalei, Budapesta (Ungaria):
- Budapest Gyűjtemény, Képtár/Colecţia Budapest Gyűjtemény, Colecţie de fotografii

Memorial Museum of Hungarian Speaking Jewry, Safed (Israel):
- Digital Collection

Magyar Országos Levéltár /Arhivele Naţionale Ungare, Budapesta (Ungaria):
- fond K28 (Miniszterelnökség, Kisebbségi és Nemzetiségi Osztály/Prim-ministeriat, Departamentul pentru minorităţi şi naţionalităţi)
- fond K29 (Miniszterelnökség, Társadalompolitikai Osztály/Prim-ministeriat, Departamentul de politici sociale)
- fond K66 (Külügyminisztérium, Sajtó és Hírszolgálati Osztály/Ministerul de Externe, Departamentul de presă şi informaţii)
- fond K69 (Gazdaságpolitikai Osztály/Departamentul de politică economică)
- fond K592 (Kolozsvári Izraelita Gimnázium/Gimnaziul Izraelit din Cluj)
- fond K610 (Erdélyi magyarok helyzetére vonatkozó lapkivágások/Extrase din presă despre situaţia maghiarilor din Transilvania)
- fond Z12 (Magyar Nemzeti Bank, Közgazdasági Osztály/Banca Naţională Maghiară, Departamentul economic)

Országos Széchenyi Könyvtár/Biblioteca Centrală „Széchenyi", Budapesta (Ungaria):
- Kézirattár/Colecţia de manuscrise
- Plakát- és Kisnyomtatványtár/Colecţia de afişe şi tipărituri

Politikatörténeti Intézet Levéltára/Arhivele Institutului de Istorie Politică, Budapesta (Ungaria):
- fond 507 (România levéltárai/Arhivele României)
- fond 847 (Jordáky Lajos személyi gyűjteménye/Colecţia personală Jordáky Lajos)

Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Cluj, Cluj-Napoca:
- fond 1 (Primăria Oraşului Cluj)
- fond 3 (Prefectura Judeţului Cluj)
- fond 31 (Camera de Comerţ şi Industrie Cluj)
- fond 42 (Colecţia Matricole Parohiale de Stare Civilă)
- fond 135 (Ţinutul Someş–Cluj)
- fond 136 (Colecţia Registre de Cetăţenie)
- fond 137 (Parchetul General Cluj)
- fond 164 (Liceul Unitarian Cluj)
- fond 165 (Şcoala Primară Confesională Israelită Cluj)
- fond 315 (Universitatea din Cluj)
- fond 464 (Fond Personal Eugen Ausch)
- fond 593 (Colecţia Personală Lajos Kelemen)
- fond 650 (Facultatea de Medicină şi Farmacie)
- fond 1010 (Şcoala Primară Romano-Catolică „Sfântul Petru" Cluj)
- fond 1144 (Şcoala Primară de Fete Romano-Catolică „Agosteum" Cluj)
- fond 1145 (Şcoala Primară Reformată Cluj)
- fond 1290 (Corpul VI Armată Cluj)

Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Timiş, Timişoara:
- fond 34 (Liceul Confesional Evreiesc din Timişoara)

2. Presă, publicații oficiale

Acțiunea Românească (Cluj): 1924–1925
Buletinul Camerei de Comerț și Industrie din Cluj: 1922, 1925
Buletinul Camerei de Muncă Cluj: 1939–1940
Buletinul Muncii: 1924, 1933, 1935–1940
Buletinul Oficial al Municipiului Cluj: 1939–1940
Buletinul Sanitar al Municipiului Cluj: 1936
Buletinul Școlar al Inspectoratului Regional Școlar din Cluj: 1937
Buletinul Școlar al Serviciului Local de Învățământ din Cluj: 1936
Comunitatea Evreiască de Rit Occidental din Cluj – A Cluji Izraelita Hitközség Havi Jelentése: 1937
Comunitatea Noastră. Raport lunar al Comunității Isr. Ortodoxe Aut. din Cluj: 1940
Dimineața (Cluj): 1923
Ellenzék (Cluj): 1918, 1922, 1931
Erdélyi Zsidó Diáksegélyző Bulletinje (Cluj): 1933, 1935
Az Est (Cluj): 1925
Hitközségi Értesítő (Cluj): 1936
Keleti Újság (Cluj): 1920–1921, 1925, 1930
Keleti Újság Képes Híradója (Cluj): 1936
Kolozsvár Thj. Kir. Város Hivatalos Lapja (Cluj): 1940, 1944
Magyar Nép (Cluj): 1922
Magyar Statisztikai Évkönyv (Budapesta): 1943–1944
Monitorul Municipiului Cluj (Cluj): 1928–1929
Monitorul Oficial al României (București): 1927, 1931–1932, 1939
Neue Zeit–Új Kor (Timișoara): 1922, 1930
Népünk (Oradea): 1934
Patria (Cluj): 1924, 1931
Új Kelet (Cluj): 1918–1940
Újság (Cluj): 1923
Zsidó Kisebbség (Oradea): 1929

3. Statistici, enciclopedii, publicații ale organizațiilor

Administrația românească în județul Cluj. Tipografia „Cartea Românească", Cluj, 1937.

Ancel, Jean – Eskenasy, Victor: *Bibliography of the Jews in Romania.* The Goldstein-Goren Centre for the History of the Jews in Romania, Diaspora Research Institute, Tel Aviv University, Tel Aviv, 1991.

Anuarul Învățământului Particular de Grad Secundar din România. Pe anul școlar 1923–1924. Imprimeria Fundației Culturale „Principele Carol", București, 1925.

Anuarul Liceului de Fete „Principesa Ileana" din Cluj pe anii 1926/27, 1927/1928, 1928/1929, 1929/30, 1930/31. Publicat de Florica Zugravu. Tipografia „Cartea Românească", Cluj, 1932.

Anuarul Liceului de Fete „Regina Maria" din Cluj pe anul al cincelea şcolar, 1923/1924. Publicat de Nicolae Bogdanu, Institut de Arte Grafice „Ardealul", Cluj, 1924.

Anuarul Liceului de Fete „Regina Maria" din Cluj pe anii şcolari 1925–26 şi 1926–27. Publicat de Nicolae Bogdanu, Institut de Arte Grafice „Ardealul", Cluj, 1928.

Anuarul Liceului de Fete „Regina Maria" din Cluj pe anul şcolar 1927–1928. Publicat de Nicolae Bogdanu, Imprimeria Foii „Lumea şi Ţara", Cluj, 1929.

Anuarul Liceului de Stat „Gheorghe Barițiu" din Cluj pe anul şcolar 1923–1924. Publicat de Alexandru Ciura, Institutul de Arte Grafice „Ardealul", Cluj, 1925.

Anuarul Liceului de Stat „Gheorghe Barițiu" din Cluj pe anii 1925/26, 1926/27. Publicat de Alexandru Ciura, Tipografia „Cultura", Cluj, 1928.

Anuarul Liceului de Stat „Gheorghe Barițiu" din Cluj pe anul 1927/28. Publicat de Alexandru Ciura, Librăria „R. Cioflec", Cluj, 1929.

Anuarul Statistic al României 1929. Institutul de Statistică Generală a Statului, Bucureşti, 1931.

Anuarul Statistic al României 1937 şi 1938. Institutul Central de Statistică, Bucureşti, 1939.

Asztalos Lajos: *Kolozsvár. Helynév- és településtörténeti adattár.* Kolozsvár Társaság – Polis, Cluj, 2004.

Árvák Könyve. Az Erdélyi Zsidó Árvagondozó Évkönyve 1925–5685 (coord. Schwartz Miksa). Cluj, 1925.

Árvák Könyve. Az Erdélyi Zsidó Árvagondozó Évkönyve 1927–5687 (coord. Schwartz Miksa). Az Erdélyi Zsidó Árvagondozó Kiadása, Cluj, 1927.

Beszámoló az 1942. évről. Költségvetés az 1943. évre. Kolozsvári Izraelita Hitközségek Pártfogó Irodája, Cluj, 1943.

Bibliografia cărților apărute în limbile minorităților naționale şi despre minorități naționale din România în perioada 1990–2001. Vol. 1, Editura Hasefer, Bucureşti, 2003.

Boga Ödön – Zámbó Aurél – Gál Ernő: *Kolozsvári lak- és címjegyzék.* F.e., Cluj, 1943.

Braham, Randolph L. (coord.): *Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája.* Park Könyvkiadó, Koinónia, Budapesta, Cluj, 2008.

Cionista ABC. Kérdések és feleletek. A „Brith Trumpeldor" erdélyi Mifkádá Rásitjának kiadása, Cluj–Kolozsvár, 5691–1931.

A Cluj–Kolozsvári Orthodox Chevra Kadisa Szentegylet Alapszabályai. F.e., Cluj–Kolozsvár, 1923.

A Cluji „Sebestyén Dávid és Neje" Zsidó Közkórház első öt esztendeje 1929–1935. Boros Nyomda, Cluj, 1935.

Compass 1922–1923. Anuar pentru comerț, industrie şi finanțe. Kereskedelmi, ipari és pénzügyi évkönyv. Tipografia şi Compactoria Frații Katz Testvérek, Zalău–Zilah, 1923.

Az Elöljáróság jelentése és zárszámadása az 1931. évről és költségvetési javaslata az 1932. évre. Publicat de Comunitatea Izraelită din Cluj, [Cluj], [1932].

Enciclopedia României. I., Asociația Ştiințifică pentru Enciclopedia României, Bucureşti, 1938.

Az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári leányfőgimnáziumának értesítője az 1926–27. iskolai évről. Kiadja az Elöljáróság, Cluj–Kolozsvár, 1927.

Az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári leányfőgimnáziumának értesítője az 1927–28. iskolai évről. Az Elöljáróság megbízásából szerkesztette Bátory Józsefné, Minerva, Cluj–Kolozsvár, 1928.

Az Erdélyi Róm. Kath. Státus Kolozsvári Főgimnáziumának 1926–1927. tanévi értesítője. Közli Dr. Bíró Vencel. Providentia Könyvnyomdai Műintézet, Cluj–Kolozsvár, 1927.

Az Erdélyi Róm. Kath. Státus Kolozsvári Főgimnáziumának 1923–24. tanévi értesítője. Közli Patay József. Providentia Könyvnyomdai Műintézet, Cluj–Kolozsvár, 1924.

Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség IX. konferenciája. Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség, keren Kajemet Löjiszráél, Keren Hajjeszód jelentése 5689. évi működéséről. Deutscher Bote Nyomda, Cluj, 1929.

Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség XVI. konferenciája. A Zsidó Nemzeti Szövetség, Palesztina Hivatal, WIZO Föderáció, Keren Kayemeth Leisrael, Keren Hayesod jelentése 5697–5698–5699. évi működéséről. Kiadja az EZSNSZ, Timişoara, 1939.

Erecz Jiszráél. A Palesztina-alapok (Keren Kajemeth Löjiszráél és a Keren Hajjeszód) munkája az 5685. évben. Kiadja a Keren Hajjeszód és a Keren Kajemeth Erdélyrészi Irodái, Cluj, 1925.

Értesítő a hitközség időszerű kérdéseiről. Kolozsvári Autonóm Izraelita Hitközség, Cluj, 1942.

Féder Zoltán: *Izraeli könyvtárakban.* Két bibliográfia. Eked Kiadó, Tel Aviv, 2004.

Gidó Attila: Új Kelet. In: *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon.* Vol 5/2. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion, Bucureşti – Cluj, 2010, 967–969.

Hitközségi értesítő 5701 Sevat–1941. február. Megemlékezés Dr. Konrád Béla hitközségi elnök elmúlásáról 1941. Január 17. Kiadja a Nagyváradi Kongr. Ny. Szert. Izr. Hitközség, Oradea, 1941.

Indicatorul firmelor din circumscripţia Camerei de Comerţ şi Industrie Cluj înregistrate la Tribunale. Tipografia Unirea Cluj, Cluj, [1924].

Indicatorul industriei româneşti. Ministerul Industriei şi Comerţului, Bucureşti, 1925.

Indicatorul industriei româneşti. Ministerul Industriei şi Comerţului, Bucureşti, 1928.

Indicatorul industriei româneşti. Ministerul Industriei şi Comerţului, Bucureşti, 1930.

Indicatorul industriei româneşti. Ministerul Industriei şi Comerţului, Bucureşti, 1938.

Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România. (coord. Spielmann, Mihai) Vol. II/1, F.e., Bucureşti, 1988.

Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România. (coord. Benjamin, Lya – Spielmann, Mihai) Vol. II/2, Editura Hasefer, Bucureşti, 1990.

Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România. (coord. Gyémánt, Ladislau – Benjamin, Lya) Vol. III/1–2, Editura Hasefer, Bucureşti, 1999.

Jelentés az Erdély–Bánáti Országos Izraelita Iroda működéséről. A Szövetségnek 1924. november 17-én, Aradon tartott nagygyűlése számára. (coord. Eisler Mátyás)

Az Erdély-Bánáti Izraelita Hitközségek Szövetségének Közleménye, nr. 1, Cluj–Kolozsvár, 1925.

Jelentés az Erdély–Bánáti Országos Izraelita Iroda működéséről. A Szövetségnek 1925. évi június hó 29-én Marosvásárhelyt tartott nagygyűlése számára. (coord. Eisler Mátyás) Az Erdély–Bánáti Izraelita Hitközségek Szövetségének Közleménye, nr. 2, Cluj–Kolozsvár, 1925.

Jelentés a hitközség időszerű kérdéseiről. Kolozsvári Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség, Cluj, 1942.

Jelentés az újjászervezett Szociális Ügyosztály hathónapi működéséről. 1941. február hó. Kiadja a Kolozsvári Izraelita Hitközségek Szociális Ügyosztálya, Cluj, 1941.

Kepecs József (coord.): *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941).* Budapesta, Központi Statisztikai Hivatal, 1993.

A kolozsvári izr. népiskola értesítője az 1913–1914. tanévről és első évtizedének vázlatos története. Összeállította Zádor Benő igazgató-tanító. Széchenyi Könyvnyomdai Műintézet, Cluj, 1914.

A Kolozsvári Marianum Tan- és Nevelőintézet Értesítője az 1923–24. iskolai évről. Közzéteszi az Igazgatóság, Cluj–Kolozsvár, [1924].

A Kolozsvári Marianum Tan- és Nevelőintézet Értesítője az 1926–27. iskolai évről. Közzéteszi az Igazgatóság, Cluj–Kolozsvár, [1927].

A kolozsvári orth. izr. hitközség VI. osztályú elemi fiú- és leányiskolájának értesítője az 1889–90-ik tanévről. Az Iskolaszék megbízásából szerkesztette Bürger D. József titkár. Közművelődési Irodalmi Intézet, Könyv és Könyvnyomda, Cluj, 1890.

A kolozsvári orth. izr. hitközség elemi fiúiskolájának kimutatása az 1903–1904. tanévről. Az Iskolaszék megbízásából közli Buxbaum Benjámin tanító. Boskovics József Nyomdája, Cluj, 1904.

A Kolozsvári Református Kollégium értesítője az 1923–24. iskolai évről. Kiadja az Elöljáróság, Minerva Nyomda, Cluj–Kolozsvár, 1925.

A Kolozsvári Református Kollégium értesítője az 1924–25. iskolai évről. Kiadja az Elöljáróság, Minerva Nyomda, Cluj–Kolozsvár, 1926.

A Kolozsvári Református Kollégium értesítője az 1926–27. iskolai évről. Kiadja az Elöljáróság, Cluj–Kolozsvár, 1927.

A Kolozsvári Református Kollégium értesítője az 1927–28. iskolai évről. Kiadja az Elöljáróság, Cluj–Kolozsvár, 1928.

A Kolozsvári Unitárius Kollégium értesítője az 1922–23, 1923–24, 1924–25. iskolai évekről. (ed. Gál Kelemen). Minerva, Cluj–Kolozsvár, 1927.

A Kolozsvári Unitárius Kollégium értesítője az 1925–26. iskolai évről. (ed. Borbély István), Minerva, Cluj–Kolozsvár, 1926.

A Kolozsvári Unitárius Kollégium értesítője az 1928–29, 1929–30. iskolai évekről. Közli Gálfy Zsigmond, Corvin Könyvnyomda, Cluj–Kolozsvár, [1930].

A kolozsvári Zsidó Kórház avatása. Az Erdélyi Zsidó Kórházegyesületek Kiadása, Fraternitas Könyv- és Lapkiadó RT, Cluj, 1931.

A Magyar Szent Korona Országainak 1909., 1910., 1911. és 1912. évi népmozgalma. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapesta, 1916. (Magyar Statisztikai Közlemények, vol. 50)

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Vol. II, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1913. (Magyar Statisztikai Közlemények, vol. 48)

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Vol. IV, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapesta, 1915. (Magyar Statisztikai Közlemények, vol. 56)

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Vol. V, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1916. (Magyar Statisztikai Közlemények, vol. 61)

Magyarországi Zsidó Hitközségek, 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. Közzéteszi: Schweitzer József, sajtó alá rendezte: Frojimovics Kinga, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapesta, 1994.

Martinovici, C. – Istrati, N.: *Dicţionarul Transilvaniei, Banatului şi celorlalte ţinuturi alipite.* Institutul de Arte Grafice „Ardealul", Cluj, 1921.

Meister Róbert: *Problematica evreiască ilustrată în colecţiile B.C.U. din Cluj-Napoca. Bibliografie analitică.* Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga", Cluj-Napoca, 1995.

Monoki István: *Magyar könyvtermelés Romániában (1919–1940).* Vol. I, Erdélyi Múzeum-Egyesület–Országos Széchényi Könyvtár, Cluj–Budapesta, 1997.

Munkánk és feladataink. Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség. Szatmári Csoport, Satu Mare, 1926.

Parlamentarii evrei în forul legislativ al României (1919–1940). Documente (extrase). Editura Hasefer, Bucureşti, 1998.

Pészachi Jelentés. Kiadja a Kolozsvári Kongresszusi Izraelita Hitközség, Cluj, 1941.

Pészachi Jelentés. Kiadja a Kolozsvári Kongresszusi Izraelita Hitközség, Cluj, 1942.

Pinkas HaKehillot–Romania. Encyclopaedia of Jewish Communities–Rumania. Yad Vashem, Jerusalem, 1980.

Populaţia evreească în cifre. Memento Statistic. Congresul Mondial Evreesc, Secţiunea din România. Bucureşti, 1945.

Recensământul general al populaţiei României din 29 decemvrie 1930. I. Institutul Central de Statistică, Bucureşti, 1938.

Recensământul general al populaţiei României din 29 decemvrie 1930. II. Institutul Central de Statistică, Bucureşti, 1938.

Recensământul general al populaţiei României din 29 decemvrie 1930. IV. Institutul Central de Statistică, Bucureşti, 1939.

Recensământul general al populaţiei României din 29 decemvrie 1930. V. Institutul Central de Statistică, Bucureşti, 1940.

Recensământul general al populaţiei României din 29 decemvrie 1930. VI. Institutul Central de Statistică, Bucureşti, 1940.

Recensământul general al populaţiei României din 29 decemvrie 1930. VII. Institutul Central de Statistică, Bucureşti, 1941.

Recensământul general al populaţiei României din 29 decemvrie 1930. X. Institutul Central de Statistică, Bucureşti, 1938.

Rotariu, Traian (coord.): *Recensământul din 1910. Transilvania.* I. Editura Staff, Bucureşti, 1999.

Idem (coord.): *Recensământul din 1941. Transilvania.* Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002.

Idem (coord): *Recensământul din 1910. Transilvania. Populația după ocupații.* II. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006.

Statistica învățământului public și particular din România pe anii școlari 1919–1920 și 1920–1921. Ministerul Instrucțiunii. Direcția Generală a Statisticii Învățământului, Statelor Personale și Arhivelor, București, 1924.

Statistica învățământului din România pe anii școlari 1921/1922–1928/1929. Ministerul Instrucțiunii, al Cultelor și Artelor. Secretariatul General, Secția de Studii, Documentare și Statistică, București, 1931.

Statistica Societăților pe acțiuni din România în anul 1931 după bilanțurile încheiate la finele anului 1930 și până la 30 iunie 1931. Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, București, 1932.

Statutele organizației „Acțiunea Românească" și Procesul-verbal de constituire. Tipografia „Libertatea", Cluj, 1923.

Scheiber Sándor (coord.): *Magyar–Zsidó Oklevéltár.* Vol. VIII și X, Magyar Izraeliták Országos Képviselete, Budapesta, 1965–1967.

Idem: *Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája.* Sajtó alá rendezte Scheiberné Bernáth Livia és Barabás Györgyi, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapesta, 1993.

Idem – Grünwald Fülöp (coord.): *Magyar–Zsidó Oklevéltár.* V/1. Magyar Izraeliták Országos Képviselete, Budapesta, 1959.

Tabloul școlilor primare particulare și confesionale. Anul școlar 1939/1940. Ministerul Educației Naționale. Direcțiunea Învățământului Particular și Confesional, București, 1940.

A Tarbut Országos Zsidó Iskolaegyesület Cluji fiú- és leányközépiskoláinak II. értesítője az 1921–22. tanévről. Kadima Nyomda és Kiadóvállalat, Cluj–Kolozsvár, 1922.

Tercatin, Barusch – Herșcovici, Lucian-Zeev: *Prezențe rabinice în perimetrul românesc, secolele XVI–XXI.* Editura Hasefer, București, 2008.

Tíz év a zsidóság átrétegződésének szolgálatában. Kiadja az Erdélyi Zsidó Árvagondozó Átrétegződési (Tanoncotthon) Osztálya, Cluj, 1936.

Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. IV. Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között.* Teleki László Alapítvány, Pro-Print Könyvkiadó, Budapesta, Miercurea Ciuc, 2001.

Vlad, Petre: *Probleme demografice clujene și raport de activitate pe anul 1935.* Institut de Arte Grafice „Universala" S.A., Cluj, 1936.

The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe (coord. Hundert, Gershon David). Yale University Press, New Haven, Londra, 2008.

Zece ani de activitate a Camerei de Comerț și de Industrie din Cluj. Tip. „Transilvania", Cluj, 1932.

Zsidó Lexikon (coord. Újvári Péter). A Zsidó Lexikon Kiadása, Budapest, 1929. (Reprint: Blackburn International Incorporation, Budapesta, 1987.)

Zsidó Naptár az 5696. bibliai és az 1935–36. polgári évre. (coord. Lax A. Salvator) Kiadja az Erdély-Bánáti Országos Izraelita Iroda, Cluj–Oradea, [1935].

4. Literatură de specialitate

Ancel, Jean: *Contribuții la istoria României. Problema evreiască 1933–1944.* Vol. I, Editura Hasefer, București, 2001.

Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről.* L'Harmattan – Atelier, Budapesta, 2006.

Angelescu, Constantin: *Evoluția învățământului primar și secundar în ultimii 20 de ani.* Imprimeriile Curentul, București, [1939].

B. Kovács András: *Szabályos kivétel. A romániai magyar oktatásügy regénye: 1918, 1944–1948, 1996.* Kriterion, București–Cluj, 1997.

Balogh Júlia: *Az erdélyi hatalomváltás és a magyar közoktatás 1918–1928.* Püski, Budapesta, 1996.

Barbu, Paul-Emanoil: *Din istoria cooperației de consum și de credit din România.* Vol. II, Editura Universul, București, 2000.

Bács Béla – Szabó Katalin (coord.): *Voltak. Emlékezés a csíkszeredai zsidó közösségre.* Státus Könyvkiadó, Miercurea Ciuc, 1999.

Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (coord.): *Zsidó Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig.* Aposztróf Kiadó, Budapesta, 2013.

Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről.* University of Jyväskylä, Jyväskylä – Pécs, 2013.

Idem: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete. Problémakatalógus.* Kalligram Könyvkiadó, Bratislava, 2004.

Benbassa, Esther – Rodrigue, Aron: *A szefárd zsidók története Toledótól Szalonikiig.* Osiris, Budapesta, 2003.

Benjamin, Lya (coord.): *Evreii din România în texte istoriografice.* Antologie. Editura Hasefer, București, 2004.

Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940.* Pro-Print Könyvkiadó, Miercurea Ciuc, 2002.

Brustein, I. William: *Roots of Hate. Anti-Semitism în Europe before the Holocaust.* Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2003.

Butaru, Lucian T.: *Rasism românesc. Componenta rasială a discursului antisemit din România, până la al Doilea Război Mondial.* Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2010.

Buzea, Octavian: *Clujul: 1919–1939.* Tip. Ardeal, Cluj, 1939.

Cajal, Nicolae – Kuller, Hary (coord.): *Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație.* Ed. a II-a, Editura Hasefer, București, 2004.

Caloianu, Ana-Maria: *Istoria comunității evreiești din Alba Iulia (sec. XVII–1948).* Editura Hasefer, București, 2006.

Carmilly-Weinberger, Moshe (coord.): *A kolozsvári zsidóság emlékkönyve.* Sepher Hermon Press, New York, 1988 (prima apariție: 1970). (vezi autorul la: Weinberger Mózes)

Idem: *Istoria evreilor din Transilvania (1623–1944).* Editura Enciclopedică, București, 1994.

Idem: *A zsidóság története Erdélyben (1623–1944).* MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapesta, 1995.

Idem: *Út a szabadság felé! Zsidó menekültek megsegítésének története a Holocaust idején: Erdély, 1936–1944*. Dr. Moshe Carmilly Institute for Hebrew and Jewish History, Cluj-Napoca, 1999.

Case, Holly: *Between States. The Transylvanian Question and the European Idea during World War II.* Stanford University Press, Stanford, California, 2009.

Cioranu, Sabin: *Problema comerțului şi meşteşugurilor în municipiul şi județul Cluj.* Tip. Carpații S.A., Cluj, 1940.

Csíki Tamás: *A városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon (A miskolci, a kassai, a nagyváradi, a szatmárnémeti és a sátoraljaújhelyi zsidóság gazdaság- és társadalomtörténetének összehasonlító vizsgálata 1848–1944).* Osiris, Budapesta, 1999.

Csirák Csaba (coord.): *Szatmári zsidó emlékek*. Szatmárnémeti, Szent-Györgyi Albert Társaság – EMKE Szatmár Megyei Szervezete, 2001.

Csizmadia Andor: *Vázlat Kolozsvár társadalmáról.* Szent Erzsébet Nyomda Rt., Kosice, 1942.

Dáné Tibor Kálmán – Egyed Ákos – Sipos Gábor – Wolf Rudolf (coord.): *Kolozsvár 1000 éve: a 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai.* Erdélyi Múzeum Egyesület – Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Cluj, 2001.

Don, Jehuda: *A magyarországi zsidóság társadalom- és gazdaságtörténete a 19–20. században.* Tanulmányok. MTA Judaisztikai Kutatóközpont – Élet és Irodalom, Budapesta, 2006.

Drăgoescu, Anton (coord.): *Istoria României. Transilvania. II. (1867–1947).* Editura „George Barițiu", Cluj-Napoca, 1999.

Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914*. Kriterion Könyvkiadó, Bucureşti, 1981.

Eisenstadt, S.N.: *Jewish Civilization. The Jewish Historical Experience in a Comparative Perspective*. State University of New York Press, Albany, 1992.

Eisler Mátyás: *Képek a kolozsvári zsidók múltjából.* Kadima Nyomda Rt., Cluj, 1924.

Engel Alfréd: *A dunaszerdahelyi zsidó hitközség emlékkönyve.* Dunaszerdahelyi Emlékkönyv Bizottság, Tel Aviv, 1975 (ediția a doua: Kalligram, Bratislava, 1995).

Féder Zoltán: *Zsidók Háromszéken.* Történelmi adat- és szöveggyűjtemény. Charta, Sfântu Gherorghe, 2006.

Fejtő Ferenc: *Magyarság, zsidóság.* MTA Történettudományi Intézete, Budapesta, 2000.

Feldman, Carol: *De unde am venit. Despre evreii din Tulcea.* Editura Hasefer, Bucureşti, 2004.

Felkai László: *Zsidó iskolázás Magyarországon (1780–1990).* Országos Pedagógia Könyvtár és Múzeum, Budapesta, 1998.

Fischer József: *A cionizmus, mint modern világszemlélet*. Fraternitas Lap- és Könyvkiadó R.T., Cluj, 1932.

Friedländer, Saul: *Nazi Germany and the Jews. The Years of Persecution, 1933–1939.* I. Phoenix Giant, Londra, 1998.

Frojimovics Kinga: *Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868–1950.* Balassi Kiadó, Budapesta, 2008.

Fuchs, Abraham: *Hungarian Yeshivot. From Grandeur to Holocaust.* II. f.e., Ierusalim, 1987.
Gaal György: *Magyarok utcája. A kolozsvári egykori Bel- és Külmagyar utcák telkei, házai, lakói.* Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása, Cluj, 1995.
Gazda Anikó: *Zsinagógák és zsidó községek Magyarországon.* Térképek, rajzok, adatok. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapesta, 1991.
Geală, Laura Cristina: *Istoricul comunităţii evreieşti din Ploieşti.* Editura Hasefer, Bucureşti, 2008.
Gerlach, Christian – Aly, Götz: *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása 1944/45.* Noran, Budapesta, 2005.
Ghibu, Onisifor: *Universitatea Daciei Superioare.* Ateliere Grafice „Cultura Naţională", Bucureşti, 1929.
Gidó Attila: *Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918–1940).* Pro-Print Könyvkiadó, Miercurea Ciuc, 2009.
Idem: *School Market and the Educational Institutions in Transylvania, Partium and Banat between 1919 and 1948.* Working Paper, nr. 39, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale, Cluj-Napoca, 2011.
Idem: *Oktatási intézményrendszer és diákpopuláció Erdélyben 1918–1948 között.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj, 2013.
Idem – Sólyom Zsuzsa: *Kolozsvár, Nagykároly és Nagyvárad zsidó túlélői. A Zsidó Világkongresszus 1946-os észak-erdélyi felmérése.* Working Paper, nr. 35, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale, Cluj-Napoca, 2010.
Glück, Eugen (coord.): *Istoria evreimii arădene.* Editura Minimum, Tel Aviv, 1996.
Gonda László: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945.* Századvég, Budapesta, 1992.
Gyáni Gábor: *Történészdiskurzusok.* L'Harmattan, Budapesta, 2002.
Idem – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Osiris Kiadó, Budapesta, 1998.
Gyémánt, Ladislau: *Evreii din Transilvania în epoca emancipării (1790–1867).* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2000.
Idem: *Evreii din Transilvania. Destin istoric.* Institutul Cultural Român–Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2004.
György Béla: *A Romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938).* Manuscris, Teză de doctorat, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapesta, 2006.
Idem: *Iratok a Romániai Országos Magyar Párt történetéhez. I. A vezető testületek jegyzőkönyvei.* Pro-Print Könyvkiadó–Erdélyi Múzeum Egyesület, Miercurea Ciuc–Cluj, 2003.
Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon.* Osiris, Budapesta, 2001.
Gyurgyík László – Kiss Tamás: *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése.* Kiadja az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapesta, 2010.
Horváth Szabolcs Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbség politikai stratégiái (1931–1940).* Pro-Print Könyvkiadó, Miercurea Ciuc, 2007.
Hubert, Adler (coord.): *Az új palesztinai líra.* Pharos Könyvkiadóvállalat, Cluj, 1936.

Iancu, Carol: *Emanciparea evreilor din România (1913-1919). De la excludere la emancipare.* Editura Hasefer, Bucureşti, 1998.
Idem: *Evreii din România 1919–1938. De la emancipare la marginalizare.* Editura Hasefer, Bucureşti, 2000.
Idem: *Lupta internaţională pentru emanciparea evreilor din România. Documente şi mărturii.* Vol. II (1919–1939). Editura Hasefer, Bucureşti, 2004.
Jakab Elek: *Kolozsvár története.* Vol. 3. Kiadja Szabad Kir. Kolozsvár Város Közönsége, Budapesta, 1888.
Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában 1918–1938.* A „Studium" Kiadása, Budapesta, 1939.
Kara, Iţic: *Obştea evreiască din... Podu Iloanei. File din istoria unui „ştetl" moldovenesc.* Editura Hasefer, Bucureşti, 1990.
Idem: *Obştea evreiască din... Bacău. File din istoria unui „ştetl" moldovenesc.* Editura Hasefer, Bucureşti, 1995.
Idem: *Contribuţii la istoria obştii evreilor din Iaşi.* Editura Hasefer, Bucureşti, 1997.
Karády Viktor: *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás.* Cserépfalvi Kiadása, Budapesta, 1997.
Idem: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945).* Replika Kör, Budapesta, 1997.
Idem: *Önazonosítás, sorsválasztás. A zsidó csoportazonosság történelmi alakváltozásai Magyarországon.* Új Mandátum, Budapesta, 2001.
Idem – Nagy Péter Tibor: *Educational Inequalities and Denominations, 1910.* III. Database for Transylvania. John Wesley Publisher, Budapesta, 2009.
Idem – Nastasă, Lucian: *The University of Kolozsvár and the Students of Medical Faculty: 1872–1918.* Central European University, Budapesta, 2004.
Katz, Jakov: *Az előítélettől a tömeggyilkosságig. Az antiszemitizmus története 1700–1933 között.* Osiris Kiadó, Budapesta, 2001.
Katzburg, Nathaniel: *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon.* MTA Judaisztikai Kutatócsoport–Osiris Kiadó, Budapesta, 1999.
Kecskeméti Lipót: *Vallási zsidóság és nemzeti zsidóság. Templomi beszédek.* Kosmos nyomda, könyv- és lapkiadóvállalat részvénytársaság, Oradea, 1922.
Kohn Hillel – Keszi Alexandru (coord.): *Exploatarea capitalistă la „Dermata".* Editura de Stat pentru Literatura Ştiinţifică, Bucureşti, 1954.
Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon.* I–II. Kalligram, Bratislava, 2012.
Kós Károly – Zágoni István – Paál Árpád: *Kiáltó szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere.* Lapkiadó és Nyomdai Műintézet Rt., Cluj, [1921].
Kovács Éva: *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918–1938).* Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Samorin–Dunajska Streda, 2004.
Lakos Lajos: *A váradi zsidóság története.* Nagyvárad Nyomda és Újságvállalat, Oradea, 1912.
Leibovici-Lais, Slomo: *Comitetul Democratic Evreiesc (C.D.E.). Formaţie politică evreiască sau jewsecţia românească.* Editura Ion Perlipcean, Horodnic de Jos, 2003.
Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban.* Fraternitas RT., Cluj, [1941].

Livezeanu, Irina: *Cultură şi naţionalism în România Mare 1918–1930.* Editura Humanitas, Bucureşti, 1998. (În limba engleză: *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918–1930.* Cornell University Press, Ithaca and Londra, 1995.)

Lőwy Dániel: *A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története.* Koinónia, Cluj, 2005.

Manaţe, Carmen – Fiul, Sami – Oprea, Viorica: *Comunitatea evreilor din Braşov. Secolele XIX–XX.* Editura Transilvania Expres, Braşov, 2007.

Marton Ernő: *A zsidó nemzeti mozgalom Erdélyben.* Kadima RT. Kiadása, Cluj, 1922.

Idem: *A magyar zsidóság családfája. Vázlat a magyarországi zsidóság településtörténetéhez.* Fraternitás, Cluj, 1941.

Mendelsohn, Ezra: *The Jews of East Central Europe between the World Wars.* Indiana University Press, Bloomington, 1983.

Méhes György: *Kolozsvári milliomosok.* Ulpius-ház Könyvkiadó, Budapesta, 2008.

Mikes Imre: *Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig.* Kaláka Könyvek, Sfântu Gheorghe, 1996.

Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig.* Stúdium, Budapesta,1941.

Mitican, Ion: *Evreii din Târgu Cucului de altădată. Câteva aduceri aminte.* Editura Tehnopress, Iaşi, 2005.

Moskovits, Cvi: *Jesivák Magyarországon. Adalékok a zsidó hitközségek 1944. áprilisi összeírásának történeti értékeléséhez.* MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapesta, 1999.

Mózes Teréz: *Váradi zsidók.* Literator Könyvkiadó, Oradea, 1995.

Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában.* Erdélyi Tudományos Intézet – Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Cluj, 1944.

Nastasă, Lucian (coord.): *Minorităţi etnoculturale. Evreii din România (1945–1965).* Editori: Andreescu, Andrea – Nastasă, Lucian – Varga Andreea. Editura CRDE, Cluj, 2003.

Idem (ed.): *Antisemitismul universitar în România (1919–1939).* Mărturii documentare, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale, Cluj-Napoca, 2011.

Neumann, Victor: *Istoria evreilor din Banat. O mărturie a multi şi interculturalităţii Europei central-orientale.* Editura Atlas, Bucureşti, 1999.

Nicoară, Mihai Teodor: *Istoria Universităţii din Cluj. De la Universitatea „Regele Ferdinand I" la Universitatea „Babeş-Bolyai" (1945–1959).* Teză de doctorat, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, 2010.

Ornea, Z.: *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească.* Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1996.

Pap, Francisc: *Evreimea clujeană. O succintă istorie.* Editura Fundaţiei pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2011.

Pascal, Pincu: *Obştea evreiască din Roman.* Editura Hasefer, Bucureşti, 2001.

Idem: *Obştea evreilor din Piatra-Neamţ.* Cetatea Doamnei, Piatra-Neamţ, 2005.

Pascu, Ştefan (coord.): *Istoria Clujului.* Consiliul Popular al Municipiului Cluj, Cluj, 1974.

Păun, Nicolae: *Viaţa economică a României 1918–1948. Dezvoltare, modernizare, europenizare.* Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009.

Perri, Jicchák: *A marosvásárhelyi zsidóság története.* II, Bet Lohame Ha-gettaot, Tel Aviv, 1977.

Idem: *The History of the Jews in Transylvania during the Twenties Century.* F. e., Tel Aviv, 1995. (în limba ebraică)

Popescu, Livia: *Structură socială şi societate civilă în România interbelică.* Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998.

Prepuk Anikó: *A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században.* Csokonai, Debreţin, 1997.

Presner, Todd Samuel: *Muscle Judaism. The Jewish Body and the Politics of Regeneration.* Routledge, New York, 2007.

Rosen, Avram: *Contribuţia evreilor la progresul industrial în România interbelică.* Editura Hasefer, Bucureşti, 2002.

Schön Dezső (coord.): *A Tegnap városa. A nagyváradi zsidóság emlékkönyve.* A Nagyváradról Elszármazottak Egyesülete Izraelben. Tel Aviv, 1981.

Sebestyén Mihály: *Nyúlgát az idő ellen. Az erdélyi zsidóság történetéhez.* Mentor Kiadó, Târgu-Mureş, 2000.

Seres Attila (coord.): *Magyar levéltári források az 1930. évi romániai népszámlálás nemzetiségi adatsorainak értékeléséhez.* Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale, Cluj-Napoca, 2011.

Singer Zoltán (coord.): *Volt egyszer egy Dés... Bethlen, Magyarlápos, Retteg, Nagyilonda és környéke.* Vol. 1–2, Kiadja a Dés és Vidékéről Elszármazottak Landsmannschaftja, Tel Aviv, [1970].

Situaţia materială şi morală a advocaţilor din Ardeal şi Banat. Baroul Advocaţilor din Cluj, Cluj, 1935.

Sós Endre: *A nagyváradi zsidók útja.* Libanon, Budapesta, 1943.

Stern, Háráv Náftáli: *Emlékezz Szatmárra! A szatmári zsidóság emlékkönyve.* Friedman Ny., Bnei Brak, 1984.

Sulyok István – Fritz László (coord.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929.* I. Juventus Kiadás, Cluj, 1930.

Szabó Imre: *Erdély zsidói. Talmudisták, chászidok, cionisták.* I., Kadima Kiadás, Cluj, 1938.

Szász Zoltán (coord.): *Erdély története. III. köt. 1830-tól napjainkig.* Ediţia a III-a, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1988.

Szlucska János: *„Pünkösdi királyság." Az észak-erdélyi oktatásügy története 1940–1944.* Gondolat Kiadó, Budapesta, 2009.

Tibori Szabó Zoltán: *Élet és halál mezsgyéjén. Zsidók mentése és menekülése a magyar–román határon 1940–1944 között.* Minerva, Cluj, 2001.

Idem: *Árnyékos oldal. Zsidó identitástudat Erdélyben a holokauszt után.* Koinónia, Cluj, 2007.

Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul 1918–1919. I–II. Cultura Naţională, Bucureşti, 1929.

Traşcă, Ottmar – Deletant, Denis: *Al III-lea Reich şi Holocaustul din România 1940–1944.* Documente din arhivele germane. Editura Institutului pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel", Bucureşti, 2007.

Ursuţiu, Claudia: *Senatori şi deputaţi evrei în Parlamentul României (1919–1931). Între reuşită şi eşec.* Editura Fundaţiei pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2006.

Ussoskin, Moshe: *Struggle for Survival. A History of Jewish Credit Co-operatives in Bessarabia, Old-Rumania, Bukovina and Transylvania.* Jerusalem Academic Press, Ierusalim, 1975.

Varga E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén.* Regio – MTA Történettudományi Intézet, Budapesta, 1992.

Idem: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből.* Tanulmányok. Püski, Budapesta, 1998.

Volovici, Leon: *Ideologia naționalistă și „problema evreiască": eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30.* Editura Humanitas, București, 1995.

Weiss Ignác: *A zsidóságról a zsidóságnak.* Kiadja a Rapid Nyomda, Brașov, 1928.

Zimroni, Shlomo – Schwarz, Jehuda: *Zikhron necah le-kehila ha-kedosa Kolozsvár – Klausenburg aser nehreva ba-soa.* Tel Aviv, 1968 (în limba ebraică).

5. Studii

Ancel, Jean: German–Romanian Relations During the Second World War. In: Braham, Randolph L. (coord.): *The Tragedy of Romanian Jewry.* Columbia University Press, New York, 1994.

Arel, Dominique: Language categories in censuses: backward- or forward-looking? In: Kertzer, David. I – Idem (coord.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity and Language in National Censuses.* Cambridge University Press, Cambridge, 2004. 92–120.

Ábrahám Barna: Urbanizáció, urbanitás az erdélyi románoknál a dualizmus korában. In: Pál Judit – Fleisz János (coord.): *Erdélyi várostörténeti tanulmányok.* Teleki László Intézet – Pro-Print Könyvkiadó, Miercurea Ciuc, 2001. 224–253.

Balázs Sándor: Etnikum, kultúra, politikai opció. In: *Korunk* 1991. 8. (2) 970–976.

Barabás Endre: A magyar tannyelvű iskolák számában beállott változások 1918–1928-ig. I. In: *Magyar Kisebbség* 1929. 13. (8) 489–497.

Barzilay István: ...ucca 92. In: *Kelet és Nyugat között. Zsidó fiatalok antológiája.* A Zsidó Diáksegélyző Kiadása, Cluj, 1937. 21–29.

Baumgartner Bernadette: Német származás, magyar iskola, román iskolapolitika. A szatmári sváb eredetű falvak katolikus iskolái 1918–1940 között. In: *Pro Minoritate* 2012. 1 (22) 173–193.

Bindea, T.V.: Condițiunile de muncă și de traiu ale muncitorilor din Cluj. Studiu social-economic. In: *Buletinul Camerei de Muncă Cluj* 1939. 7–9. (1) 85–106.

Bolovan, Sorina Paula – Bolovan, Ioan: Populația orașului Cluj în secolul al XX-lea. In: Bolovan, Sorina Paula – Bolovan, Ioan – Pădurean, Corneliu (coord.): *Transilvania în secolele XIX–XX. Studii de demografie istorică.* Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005. 213–239.

Boskovits Sándor: A zsidó zene problémái. In: *Kelet és Nyugat között. Zsidó fiatalok antológiája.* A Zsidó Diáksegélyző Kiadása, Cluj, 1937. 31–37.

Caliani, Augustin: L'enseignement minoritaire en Transylvanie. In: *Revue de Transylvanie* 1934. 2. 153–180.
Case, Holly: Navigating Identities: The Jews of Kolozsvár (Cluj) and the Hungarian Administration 1940–1944. In: Mueller, Wolfgang – Portmann, Michael (coord.): *Osteuropa vom Weltkrieg zur Wende.* Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viena, 2007. 39–53.
Căciulă, Nicolae: Privire asupra Camerei de Comerț și Industrie din Cluj (1851–1926). In: *Industria și bogățiile naturale din Ardeal și Banat*, Cluj, 1927.
Dandara, Livia: Populația evreiască în contextul integrării Transilvaniei în viața economică, socială, politică și culturală a României. In: *Anale de Istorie* 1985. 1.
Demeter János: Az erdélyi magyar ifjúság kapcsolatai a néppel. In: *Erdélyi Fiatalok* 1930. 1. (1) 5–8.
Domán György: A magyarországi jesivák növendékeinek szerepe a magyar nyelv és kultúra megőrzésében idegenben. In: Fejős Zoltán – Küllős Imola (coord.): *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl.* Magyarságkutató Intézet, Budapesta, 1990. 58–73.
Dunning, Eric: A sport és az erőszak társadalomtörténeti vetülete. In: Fóti Péter (coord.): *Bevezetés a sportszociológiába.* Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 1995. 112–125.
Ferenczi Szilárd: Adatok a kolozsvári virilizmus történetéből (1872–1917). In: *Erdélyi Múzeum* 2010. 1–2. (72) 17–29.
Fischer-Galați, Stephen: The Legacy of Anti-Semitism. In: Braham, Randolph L. (coord.): *The Tragedy of Romanian Jewry.* Columbia University Press, New York, 1994.
Gaal György: Az erdélyi zsidóság az első világháborút követő időszakban. In: *Korunk* 1991. 8. (2) 1029–1034.
Idem: Profesori evrei la Universitatea din Cluj/Kolozsvár (1872–1919). In: *File din istoria evreimii clujene.* Volum îngrijit de Andrea Ghiță, Dragoș Sdrobiș și Andrei Zador. Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011. 77–95.
Idem: Zsidó és zsidó származású tanárok a kolozsvári egyetem tanári karában. In: *Múlt és Jövő* 2000. 1. (13) 89–101.
Gans, Herbert J.: Symbolic Ethnicity. In: Hutchinson, John – Smith, Anthony D.: *Ethnicity.* Oxford University Press, Oxford – New York, 1996. 146–155.
Gáll Ernő: Kettős kisebbségben. In: *Korunk* 1991. 8. (2) 957–969.
Idem: Kisebbség a kisebbségben. In: *Regio* 1993. 2. (4) 81–98.
Ghitta, Maria: Acțiunea Românesacă (1923–1925): The Circumstances of Its Establishment. *Transylvanian Review* 2008. 2. (17) 93–103.
Gidó Attila: Az ideológiai utas. Kohn Hillel életpályája. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (coord.): *Egyén és közösség. Tanulmányok.* Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2012. 129–163.
Idem: Nevek, számok mögött: izraeliták, keresztények. A magyar zsidó Kolozsvár. In: *Limes* 2006. 2. (19) 143–148.
Idem: Kollázs a háromszéki zsidóság történetéhez. In: *Regio* 2007. 1. (18) 133–138.
Idem: Zsidó oktatásügy Kolozsváron a két világháború között. In: Bíró Zsuzsanna Hanna – Nagy Péter Tibor (coord.): *Zsidóság – tradicionalitás és modernitás. Tisztelgő kötet Karády Viktor 75. születésnapja alkalmából.* WJLF, Budapesta, 2012. 432–447.

Gidó Csaba – László Márton: Észak-Erdély és Magyarország 1940. évi gazdasági fejlettségének összehasonlítása. In: *Limes* 2006. 2. (19) 19–42.
Glück, Eugen: The rabbinic court of Vijniţa while active in Oradea (In the view of the local population). In: *Studia Judaica* 1994. (3) 158–164.
Idem: Contribuţii privind istoria antisemitismului din Transilvania (sec. XI–1918). In: *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae* 2000. (5) 128–146.
Idem [Glück Jenő]: Az erdélyi zsidóság útja (1918–1923). In: *Századok* 2001. 3. (135) 625–634.
Grünwald Fülöp: A magyar zsidó múlt historikusai. In: *Évkönyv.* Kiadja az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, Budapesta, 1934, 208–225.
Idem: A magyar történelem zsidó művelői. In: *Ararát. Magyar Zsidó Évkönyv az 1940. évre.* Országos Izraelita Leányárvaház, Budapesta, 1940, 135–140.
Gyáni Gábor: A középosztály és a polgárság múltja különös tekintettel a dualizmus kori Erdélyre. In: Pál Judit – Fleisz János (coord.): *Erdélyi várostörténeti tanulmányok.* Teleki László Intézet – Pro-Print Könyvkiadó, Miercurea Ciuc, 2001. 157–177.
Gyárfás Elemér: A kisebbségek képviselete a Kereskedelmi és Iparkamarákban. In: *Magyar Kisebbség* 1925. 23. (4) 871–876.
Gyémánt, Ladislau: Evreii în istoriografia română şi maghiară. In: Ciuciu, Anca – Crăciun, Camelia (coord.): *Istorie şi memorie evreiască. Volum omagial dedicat doamnei dr. Lya Benjamin.* Editura Hasefer, Bucureşti, 2011 (a). 208–215.
Idem: Începuturile vieţii evreieşti la Cluj. In: *File din istoria evreimii clujene.* Volum îngrijit de Andrea Ghiţă, Dragoş Sdrobiş şi Andrei Zador. Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011 (b). 9–21.
Idem: Învăţământul evreiesc din Transilvania. Tradiţie istorică. In: *Lingua B.* 2002. 1. (1) 129–140.
Hamburg József: Előszó. In: *Kelet és Nyugat között. Zsidó fiatalok antológiája.* A Zsidó Diáksegélyző Kiadása, Cluj, 1937.
Hartman, Zvi: A Jewish minority in a multiethnic society. During a change of governments: The Jews of Transylvania in the interwar period. In: *SHVUT* 2000. 9. (26) 162–182.
Hausleitner, Mariana: Jewish Cooperatives in Bessarabia between 1901 und 1940. In: Lorenz, Torsten (coord.): *Cooperatives in Ethnic Conflicts: Eastern Europe in the 19th and early 20th Century.* Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin, 2006. 103–118.
Herşcovici, Lucian-Zeev: Rabini şi rabinat la Cluj, secolele XIX–XX. In: Mitricioaei, Silvia (volum îngrijit de): *File din istoria evreimii clujene, II.* Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014. 81–99.
Hidas, Peter: Hidden Urbanization: The Birth of the Bourgeoisie in Mid-Nineteenth Century Hungary. In: Silber, Michael K. (coord.): *Jews in the Hungarian Economy 1760–1945.* The Magnes Press – The Hebrew University, Ierusalim, 1992. 135–157.
Hirshberg, Jehoash: The Music of Alexander U. Boskovich (1907–1964) as Representation of Ideology of Israeli Music. In: *Studia Judaica* 2006. (14) 395–405.
Horváth Szabolcs Ferenc: Az Erdélyi Lapok ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetiszocializmus Erdélyben (1932–1940). In: *Regio* 2004. 3. (15) 101–141.

Iancu, Gheorghe: Învățământul primar şi secundar în Transilvania în perioada activității Consiliului Dirigent (1918–1920). In: *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, 1970. Tom. XIII. 251–265.
Jakabffy Elemér: Meddő próbálkozások. In: *Magyar Kisebbség* 1922. 6. (1) 182–189.
Jordáky Lajos: A kolozsvári ipari munkásság. In: *Korunk* 1938. 2. (14) 97–102.
Karády Viktor: Csoportközi távolság, réteghelyzet, a zsidó–keresztény házasságok dinamikája Erdélyben a világháborúk között. In: *Korunk* 1991. 8. (2) 941–951.
Idem: Asszimiláció és társadalmi krízis. A magyar–zsidó társadalomtörténet konjunkturális vizsgálata. In: *Világosság* 1993. 3. (34) 33–60.
Idem: Zsidó orvostanhallgatók a kolozsvári magyar egyetemen (1872–1918). In: *Múlt és Jövő* 2000. 1. 112–121.
Katus, László: The Occupational Structure of Hungarian Jewry in the Eighteenth and Twentieth Centuries. In: Silber, Michael K. (coord.): *Jews in the Hungarian Economy 1760–1945.* The Magnes Press – The Hebrew University, Ierusalim, 1992. 92–105.
Kertész Jenő: A tíz év előtti Erdély napjai, I–II. In: *Korunk* 1929. 1. és 2. http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=1929&honap=1&cikk=4738, http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=1929&honap=2&cikk=4748 (accesat în data de 25 iunie 2014).
Kertzer, David I. – Arel, Dominique: Censuses, identity formation, and the struggle for political power. In: Idem. (coord.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity and Language in National Censuses.* Cambridge University Press, Cambridge, 2004. 1–42.
Kiss Tamás: Támpontok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához, I. *Pro Minoritate* 2010. 2. (20) 3–28.
Koretta Sata, Kinga: The Idea of the „Nation" in Transylvanism. In: Balázs, Trencsényi – Petrescu, Dragoş – Petrescu, Cristina – Iordachi, Constantin – Kántor, Zoltán (coord.): *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies.* Budapesta – Bucureşti, Regio Books – Editura Polirom, 2001.
Kovács Éva: Disszimiláció, zsidó azonosságtudat, regionális identitás Szlovákiában (1920–1938). In: *Regio* 1991. 2. (2) 67–73.
Kovács Kiss Gyöngy: A város egyenrangú polgáraiként. In: *Korunk* 1991. 8. (2) 1023–1028.
Idem: A kolozsvári zsidóság emancipáció utáni történetéhez. In: Kántor Lajos – Kovács Kiss Gyöngy (coord.): *Kulcsok Kolozsvárhoz. A föl nem adható város.* Korunk Baráti Társaság, Mozaik, Cluj, Seghedin, 2000. 102–108.
Kovács M. Mária: A numerus clausus és a zsidótörvények összefüggéséről. In: Molnár Judit (coord.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában.* Balassi Könyvkiadó, Budapesta, 2005.
Kötő József: A színházi intézményrendszer Erdélyben a két világháború között. In: *Korunk* 2002. 4. (13) 55–64.
Kövér György: Gentry és zsidó? Társadalmi identitás és előítélet az 1880-as évek Magyarországán. In: *Századvég* 2004. 1. (9) 37–58.
Landó Jenő: A transzilvániai zsidóság feladatai. In: *Kelet és Nyugat között. Zsidó fiatalok antológiája.* A Zsidó Diáksegélyző Kiadása, Cluj, 1937. 73–80.

László, Ferenc: „They, the Jews". On the Contribution of Jews to the Musical Identity of Transylvania. In: *Studia Judaica* 2006. (14) 242–251.

Lorenz, Torsten: Introduction: Cooperatives in Ethnic Conflicts. In: Idem. (coord.): *Cooperatives in Ethnic Conflicts: Eastern Europe in the 19th and early 20th Century.* Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin, 2006. 9–44.

Lőwy Dániel: A kolozsvári Concordia zsidó színház története. In: *Múlt és Jövő* 2000. 1. 75–80.

Marajanucz László: Zsidó identitás és asszimiláció Magyarországon. Marjanucz László interjúja Karády Viktorral a magyar–zsidó társadalomtörténet kutatásának kérdéseiről. 1. rész. In: *Mozgó Világ* 1988. 8 (15) 26–49.

Marton Ernő: A páholyok külső kultúrmunkája. In: *B'nai B'rith Szemle* aprilie – mai 1934, 69–72.

Nagy Róbert: Infrastruktúra és iparfejlődés Kolozsváron a dualizmus korában. In: *Korunk* 2006. 4. (17) 90–94.

Nastasă, Lucian: Imposibila alteritate. Note despre antisemitismul universitar din România, 1920–1940. In: Zub, Al. (coord.): *Identitate–alteritate.* Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 1996. 345–361.

Idem: Efectul „Trianon" și violențele antisemite din România (decembrie 1927). In: Mitricioaei, Silvia (îngrijitor volum): *File din istoria evreimii clujene II.* Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014. 132–157.

Pálfy Zoltán: Nemzetállam és felsőoktatási piac. Adatok a kolozsvári egyetem diákságának etnikai és társadalmi összetételéről a két világháború között. In: *Erdélyi Társadalom* 2004. 2. (2) 151–180.

Pók Attila: Bűnbakkeresés a huszadik századi Magyarországon. In: *Történelmi Szemle* 2005. 1–2. (47) 47–68.

Râmneanțu, Petru: Problema căsătoriilor mixte în orașele din Transilvania în perioada de la 1920–1937. In: *Buletin Eugenic şi Biopolitic* 1937. 10–12. (8) 317–338.

Rigó Máté: A felejthető pogrom. Az 1927-es nagyváradi zavargások fogadtatása. In: *BUKSZ* 2012. 126–141.

Rozen, Avram: Jews in Romanian Industry. In: Rotman, Liviu – Vago, Raphael (coord.): *The History of the Jews in Romania. III. Between the Two World Wars.* The Goldstein-Goren Diaspora Research Center – Tel Aviv University, Tel Aviv, 2005. 77–108.

Sanders, Ivan: „Transylvanism" and Jewish Consciousness. In: *Studia Judaica* 1996. (5) 61–67.

Seltzer, Robert: From Graetz to Dubnow: The Impact of the East European Milieu on the writing of Jewish History. In: Berger, David (coord.): *The Legacy of Jewish Migration: 1881 and its Impact.* Columbia University Press, New York, 1983. 49–60.

Schweitzer Gábor: A magyarországi zsidó történetírás önképe és fogadtatása 1945 előtt. In: Schweitzer József (coord.): *„Új idea, új cél keresésére szorítanak bennünket". Tanulmányok a zsidó történetírásról.* Universitas Kiadó, Judaica Alapítvány, F. l., 2005.

Steiner Jenő: A romániai cipőipar a legutóbbi tíz év megvilágításában. In: *Keleti Újság Évkönyve* 1932. (2) 91–92.

Szegedi Péter: „Ha a bajonett most nálam volna, keresztülszúrnám!" Futballerőszak a két háború közötti Kelet-Magyarországon. In: *Korall* 2002. 7–8. (3) 155–186.

Idem: A cionizmustól a futballgazdaságig. A Makkabi Brno az első világháború után. In: *Múlt és Jövő* 2006. 1. (26) 69–84.

Újvári, Maria: Új Kelet: a Source for the Study of Transylvanian Jewry. In: *Studia Judaica* 1996. (5) 211–218.

Idem: Evenimentele din decembrie 1927 în paginile cotidienelor clujene. In: Mitricioaei, Silvia (îngrijitor volum): *File din istoria evreimii clujene, II.* Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014. 157–185.

Ursuțiu, Claudia: Parliamentary Reactions to the Antisemitic Manifestation of the Romanian Students between 1922 and 1923. In: *Transylvanian Review* 2011. 1. (20) 47–62.

Vago, Bela: The Jewish vote in Romania between the Two World Wars. In: *The Jewish Journal of Sociology* 1972. 2. 229–244.

Vago, Raphael: Romanian Jewry During the Interwar Period. In: Braham, Randolph L. (coord.): *The Tragedy of Romanian Jewry.* Columbia University Press, New York, 1994. 29–57.

Varga E. Árpád: Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán. In: *Regio* 2002. 1. (13) 171–205.

Vasiliu, Ana-Gabriela: Despre o structură comunitară: Hevra Kadișa. In: Ciuciu, Anca – Crăciun, Camelia (coord.): *Istorie şi memorie evreiască. Volum omagial dedicat doamnei dr. Lya Benjamin.* Editura Hasefer, Bucureşti, 2011. 71–85.

Világsajtó a nagyváradi és kolozsvári eseményekről, I–II. In: *Magyar Kisebbség* 1928. 1. (7) 34–38. és 1928. 2. (7) 61–64.

Webber, Jonathan: Jews and Judaism in Contemporary Europe: Religion or Ethnic Group? In: *Ethnic and Racial Studies* 1997. 2. (20) 257–279.

Weinberger Mózes [Carmilly-Weinberger, Moshe]: Adatok az erdélyi zsidóság történetéhez. In: Löwinger Sámuel (coord.): *Tanulmányok a Zsidó Tudomány köréből. Dr. Guttmann Mihály emlékére.* F.e.., Budapest, 1946. 283–298.

Weimann Ernő: Szociográfiai kutatást! In: *Kelet és Nyugat között. Zsidó fiatalok antológiája.* A Zsidó Diáksegélyző Kiadása, Cluj, 1937. 105–110.

Yinger, Milton J.: Toward a Theory of Assimilation and Dissimilation. In: *Ethnic and Racial Studies* 1981. 1. (4) 249–264.

Idem: Az asszimiláció és a disszimiláció elmélete felé. In: *Regio* 2002. 1. (13) 24–44.

Zeke Gyula: A zsidók története Magyarországon a kezdeti időktől napjainkig. Kísérlet az 1960 után keletkezett történeti szakirodalom föltárására. In: Gonda László: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945.* Századvég, Budapesta, 1992. 330–389.

Zimmermann, Moshe: Muscle Jews versus Nervous Jews. In: Brenner, Michael; Reuveni, Gideon: *Emancipation through Muscles. Jews and Sports in Europe.* University of Nebraska Press, Lincoln, 2006, 13–26.

Indice de nume

Ábrahám Barna 75, 271
Adler Sámuel 145, 147, 161, 164, 165, 167, 168, 172, 176, 214
Allenberg Lázár 33
Altheim-Feller, Sylvia 198
Aly, Götz 156, 251, 267
Anca, ? – detectiv 132
Ancel, Jean 21, 82, 116, 122, 124, 125, 128, 130, 135, 138, 140, 150, 259, 265, 271
Anderson, Benedict 16, 265
Andreescu, Andrea 269
Angelescu, Constantin 115, 116, 137,218, 243, 265
Antal Márk 24, 191, 221
Apáthy István 150, 235
Arel, Dominique 44–46, 271, 274
Asztalos Lajos 65, 67, 260

B. Kovács András 205, 265
Babits József 107
Bacaloglu, Elena 139
Bács Béla 21, 265
Balázs Endre 250
Balázs Mihály 107
Balázs Sándor 14, 16, 245, 271
Balfour, Arthur 196
Balogh Júlia 201, 265
Bán József 107
Bányai Viktória 12, 265
Barabás Endre 142, 271
Barabás Györgyi 264
Baráth Tibor 248
Barbu, Paul-Emanoil 108, 265
Barch Salamon 172
Bárdi Nándor 151, 201, 265, 272
Barzilay Kugel István 84, 194, 196, 271
Bátory Józsefné 261
Baumgartner Bernadette 203, 271
Baumhaft Náthán 170, 172
Ben Atid *vezi* Weissburg, Chaim 236
Benamy Sándor 194
Benbassa, Esther 33, 265
Benjamin, Lya 20, 261, 265, 273, 276
Benkő Elek 107
Bereczky Ernő 107
Berezin, A. 109
Berger, David 275
Bergl József 19
Bergner Dezső 88
Bergner Mór 161, 163, 172, 176
Bernáth Livia 264
Betegh Miklós 107
Bethlen Gábor/Gabriel 22, 23, 62, 147
Bethlen István 237
Bianu, Vasile 115
Bihari Árpád 228
Bindea, T. V. 82, 271
Birăescu, Nicolae 128
Bíró Sándor 201, 265
Bíró Vencel 261
Bíró Zsuzsanna Hanna 272
Boeriu, Ioan 131, 132
Boga Ödön 67, 260
Bogdan, ? – proprietar de casă 132
Bogdanu, Nicolae 260
Boilă, Romulus 146
Bolcaş, Lucian 47
Bolovan, Ioan 43, 74, 271
Bolovan, Sorina Paula 43, 74, 271
Borbély István 262
Bornemisa, Sebastian 129, 183
Boskovits József 164
Boskovits Sándor 197, 199, 271
Boşiota, Basil 95
Braham, Randolph L. 24, 156, 249, 250, 252, 260, 271, 272, 276
Brătianu, Ion I. C. 142
Breiner Sándor 91
Brenner, Michael 276
Brief Dávid 199
Briszk, Mordche 172
Brukenthal, Samuel 28
Brustein, I. William 117, 265

Buber, Martin 236
Büchler Sándor 20
Bucşan, Constantin 238
Bürger D. József 262
Butaru, Lucian T. 53, 123, 125, 130, 265
Buxbaum Benjámin 215, 262
Buzea, Octavian 69, 90, 95, 136, 265

Cajal, Nicolae 186, 265
Caliani, Augustin 201, 272
Caloianu, Ana-Maria 22, 265
Carmilly-Weinberger, Moshe 23–25, 29, 36, 38, 58, 62, 63, 129, 155, 156, 157, 159, 163, 164, 169–171, 173–175, 179, 180, 186, 194, 195, 198, 199, 210, 215, 217, 221, 238, 248, 249, 251, 255, 265, 266, 276
Carol II, rege al României 68, 121, 125, 142
Carp, Horia 146
Case, Holly 13, 46, 266, 272
Căciulă, Nicolae 69, 272
Călinescu, Armand 134
Cătuneanu, Ion 120
Ciobanu, Virgil 95
Cioranu, Sabin 69, 86, 90, 266
Ciortea, Aurel 120
Ciuciu, Anca 273, 276
Ciura, Alexandru 260
Crăciun, Camelia 273, 276
Cristea, Miron 125, 129
Csíki Tamás 42, 48, 49, 69, 70, 266
Csirák Csaba 21, 22, 266
Csizmadia Andor 82, 87, 266
Cuza, Alexandru C. 55, 58, 82, 84, 88, 92, 121, 125, 129, 134, 135, 141, 242
Cuza, Gheorghe 121
Czell, Friedrich 105

Daly János M. 107
Dandara, Livia 69, 272
Dáné Tibor Kálmán 101, 266
Danzig Hillel 194, 251
Darvasi Erzsébet 129
Deák Jenő 190
Deletant, Denis 251, 270
Deleu, Victor 139
Demeter János 197, 272
Derera, Nisim M. 20
Deutsch Ferenc 163
Deutsch Mór 113
Devecseri Emil 182
Diamant Izsó 191, 248
Domán György 36, 272
Don, Jehuda 42, 48, 55–57, 69, 74, 81, 266
Dragomir, Alexandru 135
Drăgoescu, Anton 201, 266
Dubnov, Simon 196
Duca, Ion G. 137
Dunning, Eric 150, 272

Ebner, Mayer 186
Egyed Ákos 37, 266
Eisenstadt, S. N. 15, 266
Eisler Mátyás/Matias 23, 24, 34, 110, 119, 145, 147, 155, 157, 160, 163, 166, 168, 169, 175, 185, 187, 190, 208, 214, 217, 229, 237, 240, 246, 261, 262, 266
Enescu, Manole 129, 130
Engel Alfréd 21, 266
Eötvös József 32
Ernster József A. 174
Eskenasy, Victor 21, 259

Falk Imre 91
Farkas Ignác 103
Farkas Izsák 158
Farkas Izsó 191
Farkas Jenő 103
Farkas József 103
Farkas Lajos 174
Farkas Mózes 14, 88, 101, 102, 103, 106, 107, 158, 177, 235, 237, 238, 245
Farkas Simon 104, 107, 217
Farkasházi Fischer Vilmos 33
Fazekas József 107
Féder Zoltán 19, 21, 22, 261, 266
Fedinec Csilla 12, 265
Fejős Zoltán 272
Fejtő Ferenc 151, 266
Fekete Mihály 198
Feldman, Carol 21, 266
Felkai László 217, 266
Fenichel József 249
Fenichel Mór 184
Ferdinand, rege a României 139
Ferenczi Szilárd 37, 272

Filderman, Wilhelm 119, 120, 146
Finály Henrik 38
Finkelstein, Arthur 174
Fisch Sándor 256
Fischer József/Iosif 24, 101, 107, 109, 110, 119, 129, 146, 147, 163, 166, 176, 185–187, 192, 196, 214, 236, 249, 251, 266
Fischer Lajos 32
Fischer Rezső 168
Fischer Rudolf 190
Fischer Tivadar/Theodor 14, 110, 125, 134, 158, 163, 176, 185, 186, 236
Fischer-Galați, Stephen 75, 114, 272
Fiul, Sami 22, 269
Fleisz János 271, 273
Forgács Sándor 198
Fosztó József 107
Fraenkel Emánuel 174
Freu Lajos 210, 215, 216
Friedländer, Saul 130, 266
Friedmann Ábrahám 29, 31, 32
Friedmann Andor 197
Friedmann Herman 174
Fritz László 59, 71, 188, 208, 210, 270
Frojimovics Kinga 32, 263, 266
Fuchs Benjamin 163
Fuchs, Abraham 36, 267

Gaal György 24, 27, 30, 38, 267, 272
Gál Ernő 67, 260
Gál Kelemen 262
Gálfy Zsigmond 262
Gáll Ernő 15, 151, 272
Gans, Herbert J. 15, 272
Ganz Sámuel 129
Gaster, Moses 20
Gazda Anikó 65, 267
Geală, Laura Cristina 23, 267
Gerlach, Christian 156, 251, 267
Gerstenbrein Tamás 107
Ghibu, Onisifor 142, 267
Ghitta, Maria 120, 272
Ghiță, Andrea 272, 273
Gidó Attila 10, 13, 21, 26, 44, 46, 51, 54, 70, 71, 84, 103, 157, 158, 204–207, 210, 222, 225, 227, 230, 232, 233, 236–238, 239, 252, 261, 267, 272
Gidó Csaba 97, 273
Gigurtu, Ion 130, 247
Giszkalay János 192, 194–196
Glasner Ábrahám/Abraham 33
Glasner Akiba 110, 129, 145, 149, 162, 165–167, 171, 172, 180, 182, 185, 216, 249, 251
Glasner Jehuda/Iehuda 170
Glasner Mózes/Moses 33, 38, 133, 155, 157, 159, 160, 162–164, 167, 171, 174, 175, 184, 185, 190, 194, 237, 241
Glück Emil 129
Glück, Eugen/Jenő 14, 22, 39, 242, 267, 273
Goga, Octavian 55, 58, 82, 84, 88, 92, 121, 124, 125, 128, 129, 134, 135, 171, 242
Goldberger Ede 184, 190
Goldberger Kálmán 145, 190
Goldman Béla 256
Goldman, Nahum 125
Goldmark Teréz 129
Goldstein Lajos 255
Goldstein Vilmos 132
Gombos Benő 14, 46, 166, 177, 182, 245
Gonda László 11, 31–33, 36, 62, 74, 267, 276
Gordon, Joshua 257
Goth Manó 37
Gräf József 79
Grandpierre Emil 238
Groszmann Zsigmond 19
Grün Henrik 127
Grün Izrael 31
Grünfeld Ansel 164
Grünfeld Ármin 98
Grünfeld Mayer 160, 172, 217
Grünwald Fülöp 19, 20, 264, 273
Grünwald Jehuda 242
Grünwald Lipót 163

Gyalui Rosenberg Sándor 151
Gyáni Gábor 10, 13, 35, 38, 69, 70, 75, 267, 273
Gyárfás Dezső 88, 191
Gyárfás Elemér 87, 88, 273
Gyémánt, Ladislau 15, 19, 20, 24, 27–29, 31, 35, 36, 42, 55, 59, 61–63, 69, 81, 117, 119, 143, 204, 206, 210, 211, 214, 247, 249, 252, 261, 267, 273

György Béla 133, 177, 236, 267
Gyurgyák János 14, 20, 33, 35, 38, 62, 69, 74, 106, 139, 151, 228, 234, 267
Gyurgyík László 48, 267

Haas Marcell 184
Háberfeld Jakab 167
Hager, Israel 242
Hajdú Ödön 129
Halevy, Abraham Meir 20
Hamburg József 196, 197, 273
Haret, Spiru 207
Hartman, Zvi 46, 242, 273
Hátszegi Ernő 251
Haţieganu, Iuliu 120, 142, 183
Hausleitner, Mariana 109, 273
Havas Ernő 129
Havas Lázár 166
Haynal Imre 251
Hecht, familie 102
Hegedűs Nándor 16, 182, 186, 241
Hegner Izidor 34
Heimann Emánuel 27
Heinrich I. 105
Helfi Adolf 37
Heller Salamon 172
Helmann Ferenc 170, 172
Herczeg Géza 105
Hermann Benjamin 167
Hermann Mihály 27
Hersch Mihály/Michael 28
Herskovics Mór 170
Herşcovici, Lucian-Zeev 155, 171, 264, 273
Herzl, Theodor 159, 200
Heves Kornél 20
Heves Vilmos 161, 166
Hevesi József 107
Hexner Béla 46
Hidas, Peter 74, 273
Hirsch Adolf 172, 214
Hirsch Dezső 191
Hirsch Elemér 251
Hirsch Mihály 98
Hirsch Ödön 37, 79, 235
Hirshberg, Jehoash 199, 273
Hitler, Adolf 170, 244
Hitzkovics Sámuel 33
Hodor, Victor 183
Hóman Bálint 221
Horosz Ignác 88
Horváth Szabolcs Ferenc 149, 151, 194, 267, 273
Hubert, Adler 196, 267
Hundert, Gershon David 264
Hunvald Gyula 104

Iancu, Carol 55, 81, 114, 118, 120, 121, 125, 128, 134, 135, 139, 140, 146, 173, 186, 214, 268
Iancu, Gheorghe 202
Ilea, Livius 143
Ilkovics Sámuel 211
Iordachi, Constantin 274
Iosif II, împărat (dinastia Habsburgică) 28, 227
Istóczy Győző 12
Istrati, N. 208, 263
Izsák Simon 256

Jacobi Mózes 191
Jakab Elek 23, 27, 28, 268
Jakabffy Elemér 43, 45, 127, 268, 274
Jakabffy Tamás 221
Jakobi/Jacobi, Emil 110, 146
Jámbor Ferenc 243
Janovics Jenő 37, 235, 257
Janovics Mózes 150
Janovitz Géza 110, 190
Janovitz Sámuel 255
Járosi Andor 251
Jászi Oszkár 39
Jehuda Moshe Lévi 255
Jordáky Lajos 82, 258, 274
Jung Lajos 129

Kaczér Illés 194
Kádár Imre 241, 243, 248
Kain József 30
Kampel Salamon 33
Kanitz Ágoston 38
Kántor Lajos 274
Kántor, Zoltán 274
Kara, Iţic 20, 23, 268
Karády Viktor 11, 13, 14, 35, 54, 57, 69, 71, 142, 268, 272, 274, 275
Kasztner Rezső 249, 251
Katus, László 74, 274

Katz, Jakov 12, 268
Katzburg, Nathaniel 12, 19, 268
Kauner, Simson 255
Kecskeméti Lipót 244, 268
Kelemen Lajos 141, 258
Kellogg, Frank B. 147
Kemény József 19, 20
Kepecs József 63, 262
Kepecs Samu 166, 174
Kéri József 230
Kertész Jenő 101, 187, 189, 235, 251, 274
Kertész Márton 214
Kertzer, David. I 45, 46, 271, 274
Keszi Alexandru 102, 268
Kirkósa Gyula 107
Kiss Tamás 48, 70, 267, 274
Klein Elijahu 169, 170, 215
Klein Gyula 249
Klein Jakab/Jacob 34, 190, 217, 256
Klein Jenő 107
Klein Miksa/Maximilian 120, 145, 187, 191, 243, 244
Klein Mór 166
Klein, Simeon 194
Knöpfler Bernát 192
Kohn Hillel 102, 145, 158, 184, 185, 194, 217, 243, 268, 272
Kohn Sámuel 19
Kohut Sándor/Alexander 24, 34
Komoróczy Géza 33, 268
Komoróczy Szonja Ráhel 12, 265
Konrád Béla 244, 245, 261
Korngold, Erich Wolfgang 198
Kornhauser Farkas 33
Kós Károly 14, 268
Kötő József 198, 274
Kovács Éva 9, 12, 13, 45, 69, 268, 274
Kovács Kiss Gyöngy 24, 37, 274
Kovács Lajos 151
Kovács M. Mária 131, 139, 274
Kövér György 12, 69, 70, 267, 274
Krémer Bernát 251
Kuller, Hary 186, 265
Küllős Imola 272
Kuznets, Simon 74, 81, 100, 106

Lakatos Imre 248
Lakatos István 129
Lakos Lajos 20, 268
Landau, Adolf 245
Landau, Michael 186
Landesco, Alexander 109
Landó Jenő 84, 197, 274
Lapedatu, Alexandru 116, 146
László Ferenc 199, 275
László Márton 97, 273
Lázár Simon 88
Léb Zsigmond 249, 251
Leibovici-Lais, Slomo 228, 268
Leitner Mihály 14, 245
Leitner Zoltán 194, 245
Liechtenstein Hillel 31
Ligeti Ernő 191, 237, 241, 268
Lilienthal Sándor 190
Livezeanu, Irina 61, 75, 115, 139, 140, 205, 231, 232, 269
Löbel Deutsch 28
Löbel Fülöp/Filip 28
Lorenz, Torsten 103, 273, 275
Löw Lipót 19
Löwinger Lipót 166
Löwinger Sámuel 276
Lőwy Dániel 21, 22, 24, 25, 28, 33, 34, 65, 91, 97, 101, 102, 139, 184, 198, 238, 247, 248, 255, 269, 275
Lőwy Mór 167, 216

Madgearu, Virgil 140
Mahler, Gustav 198
Majorovits, Meir Jehuda 194
Mamorstein Samu 172
Manațe, Carmen 22, 269
Maniu, Iuliu 173, 235, 236
Marjanucz László 275
Maria, regină a României 139
Marinescu, Theodor 128
Márki Sándor 238
Martinovici, C. 208, 263
Márton Áron 251, 252
Marton Ernő/Ernest 62, 110, 186, 187, 194, 197, 198, 244, 246, 249, 269, 275
Marton Lajos 198, 251
Mártonffy Gyula 107
Mârzescu, Gheorghe 118–121, 124
Matei Corvin 230
Mátyás Áron 255
Méhes György 102, 269
Meise Ödön 129

Meister Róbert 263
Mendelsohn, Ezra 45, 69, 138, 269
Mendelssohn Bartholdy, Felix 198
Mermelstein Sámuel 159, 170
Meteş, Petru 45, 238
Meyerbeer, Giaccomo 198
Micescu, Istrate 135
Michálovits Mencel 256
Mihai I, rege a României 142
Mihai Viteazul 230
Mikes Imre 157, 158, 269
Mikó Imre 114, 115, 127, 201, 269
Miskolczy Dezső 251
Mitican, Ion 21, 269
Mitricioaei, Silvia 273, 275, 276
Moldovan, Iuliu 138
Molnár Jakab 88, 191
Molnár Judit 274
Monoki István 195, 196, 263
Moskovits, Cvi 36, 221, 242, 269
Mózes Teréz 22, 269
Munteanu, Ion 88, 137
Musa Gyula 107

Nagy Lajos 116–118, 121, 135, 201, 203, 269
Nagy Péter Tibor 35, 71, 268, 272
Nagy Róbert 37, 275
Nagyfaludi Nándor 166
Nastasă, Lucian 24, 138, 139, 141, 142, 146, 148, 268, 269, 275
Náthán Salamon 37
Neumann Mór 214
Neumann, Victor 39, 269
Nicoară, Mihai Teodor 231, 269
Niemirower, Iacob 20, 130
Nordau, Max 192
Nussbaum Sámuel 163, 245

Oberding Antal 107
Ohler Károly 129
Oprea, Viorica 22, 269
Ornea, Zigu 129, 130, 269
Osnath Halevi, Sarah 198

Paál Árpád 14, 151, 268
Paksy-Kiss Tibor 249
Pál Judit 271, 273
Pál Teleki 236
Pálfy Zoltán 139, 142, 231, 232, 275
Páll György 45, 127, 268
Paneth Jakab 242
Pap László 79
Pap, Francisc 25
Papilian Victor 183
Pascal, Pincu 23, 269
Pascu, Ştefan 96, 97, 100, 101, 106, 107, 269
Patay József 261
Pădurean, Corneliu 271
Păun, Nicolae 98, 269
Péchi Simon 147
Perri, Jicchák 22, 185, 270
Petőfi Sándor 31
Petrescu, Cristina 274
Petrescu, Dragoş 274
Petrovici, Ion 121
Plattner Henrik 238
Pók Attila 151, 275
Pollák Miksa 20
Pollák Sándor 172
Pop, Iulian 238
Pop, Valer 120, 121
Popescu, Livia 69, 270
Portmann, Michael 272
Prepuk Anikó 131, 270
Presner, Todd Samuel 192, 270

Rabbénu Jákob 255
Râmneanţu, Petru 53, 275
Rappaport Miksa 101
Rátz Mihály 107
Rausnitz, Shlomo 34
Reiter Artúr 171
Reitter József 37, 101, 166
Reményik Károly 34
Reményik Mihály 79
Renner Johann 102
Reuveni, Gideon 276
Révész Fülöp 20
Rigó Máté 143, 275
Rimóczy Jakab 214
Rodrigue, Aron 33, 265
Rónai János 38, 174
Rosenberg Lajos 174
Rosenberger Cheskel 174
Rosenfeld Dávid 174
Rosenfeld Emánuel 164

Rosenfeld József jr. 37
Rosenfeld Viktor 91
Rosenthal Gyula 174
Rosenzweig Emánuel 166, 168
Rosenzweig Máté 255
Rosner József 129
Rotariu, Traian 41, 263
Róth Hugó 177, 248
Roth István 129
Roth Izsák 164
Roth Marcell 184
Rotman, Liviu 275
Rotta, Angelo 252
Rozen, Avram 69, 81, 98, 270, 275
Rózsa Mór 191
Rubinstein, I. 109, 151, 235, 237

Sabo, Danila 131
Sajovits Náthán 164, 174
Salamon László 194, 248
Salamon Mór 79
Salamon Ottó 195
Salvator Lax A. 264
Sanders, Ivan 238, 275
Sándor József 140
Sata Koretta Kinga 114, 274
Scheiber Sándor 194, 195, 264
Schlusig, Albin 79
Schön Dezső 21, 270
Schulze-Delitzsh, Franz Hermann 108
Schüssel Dávid 172
Schwartz Ignác 87, 190, 194, 256
Schwartz Jakab 79, 110, 159, 160, 164, 168, 172, 176, 187, 255
Schwartz Márton 88, 187
Schwartz Miksa 260
Schwarz, Jehuda 24, 271
Schwarzfeld, Elias 20
Schweitzer Gábor 19, 275
Schweitzer József 263, 275
Sdrobiş, Dragoş 272, 273
Sebestyén Dávid 88, 104, 107, 110, 111, 157–159, 163, 170, 172, 182, 184, 260
Sebestyén Jolán 158
Sebestyén József 88, 107, 110, 111, 167, 168, 182
Sebestyén Mihály 62, 270
Sebestyén Miklós 245
Sebestyén Ödön 129
Seltzer, Robert 19, 275
Serédi Jusztinián 252
Seres Attila 45, 127, 270
Silber, Michael K. 273, 274
Simmel Sámuel 33
Simon Dávid 105
Simon Lajos 191
Singer Zoltán 21, 194, 242, 270
Sipos Gábor 266
Socol, Aurel 251
Sofer, Moshe 31
Sólyom Zsuzsa 267
Somogyi Miksa 136
Sós Endre 270, 20
Spéter Mór 174
Spielmann, Mihai 261
Stein Ábrahám Moshe 171
Steiner Jenő 102, 275
Stern Antal, soţia lui 124
Stern Lipót 172
Stern Mór 20
Stern, Adolphe 140
Stern, Háráv Náftáli 21, 270
Stotter Aladár 235
Straucher, Beno 140
Strohli Ferenc 216
Sulyok István 59, 71, 151, 188, 208, 210, 270

Szabó Imre 20, 23, 27, 30, 34, 155, 157, 171, 174, 179, 180, 182, 184, 188–190, 192, 194, 199, 211, 215, 241, 255, 270
Szabó Katalin 21, 265
Szabó T. Attila 251
Szántó Miklós 88
Szász Zoltán 70, 270
Szegedi Péter 150, 192, 276
Székely Béla 194, 196
Szlucska János 270
Sztójay Döme 248

Şeicaru Pamfil 134
Ştefănescu-Goangă, Florian 148

Tamás András 142
Tăpălaga, Iosif 135
Tătaru, Coriolan 129

Tătărăscu, Gheorghe 121, 126, 137
Teitelbaum, Joel 173, 242
Tercatin, Barusch 171, 264
Thal, Sidi 198
Tibori Szabó Zoltán 221, 250–252, 270,
Tischler Mór 88, 163, 164
Tóth Ágnes 272
Tóth József 251
Traşcă, Ottmar 251, 270
Trencsényi Balázs 274
Turi Elemér 91
Turnowsky Walter 194, 195

Újvári Mária 26, 143, 195, 276
Újvári Péter 20, 194, 264
Ullmann Andor 174
Ullmann Salamon 119, 163, 164
Urbán László 249
Ursuțiu, Claudia 126, 140, 270, 276
Ussoskin, Moshe 109–112, 271

Vadász Jenő 101
Vago, Bela 187, 276
Vago, Raphael 117, 275, 276
Vágvölgyi Lajos 20, 229
Vaida-Voevod, Alexandru 134, 137
Varga Andreea 269
Varga E. Árpád 29, 41–43, 48, 51, 62, 127, 247, 264, 271, 276
Vásárhelyi László 249
Vasiliu, Ana-Gabriela 178, 276
Văraru, M. 145
Végh Márton 166
Venetianer Lajos 20
Vértes Oszkár 238
Vigdorovits Izsó 101, 187
Vince ? 150
Vita Sándor 251
Vlad, Petre 48–50, 52, 53, 55, 264
Volovici, Leon 149, 271

Wald Mór 167
Waldner Mór 174
Wass Béla 107
Webber, Jonathan 11, 15, 276
Weil Emil 101
Weimann Ernő 84, 276
Weinberger Mózes *vezi* Carmilly-Weinberger, Moshe
Weinstein Bencion 164, 172
Weinstein Mór 166
Weinstein Sámuel 166, 174
Weiss Ignác 244, 246, 271
Weiss Mór 37
Weiss Sándor 16, 177, 191
Weissburg Chaim 157–160, 175, 177, 184, 185, 192, 194, 217, 235–237, 257
Weisz Gyula 174
Weisz József 37, 91
Weisz Lázár 172
Weizmann Haim 166
Wertheimer Miksa 79, 88, 105, 166, 179, 182, 255
Willer József 127, 186
Winkler Janka R. 221
Wohl Hermann 174
Wohl József 174
Wolf Rudolf 266
Wolfgang, Mueller 272

Yinger, Milton J. 10, 11, 14, 54, 276

Zádor Benő 211, 215, 262
Zador, Andrei 272, 273
Zágoni István 14, 268
Zámbó Aurél 67, 260
Zeis Zsigmond 129
Zeke Gyula 19, 276
Zelea Codreanu, Corneliu 148
Zélig Samu 172
Zimmermann, Moshe 192, 276
Zimroni, Shlomo 23, 24, 271
Zub, Alexandru 275
Zugravu, Florica 260

REZUMAT

Două decenii. Evreii din Cluj în perioada interbelică

Lucrarea de faţă cuprinde o perioadă de 22 de ani, două decenii lungi, începând din 1918 până în 1940. Având în vedere structura ei, poate fi considerată o monografie de comunitate. Privită însă din perspectiva fixată de intenţia autorului, lucrarea doreşte să depăşească limitele unei monografii. Prezentarea momentelor esenţiale ale istoriei evreilor din Cluj din perioada interbelică intenţionează să transcendă limitele impuse de gen şi trece de nivelul cercetărilor de istorie evenimenţială şi politică, folosind atât instrumentele de analiză ale disciplinei de istorie, cât şi ale sociologiei şi antropologiei. Cartea abordează tema din punctul de vedere al problemei identităţii etnice şi al integrării în societate. Istoria evreilor din Transilvania/Clujul de după Primul Război Mondial şi diferitele aspecte al vieţii comunităţii (stratificarea socială, viaţa culturală, sistemul instituţional, atitudinile politice, rolul lor economic) a cunoscut o metamorfoză. Astfel, influenţat de schimbările geopolitice şi de evenimentele politice/sociale interne, procesul de integrare şi de asimilare a evreilor în societatea maghiară a fost încetinit, iar în unele cazuri s-a oprit.

ABSTRACT

Two Decades. The Jews of Cluj between the Two World Wars

The main topic of this book is the history of the Jewish community in Cluj in the inter-war period. It is a tentative for a monograph, with interdisciplinary approaches using the classical research methods of history, but also elements from sociology and anthropology. The author sets itself an aim to present this topic from the point of view of identity and social integration. The history of the Transylvanian Jewry, and of Cluj as well, went through a metamorphosis after the WWI. Their social stratification, cultural life, the institutional system, political attitude, economic role have changed. Thus, the process of integration and assimilation to the Hungarian community had slowed down or in some cases even stopped, due to the geopolitical changes and internal political and social events.